

Augusts Bīlenšteins

LATVIEŠU KOKA CELTNES

JUMAVA

Centimetres

TIFFEN Color Control Patches

© The Tiffen Company, 2007

Blue

Cyan

Green

Yellow

Red

Magenta

White

3/Color

Black

Augusts Bīlenšteins

LATVIEŠU KOKA CELTNES

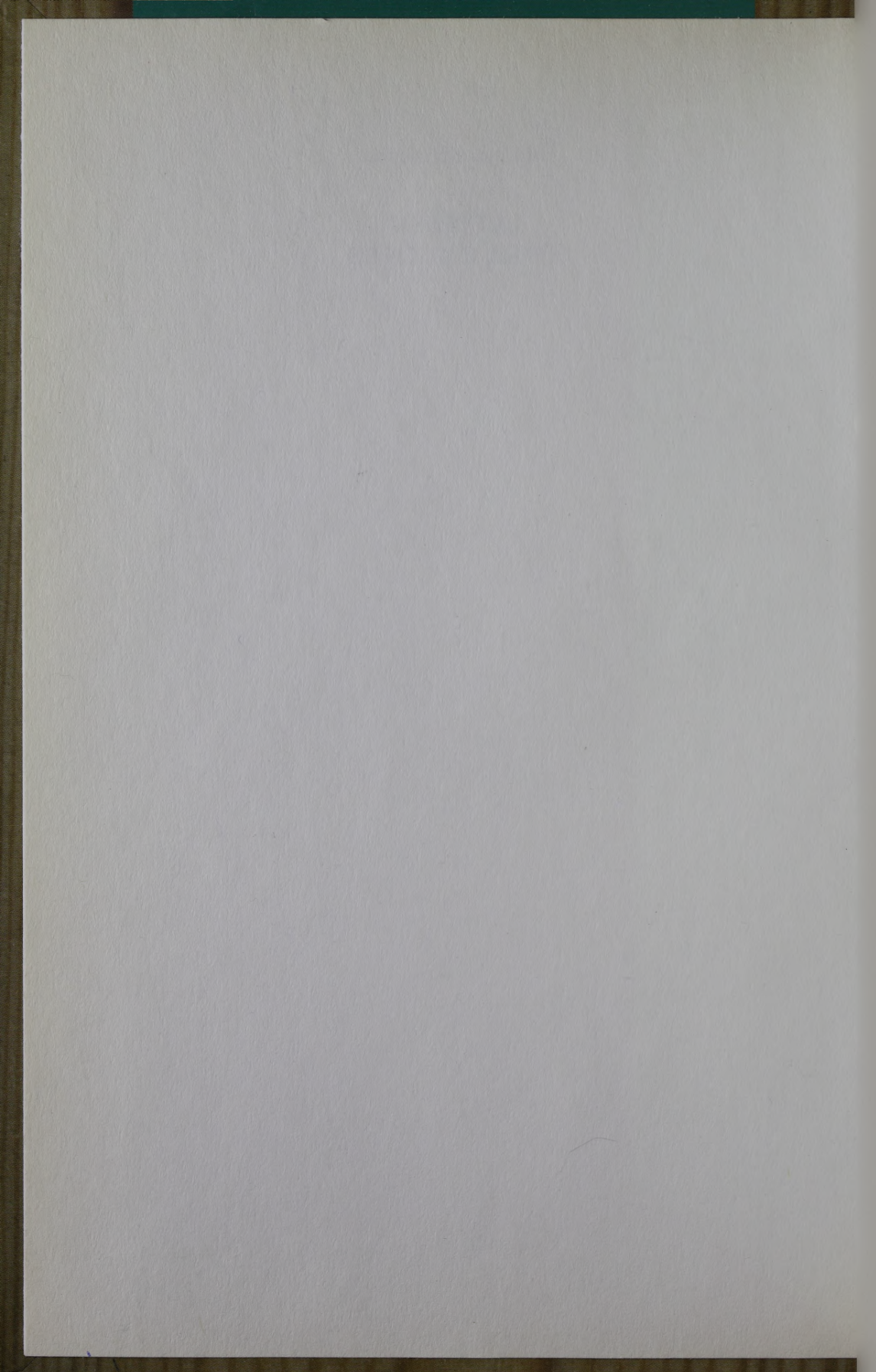
JUMAVA

Augusts Bilenšteins

LATVIEŠU
KOKA CELTNES

2001-5

196

Augusts Bilenšteins

LATVIEŠU
KOKA CELTNES UN
IEDZĪVES PRIEKŠMETI

Pirmā daļa

LATVIEŠU KOKA CELTNES

*No vācu valodas tulkojusi
Lūcija Kazeniece*

JUMAVA

UDK 694
Bi 440

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

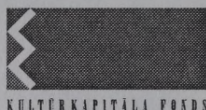
0301053949

August Bielenstein

“DIE HOLZBAUTEN UND HOLZGERÄTE DER LETTEN”

1907

Grāmata izdota ar Kultūrkapitāla fonda, Latvijas Etnogrāfiskā brīvdabas muzeja un LELB Konsistorijas nekustamo īpašumu apsaimniekotāja bezpeļņas organizācijas SIA “Pastorāts” finansiālu atbalstu

Mākslinieks *Valdis Villerušs*

Redaktore *Rute Runce*

Maketētājs *Viesturs Frišenbrūders*

Konsultanti: *dr. philol. Ilga Migla, dr. philol. Agris Timuška, Ervins Pauls Vēveris*

Grāmatas pielikumus sagatavoja *Ervins Pauls Vēveris*, bibliogrāfisko sarakstu —
Juris Indāns un Ināra Spāde

Grāmatas pirmais vāks:

Rija “Padmaņos”, Viskaļu pagastā, Rīgas apriņķī. 20. gs. 20. gadi (*P. Kundziņa foto*)

Kuršu ķoniņu ciems. 19. gs. 60. gadi (*V. Z. Stavenhāgena zīmējums*)

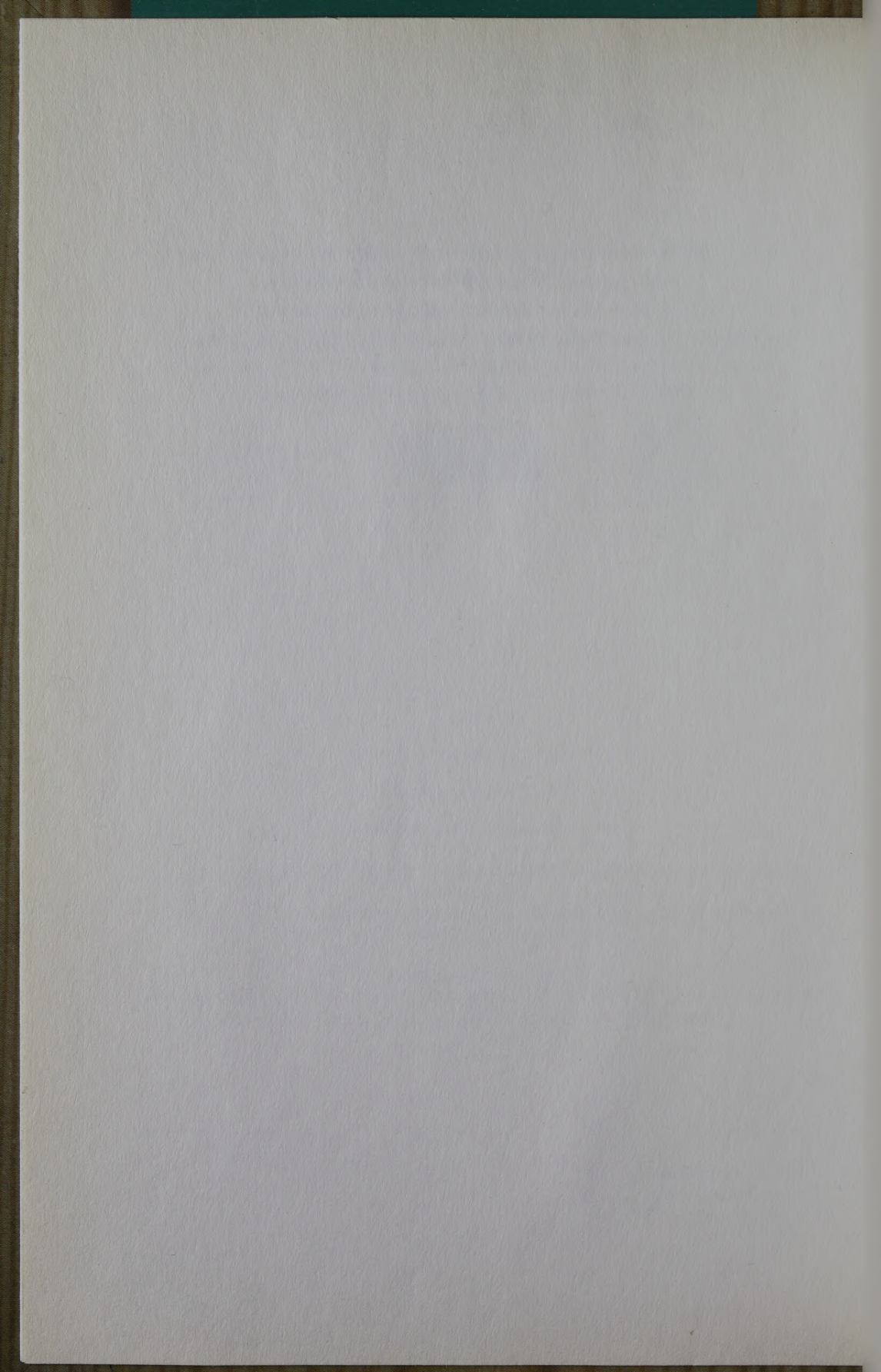
ISBN 9984 – 05 – 435 – 7

© SIA “J.L.V.”, izdevums latviešu valodā, 2001

© Lūcija Kazeniece, tulkojums, 2001

© Valdis Villerušs, mākslinieciskais noformējums, 2001

Veltījums manam augsti godātam draugam un novadniekam
profesoram Dr. Leopoldam fon Šrēderam,
Vīnes Keizariskās zinātņu akadēmijas loceklim,
nopelniem bagātajam pētniekam indoloģijas, mitoloģijas
un etnogrāfijas jomā
kā sveiciens no dārgās Baltijas dzimtenes

SATURS

I. ĒKU KOPĪGĀS IEZĪMES

Piezīmes.....	20
Kalēja un mūrnieka darbs — atsevišķu cilvēku māksla, koka darbi — jebkura cilvēka prasme. Mīlestība uz koka celtnēm. Kaimiņu radniecība. Kultūras pakāpes.	
1. Māju sienas un pamati.....	22
Sienas balķu sastiprināšana ēkas pakšos. Ticējumi. Naglu lietošana. Sienas balķu savienošana. Būvkoki. Pamati.	
2. Jumti	26
Dakstiņu un jumstiņu (“šķindeļu”) jumts. Salmu jumts; <i>brodiņi</i> . Jumta <i>āži</i> . Zirgu galvas un tamlīdzīgas figūras uz jumtgales (“gēveles”), salmu (meldru, niedru) jumtu siešana. Lubu jumts, tā vecākās un jaunākās formas. Mājas “gēveļu” formas.	
3. Logi un lūkas	40
4. Durvis, durvju aiztaisāmie un koka slēdzenes	41

II. ATSEVIŠKAS ĒKAS LATVIEŠU ZEMNIEKA SĒTĀ

1. Dzīvojamā māja	57
Dzīvojamās mājas iedalījums un telpu nosaukumi. Kāršu slieteņi (jurtas). (Pāļu celtnes). Pagrabveida mājoklis. Gulbalķu celtnē. Stāvkoku (palisādes) būve. <i>Nams</i> (virtuve, priekšnams). To vēsture. Dzīvojamā <i>istaba</i> . Maizes krāsns istabā. Klona grīda. Koka grīda. Istabas sienas. Griesti. Trīsdalīgā māja. Saimnieka dzīvojamais kambaris pie <i>istabas</i> . Trīsdalīgā māja ar palīgkambariem pretim dzīvojamai istabai. Senā <i>nama</i> nošķirta tālākpastāvēšana — kā vasaras virtuve līdzās modernai dzīvojamai mājai vai agrāk celtai apdzīvotai rijai.	
2. Rija	82
Rija senlaikos arī kā mājoklis. Klejotāju cilšu pievēršanās zemkopībai. Seno baltu rijas arhetips Volgas somu jurtā. Divējādi atšķirīgas <i>nams</i> nozīmes apdzīvotajā rijā un vairākdalīgajā dzīvojamā mājā. Apdzīvotās rijas. Rijas labības žāvēšanai un	

kuļšanai. Apsildāmā telpa rijā. Rijas krāsns. <i>Ārdi</i> . Piedarbs ar kamīnu. Gubenis. Labības un siena pūnes. Vārda <i>rija</i> etimoloģija. Igaunų un lietuviešu labības žāvētavas.	
3. Pirts	108
Seno laiku pirts, dzīvojamās telpas un rijas identitāte. Vārda <i>pirts</i> etimoloģija. Pirts krāsns. Primitīvie celtniecības veidi. 13. gadsimta hroniku un tautas tradīciju liecības.	
4. Klēts	116
Etimoloģija. Atsevišķas ģimenes īpašums. Vientelpas un vairāktelpu klētis. Pamatots — tikai atsevišķi laukakmeņi. Priekštelpa. Tvertnes un citas glabātuves. Graudu apcirkņi. Klēts kā ģimenes privāttelpa. Bedres — agrāk labībai, tagad kartupeļiem. Modernie pagrabi.	
5. Kūts, stallis	123
Nosaukumi. Būves veids. Barības šķūnis. Kāpnes uz bēniņiem. Kā piesien govī. Sile. Zirgu stallis. Laidars.	

III. LAUKU MĀJAS

1. Apmetņu nosaukumi.	131
2. Viensētas un ciemi	135
a. Aka	152
b. Klabiķis	154
Ieskats zviedru celtniecībā Roņu salā	156

IV. ŽOGU VEIDI

Pielikums. Īpaši mājokļi	
1. Zārki (arī kapa krusti)	171
2. Bišu stropi	175

Par latviešu biškopības vēsturi, tas ir, meža bišu izmantošanu.
Meža *dravu* uzplaukums. Biškopja darbarīki un to nosaukumu etimoloģija. Trīs bišu mājiņu veidi: *drava*, *aulis*, *strops*. Biškopja darbarīki.

PIELIKUMI

Mēru rādītājs	212
Grāmatas pielikumos lietotie saīsinājumi	213
Ģeogrāfiskie nosaukumi	215
Personvārdi. Anonīmie vārdi	219
Augusts Bīlenšteins un viņa darbs	222
Augusta Bīlenšteina publikācijas	232
Publikācijas par Augustu Bīlenšteinu	256

PRIEKŠVārds

Orientācijai par šā darba saturu un par uzdevumu, kādu savos pētījumos esmu sev izvirzījis, man jāpiebilst, ka grāmatas virsraksts un satura rādītājs vēstī par to gan pārāk daudz, gan arī pārāk maz. Pēdējos gadu desmitos sastopamās latviešu koka celtnes un no koka darinātus iedzīves priekšmetus, kas atbilst mūsdienu eiropiešu dzīvesveidam, es vai nu nepieminu nemaz, vai arī pieminu tikai starp citu, parādot vienīgi to, ko latvietis 19. gadsimta vidū varēja uzskatīt par savu paša un par tādu arī uzskatīja. Pirms 50–60 gadiem aizsākās pagrieziena latviešu tautas kultūrā un iestājās jauni laiki.

Virsraksts un satura rādītājs pietiekami neatspoguļo manis aplūkoto daudzšķautņaino materiālu. Pēc savas jaunības laika pieredzes es blakus nosaukumiem aprakstu ne tikai celtnu un priekšmetu veidus un formas, bet arī to celšanas un darināšanas metodes, noderīgumu un izmantošanu, līdz ar to parādot lielu daļu no latviešu tautas etnogrāfijas, un tas varbūt grāmatai nāks tikai par labu. Šad un tad esmu atlāvis novirzīties sāņus, pārsniedzot koka tehnikas robežas, un, izmantojot izdevību, centies kaut ko izziņāt arī par raga un metāla izstrādājumiem. Dažam lasītājam varbūt šķitis lieki, ka reizēm esmu novirzījies no temata, aprakstīdams, piem., Daugavas krāces, kas varēja apdraudēt plostošanu.

Tādējādi neesmu ne varējis, ne gribējis aprobežoties tikai ar pagājušā gadsimta pirmo pusi. Nav nekā tāda, par ko var pareizi spriest, nezinot tā vēsturi, izcelšanos. Tāpēc esmu mēģinājis ielūkoties iespējami senākā katra latviešu darbarīka izcelsmes pagātnē un, izmantojot man pieejamos izziņas avotus, parādīt tā vēsturi. Bez īpaša nolūka pievērsoties arvien senākiem laikiem, man radās samērā skaidrs priekšstats par latviešu tautas kultūrvēsturi.

Var jautāt, kur esmu ņēmis palīglīdzekļus šādiem pētījumiem. Literāru avotu šim nolūkam bija ārkārtīgi maz. Seno hroniku autori un vēlāku laiku rakstnieki par daudz ko tādu, kas man šķiet īpaši svarīgs, savos darbos parasti izteikuši tikai maznozīmīgas piezīmes. Man pašam bija jāurbj

artēziskās akas, no kurām, ja arī ne straumēm, vismaz pa pilienam varēja gūt atbildes uz mani interesējošiem jautājumiem. Viena no šīm akām bija vēl saglabājušās tautas paražas. Tautu dzīve Rietumeiropā atbilst visām mūsdienu prasībām, sentēvu iedzīves priekšmeti tur gājuši zudībā un ir aizmirsti, bet pie mums tie lielā daudzumā gan vēl sastopami ikdienas lietošanā, gan kaut kur mētājas kā nederīgi krāmi, taču ir saglabāti dzīvā atmiņā.

Mana otra aka bija tautasdziesma. Neskaitāmais daudzums pēdējos gadu desmitos savāktu un kļajā laisto tautasdziesmu bija neatsverams palīgs manā darbā. No iespiestajiem krājumiem minēšu šeit tikai Krišjāņa Barona slaveno darbu, kura divos pirmajos sējumos vien apkopotas 13 233 raksturīgās četrindes. Šīs īsās, lakoniskās tautas dvēseles liecinieces skar itin visu, kas attiecas uz tautas dzīvi un paradumiem, tās priekus un bēdas, ikdienas soli un nodarbošanos. Tikai daļa šo dziesmu radušās jaunākos laikos, viss vairākums nāk no agrākiem gadsimtiem, no senajiem pagānu laikiem. Šī savdabīgā folklorā sniedz bezgala bagātīgu vielu pētniekam, kas vēlas iedziļināties latviešu tautas kultūrvēsturē.

Mana trešā aka bija latviešu valoda pati par sevi un salīdzinājumā ar radniecīgo tautu valodām. Sen jau ir atzīts, ka ikvienas tautas valoda ir nozīmīgs palīglīdzeklis šīs tautas vēstures pētīšanā. Valoda ir vecāka nekā raksti, tās liecība pie mums nāk no tālajiem laikiem, kad neviens cilvēks vēl nespēja atstāt nekādas zīmes par savu laikmetu. Valodai varu pateikties par dažu labu veiksmi. Atsevišķu vārdu etimoloģija bieži vien ļāvusi secināt, ka viens vai otrs priekšmets pēc formas un lieluma vai kāda noteikta tautas nodarbošanās reiz ir bijusi citāda nekā šodien. Valoda dažkārt man ļāvusi pacelt plīvuru, kas seno pagātņi parasti slēpj no mūsu acīm. Valodas pētījumi kļuva par līdzekli, kas viesa noteiktu skaidrību par latviešu tautas aizvēsturi, tomēr jāpiebilst, ka bija reizes, kad senlatviešu tehnikas mīklu atrisināšanai man vajadzēja izmantot materiālus no apbedījumu vietām.

Tiktāl par manām etnogrāfijas, kultūrvēstures un arheoloģijas studijām.

Pats par sevi saprotams, ka šāda veida pētījumiem nepietiek ar dažu objektu aplūkošanu un iepazīšanu. Par laimi, Kurzemē un Vidzemē es sastapu daudzus jo daudzus vācu un latviešu tautības draugus, kas, dedzīgi ieinteresēti, nenogurstoši pūlējās, palīdzēdami savākt šo plašo, daudzveidīgo materiālu, un gan mutvārdiem, gan rakstveidā atbildēja uz neskaitāmiem jautājumiem. Nav iespējams šeit uzskaitīt visu šo izpalīdzīgo vīru un sievu vārdus, taču izsaku viņiem vissirsnīgāko pateicību par viņu pašreizējo, uzticīgo līdzdarbību.

Mana darba nobeigumā apkopotī raksti un grāmatas, ko esmu izmantojis savos pētījumos.

Īpašu pateicību esmu parādā abām manām uzticīgajām līdzstrādniecēm, kas jau vismaz divpadsmit gadus ik dienas man bijušas blakus, — manai meitai Martai un krustmeitai Annai Šponholcai. Jau pagājušā gadsimta 90. gadu sākumā redze man kļuva tik vāja, ka es vairs nevarēju ne lasīt, ne rakstīt.

Mana meita uzņēmās šo lielo pienākumu un ar rūpīgu precizitāti uzzīmēja aptuveni 700 nepieciešamo ilustrāciju no dabas, nelielu daļu arī pēc manu laipno palīgu piesūtītajiem, ne vienmēr prasmīgajiem zīmējumiem, bet nekas nav zīmēts pēc fantāzijas. Arī Latviešu etnogrāfiskajā izstādē, kas notika 1896. gadā sakarā ar X arheologu kongresu Rīgā, viņa palīdzēja man izmantot daudz materiālu par tautas dzīvesveidu mana darba papildināšanai. Īpaši nozīmīgajā nodaļā par sieviešu rokdarbiem, kur vīrietim pietrūkst zināšanu un pieredzes, viņa ar savu dedzīgo interesi un lielo centību paveica vairāk, nekā būtu varējis izdarīt es.

Pavisam citāda bija manas krustmeitas palīdzība. Viņa bija ne tikai mana labā roka rakstīšanā, bet arī manas acis un mans drošais palīgs filoloģiskos pētījumos. Viņas valodnieces talants un interese par valodām man ļoti noderēja darbā ar krievu, lietuviešu, senvācu, latīņu, grieķu valodu un citām valodām, turklāt nevis tikai izpildot manis dotus norādījumus, bet arī patstāvīgi pētot un meklējot. Bez šīm abām uzticīgajām palīdzēm es nebūtu spējis savu darbu pabeigt.

1904. gada rudenī Keizarskā zinātņu akadēmija Sanktpēterburgā pieņēma lēmumu manu darbu iespiest. Mana vissirsnīgākā pateicība augstajai iestādei par tādējādi man parādīto godu un par devīgo šā lēmuma izpildi.

Sevišķi izjustu pateicību izsaku akadēmiķim Zālemaņa kungam, kas grāmatas drukāšanas laikā mani vislielākā labvēlībā atbalstīja ar padomiem un rīcību, uzņemoties tik daudz pūļu.

Filologu interesēs piebilstu, ka latviešu ortogrāfijas zinātniskajā precizitātē pielāvu dažus ierobežojumus. Man šķita lieki apzīmēt atšķirību starp stiepto un laužto intonāciju, lasītājiem dariju zināmus tikai garos un īsos patskaņus. Izmantoju Kuršata lietuviešu ortogrāfiju, tikai bez akcenta zīmēm. Tas lielā mērā vienkāršoja iespiešanas darbu.

Par savu darbu kopumā varu teikt, ka pilnīgi apziņos, cik daudz man pietrūcis, lai sasniegtu sākumā nosprausto mērķi. Nenoskaidroti palikuši daudzi jēdzieni latviešu valodā, jo neesmu varējis atrast to izcelsmes saknes. Par dažiem rīkiem neesmu varējis noskaidrot, vai tas ir

divu kaimiņtautu kopīgs īpašums kopš aizvēsturiskiem laikiem vai arī viena tauta to aizguvusi no otras. Tāpat man ir skaidrs, ka mana darba mozaīkveidīgā uzbūve, kā arī iespējama mana un manu palīgu kļūdīšanās ir varējusi grāmatā viest dažu labu nepilnību un nepareizību. Lai mani kritiķi to vērtē iecietīgi. *In magnis voluisse sat est.*

Tiem, kas interesējas par šā darba saturu, pastāstīšu, kādas briesmas draudēja manam manuskriptam, pirms tas tika nodrukāts.

1905. gada 1. augustā manā mācītājmājā Dobelē iebruka bruņoti latviešu revolucionāri un, pieprasījuši baznīcas grāmatas, izņēma no arhīva skapja visu, kas tur atradās, un ārā sadedzināja. Par laimi, mana manuskripta tieši tai brīdī arhīva skapī nebija.

1905. gada 19. decembrī notika atkārtots uzbrukums, turklāt latviešu revolucionāri šai reizē ar cirvi un uguni iznīcināja pilnīgi visu manu iedzīvi. Un atkal laimīga sagādīšanās — īsi pirms šā notikuma es manuskriptu biju nogādājis drošā vietā. *Habent sua fata libelli.*

Autors

Jelgavā 1907. gada martā

IEVADS

Visu daudzo dažādo priekšmetu darināšanai, kuri nepieciešami cilvēka dzīvei, viņam vienmēr ir bijuši vajadzīgi materiāli un dažādi darbarīki. Mūsdienās materiālu un darbarīku ir neskaitāms daudzums. Pirms gadu tūkstošiem cilvēks iztika ar nedaudziem materiālu veidiem un ar dažiem ļoti vienkāršiem darbarīkiem. Salīdzinājumā ar mūsdienu cilvēka prasībām pēc ērtībām un luksusa tolaik vajadzība pēc apģērba, dzīvokļa un iedzīves priekšmetiem bija ļoti vienkārša un pieticīga.

Attiecībā uz materiāliem un darbarīkiem grāmatā paredzētajos kultūrvēstures pētījumos mēs varam aprobežoties ar materiāliem vien, jo arī darbarīki tika no tiem darināti. Materiāli ir tik nozīmīgi un tik labi raksturo tautas kultūras attīstību, ka kultūrvēsturnieki un arheologi vairākus kultūrvēstures periodus nosaukuši attiecīgajā laikā visvairāk lietoto materiālu vārdā. Tiek runāts par akmens, bronzas un dzelzs laikmetu, kad cilvēks savus rīkus un ieročus sākumā darināja no akmens, vēlāk, atklājot metālus, — papriekš no vieglāk kūstošās alvas un vara, pēc tam — no daudz cietākiem metāliem — dzelzs un tērauda. Tā, attīstoties kalēja amatam, cilvēks tika pie izturīgiem ieročiem, dažādiem darbarīkiem utt.

Cietie akmens ieži bija sastopami it visur zemes virspusē, un drīz vien cilvēks iemācījās mīkstāko akmeni apstrādāt ar cietāko — drupināt, šķelt, gludināt un asināt. Tai pašā laikmetā sīkāku priekšmetu un rotu darināšanai sāka izmantot nogalināto un apēsto dzīvnieku kaulus (piemēram, dzīvnieku zobus). Zivju asakas noderēja par adatām. Pāļu celtni iemītniekiem metāls vēl nebija pazīstams, viņi izmantoja akmens un kaula rīkus. Par to esmu pats pārliecinājies izrakumos kādā apbedījuma vietā Virtembergā 1875. gadā.

Milzīgs progress sākās, kad cilvēks zemes dziļēs atrada metālus un tos ar uguni pakļāva sev.

Par kultūras attīstības periodiem saistībā ar akmens, bronzas vai dzelzs lietošanas sākumu un ilgumu jāpiebilst, ka nekad nav bijis tā, ka kaut kur un kaut kad kāds no minētajiem materiāliem būtu pilnīgi izskaudis

no lietošanas pārējos. Daudzkārt ir pierādīts, ka akmens rīki lietoti līdztekus dzelzs izstrādājumiem, sevišķi ar reliģiju saistītos rituālos, tāpat un vēl jo vairāk bronza un varš, arī dzelzs un tērauds dažādu priekšmetu gatavošanai ir ticis un tiek lietots līdz pat mūsu dienām. Šie tā dēvētie kultūras periodi vai laikmeti neseko cits citam nošķirti, tie daudzējādā ziņā ir savstarpēji saistīti. Ja par šiem laikmetiem vispār var un drīkst runāt, man šķiet, ka raksturīgākais to tapšanā ir kaut cik pierādāmais laika posms, kad cilvēks, tīri tehniskas nepieciešamības rosināts, ir apguvis vienu vai otru materiālu. Kādu laiku izticis ar akmens ieročiem un rīkiem, cilvēks sākumā vieglāk kustošu, vēlāk arī grūtāk apstrādājamu metālu izmantošanu vai nu iemācījās no gudrākiem kaimiņiem, vai arī atklāja pats. Tomēr visā cilvēces attīstības vēsturē nav tādu konkrētu momentu, kad šis jaunatklājuma izmantošanas posms pilnīgi noslēgtos. Tāpēc īstenībā nevajadzētu runāt par bronzas vai dzelzs laikmetu, kaut gan ne akmens, ne bronza, protams, visos laikos nav izmantota tik intensīvi kā vienā noteiktā laika posmā.

Vēl viens iebildums, kā to trāpīgi norādījis Dr. A. Pēcs*, varētu būt tāds, ka ziemeļu tautas pirms akmens un bronzas laikmeta un arī to gaitā ir pārdzīvojušas vēl kādu kultūras formu, kas pēc vēstures liecībām par šādu attīstību nav bijusi pazīstama tautām Vidusjūras reģionā. Tas ir koka lietošanas laiks.

Germāņi, latvieši un slāvi metālus apstrādāt un izmantot sāka diezgan vēlu, vispirms tos iepazīnuši saskarē un tirdzniecībā ar citām tautām un tikai daudz vēlāk atraduši tos savās robežās. Pirmām kārtām viņi, protams, orientējās uz savām lielo mežu bagātībām. Attiecībā uz koka izmantošanu, kas sākusies vissenākajos laikos un turpinās līdz mūsu dienām, nav iespējams noteikt, kad tā būtu pārtraukta vai atzīta par nevajadzīgu. Tāpat nevar runāt par koka laikmetu vai periodu. Laikam tāpēc arheologi, kas veikuši tik pamatīgus pētījumus par akmens, bronzas un dzelzs laikmetu, tik acīm redzami nevērīgi izturas pret koka laikmetu. Taču koks katrā ziņā ir bijis pirmais materiāls, ko cilvēks izmantojis savām celtnēm un rīkiem. Koks ir daudz vieglāk apstrādājams nekā akmens un metāls, turklāt visās zemēs uz ziemeļiem no Alpiem tas kopš seniem laikiem sastopams bagātīgā daudzumā un kvalitātē. Pēc sena ģermāņu likuma mežs nepiederēja privātpersonām, bet bija visas sabiedrības īpašums un tātad pieejams ikvienam valsts iedzīvotājam. Latvietim vēl šodien ir grūti aptve-

* "Erlebt, Erwandert", Wien, 1899. Teil I, 129. un sek. lpp. (Antike Technik und alt-deutsche Holzkultur).

rams, ka mežs vai koks ir kāda privātipašums un ka nedrīkst cirst un ņemt koku, kas viņam varētu noderēt. Pēc manām domām, mūsdienu likumdošana šo senso likumu tomēr ir ņēmusi vērā un tāpēc cilvēku, kas nozadis koku, nesoda tik bargi kā parastu zagli, bet uzskata par noteikumu pārkāpēju. Pēc senā likuma par tiesībām uz zemi par zemesgabala īpašnieku atzina tikai to, kas šo zemi apstrādājis, bet mežs aug pats no sevis, tāpēc nepieder nevienam jeb pieder visiem.

Koka patēriņš celtnēm un dažādiem priekšmetiem, kas nepieciešami cilvēkam līdz pat mūsu laikam, it īpaši Ziemeļeiropā, ir tik milzīgi liels, ka šai cilvēku kultūras daļai vajadzētu veltīt daudz nopietnākus pētījumus, nekā tas ir darīts līdz šim. Tad, ņemot vērā tautas senās ieražas un daudzas citas līdz šim labi saglabājušās pēdas, varētu pierādīt, ka koku savām vajadzībām cilvēks izmantojis jau pirms gadu tūkstošiem. Ir vērts atsaukties uz Dr. Vilhelma Manharta domām. Viņš ir savācis un izpētījis vēl šodien gandrīz visās Eiropas tautās sastopamos ar zemes apstrādāšanu un ražas novākšanu saistītos māņticīgos ticējumus, starp kuriem atradis visnenākos pagānu rituālus un tādējādi pierādījis, ka stipri konservatīvais zemnieks tos saglabājis, kaut arī grūtāk pamanāmus, kopš gadu tūkstošiem.

Cik sena ir koka ieroču un rīku lietošana, tas secināms arī Dienvideiropā pēc dažām grieķu varoņteikām. Piemēram, Herkulesa vāle un miets, ko Odisejs liesmās noasinājis, lai ar to ciklopam Polifēmam izdurtu aci. Nedrīkst aizmirst, ka ne akmens, ne metāls nav spējis koku izspiest no tehnikas, kaut arī var celt dzelzs ēkas, noklāt ielas ar dzelzs plātnēm, būvēt tvaika lokomotīves (slīdes un gulšņus) un darināt traukus gan no tīra, gan emaljēta metāla — koka, māla, fajansa vai porcelāna vietā.

Materiāla izvēle vienmēr ir bijusi būtiski atkarīga no attiecīgās zemes īpatnībām. Klinšainā, ar mežiem nabadzīgā zemē visu ceļ no akmens — piemēram, piramīdas Ēģiptē. Grieķijas marmors Fīdijam un Iktīnam nodēra tempļu celšanai un dievu statujām. Kailajās Alpu dienvidu nogāzēs ir ciemi, kuros mājas gandrīz kā alas saslietas no neapstrādātiem klinšu blukšiem. Kurā zemē nebija akmeņu vai meži bija izmantoti tik daudz, ka tika iznīcināti, cilvēki izlīdzējās ar mākslīgi gatavotiem akmeņiem — ķieģeļiem. Tā tas bija Mezopotāmijā (Babilonijā, Ninīvē u.c.), arī līdzināmā uz dienvidiem no Ziemeļjūras un Baltijā. Kalēja māksla ar dzelzi bagātajā Skandināvijā parādījās agrāk nekā Baltijas jūras pretējā krastā. Mežiem bagātā zeme agri rosināja kokmateriālu izmantošanu, tiklīdz cilvēka rīcībā bija cirvis vai nazis koka apstrādāšanai.

Taču pievērsīsimies latviešu tautai un tās kultūrvēsturei.

Ir pierādīts, ka latviešu tauta un tai radniecīgas ciltis gandrīz kopš pieciem tūkstošiem gadu mājotušas apvidū no Gaujas līdz Vislai. Šeit nav klinšu, ir tikai granīta blukī, ko ledus laikmetā šļūdoņi atnesuši no Somijas vai Skandināvijas kalniem, un kaļķakmens slāņi gar upju krastiem. Metālu te nav gandrīz nemaz. Kurzemes hercoga Jēkaba mēģinājums 17. gadsimta vidū iegūt dzelzi no Kurzemes purviem ir gan ievēribas cieņīga ierosme, tomēr tā devaniecīgus panākumus. Pavisam citādi ir ar mežu bagātībām. Visvecākajās hronikās tām arvien tikusi pievērsta uzmanība. Kad vien ir runa par vietējo iedzīvotāju vai iebrucēju kara gājieniem, allaž tiek pieminēta mežu un purvu pārpilnība un to neizbrienamība. Atskaņu hronika vēsti: "Caur brikšņiem un draudīgu mežu." Šie vārdi gan attiecināmi arī uz apvidiem, kur tagad mežu vietā jūdzēm tālu ir redzami tikai tīrumi. Un tieši šajos apvidos, piemēram, ap Dobeli, ir saglabājušies vietvārdi un zemniekmāju vārdi kā liecinājums par kādreiz te mitušiem plēsīgiem zvēriem un par mežos līstiem līdumiem, piemēram, *Sil-lāči*, *Degaiņi* (no vārda *degt* — līdumos zarus un celmus dedzināja).

Lai gan 19. gadsimta otrajā pusē Kurzemē un Vidzemē līdz ar zemnieku sētu iznomāšanu un pārdošanu* un jaunlaiku lauksaimniecības attīstību, kas saistīta ar lopbarības augu audzēšanu, izveidojās plaši izcirtumi, turklāt paplašinājās arī mežu rūpnieciskā izmantošana, vēl palika ievērojamas mežu platības, kas liecināja, kā šie apgabali izskatījušies pirms gadu simtiem. Manā rīcībā ir samērā drošas Baltijas zemju pārvaldes sakopotās statistikas ziņas par vēl saglabātajām mežu platībām.

Kurzemes mežu kopplatība tād ir 732 742 desetīnas, t. i., 153 3/4 kvadrājtūdzes jeb 32% provinces kopplatības, kas, pēc A. fon Heikinga (Statistische Studien, Mitau, 1862), ir 474 kvadrājtūdzes liela.

Valsts meži		Privātipašums
	desetīnas	desetīnas
Kurzemē	281 886	450 856
Četros Vidzemes latviešu apriņķos		
Rīgas	12 133	133 604
Cēsu	4 512	116 905
Valmieras	6 926	73 163
Valkas	5 683	157 101

* Še noteicošais bija Baltijas 1863. g. agrārais nolikums.

Dienvidvidzemes kopējā mežu platība ir 510 027 desetinas, t. i., 162,25 kvadrātjūdzes, un aizņem 42% no četrp aprinķu kopējās platības, kas ir 380,45 kvadrātjūdzes.

Man nav statistikas materiālu par trijiem Latgales latviešu aprinķiem. Mežu platība salīdzinājumā ar kopējo teritoriju tur noteikti ir lielāka nekā Vidzemē un Kurzemē.

Mūsu mežos visbiežāk sastopamās koku sugas nebūtu šeit sevišķi sīki aprakstāmas. Turpmākajos pētījumos tiks daudz runāts par atsevišķu koku sugu izmantošanu. Tāpēc pietiks ar dažādu pie mums augošu koku uzskaitījumu. No skuju kokiem jāmin priede, egle*, kadiķis (kas gan ir sastopams nevis vairs kā koks, bet gan tikai kā krūms) un īve (arī sastopama retumis). Visbiežāk sastopamie lapu koki: bērzs, apse, baltalksnis un melnalksnis, vītols, ozols, liepa, osis, goba, pīlādzis un kļava. Agrāk šeit auguši veseli liepu meži, kas tāpēc, ka lielā mērā tiek izmantota to koksne un lūki, gandrīz ir iznīcināti. Arī ozolu meži, kas reiz sniegušies līdz pat Somu līcim**, jūtami sarukuši un dažos apgabalos pavisam izzuduši, jo mālainā augsne, kur ozoli aug vislabāk, parasti izmantota tīrumu ierīkošanai. Diezgan bieži sastopams pa kādai mežābeleī, bet skābarži savvaļā aug vienīgi Rucavas lielmežā netālu no Palangas.

Divi fakti nav apstrīdami. Latvietis ir dzīvojis un dzīvo vēl šodien ar mežiem svētītā zemē, kur viņa vajadzībām allaž pie rokas ir daždažādi kokmateriāli. Tāpat ir pierādīts, ka tikai 19. gadsimta vidū latvietim sācies straujš kultūras uzplaukums. Līdz tam viņa dzīvesveids un ieražas mainījušās maz, palikdamas tādā pašā līmenī, kādā to 13. gadsimtā ieraudzīja vācu iecelotāji. Dzīves apstākļi un naudas trūkums liedza iegādāties māj-saimniecībai un lauku apstrādāšanai vajadzīgos dzelzs rīkus, kā tas sen bija parasts Eiropas kultūrtautām. Pie dzelzs rīkiem latviešu zemnieks tika vienīgi tad, kad pēc dzimtbūšanas atcelšanas varēja mājas rentēt vai arī iepirkt savā īpašumā (1840–1860). Tāpēc koks tika un tiek izmantots kopš senatnes līdz pat jaunākajiem un visjaunākajiem laikiem. Var apgalvot, ka koka laikmets ir pastāvējis līdzās akmens, bronzas un dzelzs laikmetam un nonācis līdz pat mūsu dienām. Lai vissenākie laiki uz

* Šajā darbā nelietošu vārdu "Tanne", runāšu tikai par "Kiefer" (priede) un "Fichte" (egle), jo istā "Tanne" (baltegle, dižegle) Baltijā ir sastopama diezgan reti, bet "Fichte" (egle) līdz ar "Kiefer" (priede) — ļoti bieži. Uzskatu par savu pienākumu ievērot zinātniski pareizo botānisko nosaukumu. Tāpēc atkāpšos no Baltijā ierastā šo koku apzīmējuma — tur priedi lielākoties sauc "Fichte" un egli — "Tanne".

** Sk. — Andr. v. Lōwis of Menar: Über die ehemalige Verbreitung der Eichen in Liv- und Ehstland. Dorpat, 1824.

mūžiem nepaliktu noslēpums, nekavējoties ir jāvāc un jānoskaidro visas vēl pieejamās vēstures liecības, jāpēti un jāsalīdzina visvecākās kultūras attīstības pakāpes, iekams mūsdienu kultūra tautas dzīvi nav galīgi pārveidojusi. Rietumeiropas zemēs koka priekšmeti nav vairs sastopami tādā vairumā, kā tos joprojām izmanto latvieši. Dr. Pēcs gan apgalvo, ka Vitekinda sakši neesot dzīvojuši daudz citādāk kā mūsdienu ziemeļvācu zemnieki, jo ģermāņi, kas sagrāva Romas impēriju, tautu staigāšanas laikā neesot bijuši nekādi mežoņi. Tagad apstākļi pie mums ir mainījušies — meži arvien vairāk un vairāk tiek racionāli kopti un aizsargāti. Meža materiāli gadu no gada kļūst dārgāki. Zemnieki un amatnieki kļūst aizvien atšķirīgāki. Zemnieki top turīgāki, pieaug viņu inteliģence. Zemnieki savās sētās ceļ mūra ēkas un iegādājas izturīgus dzelzs priekšmetus. Nekas svešs latviešiem nav vairs arī dažādas mašīnas. Nepieciešamo viņi nopērk pilsētā, un mājas apstākļos arvien mazāk tiek lietots koks. Pamatojoties uz gūtajām atziņām un savu pieredzi, esmu ķēries pie šā darba, iekams vēl nav par vēlu.

SATURA PĀRSKATS

Materiāls, ko izmantosim, jāsashķiro grupās pēc priekšmetiem, ko latvieši no koka un kokam piederīgiem materiāliem (lūki utt.) kopš sendienām ir darinājuši vai arī darina vēl tagad. Atsevišķi aplūkojami:

Pirmā daļa. Latviešu koka celtnes

- I. Ēku kopīgās iezīmes
 - II. Atsevišķās ēkas latviešu zemnieka sētā
 - III. Lauku mājas
 - IV. Žogu veidi
- Pielikums. Zārki un bišu stropi

Otrā daļa. Koka priekšmeti un rīki

- I. Telpu iekārtas priekšmeti
- II. Trauki ēšanai un dzeršanai
- III. Tilpnes, tvertnes
- IV. Ierīces sieviešu rokdarbiem
- V. Lauksaimniecības inventārs
- VI. Rīki braukšanai un jāšanai
- VII. Medību rīki
- VIII. Ierīces braukšanai pa ūdeni vai zvejai
- IX. Dažādi

I. ĒKU KOPIGĀS IEZĪMES

Piezīmes

Latvieši, tāpat kā citas tautas, sendienās no koka ne tikai darināja sīkos iedzīves priekšmetus, bet arī paši bez īpašu amatnieku palīdzības cēla savas mājas. Latviešu valodā nebija no citām valodām aizgūta apzīmējuma amatniekam, kas strādā ar koku.* Latvietis saka: *būmeisters*, *stelmākers*, *dišlēris* u. tml. Tas pierāda, ka agrāk viņam ar šādiem amatniekiem nav bijusi saskarsme un ka visus šos amatus viņš ir strādājis pats. Savā jaunībā pirms 19. gadsimta vidus es vēl pieredzēju, ka vienkāršie kalpi un mājas ļaudis strādāja ļoti daudzus dažādus koka darbus un tikai vēlāk arvien biežāk tika pieprasīti amatnieki: *amata vaijaga*. Kokapstrādes māksla vairs nav nekas vispārīgs, sākas darbu dalīšana, un mūsdienu pasaulē nonāk līdz galējībām. Sākas atpakaļceļš — cilvēks no jauna apgūst dažādu darbu tehniku un spēj patstāvīgi darīt daudz sīku, mājas dzīvē nepieciešamu darbu.

Raksturīgi ir tas, ka kokapstrādē līdz pat vienkāršu ēku būvei ikviens latvietis bija meistars, bet par metāla un akmeņu darbiem to nevar teikt. Kalēja darbu nekur un nekad nav varējis strādāt jebkurš cilvēks.** Kalēja arodu uzskatīja par dievu mākslu, ar ko varēja nodarboties tikai daži izcili, plaši pazīstami un godāti vīri, kā to rāda grieķu mitoloģija (Hēfests) un vācu sāgas (kalējs Vilands). Šķiet, ka latviešiem kalēja amats agrākajos laikos bijis pavisam svešs, un viņi, iespējams, to ir iemācījušies no kai-

* *Namdaris* — literatūrā lietotais vārds ir J. Alunāna jaunvārds (Alunāns J. Raksti. II, 307, 1914). 20. gs. 20. gados dažkārt ar līdzīgu nozīmi lietots arī *remesis*. Pēc viena uzskata (Maheks, Varbota) vārda pamatā ir krievu vārds *remeslo*. — *Tulk. piez.*

Etimoloģijas skaidrojumos izmantota K. Karuļa "Latviešu etimoloģijas vārdnīca", I–II. Rīga: "Avots", 1992, 638–671.

** Izņēmums ir zviedri Roņu salā Rīgas līcī. Tur zviedru zemniekiem un zvejniekiem kopīgi piederēja smēde, kurā viņi kala tos nedaudzos dzelzs rīkus, ko nebija varējuši Rīgā nopirkt.

miņiem somiem. Vārds *kalējs* no vārda *kalt* radies jau akmens laikmetā, kad no akmens tika kalti ieroči, darbarīki, dzirnakmeņi — piem., *dzirkalis* — kas *dzirvus* vai *dzirnavas* kal, *cir(v)kalis* — kas akmens cirvjus izcērt, arī darbarīks — *kalts*. Turpretī somiem, igauņiem un lībiešiem kalēja darbarīki pazīstami kopš ļoti seniem laikiem. Viņu valodā vārds “kalējs” nozīmē “amatnieks”, darinātājs (lībiešu *sepā*) vispār (sk. R. Hausmann. Izstādes katalogs arheologu X kongresā Rīgā. 1896. Ievads, LXX). Citus amatniekus arī viņi, šķiet, nav pazinūši.

Arī mūrnieka darbu nekad un nekur nav varējis strādāt ikviens cilvēks. Kalķu lietošana javas sagatavošanā latviešiem nebija zināma līdz 13. gadsimtam. Bīskaps Meinhards pirmos mūrniekus uz Daugavas krastiem atveda no Gotlandes. Kad viņš Doles salā uzcēla savu pirmo pili, naidīgi noskaņotie zemgaļi domāja, ka varēs to sagraut ar virvēm. Ir noskaidrots, ka daudzos latviešu pilskalnos nav atrastas nekādas mūru paliekas no senajiem pagānu laikiem. Šīs zemes klimatā nepieciešamās krāsniis nemūrēja mūrnieks ar kalķu javu, tās sakrāva paši no laukakmeņiem un spraugas aizzieda ar māliem.

Mēs nonākam pie ēku celtniecības. Latvietim kopš vissenākajiem laikiem ir paticis dzīvot koka mājās. Mūsu garajā, skarbahajā ziemā koka māja ir vissiltākā, to var arī vispraktiskāk un mājīgāk iekārtot. Līdz pat mūsdienām latvietim nav tīkama no akmens vai māla kleķa celta dzīvojamā māja. Laukakmeņu un kleķa mājas ir mitras, aukstas un neveselīgas. Tikai jaunākajos laikos ar mežiem trūcīgākos apvidos turīgākie saimnieki, kas savas sētas ir iepirkuši, ceļ lepnas dzīvojamās mājas no ķieģeļiem.

Pirms sākam latviešu koka celtnu aprakstu, jāpiebilst, ka celtniecības veids saprotamā kārtā ir ļoti līdzīgs radniecīgo lietuviešu celtniecībai un arī baltkrievu ēkām. Kaut arī nacionālā radniecība ar baltkrieviem ir visai niecīga, sensenā kaimiņtautu saskarsme, līdzīga nodarbošanās un līdzīgs klimats bija cēlonis tam, ka tautu dzīvesveidā, tradīcijās un darba metodēs izveidojās daudz kopīgu iezīmju. Barons G. fon Manteifels, labi pazīdams tautas, kas apdzīvo Daugavas baseinu, apgalvo, ka celtnes un rīki daudzējādā ziņā ir līdzīgi ne vien latviešiem ar lietuviešiem, bet arī abām šīm tautām, no vienas puses, ar visu krievu tautu, no otras puses. Protais, šis apgalvojums attiecināms nevis uz mūsdienām, bet gan uz agrākiem laikiem. Jo labvēlīgā vācu ietekmē latvieši vismaz Kurzemē un Vidzemē atradās uz augstākas kultūras pakāpes nekā lietuvieši un uz daudz augstākas salīdzinājumā ar baltkrieviem. Vienīgi tie latvieši, kuri dzīvoja Latgalē un kurus pēdējos trīs gadsimtus nebija skārusi minētā kultūras ietekme, atradās dažā ziņā uz zemāka līmeņa nekā mežoni dienvidjūru

salās, — tā vismaz apgalvo kāds ārzemju zinātnieks, izcils meistars sen-tautu dzīves pētišanā. Kultūras vēsturniekam ir ļoti interesanti salīdzināt šādus kultūras attīstības līmeņus, un es neklūdišos, apgalvodams, ka Dau-gavas lejtecē, Gaujas un Lielupes krastos, kā arī ap Ventspili tajos laikos izskatījies tāpat, kā daļēji vēl tagad izskatās Latgalē vai vēl tālāk uz aus-trumiem.

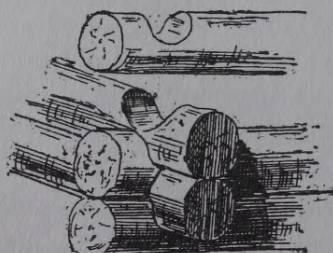
1. MĀJU SIENAS UN PAMATI

Vecās mājas kā mums, tā citām tautām ir celtas no apaļiem, labākajā gadījumā nomizotiem baļķiem. Vēl šodien mežiem bagātos apvidos šādu māju ir neskaitāms daudzums. Māju stūros gulbaļķi sastiprināti krusta pakšos. Baļķiem augšpusē iecirta apaļīgu robu apmēram puskoka dzi-lumā, kurā iegūla nākamais baļķis (1. att., a), vai arī baļķu galu augšpusē un apakšpusē izcirta apmēram vienu ceturto daļu (1. att., b). Šos apmē-ram puspēdu garos baļķu galus latvieši sauc par *paksi*, *pakši* vai *pakšķi*, bet Baltijas vācieši agrāk tos sauca “Norke”. Šis no igauņu *nurk* aizgūtais vārds ir pilnīgi izzudis no lietošanas sakarā ar šādu māju būvi.

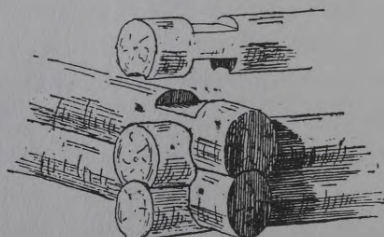
Apaļo sienu baļķu pašus galus no abām pusēm nedaudz aptēsa, lai labāk varētu iezīmēt izcērtamos padziļinājumus (die Norken), kuri node-rēja pakšu sastiprināšanai (sasiešanai). Par šo baļķu galu aptēšanu latvie-tis teica: *pakšiem vaigu tēst*. Vēl viens tehnisks apzīmējums šim darbam ir *aušāt* (no vārda *auss*) — taisīt ausis.

Solis uz priekšu tika sperts, kad apaļos baļķus dzīvojamās telpas iekšpusē ar cirvi kārtīgi aptēsa, lai sienas būtu līdzienākas, kā to var vēl tagad redzēt Latgalē.

Nākamais solis bija apaļo baļķu līdzena aptēšana (pēc auklas) no abām pusēm (*tēst* no vārda *taisns*). To es bieži redzēju savā jaunībā. Ne-

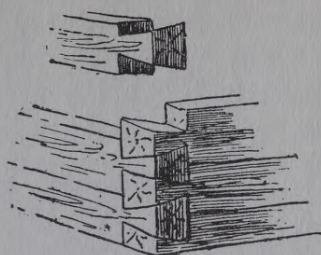

1. att., a

1. att., b

tika ņemts vērā, ka daudz koksnes aiziet skaidās, lai gan to varētu izmantot nomaiņiem* vai dēļiem, ja balķus apzāģētu. Dēļi tolaik netika uzskatīti par tik vērtīgiem un nodēriņiem kā šodien. Zemnieku mājā iztika bez dēļiem, jo grīdas vietā bija māla klons. Griestus veidoja cieši blakus saliktas *kārtis*. Mežiem bagātos apvidos līdz pat mūsdienām griestus saimniecības ēkām veido nevis no dēļiem, bet gan no tievākām vai resnākām kārtīm.

2. att.

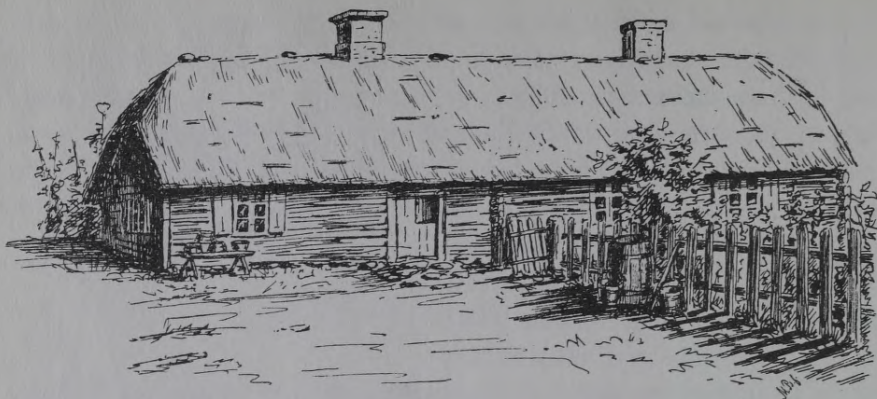
Tikai jaunākos laikos, kad ar kokmateriāliem sāka apieties taupīgāk un arvien vairāk izplatījās dēļu zāģēšana gan ar rokām, gan kokzāģētavās, būvbalķus no sāniem apzāģēja.** Tādējādi guļbalķu māju stūros vairs nebija izvīrīto pakšu galu. To salaidums kļuva sarežģītāks un smalkāks (2. att.). Lai pakšus aizsargātu no lietuses, tiem no abām pusēm pienagloja dēļus (3. att.). Tas jau ir gadsimta pēdējās puses sasniegums. Arī igaunim šāds mājas stūris bez "Norke" šķiet svešs, viņš to sauc *vene nukkk* (dialektā *nurk*, no kā cēlies vārds *Norke*) jeb par "krievu paksi". Tātad secināms, ka igauņi šo pašu konstrukciju iemācījies no krieviem. Tas varētu tā būt, bet arī krieviem šāds mājas stūris pieder pie jaunākās celtniecības. No tā var secināt, ka igauņu apzīmējums *venc nukkk*, tāpat kā latviešu *krievu pakšķi*, nozīmē tikai to, ka šāds būves veids viņiem bijis svešs.

Ir kāda īpatnība, kas gan pieder nevis pie celtniecības paņēmieniņu apraksta, bet gan pie tautas ticējumiem, par kuriem liecina vecākās koka ēkas, — starp apakšējiem pamatu balķiem, to salaidumā ēkas stūros tika izcirsti krustveidīgi iedobumi un tajos ielikti pilādžu zaru krustiņi. Nojaucot vecas ēkas, šādi pilādžu krustiņi atrasti arī Dobeles apkārtnē. Līdzīgus krustiņus*** savas dzīvojamās mājas verandas pamatu balķu vainagā atradis Aksels fon Bordeliuss kroņa muižā Audžos starp Dobeli un Zāleniekiem. Par to pašu laiku ir ziņas no Ziemeļkurzemes. Krusta zīme

* Literatūrā lieto arī vārdu "šāļi" — aizgūvumu no vācu "Schale" — "miza". Pamatā indoeiropiešu rekonstruētā forma "(s)kel" — "griezt" (no kā arī latviešu "šķelt"). Aizgūts 19. gs. otrajā pusē. — *Tulk. piez.*

** Apzāģēti balķi nav tik izturīgi kā ar cirvi aptēstie, jo tajos vieglāk iesūcas lietuse ūdens, kas tos bojā.

*** Pilādžu zarus bieži vien lika arī pie kūts durvīm un graudu apcirkņiem klētīs, lai tos sargātu no ļauna. Iespējams, ka pilādžu zari varētu sargāt no uguns (zibens).

3. att.

varētu būt cēlusies kristietības laikā, bet pīlādžu zaru burvestība nākusi no vissenākajiem pagānu laikiem. Starp citu, Ugālē pamatbalķī atrastais krusts ir līdzīgs reizināšanas zīmei, tāpēc tam varbūt arī nav sakara ar kristietību. Turpat Ugālē atrasts pīlādžu krustiņa vietā starp pamatbalķiem iespiests tā sauktais “kreicrublis” (cara Pāvila valdīšanas laikā lietotais rublis ar četrkārt krusta formā saliktu krievu burtu “г”). Krusta zīmes latvieši bieži lika uz dažādiem priekšmetiem, lai sargātu no visa ļauna (*lai vells neiet klāt*), piem., uz silēm, no kurām dzirdēja lopus, uz bišu stropiem, uz maizes kukuļiem, tos šaujot krāsni.

Bija laiks, kad latvietis dzīvojamo māju no apzāģētiem balķiem uzskatīja par sevišķu greznību. Kā redzams no tautasdziesmas, šāda māja, turklāt ar stikla logiem, bijusi pārāka par vienkārša cilvēka ierasto mitekli. Galvenais bija dienišķā maize.

*Es negribu glāžu logu,
Ne zāģētu istabiņ';
Tādas vietas vien gribēju,
Kur maizītes nebrākēja.*

*Ich begehre nicht ein Glasfenster,
Nicht ein gesägtes Häuschen;
Solch ein Stellchen allein wünschte ich,
Wo es tadellooses Brot giebt.**

(A. Biel. Samml. lett. Volkslieder.
Leipzig, 1874. Nr. 1920)

* Latviešu tautasdziesmu tulkojums vācu valodā no grāmatas pirmizdevuma vācu valodā. — *Red. piez.*

Starp citu gribu piebilst, ka naglu patēriņš pie mums tagad ir sasniedzis agrāk neiedomājamus apmērus. Šodien bez naglām nevar iesākt itin neko. Manā jaunībā latvietis tūkstoš gadījumos izlīdzējās ar koka tapām. Arī savu māju viņš uzcēla bez nevienas naglas. Līdz pat mūsdienām šķērskoki pie vienkāršām dēļu durvīm tiek piestiprināti ar koka tapiņām. Agrāk šis paņēmiens bija plaši izplatīts. Kā piemēru varu minēt tilta dēļu vai planku piestiprināšanu pie pamata kokiem, ko agrāk darīja tikai ar tapām. Tagad šai nolūkā lieto naglas. Dr. A. Pēcs ziņo no Karintijas, ka turienes vecāki ļaudis vēl redzējuši nojaucam vecas ēkas, kurās nav bijis nevienas naglas. Pirms 50–100 gadiem dzelzs bija dārgs materiāls un tauta iztika pavisam vai gandrīz pavisam bez šā metāla.

Visās vecajās koka celtnēs katra gulbalka apakšā visā tā garumā latvietis iecirta ieapaļu rievu, tā saukto *pāzi*. Ar riku, ko sauca par *kaķi* (sal. augšzemnieku *izpāzēt*, lejzemnieku *izkaķēt*, no vārda “kaķis”)*, ar tā diviem nagiem balķi ieskrāpē līnijas, līdz kurām balķis no augšas un apakšas tiek nedaudz aptēsts — tā, ka augšējā balķa rieva precīzi uzgulst apakšējā balķa izcilnim. Tā tiek aizkavēta lietus ūdens iekļūšana sienā. Arī sūnas var pamatīgāk iedrīvēt starp balķiem, tā aizturot aukstos vējus un palīdzot saglabāt siltumu.

Cik svarīga, māju ceļot, bija šī gulbalku savienošana un spraugu aizdrīvēšana ar sūnām, liecina daudzas tautas mīklas, no kurām minēšu dažas: *silķe uz silķes, roņa tauki vidū; lasīti zirgi tīreļa sienu ēd; bullis kūti, ragi laukā* (še domāti balķu gali sienu *pakšos*). (A. Biel. 1000 lett. Rätsel. Mitau, 1881. Nr. 77, Nr. 875, Nr. 404.)

Garāmejojot jāskar arī jautājums par koku sugām, kurām latvieši deva priekšroku savu māju celšanā. Kopš seniem laikiem līdz pat mūsdienām priede un egle pieder pie visvairāk lietotiem un iecienītākiem materiāliem. Sveķotā priede ilgi nepadodas trūdēšanai, egle ir lokanāka un nelūst tik viegli tur, kur jāiztur smagums, tāpēc ir īpaši piemērota sijām. Kādreiz baltu zeme bija bagāta ar ozolu mežiem, kas pēdējā gadsimtā daļēji izmantoti celtniecībā, daļēji pārdoti kuģu būvniecībai. 1863. gadā es Lubānas apkārtnē redzēju ļoti daudz ozolkoka aku virsbūvēs, ēku pamatos, klēts durvju statņos, stāvkoku sētās (žogos) un citur. Tas liecina par tagad tur izzudušo ozolu mežu kādreizējo bagātību. Lubāna ezera līmenis gan dabiskā ceļā, gan arī ar atūdeņošanu un kanālu būvi ir stipri pazeminājies,

* Nosaukumu šis rīks, šķiet, ieguvis no kaķa, jo atgādina kaķa nagus. Arī Baltijas vācieši šo instrumentu sauc par “die Katze” un darbību ar to — “katzen”, sal. “kaķēti balķi”.

mitrā zeme visapkārt iegrimusi, atsegdama tur augušo ozolu saknes, — koki panīkuši un tāpēc izcirsti. Padziļinot un tirot Liedes upi, kas no ziemeliem ietek Aiviekstē, atstājis pēdas apakš zemes virskārtas, kur jau bija nocirsti varenie ozoli, atrasti guļam seno mūžamežu ozoli. Raiskuma un Auciema muižu īpašnieki fon Fēgezaks un fon Ziverss no tuvējās Gaujas upes zema ūdens līmeņa laikā izcēluši milzīgus, pilnīgi nomelnējušus ozolus.

Senākos laikos latviešu ēku sienas celtas uz zemes bez jebkādiem pamatiem. Pirms vācu ienākšanas latvietis nepazina ne kaļķu javu, ne mūrnieka amatu. Esmu pats redzējis šādas ēkas bez pamatiem. Tomēr diezgan drīz viņš saprata, ka ir lietderīgi zem pamata balķiem novietot laukakmeņus (vidēja lieluma granīta gabalus). Tie neatradās cieši cits pie cita un tikai nedaudz pacēlās virs zemes. Vārds *pamati* tātad cēlies no vārda *pa-mest* (pasviest apakšā). Raksturīgi, ka apakšējos balķus, ko parasti apzīmēja ar vārdu *sija*, vēlāk (tāpat kā lietuvieši) sauca par *pa-matu* (dsk. *pamati*). Novicka kungs no Augšzemes (Rakstu krājums Latviešu biedrības Zinību komisijas izdevumā Rīgā. 1897. XI, 84. lpp.) ziņo, ka tur, ceļot dzīvojamo māju, pamatu balķus mājas stūros uzliekot uz koka klučiem vai laukakmeņiem apmēram vienu pēdu virs zemes. Vēlāk spraugu starp akmeņiem aizmeta ar zemi, tā ka pirmais balķis atradās zemē līdz pat augšējai malai, lai aizsargātu mājokli no aukstuma.

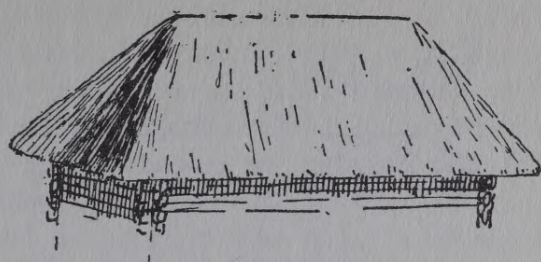
2. JUMTI

Pirms aplūkojam latviešu sētas atsevišķas ēkas, der apskatīt dažādas jumtu formas un veidus.

Dakstiņu jumts ir raksturīgs jaunākajiem laikiem un vēl aizvien sastopams ļoti reti, tikai īpaši pārtikušos apvidos tādām dzīvojamām mājām, kas celtas no ķieģeļiem. Modernais jumstiņu (šķindeļu*) jumts ir vairāk izplatīts nekā dakstiņu jumts, taču arī šur tur pieņemts tikai pirms dažiem gadu desmitiem. Visvairāk izplatītais un latvietim vistīkamākais ir salmu jumts, kas ziemā aiztur aukstumu, vasarā — karstumu un ir ļoti izturīgs, ja vien tiek rūpīgi uzlikts.

* Šķindelis — aizgūvums no vācu valodas (*Schindel*). Vācu valodā savukārt aizgūts no latīņu valodas: lat. *scindula* (šķelt, šķīt). 60–90 cm gari un 10–12 cm plati koka (egles, priedes, apses) dēļi ar ķīļveida šķērsriezumu, kura plātnajā sānā ir grope. — *Tulk. piez.*

Senākajām ēkām, sevišķi rijām un kūtīm, kurām nebija vajadzīgs bēniņu logs, jumts visas četras sienas apsedza vienādā garumā un, izskatā būdams diezgan neveikls, tika dēvēts par *lāča pakalu* (4. att.).

4. att.

Rietumkurzemē (piem., Sakā) salmu jumti rijām tika nolaisti zemu pāri sienām, tā iegūstot nojumes, kur uzglabāt, piem., kūdru rijas kurināšanai, viršus pakaišiem, darbarīkus u. c.

Loti īpatnējs ir dažādos apvidos sastopamais *brodiņš* jeb *brodenis* — neliels trīsstūrveidīgs caurums (lūka), ko atstāja četrslīpju jumta galos. Šo caurumu parasti ietvēra koka dēļiši, kas slīpi pacēlās virs jumta gala. Ve-

cajās dzīvojamās mājās, kurām vēl nebija skursteņu, *brodiņi* noderēja dūmu izvadišanai.* Arī vēlāk tie bieži sastopami blakus jaunākā laika kultūras simboliem — skursteņiem, sevišķi saimniecības ēkās, piem., rijās, galvenokārt gaisa cirkulācijai, lai žāvētu labību vai zirņus. *Brodiņi* plaši izplatīti no Lietuvas līdz pat igauņu robežai un atrodami gan ap

5. att.

Liepāju, gan Mazsalacu un Rūjienu, uz ziemeļiem no Burtnieku ezera (5. att.). Protams, sastopami arī iepriekš aprakstītie salmu jumti bez *brodiņiem*, piem., Piebalgā.

Rietumkurzemē, it sevišķi piejūras apvidos, uz jumta kores (čukura) diezgan cieši sarindo "tupelītes"**. Tāpat arī Augšzemē (Subatē,

*Ko latvietis dēvē par brodiņu, to sakšu zemnieks Braunsveigā sauc par "Eulenloch" — "pūces caurumu", kas tāpat noderējis dūmu izvadišanai. (Andree, Braunschweiger Volkskunde, 160., 176. lpp.).

** Vācu tekstā *Dachreiter* — "jumta jātnieki". Tā vācu zemnieki dēvē krusteniskos kokus uz jumta kores. — *Tulk. piez.*

Lubānā — gan senākos laikos) un ne retāk Rūjienā, Mazsalacā, Burtņiekos, Matīšos, Dikļos, Limbažos, Valmierā, Palsmanē, Smiltēnē, Dzērbenē, Raunā, Aizkrauklē. Šķiet, ka jumta “tupelītes”, kas dažos apvidos sastopamas reti un tikai vecākajām celtnēm, bijušas izplatītas visā zemē, bet ar laiku atzītas par nevajadzīgām un vairāk attīstītajos novados, piem., Zemgalē, pamazām atmetas. “Tupelišu” uzdevums bija aizsargāt jumta kori un uz tās uzbērtos linu spaļus (lejasvācu *scheven*) no vēja un vētrām. Jūras piekrastē, piem., uz dienvidiem no Lielsalacas un pie Engures, tās joprojām tiek uzskatītas par nepieciešamām. Zemgalē jumta kori un uz tās uzklātos spaļus no vēja pasargā, uzberot granti vai uzliekot velēnas.

Divus kokus, kas veido jumta “tupelītes”, krustveidā sastiprina divējādi. Vai nu vienam kokam izkaļ caurumu, pa kuru iebīda otru koku, vai arī krustojuma vietu notēš plānāku un abus kokus sastiprina ar tapu. Pirmo paņēmieni vairāk lieto Rietumkurzemē, otru — austrumu pusē.

Mīļotam bērnam mēdz būt daudz vārdu. Latvieši krusteniskos kokus uz jumta kores visbiežāk dēvē par *āžiem*, arī par *bukiem* (piem., Aucē), *kraģiem* (Durbē), *braģiem*, *pārkarām*, no *pāri kārt* (Engurē). Neņemot spriest, vai jumta “tupelītes” latvieši izgudrojuši paši vai arī tās šai zemē ieviesuši vācieši. Skaidrs ir vienīgi tas, ka uz visvecākā lubu jumta, kas vēl ir saglabājusies, “tupelišu” nav bijis un pēc tiem nav arī bijusi vajadzība. Katrā ziņā salmu jumts ar “tupelītēm” pieder pie jaunākā perioda un plaši sastopams pēc vācu ienākšanas, kad sāka attīstīties zemkopība.

Brodiņi un jumta “tupelītes” izpildīja noteiktu uzdevumu un bija nepieciešamas, turpretim zirgu galvas jumta galos kā latviešiem, tā ģermāņiem un citām tautām uzskatāmas vienīgi par rotājumu. Par šo plaši izplatīto rotājumu ir uzrakstīts daudz apcerējumu un pierādīts, ka tas bieži sastopams Lejassaksijā no Vestfālenes līdz Elbai un tālāk no Holšteinas līdz Pomerānijai, arī Tīroles Alpos, tikai tur, šķiet, izmantoti arī citu dzīvnieku tēli. Dienvidslāvu ēkām nemēdz būt zirgu galvu rotājumu, toties čehiem dienvidrietumu un dienvidu Bohēmijā tie ir sastopami un vēl redzami tālu austrumos Volgas krastos (pie Jaroslavļas). Pēc pētījumiem par latviešu apgabaljiem var spriest, ka zirgs latvietim bijis svarīgs un iemīļots mājlops, un par to liecina arī daudzas tautasdziesmas. Vēl būtu jānoskaidro, vai latvietis zirgu galvas jumta galos izvēlējies pats vai arī šo rotājumu aizguvis no citām tautām. Zirgu galvas jumtgalē redzam ne tikai mūsdienu celtnēm, bet arī vecajām, it sevišķi ap Valku, Dzērbeni, Valmieru, Burtņiekiem, Dikļiem, Cēsīm, Raunu, Piebalgu, Mālpili, Nī-

6. att.

7. att.

tauri, Madlienu, Lieljumpravu, Kurzemē pie Sakas, Nīcas (6. att.) un tālāk arī Lietuvā pie Elkišķiem (7. att.) un citur.

Zirgu galvas latviešu mājai darināja no dēļu galiem, kurus piestiprināja vai nu pie iepriekš aprakstītā *brodiņa* sāniem, vai pie nošļauptās jumtgales. Dēļu gali nosedza zem salmiem novietotās kārtis un aizsargāja jumta salmus, lai vējš tos neizplēstu. Uz lubu jumta nav ne jumta “tupeļišu”, ne rotājumu zirga galvas formā, tāpēc var secināt, ka tie neattiecas uz latviešu celtniecības vissenāko periodu.

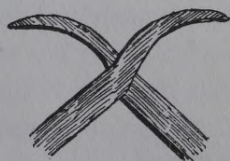
Latvietis no dēļu galiem ir meistarojis ne vien zirgu galvas, bet arī citus rotājumus, kas pacēlušies pa kreisi un pa labi virs jumta kores. Ļoti bieži tiem ir ragu forma. Tie var būt gan smaili, kā, piem., Limbažos, Braslavā, Matišos, Piebalgā, Liezērē, Alūksnē, gan arī uz leju apaļi izliekti, kā, piem., Okmjanē Kauņas guberņā (8. un 9. att.), Jaunaucē, Biržos pie Jēkabpils (10. att.), Ļaudonā (ļoti bieži). Uz ziemeļiem no Gulbenes, tāpat arī Biržos pie Jēkabpils (11. att.) un Okmjanē (12. att.), ragi ir uz augšu

8. att.

9. att.

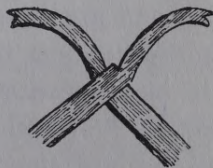
10. att.

11. att.

12. att.

13. att.

14. att.

15. att.

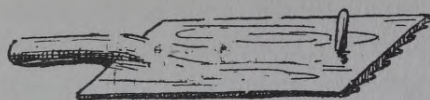
apali izliekti. Ragveidīgi rotājumi pie jumta atgādina to latviskos nosaukumus *āži* un *buki* un liek iztēloties latviešu māju kā lielu, ragainu dzīvnieku. Šķiet, ka jumtgales krusta nosaukums *āzis*, *buks*, kur tas vislabāk iederas, tikai vēlāk attiecināts uz jumta kores nostiprināšanai tai pāri pārliktajām “tupelītēm”.

Vēlāk jumtgales rāgiem rodas daždažādas variācijas. Reizēm ragu smailēs iegriez robu, un tad tie atgādina atplestu putna knābi, piem., Elkišķos (13. att.), citreiz ragu taisnajā (Brenģulos pie Trikātas) vai likajā galā (piem., uz austrumiem no Ogres grīvas un Olainē) piestiprināja dēlīti ar nopaloļu galu, kas no tālienes šķiet līdzīgs bumbiņai. Dažreiz iegriezumi dēlīšos atgādināja putna galvu ar atplestu knābi (14. att.).

Sastopamas ne vien zirgu galvas un rāgi ar variācijām, bet arī citi kokgriezēju darināti darbi, piem., Grobiņas apkārtnē ragu galos izgrieztas zaķu galvas (15. att.). Ļoti senu ūdensdzirnavu jumtgālē pie Salienas es reiz redzēju divas sakrustotas rokas ar skaidri saskatāmiem pirkstiem. Šķiet, ka šie vecie jumtgales rotājumi, šīs subjektīvās fantāzijas rotaļas mūsu lietiski praktiskajā laikā arvien vairāk tiek nodotas aizmirstībai.

Arī igauņiem Veru un Tērbatas apkārtnē uz jumtgālēm bieži ir sastopami rāgi un no Peltsamā līdz Rēvelei paretam redzamas zirgu galvas.

Salmu jumtus latvietis taisīja šādi. Pie jumta spārēm ar tapām piestiprināja šķērskokus, kuriem satapojuma vietās bija iedobumi, lai tie cieši turētos pie spārēm. Jumta apakšdaļā uz šķērskokiem salika cieši sasietus, ar izkapti kārtīgi apgrieztus salmu kūlus, kurus sauca par *vīkšķiem*, *vistiņām* (no vārda *vīstīt*). *Vistiņas*, arī *zibītes*, *irbītes*, piespieda ar garām, stiprām, pāris pirkstu resnām *kņutēm* vai *maikstēm*, *rodiņām*, *rodiņiem*, *likstēm* un ar tievām kārklu klūgām cieši piesēja pie šķērskokiem. Virs tām citu pēc citas (*pārvalis*, no *velt*, *pārvelt*) lika salmu kārtas vajadzīgajā biezumā. Jumīķis ar savu rievaino *jumiķa liekšu*, *menti*, *galdiņu* (16. att.) vienmērīgi izlīdzināja salmus uz augšu vai uz sāniem un ar *maikstēm* un kārkla klūdziņām piesēja kārtu pēc kārtas pie šķērskokiem gandrīz līdz pat jumta korei. *Galdiņam* augšpusē ir piestiprināts koka pulķis vai nagla ar aso galu uz augšu, lai varētu to izlaist no rokas un ieāķēt

16. att.

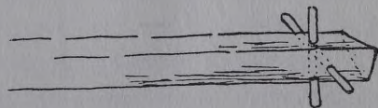

17. att.

gatavajā jumta daļā. Citur (Neretā) šim rievotajam rīkam (17. att.) — *jumiķa galdiņam* — rokturis ir nevis galā, bet gan galdiņa gludajā virspusē — kā mūrnieka darbarīkam, ar ko nogludina sienas kaļķu apmetumu. *Galdiņa* vienā sānā iedzīta rinda pakavu naglu, ar ko nogludināt salmus. Jumiķim ir arī gluds dēlītis ar tādu pašu rokturi. Dēlītīm sānos iedzīti grābekļa zariem līdzīgi koka pulķīši, ar kuriem viņš jumtu nosukā. Visa darba laikā jumiķis šūpojas uz pāris asu gara apaļa koka, kura abi gali ar virvi piesieti pie jumta kores. Ar šo virvi jumiķis pēc vajadzības uzvelkas arvien augstāk. 1896. gada Etnogrāfiskajā izstādē Rīgā bija redzams šāds koks no Laudonas (18. att.), ko tur sauca par *jumiķa kārti*. Tas bija 5¹/₂ collas un 8 pēdas garš un nevis apaļš kā Kurzemes vidienē, bet gan aptēsts trīsšķautņains. Viena šķautne pieguļ pie topošā jumta, uz otras stāv jumiķis — tā strādāt ir ērtāk nekā uz apaļā koka. Koka galā krusteniski ielaistas divas tapas, kuru galos iesien virvi.

Salmu jumts latviešiem noteikti nav bijis pirmais jumta veids. Tas radās, tikai kad iedzīvotāji vācu ietekmē arvien vairāk pievērsās zemkopībai. Jumšana ar niedrēm varēja gan būt senāka, bet, tā kā niedrēm bagāti ezeri bija tikai dažos mūsu zemes novados, niedru jumtus par plaši izplatītiem nevar uzskatīt.

Savus pirmatnējos, no koka kārtīm saslietos mājokļus latvietis pret lietu nosedza ar žagariem un koka mizu. Tā kā tolaik mežu bija liela pārpilnība, varam secināt, ka vis-senākais latviešiem bijis lubu jumts.* Latviski par *lubu* sauc gan nolibū koka mizu (no vārda *lobīt*), gan arī

18. att.

* Uz ziemeļiem un dienvidiem no Daugavas mežainos apvidos vēl šodien sastopam muižu nosaukumus, kas tieši norāda uz lubu jumtiem: Lubezere (muiža Talsu novadā), Lubumuiža (tagad Lubezeres sastāvā — agrāk patstāvīga muiža); Vidzemē: Lubāna, liela privātmuiža pie Vitebskas guberņas robežas, Lubāra, saukta arī Rozes muiža (pēc īpašnieka fon Rozēna), Raunas draudzē, Lubas muiža Trikātas draudzē, Lubiņas pusmuiža Ruckas muižā Cēsu draudzē, Lubejas muiža Liezēres draudzē.

no egles koka ar ķīliem plēstus dēļus, ko tāpat lietoja lubu jumtiem. Ar mežiem trūcīgos apvidos arī vēl tagad izmanto egļu mizu, gan tikai pirts jumta segšanai. Ceļotājs no Strasburgas J. Vunderers 1590. gadā raksta, ka Žemaitijā esot redzējis koka jumtus (šķeltu koku un lubu?), kā arī ar koka mizu nosegtus. Vidzemes igauņu pusē redzēts, ka salmu jumta kore nosepta ar garām egļu mizas sloksnēm, kas sniedzas pāri jumtgaliem. Pret vēju tās nostiprinātas ar kārtīm. Kaut arī egļu miza ir diezgan viegli iegūstama, tā maz aizsargā pret mitrumu un nav arī visai izturīga. Zināms progress tika sasniegts, kad latvietis saka plēst priežu vai egļu blukus un šīs dēļiem līdzīgās 6–9 pēdas garās un $1/4$ –1 collu biezās lubas izmantoja jumtu segšanai. Lubas sagatavojot, mežā pārbaudīja, vai izraudzītā priede vai egle labi plīsīs, t. i., vai koks augot nav kļuvis *greizs* (no vārda *griezt*). Tāpēc kokam pie apakšas vajadzēja izcirst robu, un, ja koks nederēja, to atstāja un gāja pie nākamā. Pamestie koki nokalta. Tas bija viens no iemesliem, kāpēc muižu īpašnieki, sākuši saudzēt savus mežus, lubu jumtus pamazām aizliedza.

Pirms latvietis iepazīna dēļu zāģi, viņš dēļiem līdzīgo materiālu, ko lietoja būvēs vai arī citiem nolūkiem, ieguva, plēšot koka bluki plānās sloksnēs. Šī metode novērojama vēl šodien, kad dēlišus mucinieku traukiem pie mums vislabprātāk gatavo, saskaldot kluci. Šos dēlišus nogludina ar cirvi vai arī ar vietumis jau sastopamo ēveli. Šādi iegūtus dēļus latvietis vēl šodien sauc par *galdiem*, un tautasdziesma liecina, ka šie *galdi* tikuši plēsti.

*Kam, tautieti, galdus plēsi,
Kam šķimbogu darināj?
Vai es biju raudas bērns,
Šķimbogā glabājams?*

Warum, Liebster, spaltetest du Bretter,
Warum machtest du einen Fischkasten?
War ich ein Rotaugenkind,
Im Fischkasten zu behüten?

(A. B. 1661; Mazsalaca)

Šķimbogs pēc etimoloģijas man šķiet miklains vārds, nekādā ziņā tas nav latviešu izcelsmes. Pieļauju, ka vārda pirmā daļa atbilst lejasvācu “schim”, t. i., no viena dēļa darināta laipa. Pēc tautasdziesmas satura var domāt, ka šis vārds apzīmē zivju kasti, kādas tiek taisītas Vācijā un arī pie mums no dēļiem. Viens gals tām ir šaurāks, otrs — platāks. Abi slīpie sānu dēļi līdz ar to ir nedaudz izliekti. Tādējādi *šķimbogs* varēja būt viens no zivju kastes sānu dēļiem. Tautasdziesma var būt radusies pirmo vācu ieceļotāju ierašanās laikā, kad latvietis šo tagad šeit izzudušo vārdu varēja noklausīties un patapināt no saviem Vestfālenes kungiem.

Nākamajā tautasdziesmā runāts par dēļiem — *galdiem*, un var secināt, ka tie plēsti no koka.

*Kur osīšam tādi galdi,
Kādi galdi ozolam?
Kur tautiņām tādi vārdi,
Kādi vārdi bāliņam?*

Wo hat die Esche solche Bretter,
Wie die Eiche sie hat?
Wo hat der Ehemann solche Worte,
Wie das Brüderchen sie hat?

(A. B. 3227)

Lielsalacā un arī citur tiltu segumam planku vietā lietoja plēstas egļu *šķīlas* (no vārda *šķelt*), kuras sauca par *tilta šķīlām*.

Mežainos apvidos lubu jumts ir iecienīts un tiek lietots līdz pat mūsdienām. Protams, līdz ar mežu sarukšanu, aramzemes paplašināšanos un kokmateriālu vērtības pieaugumu tas arvien vairāk izzūd. 1863. gadā es vēl redzēju daudz lubu jumtu ap Lubānu, Gulbeni, Alūksni, Apekalnu, Gaujieni un Palsmani. Tāpat lielā skaitā lubu jumti bija sastopami Ziemeļkurzemē ap Talsiem, Dundagu, Pilteni, Kuldīgu, Alsungu. Toties Vidzemes paugurainajā daļā, kur mežu ir maz, un visā Dienvidkurzemē no Bauskas līdz Liepājai tie ir pilnīgi izzuduši, it īpaši visauglīgākajos un vairāk apstrādātajos apvidos, piem., Zemgalē un Vidzemē: Rūjienā, Mazsalacā, Dikļos, Valmierā, Raunā, Dzērbenē, Ērgļos un citur.

Lubu jumts ir viens no visinteresantākajiem un visvecākajiem koka laikmeta un kultūrstāvokļa lieciniekiem mūsu zemē. Tam nevajadzēja ne kriptaiņas dzelzs, un tomēr tas bija pietiekami izturīgs. Kad neizbēgamā lietus ūdens iedarbībā koks satrūdēja, mežā bija pietiekami daudz materiāla, ar ko to nomainīt.

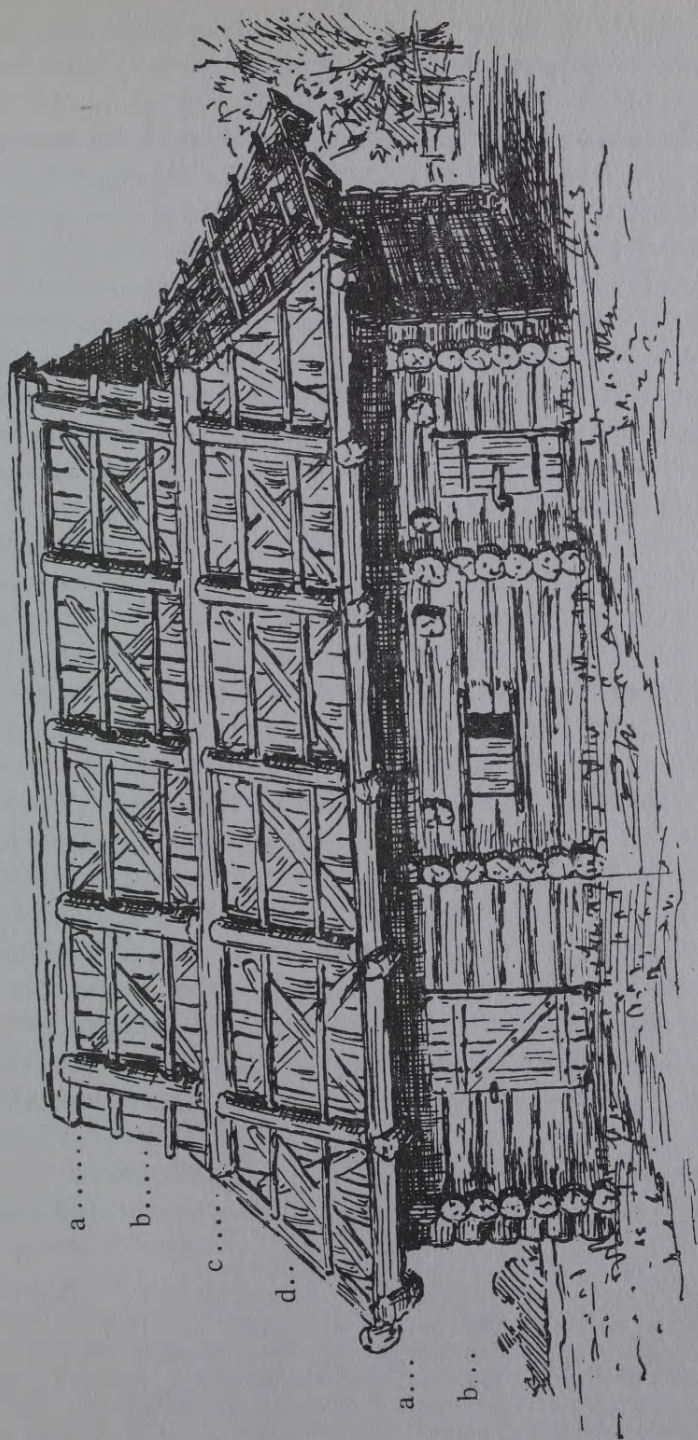
Runājot par lubu jumta konstrukciju, precīzi jāapraksta abi tā veidi — gan “kuršu”, gan “krievu” lubu jumts. Cik lielā mērā un vai vispār šī otrā lubu jumta konstrukcija ir aizgūta no krieviem, jānoskaidro, salīdzinot pie mums izplatītos lubu jumtus ar tiem, kādi atrodami baltkrievu zemē. Skaidrs ir, ka tā sauktie krievu lubu jumti ir plaši izplatīti līdz pat Ziemeļkurzemei. Vispirms aplūkosim “kuršu” lubu jumtu (19. att.), kas bija ļoti iecienīts arī Vidzemē.*

* Turpmākajā aprakstā es izmantošu precīzas ziņas, ko latviešu valodā man sniedzis prāvests Šlaus — Lielsalacas īpašnieks. Šīs ziņas, kas nākušas no kādreizējā libiešu novada, kopumā saskan ar to lubu jumta modeli, ko saņēmu no Ulmales ar barona Funka starpniecību.

Pats par sevi saprotams, ka lubu jumtam ir vajadzīgi spāru koki, un tie ir bijuši nepieciešami vienmēr. Senais latvietis no vācu valodas aizgūtā vārda *spāres* (die Sparren) vietā agrāk lietojis tīri latvisko *kabes* vai *kabi*. Arī citām ēkas sastāvdaļām ir senāki latviski nosaukumi, kurus vairāk attīstītos novados nu izspiež vāciskie apzīmējumi. To, ko tagad sauc par vērbaļķi, senāk dēvēja par *siju* vai *siņu*, vietām arī *siņu* (no vārda *siet*, jo šķērsbaļķi sasaista mājas pretējās sienas un satur tās kopā). Arī siju pār-laistajiem galiem bija sens latvisks vārds *dziedrs* (lietuviešiem *gegne?*). Tautasdziesmā *sija*, kas redzama pie dzīvojamās istabas griestiem, it kā kļausās līdzī dziedošajai meitenei.* Virs sijām ir sienu augšējā vainaga baļķi, ko latvietis šodien sauc par *krancbaļķiem* (*mūrlaktām*) vai par *kramp'baļķiem* (arī aizgūti), jo tie ir "iekraupēti" siju galos. Uz šiem baļķiem gulstas spāres. Senais latvietis šiem baļķiem lietoja nosaukumus *pie-kārtņice* vai *kabnēsis*. Līdz ar to kļūst skaidrs, ka latvietis vērbaļķus, krancbaļķus un spāres savās celtnēs ir lietojis jau pirms vāciešu ienākšanas. Tomēr jāņem vērā, ka tālaika *kabes* pēc formas stipri atšķiras no spārēm jumtu būvē jaunākos laikos. Senie latvieši spārēm izraudzījās kokus, kuru apakšgalā saknes vai zaru žuburs (Pope) veidoja gandrīz taisnleņķa kāsi (19. att., a). Šādi koki ar piemērotām saknēm mežā tika rūpīgi izraudzīti. Lielsalacas apvidū šim nolūkam izmantoja sevišķu egļu pasugu. Ar vārdu *kabes* apzīmēja arī ragavu slieces, kas bija gatavotas no jauniem bērziem ar dabiski izliektu sakni galā, atšķirībā no *sliecēm* (no vārda *liekt*), kuru priekšgals tika mākslīgi izliekts.

Ja nevarēja atrast koku ar dabiski izaugušu liku sakni, pie gludas spāres dažkārt piestiprināja atsevišķu īsāku koku ar kāsi, bet, ja tas nebija iespējams, kāsi piestiprināja tieši pie *kabnēša*. Kāšu uzdevums bija saturēt kopā jumta slogu režģi un lubu klājumu. Jumta režģis bija it kā uzlikts uz spāru kāšiem. Tas savukārt izskaidro vārda *kabe* (liet. *kabeti*; *kabe*, latv. *kabināt*, *kabata*) nozīmi — kāsis (āķis), uz kura kaut kas uzkabināts. Lubānā spāru kāšus sauc par *kā(r)šiem* (no vārda *kart* vai *kārt*) vai arī par *kakšiem* (no *kacēt*, lietuviski *kaketi*; *ķeksēt*, sal. *ķeksis* — kārts ar āķi galā — laiviniekiem, ugunsdzēsējiem). Serlatviešu *kabe* tāpat ir tādas jumta spāres nosaukums, kurai galā ir taisnleņķa kāsis no tā paša koka saknes. Spāru garums atbilst $\frac{2}{3}$ mājas platuma. Šajā gadījumā abas jumta slīpes pie kores veido gandrīz taisnu leņķi, kā tas nepieciešams

* Tautas mīklā, kuras atminējums ir *vērbaļķis*, teikts: *gaspaža iekšā, kājas ārā*. Šeit domāti sienai pāri pārleistie baļķu gali. Vārds *gaspaža* attiecas uz seno *sija*, nevis uz jaunāko, aizgūto *vērbaļķis*. (A. B. 1000 lettische Rätsel, Nr. 774, sal. Nr. 775.)

ziemeļu klimatā, lai varētu noturēt varbūtējo sniega segas smagumu. Platākai mājai bija vajadzīgas garākas, šaurākas — īsākas spāres.* Un no spāru garuma bija atkarīgs lubu garums.

Lai lubas uzliktu, vispirms bija noteiktā atstatumā šķērsām pāri spārēm jānovieto kārtis. Kārtis nepiestiprināja, bet uzlika uz spārēs iedzītiem vadžiem (Lielsalacas apkaimē tos sauca par *kīliem*). Tālāk bija jādomā, kā aizkavēt lubu noslidēšanu un kā tās noslogot, lai neaiznestu vējš. Šim divkāršajam nolūkam noderēja no dažāda garuma un resnuma kokiem salikts režģis. Gar jumta apakšējo malu spāru kāšos guldīja 12 collas platu vidēji resnu aptēstu balķi (19. att., b), ko sauca par *siju*. Šis koks, kas bija visa jumta garumā, zināmā mērā saturēja visu režģi. Vidzemē to sauc arī *lubstājis*, jo lubas uz tā “stāv” (*stāt, stāvēt*). Citās vietās to sauc par *deķeri*. Šā vārda nozīmi es neesmu varējis noskaidrot; fonētiski tas, liekas, ir cēlies no vācu valodas, bet tad man nav saprotams, kur senais latvietis šo vācu vārdu savam jumtam būtu ņēmis. Ar vācu decimālskaitli te arī nevarētu būt nekāda sakara. Uz šā pamatkoka atbalstījās lubu apakšējie gali. Lubas klājot, uz katrām divām lubām uzlika trešo tā, lai nosegtu spraugu starp abām. Tā jumta segums iznāca viscaur divkāršs. Lubas visa jumta augstumā bija grūti noplēst, tāpēc pirmā lubu kārta sniedzās apmēram līdz jumta vidum. Lubu garums bija apmēram 6–9 pēdas. Senās mājas bija mazas un šauras, un jumti tām nebija visai augsti. Lai būtu kur atbalstīt otrās kārtas lubu apakšējos galus, šķērsām jumtam lika otru *siju* (19. att., c) jeb *lubstāji*, jeb *deķeri*. Starp abām *sijām* lika pāresnus kokus jeb stutes (19. att., d), kas tās atbalstīja un saturēja kopā. Šo balstu skaits atbilda spāru skaitam, tie tika uzlikti uz spārēm tā, lai to augšējie gali atbalstītu vidējo *siju*. Balsti tika iespiesti starp sijām, kurās dažreiz bija iecirsti padziļinājumi šo balstu drošākai saturēšanai. Balstus (19. att., d) sauca par *tempeliem* (no lietuviešu *tempti*, latviešu *stiept, tiept*). Vitebskā latvieši tos sauca par *čimpuliem*, *čumpuliem* (*kempelēm*), Gulbenē tiem dots atbilstošāks nosaukums *atstabi*. Ap Lielsalacu šos paprāvos kokus sauc par *bluķiem*.

Lubu jumta augšējā daļā lubas balstās uz otrā šķērskoka (19. att., c), kas atrodas jumta vidū un nosedz apakšējās lubu rindas augšējos galus tā,

* Senlatviešu mājas bija diezgan šauras, ar attiecīgi īsākām spārēm, kuru nostiprināšanai pietika ar visa jumta garumā piestiprinātām kārtīm, turpretim vēlāk pie platākām un garākām spārēm bija nepieciešami resnāki saistbalķi, kā tas tiek darīts arī šodien. Šie jaunāko laiku saistbalķi, kas saseja katru spāru pāri pusjumta augstumā, tika saukti gan aizgūtos vārdos par *bantēm*, *bendelēm*, *benzelēm* (Aucē), gan latviešu *šķēršiem*, *bankstiem*, *baukstiem*.

lai mājā neiekļūtu lietus. Pie jumta kores piestiprina vēl vienu šķērskoku (19. att., e), ko pie Lielsalacas dēvē arī par *siju*, domājot ar to nevis vērbaļķi, bet gan apaļkoku vispār. Dažviet to sauc arī par *deķeri*. Tas balstās uz *atstabiem* jumta augšdaļā un ar savu svaru piespiež lubu augšējos galus pie jumta kores.

Esam aplūkojuši visu slogu režģi, kas veido pamatu abiem lubu nodalījumiem un ar savu svaru satur un piespiež lubas. Visu šo veidojumu atbilstoši nolūkam sauc par *slogu* (sal. no vārda *slodzīt*).

Lai lubu jumta apraksts būtu pilnīgs, jāpiebilst vēl daži vārdi. Lai spiedienu uz lubām būtu viscaur vienmērīgs, lai tās nekādā ziņā nesašķiebtos vai nenoslidētu, zem *atstabiem* (*tempeliem*) visā jumta garumā tika uzlikta 1–2 kārtis. Lai tās savukārt nenoslidētu, *atstabos* iecirta robus, tā sauktās *rokas*, kas šīs kārtis saturēja. Nodalījumos starp šķērskokiem (sijām) un *atstabiem* uz lubu klājuma uzlika krusteniski vēl divas lubas, lai tikko minētās kārtis visas lubas vienmērīgi piespiestu, tā jumtu padarot izturīgu pret vētru.

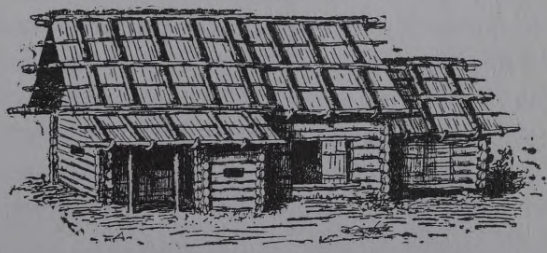
Šādā jumtā nav nekā no dzelzs, nevienas naglas, sākumā pat nevienas koka tapas naglas vietā.

Vēl jāpiebilst, ka mājas jumtgalē starp pašu malējo spāri un uz tās uzlikto lubu tika atstāti *caurumi*, pa kuriem dūmi tika ārā no istabas. Ap Lielsalacu šos caurumus sauc par *čigumiem* jeb *čugumiem*.

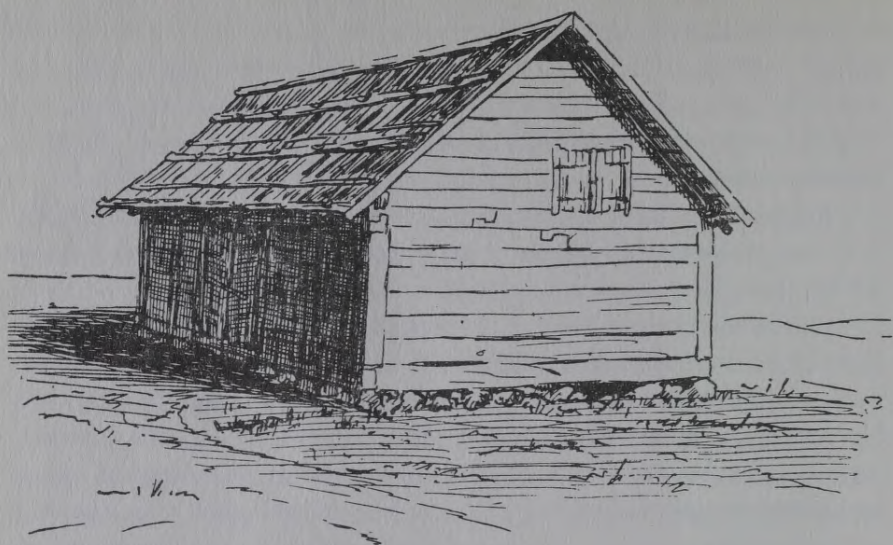
Protams, dažādos apvidos radās dažādi jumtu konstrukcijas varianti. Tā, piem., 1896. gadā Rīgā notikušās Latviešu etnogrāfiskās izstādes katalogā norādīts, ka Kurzemē starp lubām un kārtīm likta *egļu miza* jeb *kamiens* (arī *kamiens*).

Minētajā izstādē bija redzams kādas Vidzemes mājas atdarinājums ar lubu jumtu dabiskā lielumā (20. att.), ar šādām īpatnībām. Režģa apakšējā lubstājā iecirsta rievu (grope), pret kuru atbalstās lubas. Šķērskoki zem lubām un virs lubām uzliktās kārtis, kā arī siju gali pie zelmaņa sienas bija sieti ar kārklu klūgām, kas jumtu, bez šaubām, padarīja izturīgāku. Lubu gali pie kores no abām pusēm sniedzas tai pāri, neļaujot lietum iekļūt ēkā pa jumta kori.

Arī latviešiem plaši ir izplatīts tā sauktais krievu jumts. Attēlā

20. att.

21. att.

redzamais modelis ir no Almales pie Alsungas, un ap Enguri to sauc par *zviedru jumtu* (21. att.). No tā sauktā kuršu jumta tas atšķiras ar dažām detaļām. Spāres no gluda koka bez sakņu kāšiem mūsdienās tiek lietotas visur. Tāpēc pamatbalķis (*lubstājis*), uz kura balstās lubas, ir jāpiestiprina citādi; ar stiprām tapām to pieķīlē pie spāru galiem. Lubas jumta augšējā daļā nebalstās uz lubstāja, bet tur, kur tās sniedzas pāri apakšējo lubu galiem, tiek pietapotas ar izturīgu kārti pie spārēm. Šādas kārtis vajadzīgā skaitā caur lubām ir piestiprinātas pie spārēm visā jumta garumā. Uz šiem jumtiem nav *atstabu* (*tempeļu*).

Šo jumta formu, atkārtotju, es neuzskatu par aizgūtu no baltkrieviem. Man šķiet, ka apzīmējums “krievu” vai “zviedru” nozīmē tikai to, ka šāda jumta konstrukcija senajam latvietim bija svešāka un jaunāka. Pievērsīsim šīm jumta konstrukcijām varētu izskaidrot tā, ka arvien grūtāk bija sameklēt spāru kokus ar piemērotu sakni galā. Jumta konstrukcija, kurā nebija vajadzīgas spāres ar sakņu kāšiem un vecais sarežģītais jumta slogu režģis, bija daudz vienkāršāka un ērtāka. Ka tā ir jaunāka forma, liecina jau tas vien, ka būvēšanā bija nepieciešams liels *svārpsts*, bet, liekot tā saukto kuršu jumtu, iztika ar cirvi. Kā jau iepriekš minēts, pie Lielsalacas balstu piestiprināšanai lietoja koka tapas, ko sauca par *ķīliem*, un tās bez svārpsta, kā rāda nosaukums, iedzina ar cirvi iecirstās spraugās. Ja vārds *ķīlis*, lietuviski *kylys*, būtu aizgūts no vācu valodas (sal. lejasvācu “kil”, vācu “Keil”), varētu secināt, ka ķīļu lietošana sākusies pēc vāciešu ieceļo-

šanas. Bet iespējams arī, ka aizgūtais *ķilis* stājies kāda īsti latviska vārda vietā, kā to jau redzējām līdzīgā gadījumā ar *spārēm* un citiem vārdiem. Ziņojumā par veco lubu jumtu no Lielsalacas blakus nosaukumam *ķilis* lietots arī nosaukums *pulka*, ko Kurzemē dēvē par *pulki*. Ja arī šis vārds būtu aizgūts no vācu "Pflock" un ja salīdzinām neuzsvērtās pirmās zilbes vārdiem *pulka*, *pulķis*, kā arī *ķilis*, mūsu rīcībā ir vēl neapstrīdami latviskie *skausts* un *vadzis*, lietuviešu *vagis*, kas apzīmē ne tikai "Pflock", uz kura kaut kas ir uzkārts, bet arī "īsto ķili", kā man vēl nesen apgalvoja kāds latvietis no Jaunpils.*

Nobeidzot jāpiebilst, ka lubu jumts ir raksturīgs ne vien latviešiem. Senos laikos, protams, arī citas tautas, kurām bija pieejamas mežu bagātības, jumtiem lietoja plēstus kokus un daļēji to dara vēl mūsdienās. Pietiek atcerēties Šveices un citu Alpu zemju tautu māju jumtus, kas ir tik lēzeni, ka plēsto dēļu noslogošanai pietiek, ja uz šķērskokiem uzliek akmeņus. Arī tā tiek ietaupītas naglas. Bankalari savā trāpīgajā rakstā "Die Hausforschung und ihre Ergebnisse in den Ostalpen" (Wien, 1893, 28. lpp.) min augšbavāriešu jumtus ar "guļus liktiem plēstiem kokiem un akmeņiem".

Arī lubu jumts pieder pie augstākās celtniecības mākslas perioda. Ir bijis laiks, kad latvieši to vēl nepazīna. Arī tagad pats savām acīm esmu redzējis pirtis, kur jumtu veido cieši kopā salikti dažādi koki un kārtis, kas aplāti ar mālu un velēnām. Senākos laikos daža laba celtne varēja ar to iztikt. Šī ļoti primitīvā jumta forma liek atcerēties cilvēku mājokļus pagrabveidīgās alās, kas dažkārt attiecināmi ne tikai uz sirmo senatni, bet šur tur sastopami vēl mūsdienās.

Daži vispārīgi vārdi par mājas jumtgales ("gēveļu") formām. Visvienkāršākā konstrukcija acīmredzot bija tāda, ka jumta kore bija tieši mājas garumā un gala sienas gar jumta malu pacēlās slīpi līdz korei. Ir vēl ļoti daudz vecu, šauru ēku, kurās jumtgales sienas veido stāvkoki. Smailo sienu pie mājas bēniņiem sauca *zelminis*, *šelminis*, augšzemnieku dialektā (Vitebska) *šķauba* (sal. *šķobīt*, *šķībs*, pēdējais varbūt arī aizgūts) un *šļaupsts* (no *šļaufs* — slīps). Par *šļaupstām* sauc arvien īsākos stāvkokus zelmiņa sienā. Lauztās jumtgales — *pussļaupsti*. Jaunākā un sarežģītākā konstrukcijā salmu jumts ēkas galos ir tikpat zemu kā gar sāniem. Šo

* Mans secinājums: ja kāda tauta kāda priekšmeta nosaukšanai lieto aizgūtu vārdu, tas nenozīmē, ka arī priekšmets pats ir aizgūts. Esam jau pārliecinājušies, ka daudzreiz kāda priekšmeta vai darbības sākotnējais apzīmējums no lietošanas izzudis un to aizstāj ar kādu svešu vārdu. Tautas kultūrvēstures izpētē uzskatu par ļoti svarīgu šādu gadījumu padziļinātu noskaidrošanu.

formu sastopam arī lubu jumtiem, kā to redzam 19. attēlā no Lielsalacas. Es to uzskatu par jaunāku formu nekā to, kur zelmiņa siena “kāpj” slīpi līdz pat korei un jumta slīpēm ir taisnstūra forma. Senākais veids ir vienkāršākais, sarežģītākais — jaunākais. Tieši lubu jumta veids būtībā prasās pēc taisnstūra formas. Visjaunākais veids ir ar lauztu jumtgali, bēniņiem piešķirot plašāku telpu un vietu logam šīs telpas apgaismošanai. Šo formu ļoti bieži sastopam vēl tālāk uz rietumiem pie Baltijas jūras, kā arī austrumos un ziemeļaustrumos (Piebalga, Lubāna u. c.), zemes vidienē (no Zemgales līdz Valmierai u. c.) tā redzama gan dzīvojamām, gan saimniecības ēkām. Latviskais *ģēvele** pilnīgi atbilst lejasvācu *gevel* un pierāda, ka latvietis šo sarežģītāko formu ir iemācījies no vāciešiem. *Pažobe*le un tīri latviskais *paspārne* (no vārda *spārns*) apzīmē nojumi zem jumta pārkares, kur glabātie priekšmeti zināmā mērā ir pasargāti no lietus. Par *paspārni* tiek saukta arī vieta bēniņos, kur spāres tuvojas sienu augšējiem balķiem.

3. LOGI UN LŪKAS

Katrai ēkai starp pamatu un jumtu nepieciešama ieeja un iekšējais apgaismojums. Domājams, ka senatnē latvieši, tāpat kā somi un ukraiņi, ailas logiem un durvīm izcirtuši jau uzceltās mājas sienās. Ēkas cēlējam tā ir visvieglāk. Esmu pats redzējis, kā latvietis iecirta logu un gaismas ailas stalla sienā, kad tā jau sen bija gatava. Lopu kūti vajadzēja ailas gaismai, dzīvokli — logus, bet latvietis, jāatzīst, līdz šim brīdim par kūts apgaismošanu nav daudz rūpējies, un bieži vēl tagad tā grimst melnā tumsā. Latvietim istabā ir *logs* (lietuviešu *langas*), gaismas aila bez stikla — *lūka*, *lūciņa*. Tautasdziesmās stiklots logs pieminēts diezgan bieži.

*Neraud' gauži, tautu meita,
Ne tev' tāļu vedīsim;
Tāpat spīd glāžu logi
Caur ābeļu lapiņām.*

Weine nicht so sehr, du Gefreite,
Nicht weit werden wir dich ja führen;
In der Nähe schimmern die Glasfenster
Durch das Laub der Apfelbäume.

(A. B. 3605)

* Ģēvele — aizguvums no viduslejasvācu valodas (*gevel*). Minēts 17. gs. vārdnīcās (Mancelius G. Lettus, das ist Wortbuch, I, 76). Literatūrā parasti lieto terminus *jumtgale*, *zelminis*. — Tulk. piez.

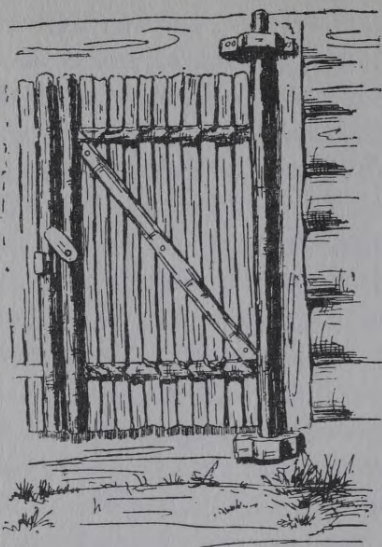
Mūsdienās latvietim logi nav nekas svešs. Savā jaunībā es Kurzemē latviešu mājokļos nekur vairs neredzēju gaismas lodziņus ar koka aizbīdņiem pret sliktu laiku, kādus pagājušā gadsimta 40. gados man nācās sastapt igauņu zemnieku sētās netālu no Tērbatas. Logu rūtis latviešu mājās toreiz, protams, vēl bija mazas, lodziņi paši kvadrātveidīgi vai arī šauri un garenī horizontālā virzienā. Mūsdienās logi ir augstāki nekā plati un lielākoties ar sešām vidēja lieluma rūtīm. Tomēr varam droši teikt, ka senākos laikos latvieša mājā bijis nevis “glāžu” logs, bet lūka ar koka aizbīdni — *šautru*, kādu vēl šodien redzam pieliekamajos un kūtīs.

1863. gadā pie Lubānas es redzēju dzīvojamai istabai pretējā kambarī lūkas bez stikla, tikai ar koka aizbīdni. Lūka bija 8 collas augsta un 12 collas plata, kaut gan kambaris nebija mazāks par istabu. Dzīvojamā istabā bija ne vien divi apmēram 15 kvadrātcollas lieli logi ar četrām rūtīm pie ārējās sienas, bet arī lūka ar aizbīdni un otra lūka ar aizbīdni virs durvīm no istabas uz namu. Pa otru lūku ārā izplūda degošās sveķainās malkas dūmi, pa pirmo istabā varēja ieplūst svaigs gaiss, — vienkāršs ventilācijas veids, kas visai reti sastopams zemnieku mājokļos.

Jaunākām mājām logiem ir slēgi, senākajām to nav. Dažās vietās Vidzemē (Piebalgā) un arī Kurzemē naktī pret ziemas aukstumu logus aizsedza ar salmu pinumiem, ko pa dienu saritināja uz augšu.

4. DURVIS, DURVJU AIZTAISĀMIE UN KOKA SLĒDZENES

Latviešu māju durvis senāk ir bijušas ļoti zemas, daļēji tāpēc, ka mājas pašas bija mazas un zemas, daļēji tālab, lai ēkā tik viegli neiekļūtu āra aukstums. Vēl tagad ir krietni jāpieliecas, lai ieietu senākās dzīvojamās mājās. Vainojams ir arī augstais sliekšnis. Sākotnēji sienas pamatbalķis nodērēja arī par *sliekšni*. Jo resnāks bija šis balķis, jo labāk nodrošināja bez pamatiem celto ēku pret ūdens iekļūšanu. Protams, arī vecajām durvīm bija vertikālas stenderes, kuru gropēs bija ielaisti sienu balķi. Šiem durvju (vai logu) statņiem es nezinu nevienu latvisku nosaukumu, bet to daļu, kas no augšas gulstas uz stenderēm jeb “slēņgēm” (lejasvācu *slenge*), latvietis sauc divainā vārdā par *palodu*. Pēc latviešu valodas izjūtas varētu domāt, ka *paloda* apzīmē kaut ko tādu (vai nu vietu, vai arī priekšmetu), kas atrodas zem *loda*s. Bet virs durvju sliekšņa nav nekā tāda, ko varētu saukt par *lodu*. No vācu valodas aizgūtais vārds *lode* apzīmē vai nu šautenes lodī, vai arī svina svērtēni. Lietuviešu vārds *landa* ir

22. att.

garumā. Aplūkojot stallu un šķūņu durvis, ieraugām kaut ko vienkāršāku no koka laikmeta. Vēl tagad tām dzelzs viru vietā ir ietaise no koka. Tā, piem., vienā durvju pusē ir piestiprināta vertikāla koka kārts, kuras augšējais un apakšējais gals ir garāks par durvīm un grozās pannām līdzīgās koka ligzdās. Vēl citā gadījumā durvis apakšā virinās "ligzdā", augšā — koka skavā (22. att.). Trešajā gadījumā durvju kārti gan augšā, gan apakšā satur skavas. "Ligzdas" vai skavas vietā durvju kārts apakšējam galam bieži izmanto vecu ratu rumbu. Augšzemē šādu durvju veidu dēvē par *virām*, arī par *vārtiem* no vārda *vērt*, *virināt*. Šādas durvis joprojām ir stalliem, šķūņiem utt. Agrāk arī dzīvojamām ēkām tādas ir bijušas ārējās un iekšējās durvis. Stāsta, ka tās bijušas ļoti rūpīgi nostrādātas un vērušās ciet blīvi, bez spraugām. Bijušas arī tādas durvis, kas nav grozījušās virās; tās bija bīdāmās durvis, kuru pēcteces tagad redzam vismodernākajās būvēs. Latviešu etnogrāfiskajā izstādē (1896. gadā Rīgā) bija redzamas šķūņa durvis, kurām viena puse vērās koka skavās, otra puse, augšā un apakšā sliedes saturēta, bija šurpu turpu bīdāma (20. att.). Šajā vietā apaļie sienas balķi bija gludi aptēsti ar cirvi.

Vissenākās durvis, neapšaubāmi, bija taisītas nevis no dēļiem, bet gan no plēstiem kokiem — tā sauktajām lubām. To apstiprina nenoliedzamas aculiecinieku sniegtas ziņas. Latviešu etnogrāfiskajā izstādē Rīgā 1896. gadā

saistīts ar *landžioti* un raksturo caurumu, kuram lien cauri, arī skreju bišu stropā, sal. arī latviešu *lodāt* (vecākā forma *landāt*) un *ložnāt*, *lienu*, *lidu*, *list*. Ko gan latvietis domājis ar šo vārdu *loda*? Droši apgalvot nevaru, taču domāju, ka ar vārdu *paloda* latvietis raksturojis lodāšanu iekšā un ārā pa savas mājas zemajām durvīm.

Mūsdienu latviešu māju durvīm visur ir dzelzs viras (eņģes), metāla durvju rokturi ("kliņķi") ar aizveres bultu un, kur nepieciešams, dzelzs aizbīdņi un atslēgas. Tas viss nācis no dzelzs laikmeta, bet tauta to ieguvusi pēdējā laika posmā, kas mērojams cilvēka mūža

šādas durvis bija atdarinātas — gan tikai kādam šķūnim (22. att.). Ļoti šaurās, tikai dažus pirkstus platās lubas pie abiem parastajiem, plakana-jiem šķērskokiem bija nevis piekīlētas ar tapām, bet gan piesietas ar kārklu klūgām, tāpēc, protams, starp stāvus saliektajām lubām palika spraugas. Lai pašu svars durvis nesašķiebtu, pie tām pa diagonāli bija piestiprināta luba. Vēl primitīvākas durvis man ir zināmas Kauņas guberņā. Šo durvju rāmis ir caurpīts ar žagariem, un tās veras kā lauku māju vārtiņi no kārklu mizas sasietās virās.

* * *

Dažādu ēku durvju slēdzenes senos laikos nebija domātas aizsardzībai pret zagļiem. Vēl manā jaunībā dižciltīgo muižu mājas durvis naktī netika aizslēgtas. Pilsētu tuvumā cilvēki nejutās tik droši, turpretim laukos valdīja neierobežota uzticēšanās cilvēku godīgumam. Zemnieki bija vēl bezrūpīgāki par vāciešiem. Pēc senām hronikām zināms, ka laupīšana un vandalisms starp mūžīgos strīdos ierautajām kaimiņu ciltīm nav bijis nekāds retums. Pret šādiem uzbrukumiem nelīdzēja pat nocietinātas pilis. Par latviešu uzticēšanos varu minēt piemēru, ka arī vēl tagad viņi bieži paliek durvju atslēgu zem sliekšņa vai iebāž kādā sienas spraugā blakus durvīm, vai uzliek uz durvju palodas, domādami, ka neviens to nezina. Skapja atslēgu parasti atstāj uz skapjaugšas malas.

Par patieso tautas godīgumu liecina vērojums, ka īstas slēdzenes, proti, koka, par kurām vēl diezgan daudz tiks runāts, lika gandrīz tikai klēts durvis, jo šajā nelielajā, tautiski īpatnējā ēkā tika uzglabāts visvērtīgākais īpašums. Dzīvojamās ēkas un kūts slēdzenes bija daudz vienkāršākas.

Sāksim ar visvienkāršāko. Kādā tautas pasakā, starp citu, stāstīts, ka meitene atvērusi durvis, *atraisīdama liepu lūku saiti*, ar ko *durvis* bijušas *aizsietas*. Kā durvis bijušas aizsietas, sīkāk nav stāstīts.

Ir vēl kāds ārkārtīgi vienkāršs durvju aiztaisīšanas veids, lai uz iekšu veramās mājas durvis nevarētu atvērt iekšā palikušie mazie bērni un sīkie mājlopi. Ar aukliņu, kas bija izvērtā pa caurumiņu durvju stenderē, durvīm šķērsām priekšā pagrieza nelielu *pulķi*. Un durvis no iekšpuses nevarēja atvērt.

Mazliet sarežģītāka ietaise bija mājas saimnieka izgriezts koka klucītis *klogis* jeb *grīzeklis* (no vārda *griezt*) (23. att.), ko piestiprināja pie durvju stenderes un varēja grozīt pēc vajadzības. Līdzīgas ietaises vēl tagad sastopamas skapju durvīm, logu slēgiem utt. Garenā kluciša forma, protams, bija dažāda.

23. att.

24. att.

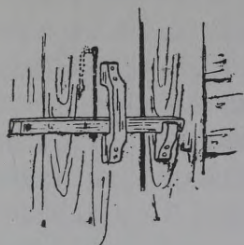
Šāds durvju slēdzamais parasti bija atverams no iekšpuses. Arī te latvietis atrada izeju, lai cilvēks ārpusē varētu šo klucīti pagriezt. Klucītis bija stingri savienots ar garu, stipru pulķi, kura gals atradās durvju ārpusē. To grozot, varēja atbīdīt iekšpuses klucīti (24. att.). Šādu durvju slēdzamo sauc par *dzērvī*.

Ja saimniecības ēkām vajadzēja aizslēgt dubultdurvis no ārpusē, klucītim pretim pie durvju vērtnes piestiprināja *koka āķi* ("Klinkhaken"), aiz kura klucītis aizķērās (22. att.).

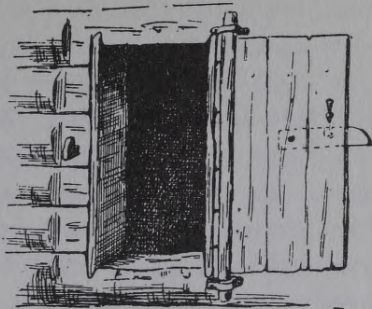
Pie šā durvju atvēršanas veida pieder arī durvju "kliņķi". Mūsdienās "kliņķi" ir no dzelzs, bet agrāk latvietis tos darināja no koka. Durvju "kliņķis", īsi sakot, ir vienā gabalā cieši piestiprināta grozāma bulta, kas brīvi kustas augšup un lejup un ar otru galu iekrīt "kliņķa" āķī. Šādu durvju aiztaisāmo varēja atvērt tikai no iekšpuses vai arī tikai no tās puses, uz kuru durvis veras. Vēl vīra gados esmu redzējis, ka pie māju un istabu durvīm virs "kliņķa", pa caurumiņu izvilktā, karājas aukliņa. Paraustot aukliņu, otrā pusē pacēlās bulta, un durvis atvērās. 25.attēlā a un b attēlā redzam vēl senlaicīgāku bultu, kurai nav skavas. Šādu ietaisi ar aukliņu R. Andrē (Braunsch. Volksk., 189. lpp.) vēl tagad ir atradis Braunsveigas zemnieku mājās. Arī šis "kliņķis", kaut arī jau no dzelzs, bija līdzīgs bultai, jo tā augšgalu nevarēja satvert ar īkšķi un rādītājpirkstu, lai ērti atvērtu durvis. No vāciešiem aizgūtā vārda *kliņķis* vietā neesmu dzirdējis nevienu latvisku nosaukumu.* Nezinu, vai latvietis koka "kliņķi" ir lietojis jau pirms vāciešu ieceļošanas. Aizbīdāmo bultu uzskata par visvecāko "kliņķa" veidu.

Par tikko aprakstītajiem, ar aukliņu paceļamajiem "kliņķiem" varu piebilst, ka reiz redzēju, cik asprātīgi latvietis ar aukliņu pacēla modernu dzelzs bultu. Mans kučieris, parasti vēl nākdams mājās un nevēlēdamies modināt saimes laudis, lai paņemtu zirgu stallā atslēgu vai arī pats iekļūtu mājā, bija koka sienā līdzās durvju stenderei izurbis mazu caurumiņu, pa

* Kliņķis — aizgūvums no viduslejasvācu, austrumfrīzu valodas (*klinke*) vai vidusholandiešu valodas (*clinc*). Aizgūvums sastopams 15. gs. uzvārdos (Blese E. Vecākie personu vārdi un uzvārdi. XIII–XVI gs. I, 193, Rīga, 1929). 17. gs. minēts mūsdienu formā (Mancelius G. Lettus, das ist Wortbuch, II, 340). Literatūrā biežāk lieto apzīmējumu *durvju rokturis* (ar aizveres bultu). — *Tulk. piez.*

25. att., a

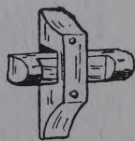
25. att., b

kuru izvilka tikko saskatāmu auklas galiņu, paraustīja to, pacēla bultu un iegāja mājā.

Pirms dzelzs bultām, kā jau minēts, bija no koka darinātas bultas. Mūsdienās koka vai dzelzs bultas tiek bīdītas starp divām cemmēm vai skavām. Senāk koka bultu ievietoja vienā platākā skavā, kas bija piestiprināta pie durvju stenderes. Lai bulta neizkristu, abi tās gali bija resnāki (26. att.). Ja šo parasti iso bultu pabīdīja priekšā durvju malai, durvis no otras puses nevarēja atvērt. Dzīvojamā ēkā šī bulta atradās durvju iekšpusē, stalliem un kūtim — ārpusē.

Ja durvis no iekšpuses ir aprīkotas ar aizbīdāmu bultu un no ārpuses ar caurslēdzamu atslēgu, tas jau liecina par durvju slēdzenes rašanos un var domāt, ka īpašums aiz šādām durvīm ir aizsargāts pret zagļiem. Mūsdienās latvietis savus zirgu stallus aizsargā ar dzelzs stieniem ("stangām") un bieži vien ar ļoti sarežģītām dzelzs slēdzenēm, kas nepadodas atmūkēšanai, turpretim pirms dažiem gadu desmitiem neko tamlīdzīgu nepazina. Vēl tagad latviešiem ir neskaitāmas daždažādas ļoti asprātīgu konstrukciju koka slēdzenes, kuras saimnieki un kalpi pierīko pie savām klēts durvīm. Šīm latviešu koka slēdzenēm nav nevienas dzelzs detaļas, bet, ja slēdzenei ir kastītes forma, tā pie durvīm tiek piestiprināta ar četrām naglām. Kalpi Dobeles apkārtnē, mainot dzīvesvietu, šo slēdzeni ņēma līdzi, lai pieliktu pie klēts durvīm jaunajā vietā.

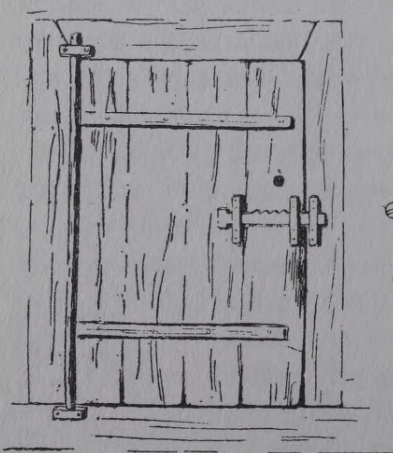
1893. gada vasaras nogalē, kad profesors A. Becenbergers ceļā uz Kēnigsbergu no arheologu kongresa Viļņā ieradās pie manis Dobelē, mēs apmeklējām dažas zemnieku sētas, lai iepazītu latviešu ēku celtniecību. Pie kāda saimnieka uzgājām vairs nelietojamu koka slēdzeni. Mans Kēnigsbergas draugs, pārsteigts par slēdzenes asprātīgo konstrukciju, nopirka to un paņēma

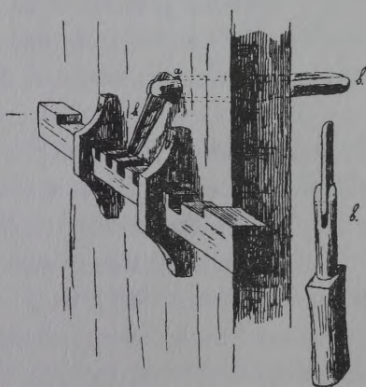
26. att.

līdzī uz dzimteni (Bericht und Abbildung in den Sitzungsber. d. Prussia 1893–95, 135. lpp., Anmerkung). Neilgi pirms tam es kāda iebūvieša klēts durvīs biju redzējis līdzīgu pēc sena parauga darinātu koka slēdzeni. Tādu es redzēju pirmo reizi mūžā. Tāpēc jautāju par to savam kalpam, koka darbos ļoti prasmīgam vīram, un uzzināju, ka arī mūsu mežiem nabadzīgajā apvidū tādas slēdzenes esot plaši izplatītas. Protams, pret laupītājiem tās neaizsargā, bet pret mazāk nekaunīgiem zagļiem gan. It sevišķi tāpēc, ka ir iespējamās neskaitāmas variācijas, tā ka vienu slēdzeni ar otra saimnieka atslēgu nav iespējams atslēgt. Es liku uztaisīt dažādu modeļu koka slēdzenes un vēlāk saņēmu daudz šādu senu slēdzeņu no mūsu zemes malu malām.

Mēģināšu aprakstīt galvenos šo apbrīnojamo slēdzeņu veidus. Zemgalē tās sauc par *koka atslēgām*; Ziemeļkurzemē sastopams nosaukums *koka sklender(i)s*, tā galvenā daļa — slīdoša bulta, kuras atvasinājums no vārda *slēdēt*, *sklidēt* ir pamatā slēdzenes nosaukumam. Visvairāk izplatītais nosaukums slēdzenei, atslēgai ir *atslēga* no vārda *slēgt* un *atslēgt*. Latvietis tomēr izšķir slēdzeni un atslēgu un, it īpaši, ja runa ir par klucīsslēdzeni jeb kastīsslēdzeni, slēdzeni dēvē par *atslēgas kūti* jeb *atslēgas māti* un atslēgu par *atslēgas bērnu* vai arī vienkārši par *slēdzamo* vai (atslēgas) *spalu*, vai arī par *stipenu* no *stipt* (klūt stīvam). Iespējams, ka vārds *stipens* Vidzemē senāk lietots, lai raksturotu tālāk aprakstītās koka atslēgas ar grozāmo zobu. Grozāmais zobs ir jāpagriež pareizā stāvoklī atslēgas kātā, lai to varētu iedabūt slēdzenes caurumā.

27. att.

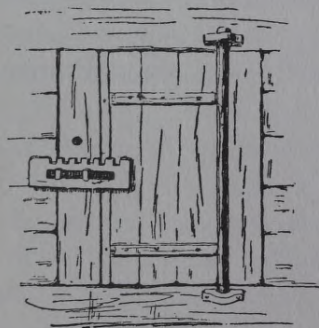

28. att.

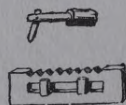
Klucīsslēdzene nav visvienkāršākais man zināmais slēdzenes veids. Iedomāsimies durvis, kas veras uz iekšu. No ārpuses tajās redzams tikai apaļš caurums. Tas ir atslēgas caurums (27. att., a, Grieze, Subate; 28. att., a, Sāti, Dobeļe), un atslēga ir apaļš koka puķītis iekšā resnumā. Tās priekšgalā ir šarnīrā grozāms atslēgas zobs (27. att., b un c; 28. att., b), kas ir nevis apaļš kā atslēgas kāts, bet gan plakans. Manam eksemplāram šā zoba garums ir 9 cm, bet tas var būt arī lielāks vai mazāks, garāks vai īsāks, biezāks vai plānāks, jo šāda veida atslēga der tikai vienai slēdzenei. Kad atslēga ar taisni uz priekšu pagrieztu zobu (27. att., b; 28. att., b) ir ielikta pietiekami dziļi apaļajā slēdzenes caurumā, zobam jāiekrit apmēram 3–4 cm platas un 30 cm garas koka bultas robos. Šī bulta durvju iekšpusē ir bīdāma starp divām koka skavām, un, slēdzot durvis, tā tiek iebīdīta līdzīgā, pie durvju stenderes piestiprinātā koka skavā. Bultas augšpusē ir trīs vai vairāki robi, un atslēgas zobs, tajos iekrizdams, brīdī, kad atslēga sāk grozīties, bīda bultu uz priekšu un atpakaļ. Jāpiebilst, ka abi bultas gali ir biezāki nekā skavu caurumi, lai bulta nevarētu izkrist no skavām.

Esmu dzirdējis par slēdzeni, kas no iepriekš aprakstītās atšķiras tikai ar to, ka bulta (*šautrs*, no vārda *šaut*) ar divām koka skavām ir piestiprināta nevis pie durvīm, bet pie durvju stenderes vai sienas. Pie šādām uz iekšu veramām durvīm skavu nav un tās nav arī vajadzīgas, un atslēgas caurums, protams, ir nevis durvīs, bet gan durvju stenderē vai sienā. Atslēga ir tāda pati kā 28. attēlā redzamā.

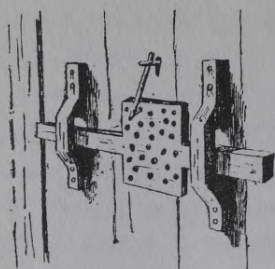
Arī slēdzeņu bultām ir dažādi varianti. Piemēros no Talsiem un Subates redzam, ka pie sienas piestiprinātā bulta nav ievietota divās skavās, bet ir uzlikta uz divu stenderē iedzītu tapīņu galiem. Bulta, grozot atslēgu, tiek bīdīta pa garenu spraugu tās vidū. Tapu gali ir āķveidīgi, tāpēc bulta

29. att.

30. att.

31. att.

nevar nokrist un tiek aizkavēta durvju atvēršana, kad bulta ir aizbīdīta (29. un 30. att.).

Visām šāda veida slēdzenēm nenolie dzami ir zināma līdzība ar modernajām dzelzs slēdzenēm, arī atslēgai ar zobu. Atšķirība ir tā, ka šīm slēdzenēm nav atsperu un tās ir primitīvas. Tautā tās visur sauc par senlaiku slēdzenēm un par vecmodīgām slēdzenēm. Šādas slēdzene ir lētas, tomēr, manuprāt, aiz taupības vien nebūtu nozīmes turpināt to lietošanu.

Esmu pārliecināts, ka tās ir senākas nekā dzelzs slēdzene un uzskatāmas par soli uz priekšu no vienkāršā durvju aizšaujamā līdz bultai, ko kurš katrs vis nevarēja bez pūlēm attaisīt.

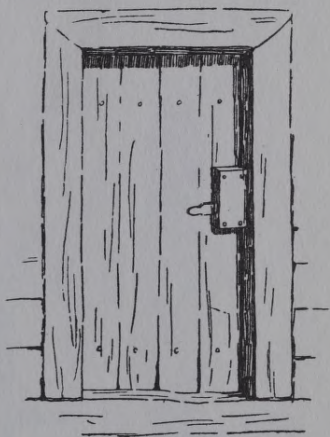
Pēc fon Knohas jaunkundzes sniegtām ziņām, Jurbarkas apkārtnē Kauņas guberņas dienvidu daļā ir sastopamas tieši tādas pašas no bērzkoka darinātas slēdzene, kādas redzamas 27. un 28. attēlā, gan mazliet atšķirīgas atslēgas un bultas formā. Šajā gadījumā kustīgajam atslēgas zobam ir āķis (31. att.), kas bīda bultu, ieķeroties caurumiņos, kuri izurbti paplašinātajā bultas vidusdaļā. Šāda slēdzene šķiet sevišķi primitīva, jo to var atslēgt ar jebkura garuma zoba āķi, turpretī iepriekš aprakstīto slēdzeņu atslēgas zobam vajadzēja būt noteiktā garumā.

Zemnieku sētu īpašnieki un kalpi Dobeles apkārtnē līdz pat mūsdienām lieto dzelzs aizslēgu, kas būtībā ir tieši tāds pats kā iepriekš minētā lietuviešu slēdzene un senāk bijis darināts no koka. Tā ir vienkārša dzelzs bulta, kas starp divām dzelzs cemmēm piestiprināta durvju iekšpusē. Trešā cemme atrodas pie durvju stenderes. Bultā piemērotā vietā ir apaļš caurums. Iegarenaiss atslēgas caurums atrodas $2\frac{1}{2}$ collas virs bultas. Dzelzs atslēgai ir apmēram trīs collas garš, nekustīgs zobs, kura apakšējais gals atliekts taisnā leņķī pret atslēgas kātu. Šo atliekto zoba galu, turot slīpi atslēgas kātu, papriekš ieliek atslēgas caurumā, pēc tam pagriež taisni, ar zoba āķi sameklē bultā apaļo caurumu un bīda bultu vajadzīgā virzienā.

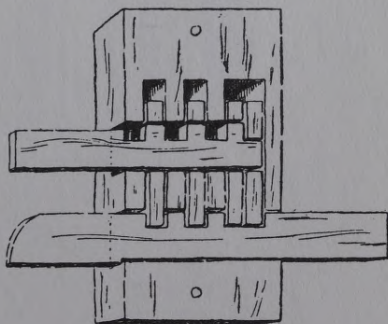
Klucīsslēdzene

Otrs koka slēdzeņu veids ir sarežģītāks. Augšzemē to sauca par *vecu skunstes atslēgu*. Šo slēdzeni pamatoti var saukt par klucīsslēdzeni, jo pie durvīm piestiprinātā kastītes veida slēdzene ir darināta no apmēram sprīdi gara vai garāka četršķautņaina klucīša. Iepriekš aprakstītajā variantā tā bija vienkārša, neapslēpta bulta (*šautrs, vārša*, no vārda *vērst*, arī bulta, lejasvācu “bolte”) durvju iekšpusē, kuru bīdīja no durvju ārpusēs ar atslēgu, kam bija kustīgs vai nekustīgs zobs (*mēlīte*). Aprakstāmajā variantā bulta atrodas durvju ārpusē — klucīsslēdzenē (32. att.), un to iekustina nevis ar atslēgu, bet gan ar roku, kad slēdzenē no vienas vai otras puses ielikta noteiktas formas šautra, tādējādi izceļot no bultas robiem noteiktu klucīti. Daudz šīs sistēmas slēdzeņu esmu atradis Roņu salā. Arī Zviedrijā tās ir bijušas pazīstamas. Tāds ir šādas konstrukcijas slēdzeņu vispārīgs raksturojums.

R. Andrē (Braunschweig. Volksk. 198. un sek. lpp.) apraksta šīs pašas konstrukcijas koka slēdzenes un to uzbūves principu, bet neko nestāsta par tās variantiem. Saksijas zemnieku sētās viņš tādas vairs nav sastapis, bet līdz pat mūsdienām tās tiek lietotas Tīringenes zemnieku sētās. Šāda slēdzene no romiešu laikiem ir redzama Zālburgā pie Homburgas. Berlīnes Pasta un satiksmes muzejā redzama koka slēdzene no Ēģiptes (32. att., a). Tātad runa ir par ļoti senu mākslas darinājumu, ko izgudrojušas un lietojušas dažādas tautas.

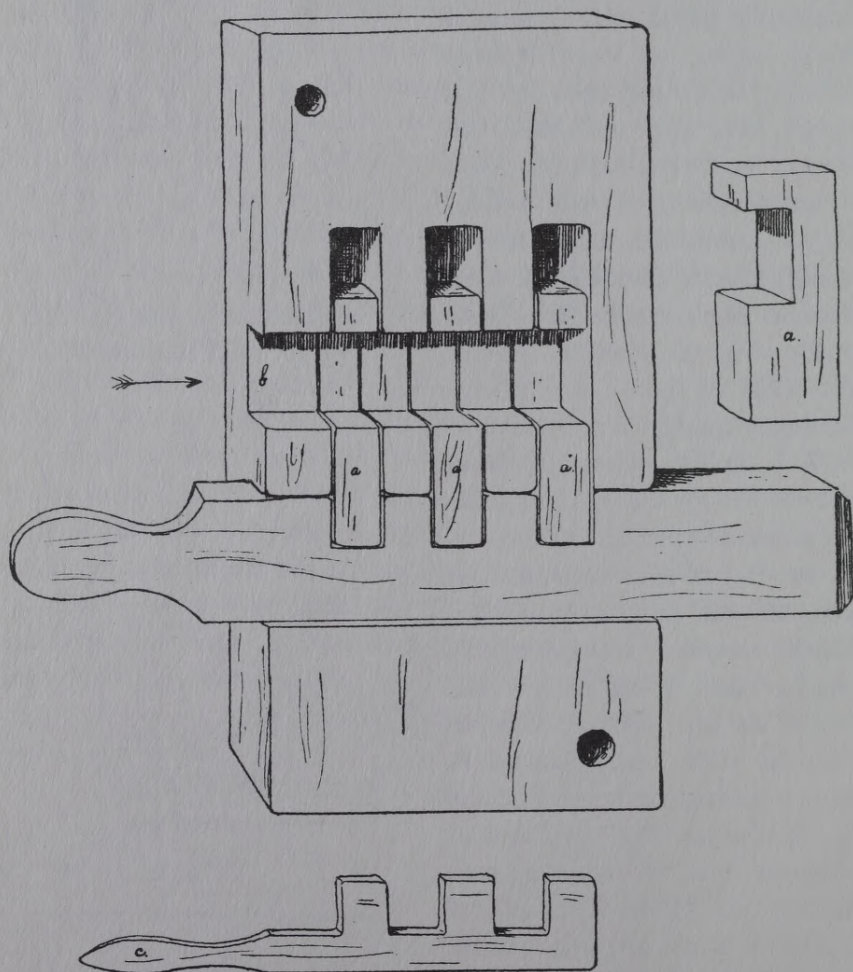

32. att.

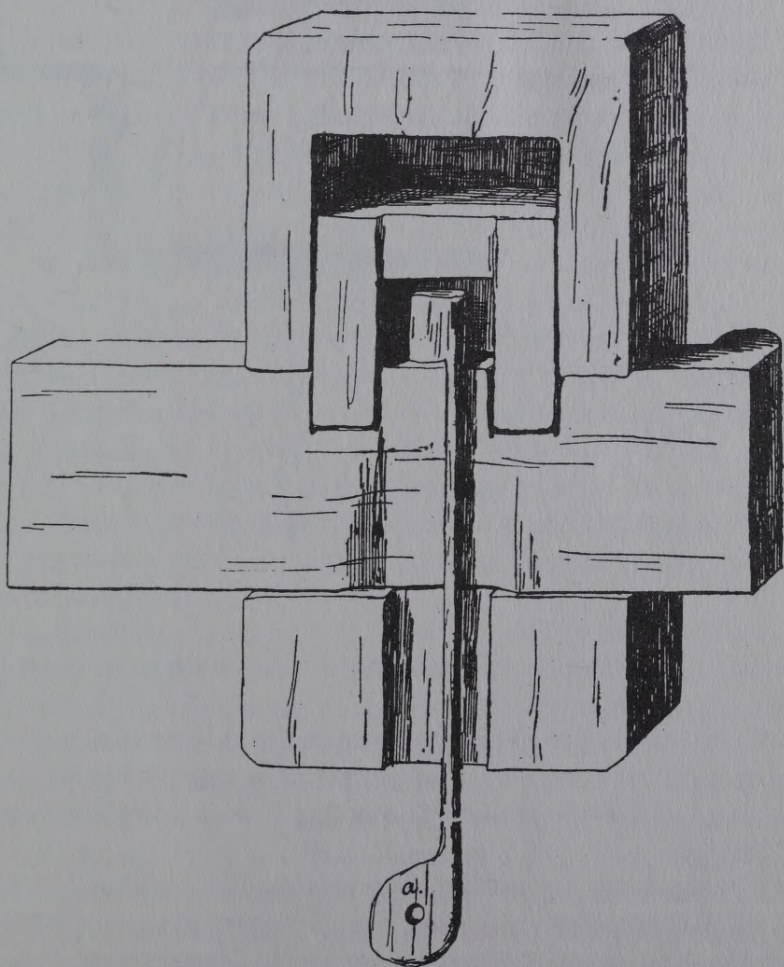
32. att., a.

Aplūkosim slēdzeni no Sātiem (33. att.). Tā ir apmēram 30 cm gara, 10–12 cm plata un 5–6 cm bieza. Šī slēdzene bija piestiprināta durvju ārpusē ar koka tapinām, tagad, protams, arī ar naglām (sal. 32. att., b). Bultas otrais gals ar rokturi iznāk slēdzenes kastītes otrā pusē un cieši piekļaujas durvīm. Bultas garums ir 32 cm, tā tiek iebīdīta stenderes caurumā apmēram 9–10 cm dziļi. Uz labu laimi to izvilkt nav iespējams. Kāpēc? Bultas augšpusē ir trīs robi. Kad bulta ir aizbīdīta, robos no augšas iekrīt trīs valējie klucīši (33. att., a) un notur bultu tādā stāvoklī, kā tas redzams 33. attēlā. Lai bultu atbīdītu, šaurā spraugā (33. att., b) vīrs

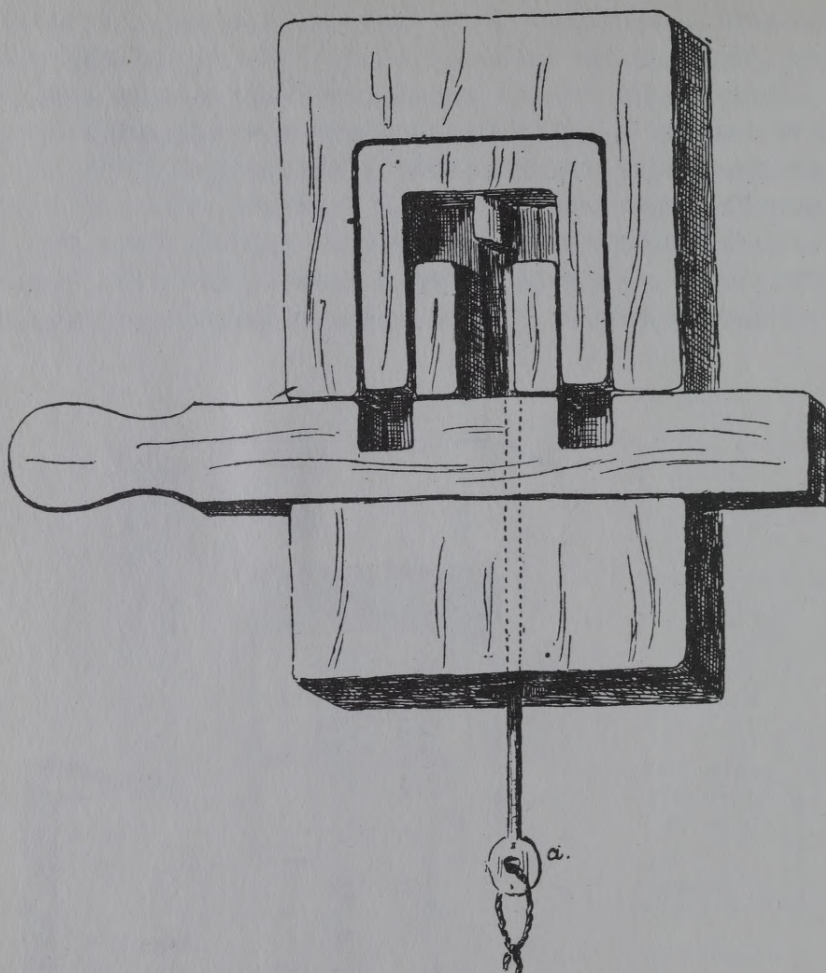

33. att.

bultas starp klucišatslēgu un durvju virsmu ieliek atslēgu — robotu koka šautru (33. att., c), kas precīzi atbilst triju klucišu (a) izgriezumiem un paceļ tos (*sargi, bultītes*) uz augšu, atbrīvojot bultu un ļaujot to aiz rok-tura brīvi atvilkt. Tā kā šīs slēdzenes vienmēr ir pamatīgi nostrādātas un to garums, platums un klucišu skaits dažādās slēdzenēs ir atšķirīgs, arī atslēgai jābūt izgatavotai tik precīzi, lai tā atbilstu konkrētai slēdzenei. Atmūķēt šādu slēdzeni ir grūti, atslēgt to var tikai ar atbilstošu atslēgu. Ja atslēgu pazaudē, to nevar pēc acumēra no jauna izgatavot arī tas, kurš pats ir slēdzeni darinājis. Slēdzene no durvīm jānoņem, un atslēga tai

34. att.

35. att.

jāpielāgo. Kādā citā aprakstīto slēdžu variantā atslēgas caurums ir nevis durvīs, bet slēdzenes kastītē.

Slēdzenes bultai var būt dažādas variācijas, bet vienā ziņā tās visas ir līdzīgas. Bīdot bultu, ērtības labad jāatrod robeža, kad tā slīpos klu-
cišus viegli uztver savos robos. Šī robeža atrodama ar dažādiem paņē-
mieniem.

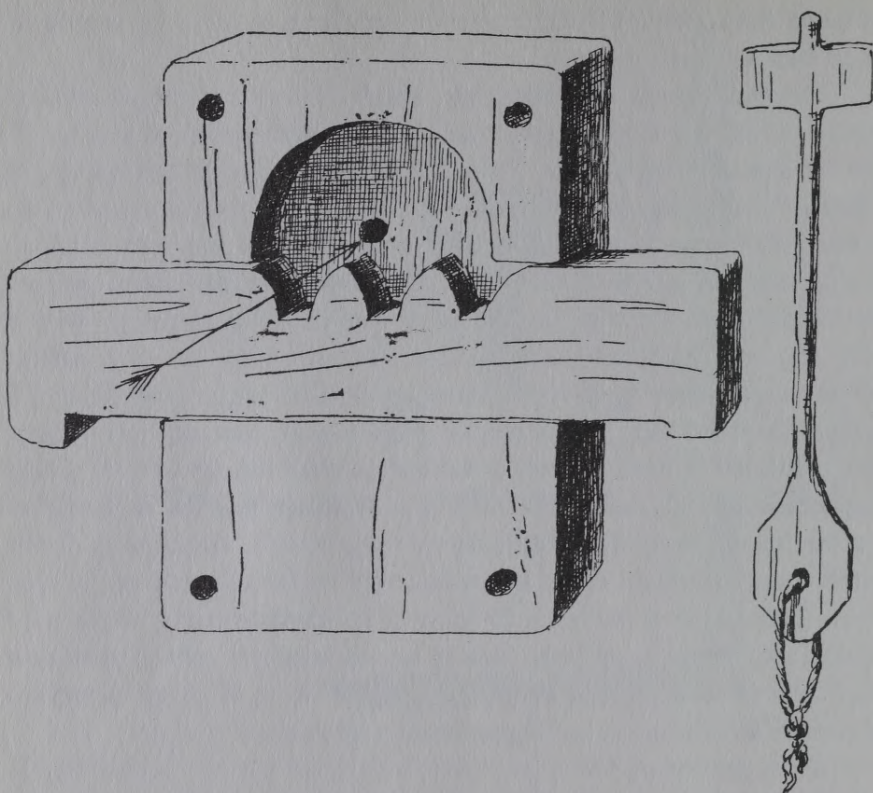
Ja bultas rokturis ir tik biezs, ka traucē tās bīdīšanu tālāk, tad tā otrā galā nav *pumpas* un to var no slēdzenes izvilkt pavisam. Ja abi bultas gali ir resnāki, to nevar no slēdzenes izvilkt, kamēr vien slēdzene atrodas pie durvīm. Abi bultas gali var būt vienāda resnuma, bet bultai sānos ir garena

sprauga (kā bultai 29. att.), pa kuru to uz durvīs iedzītas tapas gala var bīdīt šurp un turp.

Ievēribas cienīgs ir vēl kāds tikko aplūkotās sistēmas variants. Klucīšslēdzene būtībā ir tāda pati, arī bulta ir līdzīga, tikai ar diviem robiem. Toties atslēga ir pilnīgi citāda. Lai klucīšus paceltu no bultas robiem, to slēdzenē iebīda nevis no sāniem, bet gan no apakšas. Atslēga sastāv no apmēram 20 cm garas zīmulum līdzīgas nūjiņas, kurai galā ir karodziņam līdzīgs zobs (34. att., a un 35. att., a). Abos zīmējumos saskatāma pavisam neliela atšķirība. Vienā gadījumā atslēgas caurums atrodas cieši pie durvīm (34. att.), otrā gadījumā atslēgu iebīda slēdzenes vidū (35. att.). Atslēgu iebīdot no apakšas, slēdzējam jāuztausta, kad to līdz ar zobu varēs pagriezt. Tas notiek tad, kad, sasniegusi noteiktu augstumu, atslēga paslīd garām slēdzenes bultai un izdara taisnleņķa pagriezienu. Ja šai brīdī atslēgu nepagriež, tā viegli aizslīd līdz pat augšai. Ja atslēgu pagriež un pabīda vēl mazliet uz augšu, tā aizķer šķērsām pārlikto klucīti, kas kopā ar diviem vertikāliem klucīšiem, tēlaini izsakoties, veido tādas kā karātavas, un izceļ to no bultas robiem (35. att.). Tā kā visas šīs kustības notiek viegli un arī klucīši nav smagi, tievā koka atslēga un tās smalkais zobs ir pietiekami stipri, lai izturētu klucīšu svaru. Lai atslēgu no apakšas atkal izvilktu, jāatceras, ka jāizdara ceturtdalpagrieziens, lai zobu atbrīvotu.

Esam aplūkojuši divējādas slēdzeņu sistēmas. Pirmā ir vienkārša bultas slēdzene durvju iekšpusē, otra — jau sarežģītāka klucīšslēdzene durvju ārpusē. Latvietim bija vēl trešā sistēma — abu iepriekš minēto apvienojums. Šajā gadījumā klucīšslēdzene atrodas nevis durvju ārpusē, bet gan iekšpusē. Vienkāršs šādas slēdzenes paraugs redzams 36. a attēlā. Par atslēgu noder koka nūjiņa ar zobu uz abām pusēm. Atslēgu pa spraugu ieliek slēdzenē no durvju ārpusēs un, grozot to uz vienu vai otru pusi, bīda bultu uz priekšu vai atpakaļ.

Sarežģītāka ir nākamā klucīšslēdzene (36. att., b). 1896. gadā tāda bija izstādīta arheologu kongresā Rīgā. Slēdzene ar vertikālajiem klucīšiem bultas robos ir piestiprināma durvju iekšpusē. Tās darbības mehānisms viegli saprotams pēc pirmās slēdzeņu sistēmas apraksta (27. un 28. att.). Toties ar sevišķu atjautību ir atrisināts paņēmieni vertikālo pulķīšu izcelšanai no bultas robiem. Abi pulķīši ar auklīnām piesieti pie veltnīša, kurš iet caur slēdzenes augšējo daļu un kura viens gals atrodas slēdzenes ārpusē. Veltņīša galā ir iegriezums un blakus tam durvīs mazs caurumiņš, pa kuru ar tamboradatai līdzīgu koka āķīti jācenšas aizķert iegriezumu, lai pagrieztu veltņīti un paceltu uz augšu vertikālos pulķīšus. Tādējādi bulta atbrīvojas un to var bīdīt.

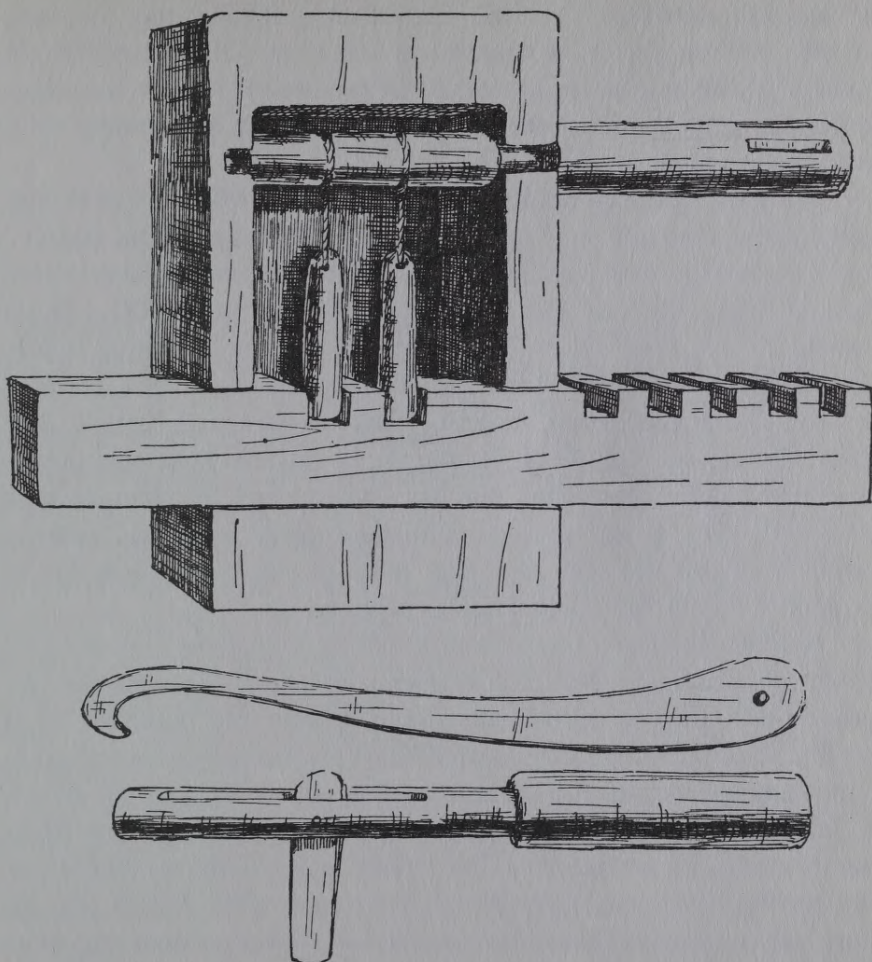

36. att., a.

Kā uz delnas redzams, cik bagāta izdoma ieguldīta šīs slēdzeņu sistēmas radišanā. Mans uzticības vīrs no Augšzemes (*Riekstiņš*) izcili precīzā slēdzenes apraksta beigās ar manāmu nacionālu lepnumu piebilst: *Vai vecie latvieši nav bijuši apkērīgi!?*

Mūsu zemē sastopamajās vairāk vai mazāk atšķirīgajās slēdzenēs nav lietota ne kripatiņa dzelzs. Tāpēc, raksturojot latviešu koka laikmetu, kas daļēji iesniedzas pat mūsdienās, nedrīkst aizmirst koka slēdzenes. Tagad, kad masveidā ražo daždažādas dzelzs atslēgas, kuras nav arī īpaši dārgas, cilvēki tomēr vēl aizvien ar apbrīnojamu sīkstumu lieto koka slēdzenes. Kā liecina labs Latgales pazinējs barons G. fon Manteifels, uz austrumiem no Lubāna ezera (piem., Likovas, Grigalovas muižā) šādas slēdzenes ir daudzās zemnieku mājās. To pašu var attiecināt uz diezgan augsti attīstīto Dobeles apkārtni, Kurzemes vidieni, arī uz lielāku pilsētu apkaimi, kur mežs jau atkāpies plašu tīrumu priekšā.

Pēters Rozegers savā stāstā “Kad es biju melderis” (Waldheimat, 181.

36. att., b

un sek. lpp.) attēlo, kā melderis, vakarā aizslēdzis veco mazo ūdensdzirnavu durvis ar koka atslēgu, no rīta atrod tās gandrīz vaļā. Slēdzenes bulta, kā to var secināt pēc melderā izteikuma, acīmredzot bijusi no koka, jo viņš saka: “Tāda koka slēdzene ir priekš kaķiem, kurš katrs ubags ar savu spieķi to var sasist druskās.” Teiktais nepārprotami liecina, ka Štīrijas Alpos ir bijušas un joprojām ir koka slēdzenes, kaut arī pēc Rozegera vārdiem mēs nevaram spriest par to uzbūves principu. Tāpēc es uzdevu jautājumu Rozegeram pašam un tūlīt saņēmu no viņa vērtīgu tādas koka slēdzenes zīmējumu, kādas viņa dzimtenē joprojām bieži sastopamas vecu māju un būdiņu durvis. Rozegera zīmējumā redzama ļoti vienkāršas

konstrukcijas slēdzene, tieši tāda, kādu esam aplūkojuši mēs (46. lpp., 28. att.). Apbrīnojama ir tautu paražu un darinājumu līdzība starp Baltijas jūras piekrastē mītošajiem latviešiem un ģermāņiem Alpos. Uzdrošinos pielaut, ka arī pētījumi par slāviem Kurzemē un Štīrijā varētu atklāt neapstridamu to saikni.

Savukārt profesors Becenbergers visjaunākajā izdevumā (*Sitzungsberichte der Prussia von 1893–95*, 135. lpp.), ziņojot par koka slēdzeni, ko ieguvis pie Dobeles, piebilst, ka šādas koka slēdzenes lietojot arī Hunsrikā un Vestervāldē (sal. *Mitteil. d. anthropol. Ges. Wien*, XXI, 123. un sek. lpp., Dr. A. Peez: *Erlebt, Erwandert*, 125. lpp., un R. Andree: *Braunsch. Volksk.*, 198. un sek. lpp.). Šie pētnieki pierāda, ka koka slēdzenes ir lietotas arī viņpus Reinas, Karintijā, Ungārijā, Rumānijā, Krievijā, Bagdādē, Spānijā un citur. Rodas jautājums, vai latvietis koka slēdzenes ir aizguvis no kādas citas tautas. Man tas nešķiet ticami. Pieņemu, ka koka slēdzene ir sens, kopīgs eiropiešu darinājums un ka atsevišķas tautas to veidojušas katra pēc sava praktiskā prāta un atjautības. To apstiprina turpmākie dažādu tautu amatniecības pētījumi.

Noslēdzot šo nodaļu, gribu iepazīstināt vēl ar kādu oriģinālu Bauskas apkārtnē sastaptu aizslēgšanas paņēmieni, kas neļauj durvis atvērt no ārpuses. Tas ir veids, kā nodrošināt uz iekšu veramas klēts durvis arī tad, ja pie tām jau ir pierikota dzelzs atslēga. Telpā pie pretējās sienas zem griesiem vienkāršā šarnīrā ir piestiprināta kārts, kas ir tik gara, cik dziļa ir telpa. Pie kārts priekšgala piestiprināts šķērskoks, kura garums atbilst durvju platumam. Izmantojot auklu, šo kārti ar šķērskoku var nolaist durvīm priekšā, tā ka nav iespējams tās atvērt no ārpuses. Auklas galu, aiz kura kārti ar šķērskoku nolaiž vai pacel, izvelk slepenā vietā caur sienu vai durvju stenderi uz āru un bloķē ar koka klucīti vai pogu, lai tas neieslīdētu atpakaļ. Nevienam, kuram auklas gala slēptuve nav zināma vai kurš nevar to atrast, durvis atvērt nevar.

II. ATSEVIŠĶAS ĒKAS LATVIEŠU ZEMNIEKA SĒTĀ

Iepriekšējā nodaļā runa bija par sienām, pamatiem, jumtiem, logiem, durvīm, slēdzenēm utt., kā tas viss sastopams latviešu zemnieku celtajās ēkās. Nu aplūkosim atsevišķas ēkas, kas latvietim ir bijušas vai joprojām ir nepieciešamas. Iedziļinoties šajā jautājumā, mēs nevaram aprobežoties ar sava uzdevuma šaurajiem rāmjiem, bet mums jāpievēršas jomai, kas prasa ļoti rūpīgu un sīku iztīrīšanu. Tie ir pētījumi par ēku celtniecību, kas turpmāk varētu būt nozīmīga zinātnes sastāvdaļa vai pat atsevišķa zinātne par tautu vai tautām. Es lūdzu lasītāju mani atvainot, ja turpmāk no cieši norobežotā koka laikmeta aplūkošanas es mazliet novirzīšos, pievērsoties plašākai, vispārīgākai ēku celtniecības izpētei. Šim jautājumam pie mums līdz šim diemžēl ir veltīta ļoti niecīga uzmanība. Tomēr, aplūkojot atsevišķas ēkas, koka laikmets no mūsu redzesloka netiks izlaists.

Ēkas, bez kurām latviešu zemnieka sēta nav varējusi pastāvēt pirms gadu simtiem un nepastāv arī tagad, ir šādas:*

- 1) dzīvojamā māja;
- 2) rija;
- 3) pirts;
- 4) klēts;
- 5) kūts.

1. Dzīvojamā māja

Ieejot latviešu dzīvojamā mājā, kas celta aptuveni iepriekšējā gadsimta vidū vai vēl senāk, mēs nonākam telpā bez logiem, ar pavardu telpas vidū vai pie dibensienas. Šī telpa aizņem gandrīz visu mājas platumu.

* Latvietis ikvienu celtni apzīmē ar vārdu *ēka*, latgalietis (piem., Biržos), tāpat kā lietuvietis, ar vārdu *troba*. Vārds *ēka* varētu būt cēlies no *ēna* (patvērums no saules un vēja). Tāpēc ar vārdu *ēka* (*enka*) apzīmē jebkuru celtni, kam ir jumts un sienas.

To varētu saukt par priekštelpu jeb pēc baltiešu valodas prakses par priekšnamu, no kura pa labi un pa kreisi ir durvis uz dzīvojamo istabu un kambariem. Latvietis pats šo priekštelpu sauc par *namu*, kas nozīmē to pašu, ko vārds *māja*. Ar vārdu *nams* neapzīmē nedz visu zemnieka dzīvojamo māju, nedz arī pārējās ēkas zemnieka sētā. Pilsētā gan dzīvojamo ēku dēvē par *namu* un tā īpašnieku — par *namnieku*. Attiecībā uz vārda etimoloģiju A. Becenbergers vārdu *nams* neuzskata par identisku ar krievu *dom*, latīņu *domus*, grieķu *domos*, viņš to drīzāk saista ar sanskrita *amā* — būt mājās, pers. *nmāna* — māja, dzīvoklis (sal. das litt. Haus, 1886, 41. lpp.). Pēc tā, šķiet, secināms, ka vārds *nams* sākotnēji ir attiecināts nevis uz ēku, bet gan uz cilvēka dzīvesvietu — mājokli.

Ielūkosimies daudz senākos laikos, primitīvākos apstākļos un pieņemsim, ka latviešu dzīvojamās mājas paplašināšana, piebūvējot pie *nama* dzīvojamo istabu un kambarus, notikusi jaunākos laikos, kaut tāpēc vien, ka šo telpu nosaukumi (*istaba* un *kambari*) nav latviskas izcelsmes, bet gan ir aizgūti no krievu un vācu valodas, un mums kļūs skaidrs, ka priekštelpa (*nams*) sākotnēji ir bijusi latviešu dzīvojamā māja.

Ielūkosimies arī senākā pagātnē, kad latvietis vēl neprata celt ēkas, un garā pakāpienu virknē izsekosim latviešu mājokļa attīstībai līdz pat mūsdienām.

Tālab nav nepieciešams ne sapņot, ne fantazēt, jo vēl šodien latviešu zemē ir reāli sastopams daudz senāks dzīvojamās mājas veids. Laiks, kad gāza lielus kokus un ar zināmām iemaņām prata tos savienot, nebūt nav bijis māju celtniecības pirmsākums. Par to varam pārliecināties visās pasaules malās, kur tautas, atrodoties uz zemākas kultūras pakāpes, vairāk pārtiek no medībām un zvejas, vai, piemēram, klejotājtautas, kas iztiku iegūst vairāk no saviem ganāmpulkiem nekā no zemkopības. Šīm tautām mājokļi ir daudz vienkāršāki, tie vieglāk uzcelami un vieglāk nojaucami, pārceļoties uz citu dzīvesvietu. Šo kultūras attīstības pakāpi noteikti izgājuši arī latviešu tauta. Par to nepārprotami liecina vasaras virtuves, kas gan vairs nav redzamas vairāk attīstītos novados lielāku pilsētu tuvumā, bet vēl bieži ir sastopamas nomaļās zemnieku sētās.

Šādas vasaras virtuves es esmu redzējis Aiviekstes apkārtnē — tās ir konusveidīgi saslīetas no kārtīm. Cieši cits pie cita salikti apakšējie kāršu gali veido apli. Ieejai atstāta sprauga, kas augšā ir šaurāka, apakšā — platāka. Apalās telpas vidū uz zemes atrodas pavards un virs tā — kāši iekārtas katls. Mācītājs Gotholds Kīglers no Mazsalacas (uz rietumiem no Burtnieku ezera, kur kādreiz jaukti dzīvojuši latvieši un lībieši) 1897. gadā man atsūtīja diezgan precīzu šādas vasaras virtuves aprakstu

37. att.

(37. att.). Tajā bija izmantotas egļu kārtis, kas atzītas par vispiemērotākām, jo ir ļoti taisnas, tāpēc viegli saliekamas cieši kopā, neatstājot spraugas. Augšgalā kārtis bija sasietas ar virvi.* Ieeja Mazsalacas vasaras virtuvē ir starp diviem zemē iedzītiem stabiem ar šķērsroku tiem pāri. Šķērskokam visā tā garumā izkalta grope, kurā balstās virs ieejas uzslieto kāršu gali. No ārpuses šis konusveidīgais slietenis ir diezgan pavisā aplūkts ar egļu mizu, kas tomēr kavē lietus iekļūšanu pa varbūtējām

* Meicens (Wanderungen, Anbau und Agrarrecht etc. Berlin, 1895, III. 108. lpp.), atsaucoties uz F. Milleru, raksta, ka tungusi un jakuti, ceļot savas kāršu jurtas, sākumā augšgalā sasien tikai 2–3 kārtis, tad tādās kā “dakšās” iebīda pārējo kāršu galus. Tieši šādu paņēmieni novēroju pats savā saimniecībā, kad kārtis saslēja stāvus, lai tās rudenī un ziemā, zemē gulot, nesatrūdētu.

spraugām. Miza nav likta līdz pat slieteņa augšai, lai nekavētu dūmu izplūšanu. Pavards atrodas telpas vidū bedrē, un katls karājas virs tā. Vasaras virtuvi mūsdienās izmanto galvenokārt veļas mazgāšanai, audeklu vārīšanai, lopbarības sagatavošanai, jo jaunākos laikos ēdienu saimes laudim gatavo uz plīts ("angļu pavarda"). Jāņem vērā, ka latvietis šo virtuvi parasti sauc par *namiņu* — pamazinājuma forma no vārda *nams*, māja. Šis vārds, kā jau iepriekš minēts, attiecināms uz cilvēka mājokli. No tā varam secināt, ka šāds kāršu slietenis senatnē ir bijis latviešu mājoklis, pirms viņi sāka būvēt mājas no baļķiem. Līdz ar to mēs nonākam ļoti tālā pagātnē, latviešu tautas senvēsturē. Ir ļoti interesanti vēl šodien skatīt liecības, kas mūsu zemē varbūt pastāvējušas pirms gadu tūkstošiem. Jo interesantāk ir šādu piemēru atrast tautas garantu valodā, proti, vārdu *nams* vai *namiņš*, kas apzīmē kāršu slieteni, kādā dzīvojuši latviešu senči. Domājams, ka toreiz aukstās ziemās kāršu mājiņas varēja kaut cik nodrošināt pret salu, īpaši kad iedzīvotāji jau sāka uzturēties daudz maz vienā dzīvesvietā. Klejotāju tautas Sibīrijā, kuras nenodarbojas ar zemkopību, bet pārtiek no medījumiem, zivīm vai saviem ganāmpulkiem, kāršu jurtas mēdz uzslīet gandrīz katru vakaru citā vietā, bet no rīta tās atkal nojauc un meklē piemērotāku jaunu vietu, kas nodrošina izdzīvošanu. Ar tik vieglas konstrukcijas ēku tas nesagādā lielas grūtības. Kad latvietis vairs neklejoja un arvien vairāk sāka pievērsties zemkopībai, radās nepieciešamība pēc pamatīgākas ēkas, kur žāvēt labību pirms izkulšanas, pēc tam arī daļu graudu vajadzēja uzglabāt un bija vajadzīga arī siltāka, plašāka dzīvojamā telpa. Tā latvietis iemācījās celt ēkas no baļķiem. Nav šaubu, ka sākumā lietoja tievākus — kārtīm līdzīgus kokus un tikai pamazām sāka izmantot baļķus, ar kuriem nebija viegli tikt galā, jo trūka pieredzes un darbarīku. Ar akmens cirvi varbūt varēja koku nogāzt, bet trūka prasmes sastiprināt baļķus tā, lai tie stingri turētos ēku stūros. Tas redzams pāļu celtnēs Švābijā un Šveicē, kur ezermitņu būdiņas sastatītas no kārtīm, kas nepārsniedz rokas resnumu.*

* Jautājumu — vai latvieši arī ir cēlušī mājokļus virs ūdens limeņa, kā senie alemaņi savas pāļu būves, — uzskatu par nepamatotu. Latviešu apdzīvotajā apgabalā vienā vienīgā ezerā — Āraišu ezerā pie Cēsīm —, pēc grāfa E. fon Zīversā un profesora R. Virhova apgalvojuma, bijušas pāļu būves. Ezera smilšainajā dibenā piecas pēdas zem ūdens limeņa apmēram uz 300 m diametra salīpas atrasti vairāki vertikāli pāļi ar smailiem galiem. Starp šiem pāļiem saliktas vairākas horizontālu baļķu, dēļu un citu koka gabalu kārtas. Virs šā bērzu, egļu un ozolkoku klājuma manīts māls, grants ar lielākām šķembām un beidzot sūnu zeme ar koka ogļu gabaliņiem, podnieka virpa un bezosu poda lauskas, kurš rotāts ar pirkstu iespiedumiem. Ļoti rupji apstrādātie podi

A. Meicens (III. 93. un sek. lpp., II. 164. un sek. lpp.) apraksta aizvēsturiskos cilvēku mitekļus uz ziemeļiem no Alpiem, kā arī no Baikāla līdz Botnijas līcim un Nordkapam, uzskatīdams Centrālāzijas tautu jurtas par visvecākajiem cilvēku mitekļiem mežiem bagātajos līdzenumos, tāpat kā klinšu alas — dienvidu kalnainajos apvidos. Klinšu alām līdzīga ir Urālu Altaja tautu zemnīca — pagrabveidīgs mitekļis, virs kura uzņemts zemes uzkalns, kas nodrošināja pārziemošanu. Gluži tādas pašas zemnīcas ceļ arī latvietis vēl šodien, pirms, nopērkot vai nomājot zemes gabalu, viņš uz tā var uzcelt istu māju. Tā ir zemē nedaudz ierakta, no neapstrādātiem kokiem saslieta būda, kas augšā nasegta ar pietiekami biezu zemes kārtu. Dobeles apkārtnē esmu redzējis tādas pagrabveidīgas zemes būdas ļaudīm, kas par rentes maksu no kroņa saņēmuši dažas bandas vai desetīnas zemes.

Klejojotās ziemeļu tautas savas jurtas pret nelabvēlīgiem laika apstākļiem pasargā, nosedzot tās ne vien ar koka mizu, bet arī ar zaru pinumiem, tūbu, kažokādām un apakšējā daļā arī ar zemes uzbērumu.* Arī latvietis savā kāršu slietenī pret aukstumu nodrošinājās līdzīgi, jo viņš tur gan dzīvoja, gan gulēja.

To, ko mēs esam rakstījuši par latviešu vasaras virtuvi, sauktu par *namīnu*, Meicens (II. 171. un 200. lpp.) daudz biežāk novērojis somu un igauņu zemē, kur daudzās zemnieku sētās par vasaras virtuvi tiek izmantota aizvēsturiskā jurta, turklāt ar to pašu seno nosaukumu — *kota*, *koda*, kas nozīmē “māja”. No Somijas Meicens (II. 171. lpp.) sniedz kāršu jurtas attēlu ar tādu pašu ieeju, kādu esam iepriekš aprakstījuši slietenim no Aiviekstes apkārtnes. Starp citu, nedomāju, ka latvieši slieteņu celšanu iemācījušies vai aizguvuši no somiem, kā to apgalvo Dr. A. fon

darināti no nenoskaidrotas glūdas (māla), kas sajaukta ar zvīrgzdiem. Vēl atrasta gluži parasta bronzas sakta, bronzas adata, nedaudz dzelzs priekšmetu un daži liellopu, cūku, zirgu un bebru kauli. Pamatojoties uz atradumiem, zinātnieki šo apmetni attiecina uz 13. gs. Profesors E. Grēvinks (sal. Protok. d. gel. estn. Ges. v. 7. Nov. 1879) uzskata par iespējamu šo būvi un citus atradumus attiecināt uz daudz jaunāku periodu, jo vairāk tāpēc, ka redzamas “kacēšanas” pēdas (sal. 25. lpp.). Domāju, ka šajā aprakstā trūkst ziņu par dēļiem. Ja tie ir nevis plēsti, bet gan zāģēti dēļi, tad nav šaubu, ka šī celtnē radusies tikai vācu ietekmē un tādā ir samērā jauna. Katrā ziņā no iepriekšminētajiem aprakstiem kļūst skaidrs, ka apšaubāmās izcelsmes pāļu būve Āraišu ezerā ir pavisam citāda nekā alemaņu pāļu būves. Domāju, ka mūsu ziemeļu zemē garās un bargās ziemās pāļu būves nespētu dot patvērumu to iemītniekiem. Jāpiebilst, ka savos daudzajos braucienos pa Baltijas zemi neesmu sastapis nevienu zvejnieku, kas ezeros būtu atradis kādu pāļu būvi. Daudzās teikas par ezeriem, kas lidojuši pa gaisu un nolaizdamies pārplūdinājuši ielejas ar cilvēku apmetnēm, nevar attiecināt uz atmiņām par pāļu būvēm.

* Par līdzīgu uzbērumu pie latviešu balķu mājām stāstīts 16. lappusē.

Tranzē ("Die eingeborenen Alt-Livlands im 13. Jahrh." Balt. Mtsschr. 1896, 40. lpp.), runājot par libiešiem. Slieteņu uzbūve ir tik vienkārša un dabiska, ka to patstāvīgi izdomāt varēja jebkura tauta. Nekādā ziņā nav šaubu, ka dzīvojamās mājas no balķiem slieteņu vietā latvieši sākuši celt agrāk nekā somi.

Laikam gan nekad nebūs iespējams pat aptuveni noteikt laiku, kad latvieši atteikušies no slieteņiem un sākuši celt guļbalķu mājas. Skaidrs ir vienīgi tas, ka, šeit ienākot vāciešiem, visur bijušas balķu ēkas, un, ļoti iespējams, tās ir bijušas jau pirms daudziem gadsimtiem. No mūsu visvecākajām hronikām es starp citu uzzināju, ka Zemgales pili Tērvetē, kuru ordenis kādu laiku bija ieņēmis un kuru zemgaļi 1279. gadā atkaroja, bijis ļoti daudz koka celtnu. Minēts, ka tur attālāk no dzīvojamās mājas atradušās kādas dzirnavas (Atskaņu hronika, 8714), tātad īpatnēja (protams, latviska) būve, ko nevarētu nosaukt citādi kā par "mājiņu rokas dzirnavām", kādas vēl tagad redzamas Vidzemes austrumdaļā. Tāpat daudzos citos pagānu pilskalnās ir bijušas koka ēkas, ko iekarotāji bieži nodedzinājuši. Atskaņu hronikā (1279–1318) stāstīts par apkārtaigājošu adatu tirgotāju, kurš Kārku apkaimē Pērnavas apriņķī (tātad netālu no latviešu robežas) kādā igauņu zemnieka sētā lūdzis naktsmājas. Kad tirgotājs nācis ārā no pirts, zemnieks un tā sieva viņu ar cirvi nogalinājuši. Hronikā ar vārdu *stube*, bez šaubām, apzīmēta pirts, ko mēs joprojām saucam tāpat. Tas pierāda, ka igauņi un latvieši 13. gadsimtā pie balķu ēkām sen jau bija pieraduši. Indriķa hronikā (II, 8) minēta Daugavas libiešu pirts *balnea*. Igaunī, atgrieždamies no slēptuves mežā, Trikātā pie pirts sastapuši latviešu virsaiti Tālvāldi, sagūstījuši to un uz uguns līdz nāvei nomocījuši. Nevienā rakstītā vēstures avotā nav atrastas ziņas par kāršu slieteņiem kā cilvēku mājokļiem, tātad tie jau ļoti sen ir aizstāti ar taisnstūrveidīgām balķu ēkām.

Kāda varēja būt latviešu māju celtniecības turpmākā attīstība pēc tam, kad klejotāju kāršu slieteņi tika atzīti par dzīvošanai nepiemērotiem? U. fon Šlipenbahs savos "gleznainajos ceļojumos" ("malerische Wanderungen") stāsta, ka latvieši, ceļot mājas, sienu balķus ierakuši stāvus zemē. Paliek nenoskaidrots, vai Šlipenbahs runā par dzīvojamām mājām vai par kādu citu ēku celtniecību. Precīzākas ziņas sniedz A. Becenbergers (das littauische Haus, 73. lpp.) ar izrakstiem no "kosmopolitiskajiem ceļojumiem" ("kosmopolitische Wanderungen")*: "Kādi

* Danzig 1798–1803 (Verf. K. Feyerabend) III. 117. un sek. lpp.

šie mājokļi (Krievijā) bija 12. gadsimtā, tādi tie ir palikuši arī līdz 18. gadsimta beigām — nožēlojamas koka barakas (..) Tās ir celtas nemākulīgi un pēc gaužām seniem paraugiem. Noteiktā attālumā cits no cita zemē iedzīti nomizoti koki, kuru starpas aizdrīvētas ar sūnām, — un kuršu pils ir gatava. Jumts nosepts ar salmiem, kas abās pusēs sniedzas gandrīz līdz zemei. Logu vietā izcirsti četrstūrains caurumi ar koka aizbīdņiem, pa kuriem telpā iekļūst nepieciešamā dienasgaisma un ārā izplūst dūmi (..) Par skursteņiem šajās būdās nevienam nav ne jausmas (..) Bieži vien šādās kuršu būdās nav pat izcirsti caurumi logiem, un gaisma tur tiek iekšā un dūmi ārā vienīgi pa mazajām, zemajām durvīm. Šāda māja, kas sastāv gandrīz tikai no jumta, ir gan priekštelpa, gan istaba.” Šis apraksts ir gaužām nepilnīgs — nav minēts, kur šādas stāvkoku celtnes un cik to šis “celotājs” Kurzemē ir redzējis un kā viņš zina, ka latvietis 12. gadsimtā ir cēlis tādas pašas mājas kā 18. gadsimta beigās. Apstrīdama ir arī šādu māju jumta konstrukcija, ja tiek apgalvots, ka visa celtnē sastāvējusi gandrīz no jumta vien. Nav iespējams, ka šāds celtniecības veids latviešiem kādreiz ir bijis vienīgais. Pierādījums šādam apgalvojumam ir Rēhūzena latviešu gramatikā*, minētie *pakšķi*, kas sasaistījuši guļkokus mājas stūros. Skaidrs, ka šādas ēkas ar lubu jumtiem, kas droši vien ir vairākus gadsimtus veci, nekādā ziņā nebija ar stāvkoku sienām.

Šur un tur, protams, arī latvietis varēja gan senāk, gan līdz pat 1800. gadam uzcelt kādu stāvkoku ēku. “Kosmopolītiskajos ceļojumos” (II. 607. un sek. lpp.) līdzīgas ēkas piedēvētas arī lietuviešiem. “Viņš (lietuvietis — kurā apvidū??) uzlej savu mājokli no stāvkokiem, pārklāj ar māliem, izcērt dažus mazus četrstūrains caurumus, ieliek tajos kaut ko līdzīgu biežam stiklam, apsedz jumtu ar salmiem, un pils ir gatava.” A. Becenbergera aprakstītajās lietuviešu celtnēs saskatāma daudz augstāka kultūras pakāpe nekā manis apšaubītajās “kosmopolītiskajos ceļojumos” pieminētajās ēkās. Šķiet, ka “ceļojumu” autors nepilnības un trūkumus latviešu un lietuviešu ēku celtniecībā ir krietni vien pārspīlējis. Lai nu viņš domā, kā pašam tīk, taču nav apšaubāms, ka sasliet stāvkoku sienu ir daudz vieglāk nekā uzcelt guļkoku ēku. Guļkoku sastiprināšana prasa lielāku meistarību. Tātad secināms, ka stāvkoku būve ir vecāka par guļkoku ēkām un radusies tad, kad cilvēks jau spēja nogāzt resnākus kokus un atsacījās no dzīvošanas kāršu slietenos. Senlaiku stāvkoku

* Manuductio ad linguam Lettonicam. Rīga, 1644.

būves redzamas pagānu piļu nocietinājumos. Pieļauju, ka šo nocietinājumu iekšpusē pie stāvkoku aizsargsienas ir bijušas piebūvētas mazas ēciņas ar vienu jumta slīpi. Vēl tagad līdzīgas ēciņas dažkārt tiek celtas zemnieku sētu pagalmos pie augstiem dēļu žogiem.

Ja ne gluži stāvkoku celtni, tad vismaz stabu būvju pazīmes novērojamas vēl mūsdienu šķūņos, kuru sienas saslietas no noteiktā attālumā ieraktiem balķiem. To starpas ir aizpildītas ar guļus liktiem dēļiem, koka gabaliem vai kārtīm, kuru gali ielaisti stāvkokos iecirstās gropēs vai arī kā citādi nostiprināti. Arī muižu lielie lauka šķūņi reizēm ir celti stāvbūvē no stipriem priežu balķiem. Šādu primitīvu būvveidu vēl tagad izmanto latviešu kalps, ceļot pats savu atsevišķu cūku kūtiņu. Visos četros mazās ēciņas stūros no abām pusēm tiek iedzīts pa diviem stabiem. Ja trūkst vecu dēļu galu, starpas starp abiem stabiem aizpilda ar kārtīm vai malkas pagālēm. Lai stabi augšpusē neizšķiebtos, tos pa pāriem sasien ar kārklu klūgām. Dzīvnieku pasargāšanai no aukstuma šādas kūts sienas no ārpuses noklāj ar žagariem, salmiem, mēsliem utt. Līdzīgi tiek uzlikts silts jumts.

Atgriežoties pie *nama*, mājas priekštelpas, kas vēl mūsdienās ir kādas vecākas mājas vidusdaļa, izsekosim tā attīstībai. Ja *namu* bez tagadējām abpusējām piebūvēm uzskatām par senāko vientelpas dzīvojamo māju, tad mūsu uzskati pilnīgi saskan ar rezultātiem, kas iegūti A. Becenbergera pētījumos par lietuviešu māju.

Mūsu gadsimta vidū latviešu dzīvojamā māja Viduskurzemē (Zemgalē) izskatījās šādi. Pa zemām durvīm pāri augstam sliekšnim (*sliegsnis* no *sliegt* — balstīt, lietuviski *slenkstis*) nācējs no pagalma nokļuva priekštelpā. Mājas durvis ļoti bieži bija ar pusatvērumu. Augšdaļu varēja atvērt, lai tumšajā telpā ielaistu gaisu un gaismu, savukārt aizvērtā durvju apakšējā daļa bērniem vai sikajiem mājdzīvniekiem neļāva staigāt iekšā un ārā. Šīs pārdalītās durvis ir līdzīgas vācu zemnieku māju durvīm. Tas nebūt neliecina par aizguvumu, jo līdzīga nepieciešamība dažādās vietās rosina meklēt līdzīgus risinājumus. Kaut arī jāatzīst, ka lejasvācu iecelotāji varēja atstāt kādu ietekmi uz latviešiem arī šajā ziņā. Mājas durvis senajās latviešu mājās ir tik zemas, ka ieejot jāpieliec galva. Arī pārējās durvis mājā un dzīvojamās telpās ir tādas, ka garāka auguma cilvēks ar galvu viegli varēja aizsniegt griestu sijas. Tik zemas durvis ierīkoja gan aiz nepieciešamības, gan vēlēšanās aukstajā gadalaikā telpās labāk saglabāt siltumu. Dziesmiņā, kas pieder pie kāzu apdziedāšanās dziesmām, jokojot pārspīlēts jaunā vīra ēku zemums, tomēr tā labi raksturo tālaika celtniecību.

*Slaveni ļaudis, plakana sēta,
Tupu līdu namā, rāpu istabā;
Maizīti mīcīju, ceļos meties,
Jau govju kūtī uz vēderiņa.*

Vornehme Leute! Niedrige Häuser!
Hockend kroch ich in das Haus, auf allen Vieren in die Stube;
Brot knetete ich, auf den Knien liegend,
In den Kuhstall kroch ich gar auf dem Bauche. (A. B. 1489)

Priekštelpa, kurā esam ienākuši, ir visas mājas platumā, grīdas vietā ir klons. Pie dibensienas nelielā, ar akmeņiem apliktā bedrē ir ugunsvieta. Lubānā to sauc par *pavardu*, no *pa* (zem) un *vārīt*, jo virs tā pakārts katls. Pieguļnieki zirgu nakts ganībās tādu ugunsvietu sauc par *uguns-kuru*. Bedrē (*rušiņā*, no vārda *rušināt*) kvēlojošās ogles, apraustas ar pelniem, rūpīgi saglabāja, lai nākamajā rītā uguni atkal varētu iekurt. Dziesmiņā

Ienāca neprašā istabā, Es kam ins Wohnzimmer die Unverständige,
Palika rušiņa nerušināta Das Herdgrübchen blieb unbeschüttet —

norāta nevīžīga meitene, kas grib aiziet uz istabu gulēt, neparūpējusies par uguni, lai tā saglabātos līdz rītam.

Arī pie maizes krāsns ir izrakta maza *bedre* (jeb *dobe*), kur saglabāt kvēlojošās ogles. Tas bija sevišķi nepieciešams tajos laikos, kad vēl nebija ne sērkokciņu, ne kādu citu mākslīgu uguns iegūšanas līdzekļu. Tad arī radās dziesmiņa, kas tik jauki raksturo kaimiņu draudzīgo savstarpējo izpaudzēšanu.

Pie kaimiņa rauga teku, Zum Nachbar lauf ich nach Hefen,
Pie kaimiņa uguntiņas. Zum Nachbar nach Feuerchen.

Iespējams, ka šādas pavarda bedres ir bijušas visās zemēs. To apstiprina arī Pēcs* no Karintijas, atgādinot mūžīgi glabāto uguni Vestas templī.

* Erlebt, Erwandert I. 111. un sek. lpp.

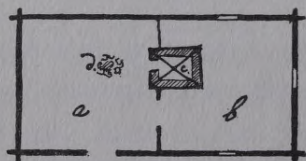
Virš uguns ir kāsi iekārts katls. Netālu no pavarda dibensienā parasti ir otras durvis, kas ved uz āru mājas otrā pusē. Pa labi un pa kreisi ir durvis uz pārējām ēkas telpām, kuru senlaikos gan nemaz nav bijis.

Šai priekšstelpai ar pavardu ir nozīmīga vēsture, par ko ir vērts īsumā pastāstīt.

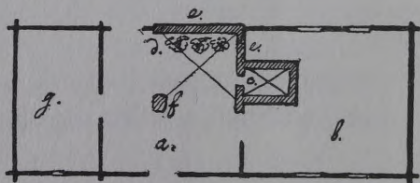
Priekšstelpa (*nams*) kādreiz latvietim bija vienīgā dzīvojamā telpa, kurai nekādu citu piebūvju nebija. Tā bija četrstūru ēka no guļbalkņiem, bez griestiem, ar lubu jumtu, vienām durvīm, bez logiem. Priekšstelpu izmantoja nakts atpūtai un saimniecības darbiem; tur klona vidū bija pavards, virs kura karājās katls. Šādas vecas dūmistabas pie mums joprojām ir sastopamas dažos attālos apvidos, kur tās izmanto par vasaras virtuvēm vai zivju žāvētavām, piem., Engures jūrmalā uz rietumiem no Rīgas līča. Lai ēku koka sienas drošāk pasargātu no uguns briesmām, pavards bija jāierīko telpas vidū; tieši tāpēc arī mūsu gadsimtā mājā ar vairākām telpām pavards atrodas kādas istabas vidū. Piemēram, Vidzemē, kā to rāda 1896. gadā Rīgā Etnogrāfiskajā izstādē dabiskā lielumā uzbūvētā kopija, priekšstelpā, nedaudz padziļinātā iedobē, atradās pavards, kas bija aplūkts ar vidēja lieluma akmeņiem, kuri tikai mazliet sniedzās pāri iedobes malām.

Tā tas bija un noturējās tikmēr, līdz pie priekšstelpas, *nama* (38. att., a), piebūvēja *istabu* (38. att., b), kuru sīkāk aplūkosim mazliet vēlāk. Sākumā istabā bija koka griesti, klona grīda un maizes krāsns (38. att., c), bet priekšstelpā griestu nebija. Dūmi no pavarda (38. att., d) un maizes krāsns, kuras mute atradās priekšstelpā, cēlās augšup un meklēja izeju kaut kur jumtā.

Ar laiku cilvēki ievēroja, ka pavarda atrašanās priekšstelpas vidū ir bīstama garāmstaigājošiem mājas iedzīvotājiem un arī mājai pašai, jo pa durvīm tieši ugunī viegli ielauzās vēja brāzmas. Tāpēc pavardu (39. att., d) pārcēla priekšnama kaktā starp divām no laukakmeņiem un māliem mūrētām sienām (39. att., e, e) — no vienas puses daļa iekšējās sienas starp *namu* un *istabu* tika pievienota maizes krāsns šaurajai pusei, kas

38. att.

39. att.

robežojas ar priekšnamu, no otras puses tā bija daļa ārsienas. Mūra daļu ārpusē sedza jumta pārkare, lai lietūs no mūra neizskalotu mālu. Kalķi tajos laikos vēl bija reta un dārga manta. Pavards (d) atradās kārtā starp abiem šiem mūriem aiz maizes krāsns mutes (vai arī tieši tai priekšā, kā tas redzams dzīvojamās ēkas plānā zemnieku sētā *Šķavas* pie Dobeles, 44. att.). Gar ārējo sienu bija pakārti katlu kāši — katrai ģimenei savs. Mājas saimniece gatavoja ēdienu saimes ļaudīm un vienlaikus arī saviem bērniem. Sākotnēji atklātais pavards nebija nodalīts ar sienu. Dzirksteles, kas cēlās augšup no uguns, sevišķi apdraudēja koka vai salmu jumtu. Tāpēc virs pavarda uzslēja izliektu dzirksteļu slāpētāju — aizsargjumbtiņu. Senajos laikos un arī līdz pat pagājušajam gadsimtam, piem., Dobeles apkārtnē tādus aizsargjumbtiņus taisīja velvjeveidīgus. Pagaidu pamatni koka velvei veidoja no šaurām koka šķilām vai latām, ko pārklāja ar māla kārtu. Mīkstajā mālā iespieda egļu zarus (*vabas*), kā to dara, taisot žogu, un tiem pāri uzklāja vēl vienu māla kārtu. Zari mālus saturēja kopā, un, kad tie bija izžuvuši, koka šķilu pagaidu pamatne tika noņemta. Uguns siltumā māla velve kļuva cieta un izturīga. Trīs šā aizsargjumta stūri balstījās uz jau minētajām mūra sienām (e, e), ceturtais — uz priekšnamā brīvi stāvošā koka staba (f). Šādi dzirksteļuztvērēji virs pavarda ir bijuši arī citām tautām (sal. Andrē, minētajā vietā, 164. lpp.). Rusvurms savā “Eibofolke” stāsta, ka tieši tādus pašus lietojot zviedri, kas dzīvo salās Igaunijas piekrastē. Viņi šos no koka un māla veidotos dzirksteļu uztvērējus uzkarot virs pavarda. Tādi uzkārti jumbtiņi ir arī latviešiem. Man stāsta, ka Bārtā senāk tāds jumbtiņš no žagariem un māliem bijis uzkārts *nama* vidū un no dūmiem un sodrējiem nokvēpis tik spīdīgi melns, ka atstarojis uguns liesmas. Tādējādi ap uguni sēdošajiem ļaudīm, vakara roku darbus strādājot, apgaismojums nāca gan no apakšas, gan augšas. Bankalari savā “Hausforschung” par Austrumalpiem (1893) apliecina (22. lpp.), ka Štīrijas iedzīvotāju vecajās virtuvēs vēl mūsdienās virs pavarda ir koka un māla “ugunscepure”, kas sargā koka griestus. Latvietis šo dzirksteļu uztvērēju sauc *rovīs* vai *rove*, igauņi — *rov*. Nav droši zināms, vai šo vārdu latvieši aizguvuši no somu tautām vai ir noticis otrādi. Tomsena “Beröringer” par to klusē.*

Dūmi, pirms pacēlās līdz jumtam, protams, sakrājas nama kārtā zem dzirksteļu uztvērēja velves. Grūtības radīja tas, ka pavards atradās

* Šis vārds, šķiet, ir ģermāņu izcelsmes, sal., piem., lejasvācu *rôf* (*ruf*), anglosakšu un senfrīzu *hrof* (angļu *roof*).

zemāk par klonu, dažreiz pat divus pakāpienus dziļā iedobē. Senie cilvēki domāja, ka tādējādi māja ir labāk pasargāta no ugunsnelaimes.

Nākamo uzlabojumu ieviesa, kad, pavardam vēl aizvien paliekot nama kaktā, pašā telpā, kā iepriekš aprakstīts, uzcēla vēl trešo mūri mājas sienu augstumā. Ceturtā pavarda puse iepretim ieejas durvīm vēl palika atklāta. Apmēram divas pēdas biezo laukakmeņu un māla mūri balstīja divi vertikāli stabi nama vidū. 44. attēlā, kurā redzams *Škavu* dzīvojamās mājas plāns, šie stabi (g, g) ir mūra priekšpusē. Tā ir interesanta liecība par tautas prasmi jau senos laikos no apaļiem laukakmeņiem un māla uzmūrētu sienu padarīt tik izturīgu, kāds parasti ir šķembu vai ķieģeļu un kaļķu mūris. Uz šiem trim mūriem veidoja dzirksteļu uztvērēja velvi no neapdedzinātiem ķieģeļiem, ko katrā mājā gatavoja paši. Skursteņa mājai nebija, dūmi izplūda pa jumtu. Gaļu un speķi tolaik nežāvēja zem dzirksteļu velves, kur bija pārāk karsts, bet gan virs tās jau

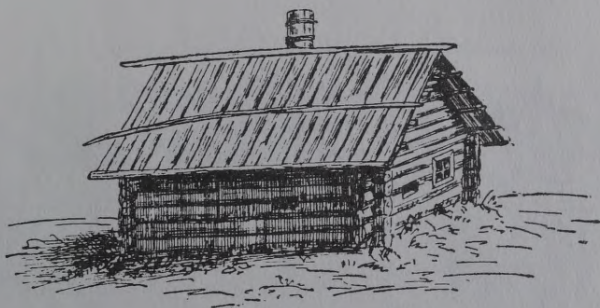

40. att.

atdzisušajos dūmos. Turpat žāvēja arī pašu izgērētās liellopu ādas sloksnes pastalām (40. att.).

Mājā ar šāda veida pavardu arī *istabā* iebūvētās maizes krāsns mute vēl atradās zem velves (*rovja*).

Tomēr pienāca laiks, kad arī latvietis skursteni* uzskatīja par nepieciešamu. Pirmie dūmvadi, šķiet, bijuši no koka. Kādas ļoti vecas Augšzemes (Subates, 41. att.) mājas zīmējumā virs jumta kores redzams koka dūmvads. Tas ir apaļš, notīts ar kārkla lūkiem, acīmredzot lai saturētu kopā abas izdobtās koka stumbra puses. Arī jaunākos laikos (1894) Kuldīgas apkaimē kādai smēdei vēl bijis šāds koka skurstenis. Tā apakšējais gals, protams, neatradās uguns tuvumā, skursteni ierīkoja, tikai lai izvadītu dūmus no mājas pārējās daļas. Jau bieži pieminētajā dzīvojamā mājā *Škavas* vēl tagad jumta korē, tieši virs pavarda dzirksteļu uztvērēja jumtiņa, ir šāds no četriem dēļiem kopā sastiprināts skurstenis, kura gals tik tikko ietiecas bēniņu

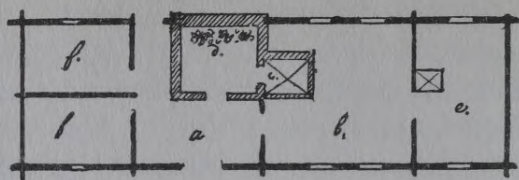
41. att.

telpā, bet virs kores tas pacēlas līdzīgi mūra skurstenim. Koka skursteņa uzdevums bija ātrāk izvadīt dūmus. Bankalari stāsta par koka dūmeņiem Štirijā, kuri, sākdamiem zem priekštelpas griestiem, dūmus cauri bēniņiem izvadīja jumtā.

Kad beidzot — visbiežāk gan tikai 19. gadsimtā — muižu īpašnieki rosināja vai piespieda latvieti mūrēt akmens skursteni**, pavards vēl palika turpat nama kaktā, bet, tā kā smagajam skurstenim bija nepieciešams balsts, vajadzēja aizmūrēt arī ceturto, līdz tam atklāto telpas pusi, atstājot

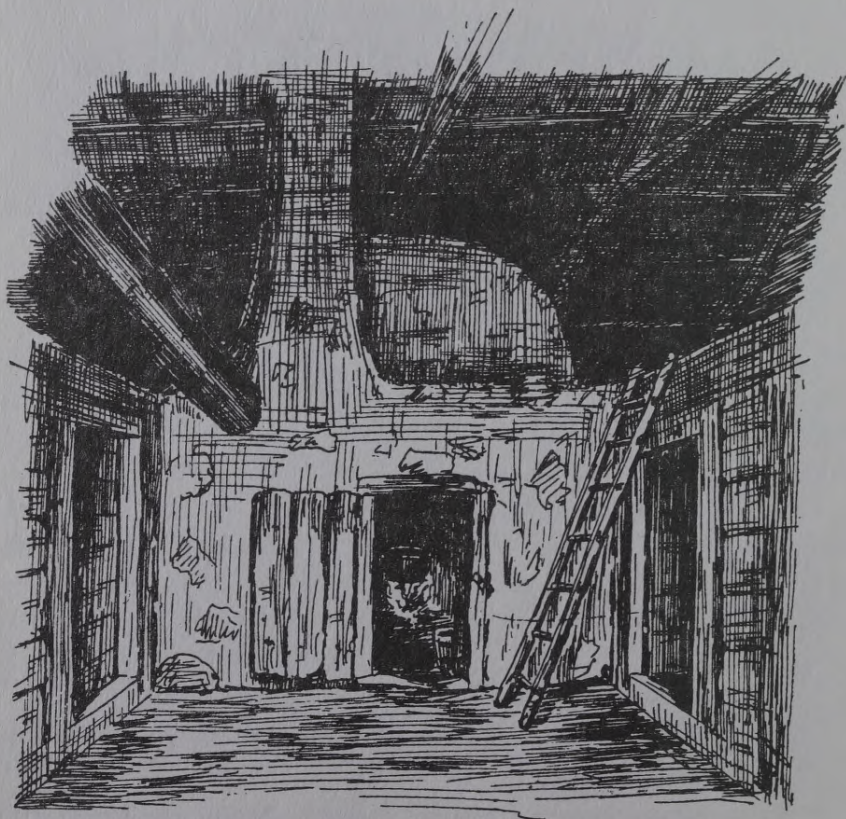
* Skurstenis — aizgavums no viduslejasvācu valodas (*schorsten*), vidusholandiešu (*schoorsteen*) — minēts 17. gadsimta vārdnīcās (piem., Mancelius G. Lettus, *das ist Wortbuch*, II, 342). — *Tulk. piez.*

** Braunšveigā tikai kopš 1744. gada, kad tika izdots rikojums, kurā, piedraudot ar sodu, ciema jauncelnēs pavēlēja mūrēt skursteņus (Andree, min. vietā, 160. lpp.).

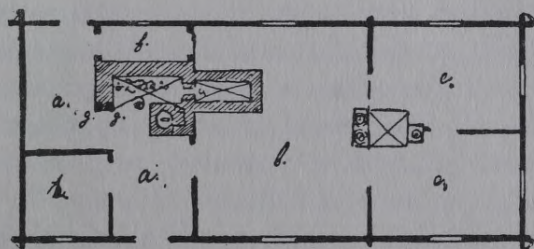
42. att.

nelielu durvju ailu, pa kuru varēja ieiet virtuvē (42. att.). Skursteņa priekšējā siena pacēlās vertikāli, bet pārējās izliecās apvalkveidīgā (“mantelveidīgā”) velvē gar virtuves sienām, kura, uz augšu sašaurinādamās, pacēlās virs jumts kores kā četrstūrainis skurstenis. Apvalkveidīgā velve gar mājas dibensienu atradās ļoti tuvu salmu jumtam un pacēlās augšup gar tā apakšējo malu.

43. att.

Bružu mājās pie Dobeles nama kaktā ir saglabājusies ļoti veca virtuve, ko ietver četri biezi mūri, kuru priekšējā sienā reiz bijis mazs lodziņš ar aizbīdni. Tolaik ieeja šajā virtuvē bijusi no sānu sienas. Kad pie nama iepretim dzīvojamai istabai tika piebūvēti divi kambari, šo ieeju aizmūrēja un ierīkoja citu kādreizējā loga un gaismas ailes vietā. Virs četriem virtuves mūriem vēl šodien atrodas vecais dzirksteļu uztvērējs ar mucveidīgu velvi, kas garenvirzienā stiepjas no viena mūra līdz otram. Raksturīgi, ka virtuvē šī velve bijusi vēl tad, kad jau ticis lietots modernais, šaurais, taisni uz augšu virzītais skurstenis, kas nesākās no grīdas, bet balstījās uz priekšējā mūra stūra. 43. attēlā redzams skats, kas paveras no nama pa durvīm uz virtuvi. Pa atvērtajām durvīm pāri priekšējam mūrim redzama stāvā dzirksteļu uztvērēja priekšpuse, aiz skursteņa un velves saskatāma daļa salmu jumta, jo pārējā nama daļā nav griestu. Pie dzīvojamās istabas sienas pieslietas kāpnes, pa kurām šeit, tāpat kā citur (sk. 40. att.), kāpj uz bēniņiem.

44. att.

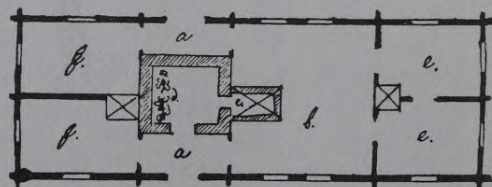
Virtuve nav palikusi nama kaktā līdz mūsdienām. Vēlākos laikos tā pārvietota nama vidū pie dzīvojamās istabas sienas. Tas acīmredzot izskaidrojams ar vēlēšanos apvalkdūmeni* izveidot labākā formā un to attālināt no salmu jumta. Maizes krāsns mute, tāpat kā iepriekš, palika virtuvē, un, ja viena mūra siena sakrita ar dzīvojamās istabas sienu, pārējās trīs atstāja tāpat brīvi stāvam nama vidū. *Škavu* vecajā dzīvojamā mājā (44. att.) ir ļoti veca virtuve, kas vairs neatrodas nama kaktā, bet gan ir iebūvēta. Tai ir trīs mūrētas sienas un valēja ieeja pretim mājas durvīm. No telpas starp virtuvi un gala sienu, pie kuras nav kambara, var nokļūt pie otrām ārdurvīm. Virtuvē ir dzirksteļu uztvērējs, kas būvēts ēkas

* Literatūrā lieto arī vārdu *manteļskurstenis*. *Mantel* vācu valodā — mētelis, apvalks (no latīņu *mantellum* — sega, apsegs). — *Tulk. piez.*

garenvirzienā. No neapdedzinātiem ķieģeļiem mūrētajai velvei ir slīpa priekšpuse. Velve virtuves vaļējā pusē balstās uz pamatīga balķa. Šai virtuvei, kā jau minēts, nav mūrēta skursteņa, ir vienīgi mazs koka dūmenītis jumta korē. Viss, kas šeit redzams, ir no ļoti seniem laikiem, bet turpat līdzās ir arī kaut kas gluži moderns, piemēram, virtuvē iemūrēts katls (grāpis), vienā no saimnieka dzīvojamām istabām — maza plīts (“angļu pavards”) un kaut kas līdzīgs kamīnam lielajā dzīvojamā istabā. Mājas plānā un zīmējumā (44. un 40. att.) nama iekšienē blakus virtuvei nama kreisajā pusē pie ieejas durvīm redzams mazs pieliekamais kambarītis (44. att., h), kas radies jaunākos laikos. Aiz virtuves, blakus otrajām ārdurvīm, atrodas mazs drēbju kambarītis (44. att., f), uz kuru kādreiz ir bijusi ieeja no dzīvojamās istabas, bet tagad palikušas tikai vienas durvis — uz namu.

Kad jaunākos laikos pie apvalkdūmeņa sāka izbūvēt kambarus, nams vairs nebija caurstaigājams. Plašā nama telpa saruka, un apvalkdūmeņa (ar virtuvi) vienā un otrā pusē palika samērā nelielas caurstaigājamas telpas — viena ar četrām durvīm (uz āru, uz virtuvi, istabu un kambari), otra (aiz virtuves) ar trijām durvīm (uz āru un uz abiem mājas galiem; 45. att.). Pārējās divas nama telpas, abās pusēs virtuvei (45. att., a, a), nu bija kļuvušas par šaurām mājas darbiem un tās izmantoja tikai dažādu saimniecības rīku glabāšanai, kā arī ieejai un caurstaigāšanai. Pēc modernās celtniecības noteikumiem šīm telpām tika ierīkoti griesti. Pa durvīm mājas dibensienā, kuras lietoja galvenokārt saimnieka ģimene, (mūsdienās caur verandu) var iziet dārzā. Priekšējās durvis veda uz saimniecības pagalmu, un pa tām staigāja visa mājas saime.

19. gadsimtā, kad saimnieku ģimenes kā sociāls slānis pakāpeniski atdalījās no saimes ļaudīm — to raksturo arī iepriekš minētās atsevišķās ieejas —, mājas saimniecei drīz radās vajadzība pēc atsevišķas virtuves, kur savai ģimenei pagatavot labāku ēdienu, nekā to varēja atļauties kalpu ļaudis, kad tie vairs nebija saimnieka maizē. Kad gulvietas tika iekārtotas atsevišķās telpās, saimnieki un kalpi vairs neēda pie viena galda. Tad nu

45. att.

saimniecei noderēja plīts, sākumā vēl dzīvojamā istabā, bet jau drīz saimnieku dzīvojamā kambarī (sk. 44. att.), bet skurstenvirtuvi namā izmantoja maizes cepšanai, alus brūvēšanai, lopbarības sagatavošanai iemūrētajos grāpjos, linu audeklu velēšanai u. c.

Par kādu ne visai plaši izplatītu paņēmieni vēstīts no Kursiņiem, kur saimnieces virtuve atradusies dzīvojamās istabas vidū. Tas bijis pavisam mazs apvalkdūmenis, kas pacēlies no klona cauri griestiem uz jumta kori. Naktī skursteni aiztaisīja ar grozāmu aizvaru, lai istabas siltums caur šo mazo virtuvīti netiktu ārā. Šeit saimniece esot gatavojusi ēdienu pati sev. Tas gan laikam ir tikai viens no retiem, atsevišķiem piemēriem.

Jāatceras, ka apvalkdūmenis, pirms tika ieviests latviešu dzīvojamās mājas nama vidū, jau sen bija pazīstams vācu dzīvojamās mājās: gan mācītājmājās, gan vienkāršākās dižciltīgo muižās. Raksturīgi, ka līdz pat mūsdienām Baltijas vāciešu dzīvojamās mājas virtuve atradās “mantel-skurstenī” mājas vidū. Zilā debess no augšas draudzīgi noraudzījās uz šo ļoti tumšo telpu, un dažkārt no sodrējiem melnas tapušas lietuslāses iekrita katlā vai uzpīlēja virējai uz galvas. Ēdiens tika vārīts uz trijkājiem vai uz četru kājiņu balstītām restēm, vēlāk uz plīts. Kā jau iepriekš aprakstīts, virtuves priekšā un aiz virtuves bija pa priekšnamam un ārdurvīm. Piebraucamais ceļš un kungu ieeja bija no tās puses, kur nebija durvju uz skurstenvirtuvi, bet pretī skurstenvirtuvei bija durvis saimes ļaudīm un izeja uz saimniecības pagalmu. Vienā nama pusē vidējai telpai bija četras dzīvojamās istabas, reizēm arī vairāk, tikpat daudz arī otrā pusē, — tāds bija vācu dzīvojamās mājas tips Baltijā. Mūsdienās tumšās skurstenvirtuves ir likvidētas vai arī tiek likvidētas un dzīvojamās mājas cilvēki ceļ racionālāk.

“Mantel-skursteni” neapšaubāmais vecums Baltijas vāciešu dzīvojamās mājās liek domāt un pieļaut, ka latvietis, ļoti iespējams, šos skurstenus aizguvis no vāciešiem, kaut gan es nezinu, vai Lejassaksijā “mantel-skurstenis” ir bijis pazīstams. Krievi, šķiet, par apvalkdūmeni neko nav zinājuši. Pēc manā rīcībā esošajām ziņām, viņiem ir bijuši pavisam cita veida skursteni — vai nu caurule tieši no krāsns cauri griestiem un jumtam, vai arī tāda caurule, kas no baldahinveidīga jumta virs krāsns atvēruma aizvadīja dūmus no mājas, vai arī caurule pacēlās no kamīnveidīgas iebūves pavarda priekšā. Šādi skursteni krievu mājās parasti tiek mūrēti, bet Maskavas etnogrāfiskajā apskatā parādīti daudz primitīvāki koka skursteni, kuru apakšējā atvere atrodas pie griestiem noteiktā attālumā no krāsns. Dūmi pa to izplūst no istabas. Mans ziņotājs tādus pašus skurstenus ir redzējis nabadzīgās būdās Igaunijā. Tie bijuši sasisti no

dēliem vai sapīti no klūgām un pēc tam apziesti ar māliem, lai mazinātu aizdegšanās briesmas. Šā skursteņa apakšējo galu viņš salīdzina ar grozu bez dibena.

Līdz ar to ir aprakstīts mūsdienu latviešu dzīvojamās mājas *nams* ar virtuvi un izsekots šīs visvecākās mājas daļas galvenajiem vēsturiskās attīstības posmiem.

Iegājuši no nama pa durvīm līdzās krāsnij, mēs nokļūsim plašā dzīvojamā istabā (sk. 38. un 39. att.). Šo telpu latvietis sauc par *istabu*, latgalietis — par *ustabu*, lietuvietis saka — *estuba* un *stuba*. Tas ir ziemas mitekļis ar krāsni pretstatā *namas* — dūmu mājai jeb vasaras miteklim. Šā apzīmējuma pirmā zilbe pierāda valodisko un priekšmetisko šīs mājas daļas izcelsmi no slāviem, piem., krieviski *izba*, pēc Nestora *istjba*. Taču šā vārda ļoti plašā izplatība visās ģermāņu un romāņu valodās bez pirmā patskaņa liek domāt, ka slāvi to aizguvuši no ģermāņiem, piem.: senaugšvācu *stubâ*, *stupa*, vidusaugšvācu *stube*, kas nozīmē apkurināmu istabu, pirti, mazu dzīvojamo mājīņu, tāpat anglosakšu *stofe*, angļu *stove* — mākslīgi apsildāma istaba, pirts, senskandināvu *stofa* — dzīvojamā telpa, istaba (Fiks II, 909); franču *étuve* laikam atbilst viduslatīņu vārdam *stuba* (itāl. *stufa*), tāpat kā franču *étude* atbilst latīņu *studium*. Lai kādi ir vārda *istaba* pirmsākumi, droši var teikt, ka latvietis vissenākajos laikos ir dzīvojis *namā* bez apkurināmas *istabas* un ka istaba ir jaunāka mājas daļa. Dzīvojamai istabai bieži bija divi logi abās garākajās mājas sienās. Vēl pirms 50 gadiem tajā visi dzīvoja kopā: mājas saimnieks ar ģimeni, parasti divas kalpu ģimenes, dažas kalpones, viens vai divi puīši. Katrai ģimenei bija savs istabas kakts un logs. Kaktā katram pārim bija sava ģimenes gulta. Jauniešu gulvietas atradās jebkurā brīvā vietā, arī uz mūrīša ap lielo maizes krāsni. Lielo maizes krāsni, kas istabā aizņēma daudz vietas, kurināja no *nama*.

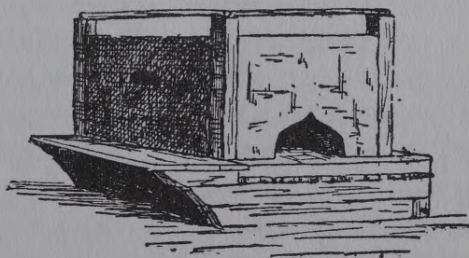
Tiklīdz pie nama uzcēla istabu, radās nepieciešamība pēc krāsns šīs telpas apsildīšanai (sal. *krāsns* un *karsts* no *karst*, sildīt) un arī maizes cepšanai (*ceplis* no *cept*). Līdz ar to maizes krāsns, ja tā bija atradies *namā*, no turienes bija jāpārvieta uz istabu. Senā latviešu krāsns, kādu mēs to tālāk ieraudzīsim pirtī un rijā, ir daudz senākas izcelsmes. Senā istabas krāsns bija kurināma no *nama*, kā to jau iepriekš redzējām (38., 39., 42., 45. att.). Vēlāk krāsns mute bieži tika ierīkota istabas pusē un tajā gatavoja arī ēdienu. Pie krāsns mutes, tāpat kā pie *nama* pavarda, atradās bedre pelniem, kuros saglabāt uguni (*krās-s-bedre*, *dobe*, augšzemnieku dialektā *kulda*). Virs krāsns mutes, kurai priekšā nebija durtiņu, atradās *splete* (lejasvācu *splete*) vai arī viens vai divi caurumi, pa

kuriem dūmi, no maizes krāsns vai no pavarda nākdami, ieplūda *namā* resp. dzīvojamā istabā. Ļoti vecām krāsnīm šādas *speltas* esmu redzējis nevis virs krāsns mutes, bet gan sānos. Kad uguns bija izkurējusies, *spelti* aiztaisīja ar ķieģeli, lai krāsns tik ātri neatdzistu. Ķieģelis bija vēlākā dzelzs aizbīdņa — “šībera” priekštecis. Mūsdienās šādas *speltas* lielākoties ir pilnīgi izzudušas. Ir bijušas arī citāda veida *speltas*, pa kurām dūmi citādā ceļā nonāca tieši skurstenī. Tā bija tāda iere, kurā, piem., žāvēja trīs pēdas garas priežu šķilas, kuras vēlāk saplēsa skalos un lietoja telpas apgaismošanai. Kādā tautasdziesmā, kas laikam attiecas uz meteņa izdarībām, teikts:

*Dadumi (=diedami?) danco,
Desas cep speltē.*

Sie tanzen und tanzen,
In der Ofenspalte braten die Würste.

Lubānas apkārtnē bijušas vecas māla kleķa istabas krāsnis bez skursteņa. Visos četros krāsns stūros bijuši iemūrēti koka stabi, kas saturēja sākumā mīksto masu un pēc izžūšanas nodrošināja krāsns šķautņu izturību. Krāsns priekšā bija no māliem uzmūrēts tā sauktais *mūriņš*, kādi bieži ir ap maizes krāsni un rijas krāsni visā to garumā. Vārds *mūriņš* (no *mūris*), protams, ir aizgūts no vāciešiem, jo latvieši visus mūrniecības darbus ir mācījušies no vāciešiem. Tas var būt arī jaunāks apzīmējums kādam priekšmetam, kas agrāk latviski saukts par *solu* un sākotnēji bijis darināts no koka. 46. attēlā redzama sena krāsns no Lubānas, ar koka solu gar sāniem.

46. att.

Novickis Rīgas Latviešu biedrības zinību komisijas “Rakstu krājumā”^{*} sīkāk apraksta senas māla krāsns uz-

būvi Augšzemē. Krāsns pamatu istabas kaktā veidoja divu vainagu augstumā likti balķi, plankas vai biezas šķilas 8–9 pēdu garumā un 5–6 pēdu platumā. Šajā vainagā izcirta četrstūru caurumu, lai zem krāsns varētu palīst vistas. Uz šā koka pamata uzlika stipru grīdu, ko pēc tam noklāja

^{*} 1897, II. 85. un sek. lpp.

ar pēdu biezu attiecīgi sagatavotu māla kārtu, ko tajās vietās, kur tika novietoti trauki cepšanai un vārīšanai, nostiprināja ar ķieģeļu kārtu. Krāsns priekšu virs šiem ķieģeļiem sauca par *pārtu*, augšzemnieku dialektā — par *portu*. Lai mīkstā māla kārtā neizšķiebtos, to aplika ar dēļiem, kurus pienagloja pie grīdas. Lai nākamā krāsns velve iegūtu vajadzīgo formu, māla kārtas vidū novietoja 5–6 pēdas garu, ar virvi sasietu zaru saišķi. Tā kā krāsns atradās istabas kaktā, divi tās sāni balstījās pret istabas sienām un tikai ceturtajam stūrim bija nepieciešams balsta stabs, ko sauca par *stuburiņu* jeb *tēviņu*. No staba augšējā gala divas kārtis atbalstījās katra savā sienā, pirmkārt, lai saturētu *tēviņu*, otrkārt, lai uz tām pie krāsns varētu žāvēt slapjas drēbes u. c. Kad stabs bija nostiprināts, krāsns sānus pie istabas sienas apšuva ar dēļiem kā kasti un līdz pat sienai piepildīja ar māla javu. Tā pēc izžūšanas radās viengabala māla krāsns. Pēc dažām dienām dēļu apšuvumu noņēma un ar izkapti izgrieza nepieciešamo caurumu kurtuvei. Kad krāsns bija pilnīgi izžuvusi, tajā iekūra uguni, iepriekš minētais koka saišķis izdega, velve bija gatava un varēja cept maizi. Ģeniāla procedūra! Ugunscura dūmiem nebija citas izejas kā plūst no kurtuves istabā, tad pa aizveramu caurumu virs istabas durvīm uz *namu* vai pa līdzīgu caurumu (kvadrātpēdu lielu) griestos uz bēniņiem. Kopā ar dūmiem no kurtuves bieži izšāvās liesmu mēles. Lai mazinātu ugunsgrēka briesmas, uz krāsns pāri iepriekš minētajām kārtīm (*ārdiem*) salika slapjas malkas šķilas, lai tā kaut cik aizturētu liesmas, kas pacēlās uz griestiem. Turklāt krāsns kurēšanās laikā kāda ģimenes sieviete allaž uzturējās tās tuvumā ar spaini ūdens.

Cita veida maizes cepamās krāsns man ir zināmas Jaunauces Ķerkliņu draudzē. Arī tās bija mūrētas no māla, mazliet līdzīgas vaska kārei, jo trijās tās brīvajās sienās, krāsni mūrējot, bija ievietoti māla podi ar atverēm uz āru. Šīs daudzās “šūnas” mājas laudīm lieti noderēja pēc darba lietū un sniegā samirkušo cimdu un zeķu žāvēšanai. Turpretim vēlāk un vēl mūsdienās istabas krāsns tiek mūrētas no apdedzinātiem ķieģeļiem.

Cik tautai nepieciešamas un mīlas ir lielās istabu krāsns, kļūst skaidrs pēc mīklām, piem.:

Vecā māte sēd (tup) kaktā; kurš iet iekšā, tas dod roku (glauda). Vai: Kas tā par vecu māti — pati tup istabā, bet mute namā? Vai arī: Pa nakti bagāts, pa dienu nabags (ar bagātību šeit domāti daudzie cimdi, zeķes, apģērba gabali, kas naktī žūst pie krāsns, bet dienā tiek lietoti).

Grīdas vietā bija *klons* (no *klāt*) jeb *plāns* (no *plest, plēst, plātīt, plats*). Dažās tautasdziesmās runa ir par *nama* un *istabas* klonu kā par kaut ko parastu.

*Vadi mani, māmiņa,
Pār nama plānu;
Lai vada brālīši
Līdz tautiņām.*

Geleite mich, Mütterchen,
Über den Estrich des Flurs;
Mögen die Brüder mich geleiten
Zum Ehemanne.

(A. B. 1194)

*Pusplānu vien lēcu
Dancādama,
Lai mana pādīte
Pusgadu staigā,
Pusgadu staigā,
Pusgadu runā.*

Nur halb durch die Stube auf dem Estrich
Sprang ich tanzend,
Dass mein Patchen,
Binnen halben Jahres gehe,
Binnen halben Jahres gehe,
Binnen halben Jahres spreche.

(A. B. 3968)

*Neiešu, māmiņa,
Plānei dancāt;
Paklāj raibīti,
Tad iešu dancāt.*

Nicht auf dem Estrich, Mütterchen,
Werde ich tanzen;
Breite die bunte Decke aus,
Dann werde ich tanzen.

(A. B. 3974)

*Būt mana pādīte
Plānā nākusi,
Es mestu dālderī
Plāniņa vidū.*

Wäre mein Patchen
Auf dem Estrich vormarschiert,
Einen Thaler würde ich hinwerfen
In die Mitte der Stube.

(A. B. 3999)

Mājas klona koka segumu sauc par *grīdu*, vienalga, vai tā ir likta no plēstiem kokiem, biezām plankām vai no dēļiem. Šis dažādās, īpaši no biezāka, rupjāka tēsta materiāla liktās grīdas, piem., zirgu steliņgos (lejasvācu *stellige*), kas kalpo vēl šodien, tāpat tiltu segumus sauc par *grodiem* (sal.: lietuviešu *grindis*, *grinžiu*, *grisiu*, *gristi* — likt grīdas, klāt tiltus). Dēļu grīda dzīvojamās mājas istabā ir raksturīga jaunākam laikmetam, un to lieto arvien biežāk.

Manā laikā sienas veidoja jau no aptēstiem balķiem. Tā kā balķi tika rūpīgi salaisti kopā (sal. iepr. 25. lpp.) un spraugas aizdrīvētas ar sūnām, pakulām u. c., āra aukstums netika istabā.

Istabas sienu iekšpusei gluži nesen nebija un lielākoties vēl tagad nav nekādas apdares, ne kaļķu apmetuma. Bieži bija redzami tikai rupji aptēsti sienas balķi, kas bija tumši nokvēpuši no vakaros dedzinātajiem skaliem. Lubānā, gatavojoties mājas svinībām, melnās sienas parasti nomazgāja, un tās kļuva gan tīrākas, bet baltākas netapa. Jaunībā reiz redzēju, kā Jaunaucē kādās kāzās sienas nosedza ar baltiem palagiem.

Lielās istabas griestos redzamas šķērssiijas, virs kurām likti dēļi, kas savukārt pārklāti ar māla kārtu, lai telpā saglabātu siltumu. Pie šķērssiijām bija piestiprināti dažādi no dēļiem darināti *plaukti* un *plauktiņi*, kas tajos laikos aizstāja skapjus un noderēja dažādu ikdienā bieži lietotu priekšmetu glabāšanai, piem., dziesmu grāmatai. Arī pie sienām atradās primitīvi plaukti: balķu spraugā iedzīti divi pulķi un uz tiem uzlikts dēlis. Šāds *istabas* izskats atbilst dzīvojamai ēkai 19. gadsimta vidū. Agrāk *istaba* bija vienkāršāka. 41. attēlā redzama senāka dzīvojamā māja no Augšzemes (Subates). Tai līdzās diviem gareniem gaisa caurumiem ir mazs stikla lodziņš un virs jumta kores paceļas koka skurstenis (sk. 69. lpp.).

Kad Lautenbahs savā apcerējumā par Abavas vidusdaļas latviešu dialektu "Beiträgen zur Kunde der indogermanischen Sprachen"* lieto vārdu *šistaba* blakus *otsēta* kā apzīmējumu divām blakus esošām lauku sētām, saimēm, ko Vecauces apkārtnē mēdza saukt par *pušeniekiem*, apzīmējuma jēga ir skaidra: *šistaba* ir *ši istaba*, šis dzīvoklis un līdz ar to arī "ši saime". Paplašinātu nozīmi iegūst arī vārds *māja*, daudzskaitlī *mājas* — saime, zemnieka sēta. Daudzskaitļa forma varēja norādīt uz sētu ar vairākām ēkām. Vārdam *otsēta* vajadzētu skanēt *otr(a) sēta* = cita zemnieka sēta. Abu šo vārdu lietošana aprobežojas ar gadījumu, kad vienas sētas iemītnieks runā par savu un par sava kaimiņa sētu, un otrādi. Pēc šiem nosaukumiem nevar secināt *istabas* būtību un veidu.

A. Becenbergers, aplūkodams lietuviešu ēkas, ir redzējis atsevišķu, mazu ēku ar podiņu krāsni. Šī *stuba* kā viesistaba bija šķirta no vecā, piekvēpusā *namas*.

Pirms aplūkojam citas *istabas* un *nama* piebūves, ieklausīsimies tautsdziesmā kā pierādījumā tam, ka noteiktā laika posmā latvietis pazinis tikai divdaļīgu māju (*namas* un *istaba*) bez jebkādiem piebūvētiem kambariem.

* XIII, 291. lpp.

Kam, kalpiņi, sievu ņēmi? Warum, Knechtchen, nahmst du ein Weib?
Tev nav nama, istabiņas; Weder hast du ein Rauchhaus, noch eine Stube;
Tavu namu, istabiņu Dein Rauchhaus, deine Stube
Vējš mežā vēcināja. Wiegt der Wind noch im Walde.

(Bārta)

A Ventīņ', Abaviņ', O Windau, o Abau!
Līdz balciņus vizināt, — Hilf die Balken heranzuführen,
Šogadiņ' namu taisīt, In diesem Jahr das Haus zu bauen,
Citugad' istabiņ'. Im nächsten die Stube.

(A. B. 2368)

38. attēlā redzams divdaļīgas mājas plāns, kurā nams un istaba ir apmēram vienāda lieluma. Šīs proporcijas ir daudzkārt mainītas, tāpēc nav uzskatāmas par etalonu platības un skaita ziņā. Piemēram, es pieņemu, ka mājas platums ir 22 līdz 27 pēdas. Mājas augstums līdz sijām varēja būt ne augstāks par septiņām pēdām. Senākos laikos nams (a) ar pardu (d) bija lielāks un dzīvojamā istaba (b) ar maizes krāsni (c) mazāka. Pakāpeniski dzīvojamā istaba kļuva lielāka uz nama platības rēķina. Tas bija dabiski, jo *nams* no apdzīvojamās telpas pārtapa par priekšnamu un virtuvi.

Kopš pagājušā gadsimta vidus zemnieki par savām sētām muižkungiem klaušas vairs nepildīja. Klaušu vietā viņi sāka maksāt nomas naudu vai arī pavisam drīz izpirka sētas savā īpašumā. Līdz ar to šis zemnieku slānis drīz vien norobežojās no kalpiem, saimnieka ģimene no kopīgās *istabas* pārcēlās uz vienu vai diviem *kambariem*, kas tika piebūvēti pie ēkas (sk. 42. att., e un 44. att., e, e). Kambaros dzīvoja saimnieks ar savu ģimeni, tajos bija podiņu krāsnis, sākumā klons, bet drīz vien arī dēļu grīda, labākas mēbeles un vairāk ērtību. Saimes istaba palika tāda pati, kā bijusi, un tikai nesen arī tur sāka parādīties dēļu grīdas.

Nama otrā pusē jau agrāk bija *kambari* (sk. 39. att., g, 42. att., f, f un 45. att., f, f), kuros krāšņu nebija un kuri noderēja par pieliekamiem. Tātad runa jau ir par trīsdaļīgu dzīvojamo māju, kurā bija 1) *nams*, 2) *istaba*, ko vēlāk papildināja ar saimnieku kambariem, un 3) dažādas saimniecības telpas *nama* otrā pusē. Vēlāk vienā vai otrā aukstajā kambarī iemūrēja krāsni, lai tur varētu dzīvot vecuma maizē nonākušie saimnieku vecāki vai arī citi mājas ļaudis — vai nu lauku amatnieki, vai arī tā

sauktie *vaļenieki*, kas, nebūdami kalpu attiecībās ar saimnieku, par mitekli, apkuri, gabaliņu dārza, dažreiz arī par govīm izmitināšanu pa ziemu atstrādāja noteiktu nedēļu skaitu vasaras darbu karstākajā laikā.

Kambaris blakus *namam* un pretim *istabai* tika saukts arī par *prec(es) istabu* (kā man to apgalvoja kāda veca latviete), nevis par *pret-istabu*, kā varētu domāt, jo šādi Baltijā sauc istabu, kas atrodas mājas otrā galā. *Prec(es) istaba* tātad ir telpa, kur uzglabāja *preces*, vērtīgas mantas, laikam ne vienmēr tikai pārdodamās, bet gan vienmēr saimniecībā nepieciešamās, piem., pārtikas krājumus, arī savērptās dzijas un audeklus. Abi apzīmējumi — *prec(es) istaba* un *pret-istaba* — man šķiet ne visai senī, jo latvietim viņa dzīvojamā mājā kā toreiz, tā vēl tagad ir tikai viena pati *istaba*. Turpretim vāciešiem jau sen abos mājas galos bija dzīvojamās istabas, tāpēc vārds *pret-istaba* varētu būt tulkojums no vācu “Gegenstube”, bet *prec(es) istabas* nosaukums droši vien radies tautas etimoloģijā no *pret-istabas*. Latvietis savas saimniecības telpas pie *nama* iepretim *istabai* sauc par *kambariem* no vācu “Kammern”, jo dzīvojamai mājai piebūvēt tos sācis tikai pēc vācu kungu parauga. Pirms tam viņam šim nolūkam bija atsevišķas mazas ēciņas sētā.

Viens no šiem kambariem bija *maltava* jeb *maltuve*, kur atradās rokas dzirnavas un kalpone mala miltus vai putraimus. Šis kambaris nav bijis un joprojām nav visu mājas iedzīvotāju kopīga telpa, tā ir saimnieka un viņa ģimenes privātā istaba. Tautasdziesmās vai nu pa jokam, vai nopietni kambari uzskatīja par vietu, kur bēga un slēpās meitene, kad nāca precinieki.

<i>Lielā pulkā tautas jāja,</i>	In grosser Schar kamen die Freiwerber geritten,
<i>Māsa bēga kambarī;</i>	Das Mädchen floh in die Kammer;
<i>Brāļi, māšas neslēpiet,</i>	“Brüder, verberget die Schwester nicht,
<i>Tautas paši redzējuši.</i>	Die Freiwerber haben sie selbst gesehen.”

(A. B. 1226)

Kā piemēru aplūkosim divu latviešu dzīvojamo māju attēlus. 47. attēlā redzam vecu trīsdalīgu māju, kuras plāns redzams 39. attēlā. Tajā ir *istaba*, *namas* ar divdaļīgām durvīm un saimniecības kambaris ar aizbīdāmu lodziņu.

3. attēlā (24. lpp.) redzama *Bružu* zemnieku sētas (netālu no Dobeles) vecā dzīvojamā māja, kurā blakus *istabai* ir divi saimnieku kambari un pa kreisi pie *nama* — vēl divi dzīvojamie kambari. Ievēribas cienīgs ir

47. att.

fakts, ka šeit, lai ielaistu gaismu *namā*, atverama nevis augšējā durvju puse, bet gan tikai to ceturtdaļa.

Ir dabiski, ka visām tautām, kas dzīvo līdzīgos klimatiskos apstākļos un kultūras attīstības pakāpē, veidojas arī līdzīgas celtniecības formas, un par to mēs arvien vairāk pārliecināsimies, iedziļinoties pētījumos par šo tematu. Pašreiz varu atsaukties uz Bankalari* aprakstu, ka Augšstīrijā mazas mājeles ("urwüchsige Reuschen") tiek uzskatītas par ļoti senu cilvēku mitekli. Tajās pavards atrodas *namā* uz līdzenas zemes, nav dūmvada. Vīrs pavarda redzama jumta iekšpuse. Istaba atrodas tikai vienā *nama* galā, bet kambaris ir vīrs tās bēniņos. Vēlāk parādās siena, kas namu sadala priekšnamā un virtuvē, tieši tāpat, kā tas vērojams latviešu *nama* attīstības gaitā. Latviešu mājās nebija jumtistabu. Visa bēniņu telpa noderēja un, ja vajag, noder vēl tagad lopbarības, lietaskoku vai iedzīves priekšmetu glabāšanai. Vārds *bēniņš* ir pirms gadsimtiem aizgūts no lejasvācu valodas (sal. *bone*, *boen*, radies no *boden* ar elipsi).

Lai neļautu no istabas izplūst siltumam, istabas griesti bija noklāti ar māla un grants javu. Augšzemē māla kārtas vietā uz griestiem izklāj sūnu (vai linu spalvu) kārtu un pārkausa ar smiltīm.

Līdz šim esam apskatījuši senseno latviešu mitekli kāršu slietenī, pēc tam izolētā *namā*, no balķiem celtā četrstūru mājiņā bez griestiem un beidzot dzīvokli trīsdalīgā mājā (*nams*, *istaba* un *kambari* vienā vai abos mājas galos). Noslēgumā gribu minēt dažus piemērus, kur *nams*, nebūdam savienots ar dzīvojamo istabu, saglabāties arī jaunākos laikos.

* Die Hausforschung und ihre Ergebnisse in den Ostalpen, 143. lpp.

Lubānas draudzē (pie Vitebskas guberņas robežas) pirms dažiem gadu desmitiem bija dzīvojamās mājas, kur dzīvojamā istabā jau bija krāsotas mēbeles (skapji, krēsli utt.), podiņu krāsns un lieli logi, kas atstāja jaunākas kultūras un jaunākas labklājības iespaidu. Mājas vienā galā bija vienkāršs un tāpēc it kā vecmodīgs kambaris ar gaismas lodziņu, kam priekšā bija dēļu aizbīdnis. Starp šo kambari un istabu atradās telpa, ko sauca nevis vairs par *namu*, bet gan augšzemnieku dialektā par *prīšku*, t. i., *priekša* — priekšnams. Mājas laudis to neuzskatīja par savu senču kādreizējo dzīvojamo telpu (*namu*), bet gan izmantoja par vasaras virtuvi. Reiz visa saime te ar karotēm no katla bija strēbusi *putru*. Šim nolūkam katls ar kāsi bija jāuzkar uz grozāma koka, ko varēja pagriezt sānis no uguns. Tas nepārprotami liecina, ka ēdēji sēdējuši ap pilno katlu. Blakus šim Lubānas *namam* atradās pieliekamais kambaris, tātad *nams* ir noderējis par dzīvojamo telpu. Līdzīgu *namu* ar piebūvētu virtuvi esmu atradis Piebalgā. Tam nebija griestu un jumts bija noklāts ar lubām. Telpas vidū uz zemes bija senā ugunsкура vieta un aiz tās — moderns, iemūrēts katls. Mājiņu aizvien vēl izmantoja par vasaras un ziemas virtuvi. Jāņem vērā, ka sētā nebija istas dzīvojamās mājas, tikai netālu no *nama* jeb virtuves ēciņas atradās rija, kur zem viena jumta bija izbūvētas arī dzīvojamās telpas. Mums vēl būs runa par to, kad un kā latvietis ir dzīvojis rijā un kur viņš mitis vispirms — *namā* vai rijā.

Abos minētajos Lubānas un Piebalgas piemēros parādās interesanti kontrasti. Lubānā redzama mūsdienīga iekārta, varētu pat teikt — luksuss, istabā un aizvēsturiska vienkāršība blakus *namā*. Piebalgā līdzās ir divi dažādi kultūras periodi: aizvēsturiskais, atsevišķi stāvošais *nams* un rija ar dzīvokli zem viena jumta, un te nav nekādas jauno laiku *istabas*.

2. RIJA

Baltu izcelsmes lasītājs varētu brīnīties, kāpēc riju es lieku otrā vietā starp latviešu zemnieka sētas ēkām. Parasti, vismaz mūsdienās, rija atrodas labu gabalu atstatu no pagalma, turpretim klēts un kūtis ir pavisam tuvu. Šeit zemniekam jāstrādā ik dienas, bet rijā — pārsvarā tikai pēc ražas novākšanas. Paturot prātā pašreizējo stāvokli, mēs nedrīkstam aizmirst pagātni, kas noteiktās robežās mums spēj atklāt latviešu tautas kultūrvēsturi un ļauj secināt, ka latvieši daudzus gadsimtus acimredzot ir

dzīvojuši rijās. F. Boiningens, toreizējais Zlēku mācītājs Ziemeļkurzemē, apgalvo,* ka Kurzemē nav dzirdēts par riju un dzīvokli zem viena jumta, un arī es pats Kurzemē neesmu redzējis nevienu vecu riju, kas radītu kādreizēja cilvēku mājokļa iespaidu. Tāpat neesmu ieguvis mutvārdu ziņas, ka tur būtu dzīvojuši cilvēki. Tomēr neatbildēts paliek jautājums, vai tāpēc, ka Kurzemē ir labvēlīgāks klimats un tauta dzīvo samērā lielākā labklājībā, apvidos uz dienvidiem no Daugavas cilvēki būtu atteikušies no dzīvošanas rijās agrāk nekā apvidos, kas atrodas vairāk uz ziemeļiem no Daugavas. Tad Kurzemē *nam*s būtu agrāk paplašināts par *istabu* un cilvēki arī daudz agrāk būtu atteikušies no dzīvošanas rijā.

No Vidzemes saņemtas daudzas liecības par to, ka rija tur ilgu laiku ir bijusi galvenais cilvēku mājoklis, un to pašu var teikt par igauņiem. Pagājušā gadsimta četrdesmitajos gados, studējot Tērbatā, es tās apkārtnē neredzēju gandrīz nevienu vecu zemnieku dzīvojamo māju, bija vienīgi rijas ar iebūvētiem vasaras kambariem bez stiklotiem logiem, to vietā ar dēlīti "aizšaujami" četrstūru gaisa un gaismas lodziņi.

Aukstajā ziemas laikā virieši un sievietes, liels un mazs — visi pulcējās ap lielo krāsni rijas apsildāmajā telpā neatkarīgi no tā, vai rijā vēl žāvējās labība vai ne. Kad kūrās krāsns, visa rijas telpa pieplūda ar dūmiem. Viegļāk cilvēki varēja elpot tikai sēžot vai gulot. Visvairāk cieta acis. Pilsētas tirgū varēja redzēt neskaitāmi daudz igauņu ar iekaisušām acīm. Ārstiem tuvumā un tālumā daudz pūļu un darba prasīja trahomas epidēmija. Tās cēlonis bija rijas dūmi, jo cilvēki pārsvarā dzīvoja rijās.

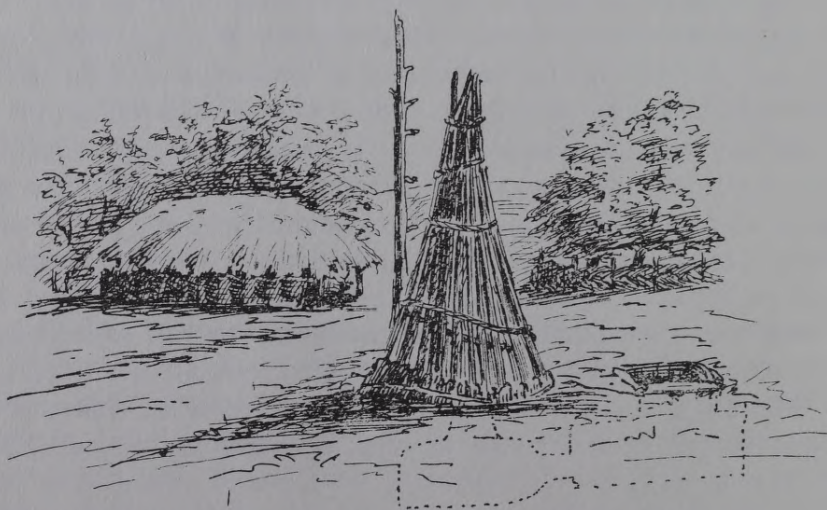
Kāpēc igauņi un latvieši sāka dzīvot rijā? Atbilde uz šo jautājumu rodama gluži vienkārši — klejotāju cilšu mednieki, zvejnieki vai gani pievērsās zemkopībai. Tas, bez šaubām, notika ļoti sen un norisinājās pakāpeniski. Atstājot vietas ar maigāku klimatu, cilvēks ņēma līdzi savu jurtu un barības krājumus. Apmezdamies uz ilgāku laiku vienā vietā, viņš ierušināja zemē līdzpaņemtos graudus. Pamazām radās nepieciešamība pēc maizes un miltu ēdiena, un, arvien ilgāk uzturēdamies sev tīkamā vietā, cilvēks medības un zveju sāka uzskatīt tikai par blakusnodarbošanos un kļuva par zemkopi. Slieteņu vietā sāka celt mājas no baļkiem (*namu*), bet tur nepietika vietas novāktās labības izžāvēšanai, kas bija nepieciešams, jo mežiem bagāto apvidu mitrajā klimatā labība uz lauka neizžuva.

Meicens stāsta (II, 203. un sek. lpp.), ka somu tautas dienvidos no Volgas līdz Simbirskai labību krāvušas ap kāršu jurtām. Lai labība

* Lett. litter. Magazin XIX: Das lett. Haus, 36. lpp.

neiekristu ugunī, jurtas kārtis no ārpuses noklāja ar koku mizu. Cita metode, kā mazināt ugunsgrēka izcelšanās briesmas, ir raksturīga čeremisiem. Meicena aprakstā es saskatu mūsu baltu rijas pirmsākuma paraugu, tāpēc citēšu to vārds vārdā: “Labības žāvētava (48. att. — pēc Meicena) sastāv no trīs olektis garas, divas olektis platas un divas olektis dziļas bedres, kurā no zemes un akmeņiem ir sakrauta krāsns. Bedre ir nosepta ar kokiem un zemi un nolīdzināta, atstājot vienu caurumu iekāpšanai bedrē un otru — dūmu un siltuma izplūšanai. Virs otra cauruma ir uzslieta ar lūkiem aptīta jurta (slietenis). Tā uztver no apakšas nākošo siltumu un žāvē ap kārtīm apliktos labības kūļus. Pie slieteņa parasti zemē ieraka koku ar īsi apcirstiem zariem, kurā pakāpās, lai vieglāk varētu sakraut kūļus.”

“Mordviešiem, kurus var uzskatīt par senajiem erzjiem, pie Mokšas upes raksturīgas ir rijas, kādas redzamas 77. un 78. attēlā (mūsu grāmatā sk. 49. att.). Rija sastāv no nedaudz lielākas bedres, virs kuras koka kārtis saliktas tā, lai bedres sānos būtu spraugas, pa kurām var iekļūt ar zemi nosegtā būdā virs bedres. Tajā uz kārtīm samet labības kūļus. Nelielā priekštelpā ir kāpnes, pa kurām var nokļūt gan bedrē, gan augšējā telpā. Kad bedrē iekur spēcīgu uguni, siltums un dūmi nonāk augšā. Rijas priekšā parasti atrodas valēja nojume, kur izžāvēto labību var izkult.”

48. att.

49. att.

“Tā sauktie pļavu čeremisi Volgas kreisā krasta plašajās palienēs un purvajos, acīmredzot aiz zemes pārliekā mitruma, ceļ tikai šādas virszemes žāvētavas (mūsu grāmatā 50. att.)*, kurās iemūrē māla krāsni, bet pārējo telpu aizņem uz kārtīm novietoti labības kūļi. Ļoti līdzīgas rijas vēl mūsdienās ir sastopamas somu un igauņu zemē. Tās ceļ kā atsevišķas, ar krāsni apkurināmas ēkas, kurām jābūt tik lielām un augstām, lai uz zemes varētu labību izkult.”

50. att.

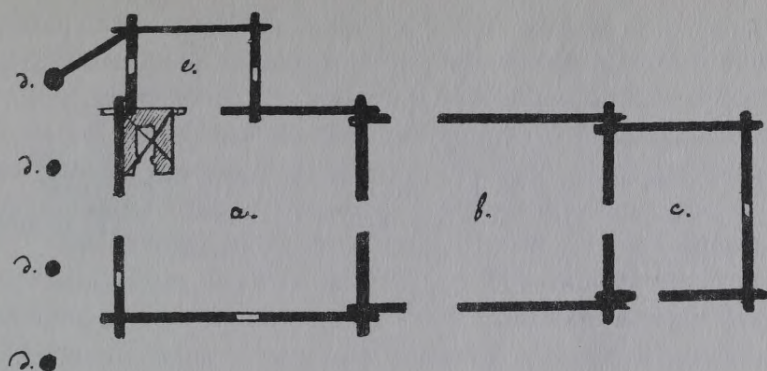
* Krāsns atrodas pie dibensienas vai arī telpas vidū, ar kurtuvi ieejas pusē. Kurtuvi reizēm nosedz tā sauktā cepure, kurā ir caurumi, pa kuriem izkļūst dūmi. Šādās rijās labība netiek kulta.

Esmu pārliecināts, ka mordviešu un čeremisu labības žāvētavas mums rāda ļoti interesantu starpposmu riju attīstībā starp senākajām jurtu rijām un vēlākajām baltu rijām. Par to, kā atzīst arī Meicens, turklāt liecina zemē dziļi ieraktā rijas krāsns. Mordviešu un čeremisu kāršu konstrukcijas atbilst mūsu riju *ārdiem*. Precīzāk mūsu riju iekārtojumu aplūkosim vēlāk. Tagad jāpievērš uzmanība kādam plaši izplatītam uzskatam. Kad igauņi un latvietis sāka audzēt tik daudz labības, ka to nežāvētu vairs nevarēja uzglabāt un izlietot, viņš bija spiests celt ne vien *namu*, bet arī atsevišķu labības žāvētavu, t. i., riju. Kad tā bija iekārtota, pilnīgota un paplašināta, viņam likās lietderīgāk bargo ziemas laiku pārļaut rijā nekā *namā*, kur ir tikai mērens pavarda siltums. Kaut arī vecais dzimtas pavards, ap kuru ģimene pulcējās ikdienā, lai ieturētu maltīti, reiz apzināti, bet vēlāk, iespējams, arī neapzināti tika uzskatīts par svētumu, ģimene pieauga skaitliski, telpas vairs nepietika, un gadsimtiem ilgi viņi vismaz ziemā pārcēlās uz dzīvi rijā. Katrā ziņā jāizšķir un jāņem vērā divi attīstības ceļi. Viens no tiem bija no *nama* uz atsevišķi celto rijas ēku, otrs — no *nama* uz tam cieši klāt piebūvēto *istabu* ar krāsni. *Istaba* ir jaunāka par riju. Nav šaubu, ka latvietis rijā dzīvojis ilgu laiku, līdz beidzot iemācījās paplašināt *namu* pēc rijas parauga un izraudzījās *istabu* par pastāvīgu dzīvesvietu. Kultūras attīstība ir pakāpenisks process. Vienkāršais kļūst sarežģīts, maza būdīņa pārveidojas par lauku sētu ar veselu ēku kompleksu.

Nākamās aplūkosim dažas latviešu rijas uz ziemeļiem no Daugavas, kuras cilvēkiem noderejušas arī par mājokļiem. "Lett. litter. Magazin"* ir ievietots kāda Cesvaines latvieša stāstījums, par kura publicēšanu parūpējies mācītājs R. Auniņš un kurā aprakstīta *Gremes Jezika* sētas rija. Diemžēl nav vairs iespējams precīzi noteikt, kad šī *Gremes Jezika* rija ir celta. Vecais *Jeziks* stāsta, ka to cēlis viņa audzotēva vectēvs. Šis izteikums liek paraudzīties četras paaudzes iepriekš, t. i., pirms $4 \times 30 = 120$ gadiem, pieskaitot stāstītāja — vecā *Jezika* iespējamo vecumu (apmēram 60), — tātad tas varētu būt 1720. gads. Šīs rijas cēlētājs esot bijis kalējs. Tā kā viņam neesot bijis laktas, tās vietā viņš lietojis akmeni. Samaksā par kalēja darbu saimnieki uzcēlušī viņam šo riju (*cēlušī* vai *uzcirtuši*).

Vietā, kur pašreiz atrodas šī rija, senāk esot augusi liela bērzu birzs. Rija uzcelta tās vidū, izcērtot un nolaižot bērzus turpat iepakā (*purvis*) un no turienes ar vienu pašu vērši vedot uz būvvieta.

* 1893, XIX, 2, 55. lpp.

51. att.

Ēkai ir trīs galvenās daļas: labības žāvētava — *rija* (51. att., a), kuls — *piedarbs* (51. att., b) un šķūnis — *gubenis* (51. att., c); pirmā daļa ir visaugstākā un visplatākā, katra nākamā ir attiecīgi zemāka un šaurāka par iepriekšējo. Ēkas pamati likti no atsevišķiem palieliem laukakmeņiem. Akmeņu starpas aizpildītas ar koka bluķiem (dsk. *pavīlas* no *velt*), kas nostiprināti ar iedzītiem mietiem un no ārpuses līdz pat pirmajam balķim apmesti ar zemi. Šādus pamatus sauc par *bruģi**.

Sienu balķi ir apaļi un ļoti vienkārši salikti cits uz cita mājas stūros tā, kā to tagad laikam nekur vairs nedara, t.i., katram balķim tikai augšpusē ir apaļīgs iecirtums, kurā iegulst nākamais balķis (sk. 1. att., a). Senos laikos ēku pirmā vainaga pakšī parasti kaut ko ielika, piem., pilādžkoka krustiņu vai sudraba sprādzi, monētas, dzīvsudrabu vai ko citu. Dzīvsudrabam vajadzēja ēku aizsargāt no zibens spērieniem (sk. 23. lpp.). Pirmos balķus dēvē par *pamatnīcu*, nākamos par *vainakiem*, jo tie līdzīgi vainagam tika likti augstāk un augstāk. Pēc *vainaku* skaita, t.i., pēc sienas balķu skaita, tiek apzīmēts ēkas augstums. Ēkas augstumu no zemes līdz *sijām* resp. *griestiem* sauc par *loku*. Telpu no griestiem līdz jumta korei sauc *augša* jeb *jumta daļa*, balķi, pret kuru balstās spāres, — par *nospārnīcu* jeb *piekārtņīcu* (no vārda *spārns*, ar ko latvietis salīdzinājis augšup izvirzīto jumtu, un otrs — no verba *piekārt*), balķi virs durvju stenderēm sauc par *palodnīcu* jeb parasti par *palodu* (no *list*, tag. *lienu*, *liedu*), jo pa zemajām durtiņām mājā varēja ieiet, tikai saliecot muguru. Jumta kori te sauc par *skorienu* jeb *skoru*. Virs jumtgalēm pace-

* *Brūģis* ir vācu vārds, un sākumā tā sauca apalkokiem klātus ceļus pāri dumb-rājiem, bet vēlāk arī grantainos lauku ceļus un beidzot ar akmeņiem bruģētas ielas.

las *āži*, uz kores rindojas “tupelītes”, *kazuri* jeb *kozari*. Šajā apvidū rijas jumtgalē biežāk lika izgrieztu gaili, piedarba jumtgalē — izgrieztu zirga galvu.

Ieeja rijas apsildāmajā telpā ir no ēkas gala *palievenēm** (dsk.). Virs koka virās iekārtām durvīm ir stāvs jumtiņš. Nojume (sal. *lovenes*) pie rijas gala sienas balstās uz četriem zemē ieraktiem stabiem. Tā kā ieeja ir no ēkas gala, ko sauc par *mājas* vai *ēkas priekšu*, vārds *māja* nepārprotami liecina, ka runa ir par dzīvojamo ēku latviešu izpratnē.

Pie četriem stabiem (51. att., d) atstāti zaru gali, kurus izmantoja par vadžiem zirglietu uzkāšanai. Virs tiem atstāti mazi iedobumi, kur glabāt dažādas saimniecībā nepieciešamas lietas, piem., ratu ziedi, grābekļu zarus, katlus, āmurus u. c.

Lai nojumi aizsargātu no vēja, lietus un sniega, no ēkas stūra līdz pirmajam stāvā jumtiņa atbalsta stabam ir sakrauta malkas grēda.

Nojumē atrodas vienkāršas kāpnes, pa kurām nokļūst rijas bēniņos. Tur, augšā, joprojām tiek turētas vistas. Kad cilvēkiem vēl nebija tagad tik izplatīto modinātājpulksteņu, gulētāju modināšanai tuvumā vajadzēja būt gailim. Arī tas ir pierādījums, ka rija reiz bijusi mājoklis.

Ieejot rijas apsildāmajā telpā, tās kreisajā kaktā redzama no māliem mūrētā lielā rijas krāsns. Nozīme ir krāsns materiālam un atrašanās vietai. Tā kā šī krāsns ir mūrēta no māliem, tā ir līdzīga iepriekš aprakstītajai (75. lpp.) māla krāsnij Lubānā, kura atradās istabā. Atšķirībā no krāsns novietojuma kurzemnieku rijās te krāsns neatrodas pie starpsienas.

Sevišķi raksturīgs ir krāsns priekšā ierīkotais *pavards* (no vārda *vārīt*) jeb *kurs* (no vārda *kurt*), kur katlu uzkāšanai *rovē* jeb *romē* ir iemūrēti dzelzs āķi. Tas ir vēl viens neapgāžams pierādījums, ka šajā rijā dzīvojuši cilvēki.

Durvis blakus lielajai krāsnij ved uz rijai piebūvētu neapkurināmu kambari. Šajā telpā varēja patverties no sīvajiem dūmiem. To izmantoja arī par *maltuvi*, pieliekamo telpu un dzīvokli gada siltākajā laikā. Šeit ir ne vien rokas dzirnavas, bet arī sols ar trim zemē iedzītām kājām un daži ar koka aizbīdņiem aiztaisāmi gaisa un gaismas lodziņi.

Zem rijas griestiem, virs ārdiem, ir *serarūme* labības žāvēšanai. Par *seru* sauc labību, un *sert* jeb *sērt* nozīmē seru uzlikt uz ārdiem žāvēšanai. Mazas durvis ar ļoti augstu sliekšni no rijas apsildāmās telpas ved uz *piedarbu*. Latvieši šīs durvis sauc par *sera bāžamo logu*, jo pa to izžāvētā

* Šādu nojumi zem jumta pārkares pie rijas garākās sienas, kas balstās uz stabiem, sauc gan par *lievenēm*, gan par *piejumu*, Vitebskā arī par *pašalu*, *pašeli*, lietuviski — *šalis*.

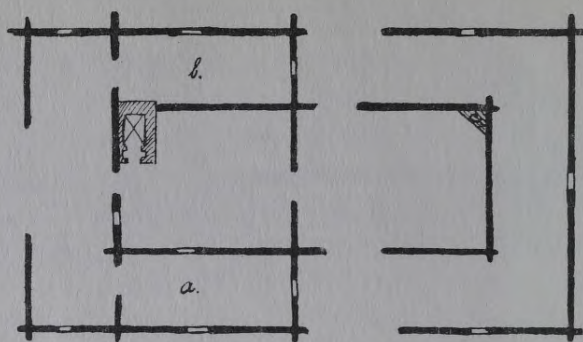

52. att.

labība tika “iedzīta” kulā — *piedarbā*. No piedarba divas durvis pa labi un pa kreisi ved uz āru, vienas no tām ir bīdāmās durvis (kā redzams 20. att.), otras sauc par *durvīm ar koka kāju* (runa ir par koka virām, kādas redzamas 22. un 27. att.). Samērā lielas bīdāmās durvis savieno piedarbu un šķūni — *gubenu*. *Gubenam* ir izeja uz āru, ar durvīm līdzīgu aizslietni no ārpusēs. *Gubens*, šķiet, ir jaunāka piebūve, to var secināt pēc piebūves nosaukuma, jo *gubens* sākotnēji varēja apzīmēt nevis ēku, bet gan salmu kaudzi (gubu). Latvietis pakāpeniski iemācījās šo kaudzi aizsargāt no lietus, uzslieņot sienas, uzliekot tām pāri jumtu. Ziemā pēc labības izkuļšanas piedarbā izmitināja zirgus. Vēl pēc daži pierādījumiem mēs vēlāk redzēsim, ka ziemā piedarbā turēti arī citi mājlopi. Tātad varam secināt, ka šajā attīstības posmā latvietim bijušas ļoti sliktas kūtis vai arī to vispār nav bijis un viņš samierinājies ar vienu pašu ēku, kas noderēja gan par mājokli, gan piedarbu, klēti un kūti. Pāreja uz atsevišķām ēkām latviešiem sākās vēlu, Lejassaksijā tā gandrīz nemaz nav notikusi, jo arī mūsdienās tur zem viena jumta ir dzīvoklis, labības kuls (lejasvācu *dele*) un pieliekamie kambari. Trīsdalīgas rijas vecāks atdarinājums bija skatāms Etnogrāfiskajā izstādē Rīgā 1896. gadā (20. att.). Tajā bija rija, piedarbs un gubenis, kā arī pavisam maza piebūvīte ar nojumi blakus ieejas durvīm. Ēka atstāja ļoti senlaicīgu iespaidu ar savu vienkāršību, bīdāmajām durvīm, mazajām sienas balķos iecirstajām logu lūciņām un lubu jumtu. Šī rija neapšaubāmi ir izmantota par mājokli, jo durvis tai bija ar pusatvērumu. Šā rijas atdarinājuma oriģināls atrodas Vidzemē (vieta nav minēta).

Arī trešais Vidzemes apdzīvotās rijas* atdarinājums dabiskā lielumā bija redzams Etnogrāfiskajā izstādē Rīgā 1896. gadā (52. un 53. att.). Vieta,

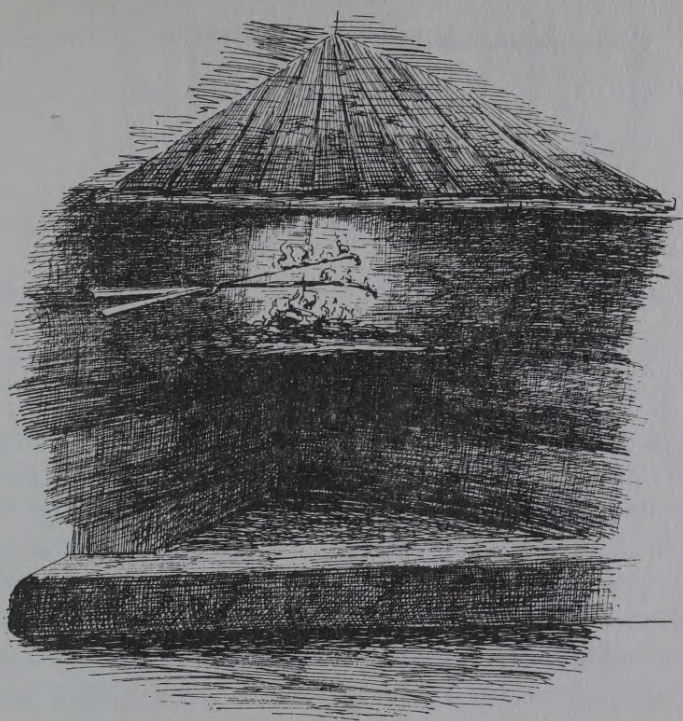
* Literatūrā lietotais termins *dzīvojamā rija* apzīmē jebkuru riju, kurā cilvēki dzīvoja, — gan dzīvošanai pielāgotu riju, gan dzīvojamās telpas un riju zem viena jumta. — *Tulk. piez.*

53. att.

no kurienes šis atdarinājums ņemts, nebija norādīta, bet bija paredzēts raksturot Vidzemes celtnes.

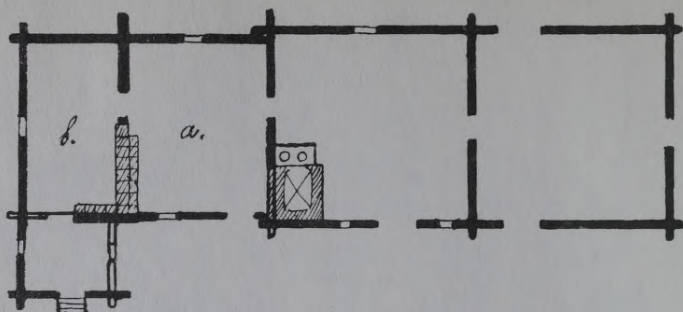
Šī ēka ir divdaļīga — apsildāmā telpa rijā un *kuls* (no *kult*) jeb *klons*. Salmu jumts visās četrās pusēs sniedzas ļoti zemu un sedz piebūves visapkārt ēkai. Piebūves un jumts trīs vietās — pie abām pretējām divdaļīgajām piedarba durvīm un pie ieejas durvīm rijas galā — ir pārtraukti. Šīs ieejas durvis ir dubultas. Ārējās veras uz āru, iekšējās ir ar pusatveri, lai, atverot augšējo daļu, rijā varētu iekļūt gaiss un gaisma. Šādas durvis mēs jau aplūkojām kuršu *namā*. Iepretim šai ieejai ir zemas durvis ar augstu sliksni kā *Gremes Jezika* rijā (89. lpp.) — pa tām ienes un iznes labību. Divas mazas lūkas ar dēļu aizbīdņiem — *sutalogi* (caurumi, pa kuriem *suts* tiek laukā) — Kalsnavā ir uz āru un blakus uz *dzirnu kambari* (53. att., a) zem nojumes. Bedrē pa kreisi no ieejas atrodas rijas krāsns, kurā cepa arī maizi (*ceplis*). Krāsns mūrēta no māliem bez akmeņu ode-res, tātad arī šai ziņā tā ir līdzīga *Gremes Jezika* rijas krāsnij un vecajām istabas krāsnīm Lubānā. Krāsns priekšā ir atklāts pavards ēdiena gatavošanai. Virs tā ir šaura dūmu izlaižamā lūka, kurai taisnā leņķī pāri bija pārlikts koks ar tajā iekārtu kāsi katla uzkarināšanai. Virs krāsns žāvēja apģērbus, zeķes, cimdus u. c. Uz *mūrīša* lika *abru*, lai mīkla krāsns siltumā uzrūgtu. Diezgan augstu virs krāsns ir divi *ārdi* jeb divas *ārdis*, uz kuriem žāvēja skalu malku. Pārējie — labības žāvēšanai domātie ārdi atradās mazliet dziļāk. Piedarba apgaismošanai vienā kaktā (53. att., b) no koka un māliem būvētais kamīns (54. att.) ir īsts koka laikmeta piemi-neklis. Apmēram 2 1/2 pēdu augstumā virs klona ierīkotais trīsstūra plauktiņš bija noklāts ar dūres lieluma akmeņiem, tā priekšējā malā bija piestiprināts koks. Plauktiņam pāri uzlikts slīps dēļu jumtiņš. Jumtiņa apakša, plauktiņa akmeņiem noklātā virsma un abas blakussienas nozies-

54. att.

tas ar iespējami biezu māla kārtu, lai novērstu ugunsnelaimi. Vienā sienā virs plauktiņa iestiprināts dzelzs skalu turētājs, kurā iebāza sveķainu priežu skalu. Skala liesma apgaismoja piedarbu un tur strādājošos. Skala vietā mazajā kamīnā — *ceplītī* — kurināja arī smalki sacirstu malku. Piedarbu no kamīna norobežoja uz klona nolikts apcirsts balķis, lai salmi nenokļūtu pārāk tuvu ugunij un dzirkstelēm vai gailējošām oglītēm. Piedarba durvju primitīvo īpatnību esam jau apskatījuši agrāk (22. att., 42. lpp.).

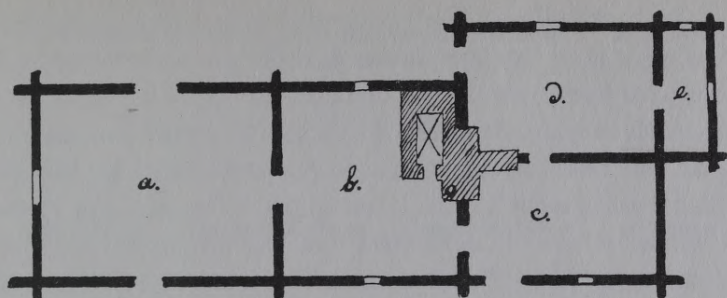
Nojumē ap piedarbu nokrāva kulšanai paredzēto labību un pēc izkulšanas — salmus un pelavas. Virs rijas un piedarba sijām glabāja linsēklu pogaļas, zirņus, cūkupupas u. c. Lauksaimniecības darbarīkus un zirgliešanas glabāja nojumē pa kreisi un pa labi no gala ieejas rijā. Abiem pieliekamajiem, kas atrodas pa kreisi un pa labi no gala ieejas rijā, ir vēl vienas durvis uz pamatīgāk izbūvētiem kambariem abās rijas pusēs. Vienā no šiem kambariem bija maltuve (53. att., a), otrā (53. att., b) — vasarā un kulšanas laikā dzīvoja saimnieka ģimene. Šim dzīvojamam kambarim bija divi mazi, stikloti lodziņi ar vienu rūti.

55. att.

Ceturtais piemērs, arī no Cesvaines (zemnieku sēta *Rakuķi*), ir aprakstīts Lett. literār. Magazin* (55. att.). Ēka celta ap 1720. gadu, un mēs varam precīzi izsekot tās izveidošanai un paplašināšanai. Sākumā tā ir bijusi divdaļīga — rija un piedarbs. Nekulto labību sakrāva gubenī, salmus pēc kulšanas salika uz rijas un piedarba griestiem. Ļaudis dzīvoja rijas apsildāmajā telpā. Interesanti piebilst, ka turpat iemitināto gaili un vistu viņi saukuši par *istabniekiem*. Rijas galā visā ēkas platumā atrodas *pieliekamais kambaris*, kurā uzglabāja visu, kas neiederējās rijas apsildāmajā telpā (55. att., a). Kad šī piebūve ir celta, t. i., vai ilgi pēc pirmās ēkas uzcelšanas, paliek nenoskaidrots, taču jumta forma rāda, ka sākumā piebūves tur nav bijis. Cilvēki dzīvoja rijā, līdz dūmi kulšanas laikā viņus "iedzina" kambarī, bet, ja kļuva pārāk auksts, viņi, paciešot dūmus, atgriezās rijā. Tajā pašā "a" kambarī atradās arī rokas dzirnavas, ar kurām mala miltus savam patēriņam un, klausas pildot, arī muižai. 1840. gadā kambarī bija ar kokiem nosepta kartupeļu bedre, uz kuras varēja iekārtot naktsguļu. 1846. gadā šo bedri pārveidoja par pagrabu, to gan nenostiprinot ar koka sienām. Vēlāk koka segumu noklāja ar mālu. 1847. gadā "a" kambarī ielika divus logus ar stikla rūtīm iepriekšējo koka aizbīdņu vietā. Tajā pašā laikā rijas krāsns priekšā iemūrēja divus katlus un krāsns siltumu pa cauruli kambara sienā ievadīja kambarī, kur saimnieka ģimene palika uz pastāvīgu dzīvi, bet *piedzīvotāji* (cilvēki, kas nepiederēja ne pie saimnieka ģimenes, ne pie saimes ļaudīm) joprojām dzīvoja rijas apsildāmajā telpā. 1860. gadā pie "a" kambara uzcēla "b" kambari. Starp abiem kambariem ierīkoja apsildāmu sienu, no kuras dūmus izvadīja skurstenī. Pie "b" kambara izraka pagrabu, kur iekārtoja mazu virtuvi, un virs tās

* 1893, XIX, 58. lpp.

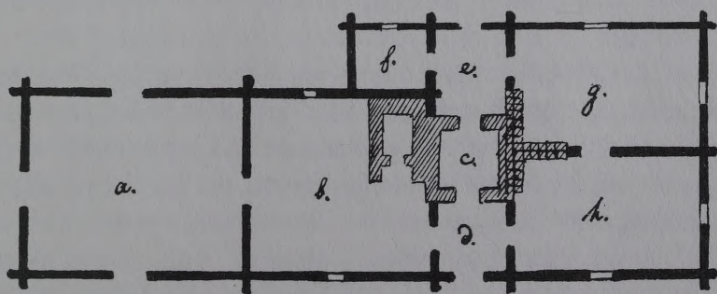
56. att.

uzcēla vēl vienu mazu kambari. Kopš tā laika saimnieka ģimene dzīvoja “b” kambarī, bet saime un pārējie mājas ļaudis — “a” kambarī.

Pēc teiktā redzam, kā apsildāmo telpu rijā pielāgoja dzīvošanai, kā to pakāpeniski pārveidoja un paplašināja, līdz beidzot, kad saimniekam vēl nebija īpašas dzīvojamās mājas, to atkal izmantoja labības žāvēšanai un kulšanai.

Lai papildinātu aprakstu par apdzīvotām latviešu rijām Vidzemē, parādišu divus plānus, kurus es pats uzzīmēju 1863. gadā Rūjienā, uz ziemeļiem no Burtnieku ezera. 56. attēlā “a” ir piedarbs, “b” — rijas apsildāmā telpa, tolaik vēl saukta par *istabu*, ar pavadu lielās krāsns priekšā. Rijas apsildāmajā galā jau bija piebūvētas jaunākās dzīvojamās telpas: “c” — *lielais kambaris* ar vienām durvīm uz apsildāmo telpu rijā, ar otrām — uz āru, “d” — par riju nedaudz platākais *krāss kambaris* saimnieka ģimenei, arī ar āra durvīm, bet bez ieejas rijā. Šim saimnieka kambarim blakus ir izbūvēts mazs *maizes kambaris* — “e”.

57. attēlā redzams piedarbs (a) un apsildāmā telpa rijā (b), kuru sauc arī par *istabu*. Ievēribas cienīgs te ir īsts apvalkdūmenis un virtuve (c) pie

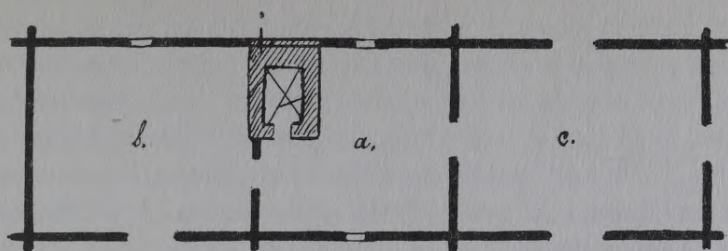
57. att.

rijas gala. Abās pusēs virtuvei bija mazas priekštelpas (d un e) — abas ar izeju uz āru. Ēkas galā, kas bija plataks par riju, pie priekštelpas (e) bija piebūvēts *maizes kambaris* (f). Vēl divi kambari (g un h) ēkas galā bija līdzīgi tiem, kādi redzami 56. attēlā (d un e). No vecās, dūmiem pilnās rijas *istabas*, kā rāda durvis, jaunākajās piebūvēs, tātad arī saimnieka ģimenes istabā, varēja nokļūt caur saimes istabu. Saimnieka ģimene pakāpeniski nošķīrās no saviem kalpotājiem. Ļoti nozīmīgs mājas vēstures izpētē ir atzinums, ka 56. un 57. attēlā redzamās piebūves sauktas par kambariem, tātad sākumā tās, bez šaubām, ir bijušas neapkurināmas, kaut arī 1863. gadā tajās jau ir bijušas krāsnis. Tas pierāda, ka vēl nesen apkurināmā telpa rijā ir bijusi vienīgā siltā dzīvojamā vieta. Turklāt mazo dzīvojamo piebūvju vāciskais nosaukums norāda, ka tās radušās tikai pēc vācu ienākšanas.

Sīkāku aprakstu par kādu ļoti vienkāršu apdzīvotu riju no Lielsalacas, par ko esmu pateicīgs prāvestam Šlauam, sniegsu šīs nodaļas beigās. Cik tālu sniedzas vēstures ziņas, Lielsalaca ir bijusi somu lībiešu galvenā apmetne, taču nav arī šaubu, ka jau pirms viņiem latvieši ir dzīvojuši gar Rīgas līča piekrasti un ka šīs tautas tāpēc ir sajaukušās. Turklāt latviešu un kaimiņos dzīvojošo somu cilšu celtniecībā daudz kas ir līdzīgs, arī attiecībā uz rījām. Tāpēc turpmāk aplūkojamais jautājums — vai latvieši riju aizguvuši no igauņiem vai igauņi no latviešiem — ir grūti izšķirams.

Manā rīcībā nonākušais ēkas apraksts pieder Vecsalacas *Noriņu* saimnieka *Jēkaba Everta* spalvai, tas rakstīts 1902. gadā. Riju 19. gadsimta sākumā ir uzcēlis *J. Everta* vectēvs *Miķelis Noriņš*. Šajā apkārtnē tā ir sena zemnieku dzimta, bet *Everts* nezināja teikt, vai tā ir bijusi lībiešu vai igauņu izcelsmes. Tagad tur viss ir latviskojies. *Everts* šajā mājā dzīvojis kopš dzimšanas (1846. gadā) līdz septiņdesmito gadu sākumam, kad tā kritusi par upuri liesmām, tāpēc viņa liecība balstās tikai uz precīzām paša atmiņām. Ēka bijusi trīsdalīga, bez jebkādām piebūvēm; tā uzcelta ar cirvi un urbi, neizmantojot ne zāģi, ne naglas. Tajā nav bijis ne dzelzs skavu, ne stikla.

Apsildāmā rijas telpa (58. att., a) bijusi 18 pēdas plata, 18 pēdas gara un 11 pēdas augsta. Uz divām šķērssijām uzlikti pārbīdāmi *ārdi* septiņu pēdu augstumā no klona un četru pēdu attālumā no griestiem. Labību rijā iekrāva pa diviem *sera* logiem ārsienās; tie bija tik lieli, lai cilvēks varētu iekāpt un izkāpt, tos varēja aiztaisīt ar šķeltu dēļu (*galdu*) aizbīdņiem. Rijas kaktā cieši pie kambara sienas bija piecas pēdas augsta, piecas pēdas gara un $3\frac{1}{2}$ pēdas plata no laukakmeņiem un māla mūrēta krāsns. Tā bija tik masīva, ka kambariem un ārējām balķu sienām nedraudēja

58. att.

ugunsbriesmas. Tikai jaunākajos laikos, no kļūmēm mācoties, balķu sienu pie krāsns izzāgēja un nomainīja ar akmeņu mūri. Ēdienu gatavoja zem velves krānspriekšā. Katls (šīnī gadījumā saukts par *podu*) bija uzkārts uz šķērskoka — *bomja* starp diviem ar virvi sasietiem kāšiem, no kuriem viens bija uzākēts uz bomja un otrā turējās katla stīpa. Šie āķi (*kā(r)sis* no *kārt*) bija darināti no dakšveidīgiem koka zariem. Kulšanas laikā ēdienu gatavoja *namiņā* — kāršu slieteni (sk. 59. lpp.). Dūmus laida ārā pa vēja virzienā atvērtu lodziņu. Kad ziemā stiprs vējš vai putenis spieda dūmus atpakaļ rijā, sievas un bērni kādu laiku patvērās kūtī, līdz uguns iekurējās labāk un uzlabojās dūmu vilkme. Apsildāmā telpa rijā noderēja gulēšanai un mājas darbiem; tur atradās arī rokas dzirnavas. Vienā rijas galā piebūvēja 20 pēdas garu, 18 pēdas platu un septiņas pēdas augstu auksto kambari (58. att., b), kur kulšanas laikā arī dzīvoja. Viegli būvētās kūtis (zemnieka sētā) bija aukstas, tāpēc ziemā mājlopus, it īpaši aitas, pārvietoja uz kambariem. Rijas otrā galā (58. att., c) atradās 18 pēdas plats, 24 pēdas garš un septiņas pēdas augsts piedarbs. Ziemā tur turēja zirgus, cūkas un kazas. Mēsli palika turpat, līdz tos ap Jāņu laiku izveda uz papuves. Notīrīto klonu izmīdītajās vietās vasarā nolīdzināja un atjaunoja, lai līdz kulšanas laikam tas būtu izžuvis. Koka durvju viras un durvju slēdzene ar priekšā aizgriežamo klucīti — *kloģi* — jau ir aprakstīta (sk. 43., 44. lpp.).

Šī trīsdalīgā ēka ar tikpat vienkāršo kūti un kāršu slieteni — vasaras virtuvi — vēl pagājušā gadsimta sākumā šajā tik nomalajā, galvenokārt lībiešu apdzīvotajā apvidū bija visa zemnieka sēta. Apdzīvotā rija *Gremes Jezika* (Cesvaine) sētā liecina, ka arī latvieši ir dzīvojuši līdzīgos apstākļos. Jāpiebilst, ka 1863. gadā apdzīvotās rijas esmu redzējis gan Gulbenē, gan Apekalnā un Alūksnē un tikai dažām bija iebūvēti vasaras kambari. Dažās vietās blakus apdzīvotām rijām jau bija uzceltas atsevišķas mazas dzīvojamās mājas, kas bija ērtākas nekā vecais *namis*. A. Becenbergers atsaucas (min. vietā, 44. un 45. lpp.) uz Branda 17. gadsimta ceļojuma aprakstu, kurā tas stāsta, ka atradis Vidzemes latviešu apdzīvotas rijas un

tikai turīgākajiem ir bijis pieliekamais kambaris un dažviet vēl maza īpaša rija. Par Kurzemes latviešiem Brands noteikti apgalvo, ka tie dzīvojuot dūmu *namā*, kam blakus esot maizes kambaris un atsevišķi celta rija.*

Pēc Branda apraksta var spriest, ka latvieši uz dienvidiem no Daugavas jau pirms 1700. gada ir bijuši pārticīgāki un sasnieguši augstāku attīstības līmeni nekā viņu ciltsbrāļi Daugavas ziemeļu pusē. Bet Iecavas (Lielupes baseins) un Rudbāržu (Ventas baseins) pasakās stāstīts par piedzīvojumu meklētājiem brāļiem, kuri sevišķi izcēlušies ar spēku un viltību. Kadā sirojumā brāļi uzgājuši riju, kas viņiem tā iepatikusies, ka viņi tur apmetušies uz dzīvi. Sikāks pasakas pārstāsts te nebūtu vajadzīgs (sk. Lerhis-Puškaitis, Latviešu tautas pasakas, IV, 12. un sek. lpp., kā arī 15.–16. lpp.). Protams, jāņem vērā, ka pasakas ceļo un šeit minētās ēkas varēja būt celtas arī ārpus Kurzemes, taču to lielā izplatība Kurzemē liek domāt, ka dzīvošana rijā arī uz dienvidiem no Daugavas cilvēkiem nav bijusi sveša.

Pavisam nesen uzzināju, ka Bauskas apkārtnē (Bērsteles privātmuižā) dažās zemnieku sētās vēl pagājušā gadsimta vidū nav bijis dzīvojamās mājas ar *istabu*. Cilvēki — šajā gadījumā divi saimnieki — dzīvojuši kopējā rijā, līdz muižnieks viņiem uzcēlis dzīvojamo māju, kur tie apmetušies katrs savā ēkas galā. Pēc tam muižas īpašnieks esot uzcēlis vēl vienu dzīvojamo ēku. Šis gadījums pārlicinoši pierāda, ka pat Viduskurzemē (Zemgalē) samērā nesen cilvēki dzīvojuši rijā. Vēl citas liecības pierāda, ka

* Branda apraksts burtiski skan tā: "Viņi dzīvo noželojamās, šaurās mājīnās, kurās ir tikai dūmu istaba un retumis klāt piebūvēts mazs pieliekamais, kurā viņi uzglabā dienišķo maizīti un slikto dzērienu, kā arī skābus kāpostus un gurķus. Dūmu istabās viņiem ir no akmeņiem mūrētas krāsnis, kas līdzīgas mūsu maizes krāsnīm. Tās viņi ar oglēm vai malku pamatīgi sakurina, un nakti ap to juku jukām gul tēvs, vectēvs, māte, bērni (viņiem ir raksturīgi, ka dēli un mazdēli vairāk uzturas pie tēva). Visi gul uz zemē samestām lupatām. Retumis ir gulamās lāvas, kas pārklātas ar salmiem un veciem lakatiem. Pārējā manta ir daži lopiņi, piemēram, govys vai kaza, no kuras piena pārtiek viņu daudzie bērni. Šīs mājeles ir tik pamatīgi saliktas no resniem, ārpusē pārsvarā nedaudz nogrudinātiem, bet iekšpusē apaļiem egļu balķiem, ka vējš gandrīz nemaz netiek cauri šķirbām, kuras turklāt aizbāztas ar sūnām. Augša ir nosepta ar salmiem vai plakaniem, cieši kopā saliktiem kokiem. Salmi no vēja tiek pasargāti ar dažviet augšā krusteniski saliktiem kokiem. Turpat cieši blakus ir arī ipatnēji, līdzīgi būvēti šķūņi, kurus viņi sauc par rijām un kur mēdz žāvēt labību (..)''

Gandrīz tāpat Brands ataino Vidzemes zemnieku mājas: "Viņu mājīņas ir no apaļiem egļu balķiem kopā sameistarotas, un tām ir tikai viena dūmu istaba. Kam ir lielāka rocība, tas piebūvējis mazu pieliekamo, kur uzglabā maizi, sāli, dzeramo, turpat tiek turēti zirgi un govys. Šīs dūmu istabas ir zemas, tikai cilvēka augumā, rudenos tās līdz pat jumtam piekrauj ar labību, ko saliek uz garām kārtīm. Apakšā ir no lieliem oļiem mūrēta krāsns, līdzīga mūsu maizes krāsnij, kuru viņi sakurina tik pamatīgi, ka to tikko varētu atšķirt no mūsu kalķu krāsnīm (..) un tas viņiem jādara, lai izžāvētu labību (dažiem gan šim nolūkam ir īpaša būda).''

arī Kurzemē latvieši papriekš dzīvojuši rijās, līdz blakus *namam* uzcēluši dzīvojamās istabas. Pirms 45 gadiem vēl visi astoņpadsmit Pāces privātmuižas saimnieki dzīvojuši rijās, un tikai pirms desmit gadiem pēdējais no viņiem uzcēlis sev dzīvojamo māju ar istabu. 1863. gadā es Vidzemē uzzināju, ka privātmuižu īpašnieku mēģinājums panākt, lai zemnieki celtu dzīvojamās mājas ar skursteņiem, nav devis gaidītos rezultātus, līdz kronis esot pavēlējis izbeigt dzīvošanu rijā. Latviešiem pamazām vajadzēja piekāpties, lai gan viņi to darīja nelabprāt, jo dzīve rijā aiz pieraduma šķita laba un ērta.

Jāpiebilst, ka sākotnēji rija atradās nevis atstatu no pārējām ēkām sētā, kā tas tagad redzams gandrīz visur Kurzemē, bet gan ēku vidū, — es pats to esmu redzējis Piebalgā. Tas apstiprina, ka rijai un dzīvojamai mājai reiz bijusi vienāda funkcija. Kamēr labības lauki vēl bija mazi, labības žāvēšanai izmantoja arī *nama* siltumu. Pamazām namu paplašinot un pieaugot ugunsbriesmām, mājokli vajadzēja no rijas nošķirt un riju celt ārpus sētas.

To, ko pats esmu Vidzemē uzzinājis par cilvēku kādreizējo dzīvošanu rijā, apliecina arī joprojām dzīvās tradīcijas, teikas un tautas nostāsti, kuros darbība notiek rijā.

Pēc kādas dziesmiņas (no Valmieras), starp citu, var secināt, ka bērna šūpulis kārts pie rijas *ārdiem*.

*Man māmiņa mazbūdamai
Ārdos kāra šūpulīt';
Voi dziedāju, voi runāju,
Kā ārdīt izārdīju.*

Als ich klein war, hängte die Mutter
Meine Wiege an die Darrbalken;
Sang ich oder sprach ich,
Meine Worte rollten.

(A. B. 2910)

* * *

Noskaidrojuši, ka daļa latviešu līdz 19. gadsimta vidum vēl dzīvojuši rijās, t. i., labības žāvētavās, pievērsīsimies pašas rijas aprakstam.

Kurzemē riju vēl mūsdienās izmanto lauksaimniecības vajadzībām, nevis vairs par cilvēku mājokli. Vasara šeit ir īsāka un bieži vien mitrāka nekā zemēs, kas atrodas vairāk uz dienvidiem un rietumiem. Tur labības papildu žāvēšana nav nepieciešama un līdz ar to nav arī vajadzības pēc īpašas ēkas. Mitri salmi un graudi ātri sapel un bojājas. Tikai nedaudzās

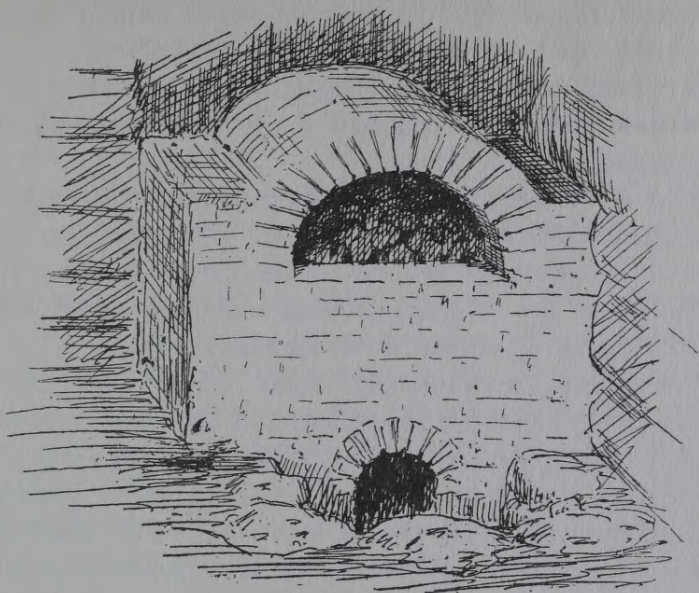
racionāli apsaimniekotās muižās jaunākajā laikā ir iekārtotas labības glabātavas ar vairākiem stāviem, kur labību nesaber biežā kārtā un kur to bieži var pārlāpstot. Tāpēc rija līdz pat mūsdienām aizvien vēl zemniekam ir nepieciešama. Jāpiebilst, ka šajā ziņā notiek pārmaiņas. Tvaika kuļmašīnu izgudrošana un to plaša ieviešana gan muižās, gan zemnieku saimniecībās paātrina labības izkuļšanu un pārdošanu rudenī. Senā labības žāvēšanas un kuļšanas metode baltu zemēs droši vien drīz izzudīs pavisam. Tāpēc ir pēdējais laiks pakavēties pie mūsu vecajām rijām, pirms tās nogrimst teiku valstībā un pirms jaunā paaudze pazīst tikai svelpjošās lokomobiles pie labības šķūņiem un modernās kaltes, kur nevis labību ar salmiem, bet gan graudus vienus pašus izžāvē dažās stundās.

Aprakstīšu 19. gadsimta vidus kurzemnieku riju (59. att.).

Latviešu rijai bija trīs daļas — vidū pati rija ar krāsni, blakus vienā pusē — piedarbs, otrā — šķūnis. Rija parasti ir celta no koka (retos gadījumos no māla kleķa), bet ar daudz augstākām sienām nekā pārējām zemnieka sētas ēkām. Tikai neliela ārējās sienas daļa, lai nodrošinātos pret ugunsnelaimi, tai vietā, kur atrodas lielā krāsns, ir uzmūrēta no laukakmeņiem un māla. Apsildāmajai rijas telpai nav durvju uz āru, ir tikai mazas durtiņas uz šķūni un piedarbu. Abās ārsienās ir pa mazam lodziņam, kas atverami ar koka durtiņām no iekšpuses, lai telpā ielaistu gaismu un lai izvadītu dūmus, jo rijai nav skursteņa. Apsildāmās telpas griesti ir noklāti ar biezu māla kārtu, lai siltums un dūmi netiktu ārā. Jaunākos laikos zemās, garenās dūmu lūkas vietā dažkārt žāvējamās labības augstumā ierīko šaurāku un augstāku lūku ar vairākām atverēm un dēļu aizbīdņiem — *sutalogu*, pa kuru pakāpeniski tiek izlaists mitrais tvaiks (*suts* jeb *suta*, *dvans* jeb *dvinga*), tā paātrinot labības žūšanu.

59. att.

60. att.

Rijas krāns (60. att.) vieta ir kaktā pie piedarba sienas apmēram trīs pēdas dziļā bedrē, lai no akmeņiem mūrētajām krāns sienām, kas satur velvi, būtu stingrs atbalsts uz zemes un lai uguns neatrastos pārāk tuvu labībai un telpas koka griestiem. Kurtuve ir ierīkota dziļi zemē, un, lai iekurtu uguni, kūrējam ir jākāpj bedrē.*

Kurtuvei, kurā var likt diezgan daudz $2\frac{1}{2}$ pēdas garu šķilu, ir stāvas mūrētas sienas. Senāk tās mūrēja no laukakmeņiem, vēlāk — no apdedzinātiem ķieģeļiem, tagad — no krāsnī apdedzinātiem ķieģeļiem un māla. Virs kurtuves senāk lika garenus laukakmeņus vai kaļķakmens (kur tāds bija) plāksnes tā, lai liesmas pa spraugām varētu pacelties augšup. Mūsdienās virs kurtuves no ķieģeļiem mūrē 2–3 velvju lokus — *spriešļus* (vsk. *sprieslis*) — un trešo vai ceturto — virs krāns mutes dažu pēdu biežumā. Virs velvēm (atstarpes starp tām sauc par *ielaidņiem* no *ielaišt*) vai arī virs šķērsām liktajiem akmeņiem sakrauj laukakmeņus cilvēka galvas lielumā. Lielākos akmeņus liek apakšā, mazākos — virs tiem. Virs šīs ar akmeņiem piepildītās krāns daļas, kas ir līdzīga kastei, atrodas vēl viena

* Tā kā Lietuvā apsildāmo rijas telpu sauc arī *dubė* (bedre), pielauju domu, ka visas telpas nosaukums cēlies no krāns, kas atrodas bedrē; citādu izskaidrojumu es tam nevaru rast.

velve, kas ugunsdrošības labad aizmugurē parasti ir slēgta. Liesmas sakarsē akmeņus gandrīz līdz sarkankvēlei; tos sauc par *ķersām* jeb *ķeresiem* (sal. ar vārdu *karsts*). Dūmi pa augšējo velvi kopā ar karstumu izplatās pa visu riju, piepilda to no griestiem līdz iepriekš minētajai lūkai, pa kuru pamazām var izplūst laukā.

Es nezinu, vai daudzām tautām ir bijušas vai varbūt vēl tagad ir šādas ar akmeņiem pildītas krāsnis. Tās katrā ziņā ir nepraktiskas. Ļoti līdzīgas krāsnis, kā to tālāk redzēsim, latviešiem ir pirtis; tādas pašas viņi vēl tagad mūrē istabās. Šīs krāsnis ir līdzīgas akmeņiem pildītām kastēm, un tām nav dūmvadu. Dūmus no šīm kastēm ievada tieši skurstenī.

Samērā augstā apsildāmā rijas telpa ir īpaši iekārtota nekultās labības žāvēšanai. Pie ārsienām visas telpas garumā ir iebūvēti balķi, virs kuriem salikti apalkoki. Tie atrodas tik augstu no zemes, ka vidēja garuma cilvēks var iziet pa apakšu, gandrīz nesaliecies. Ārdus, kā šos kokus sauc latvieši, var viegli pārbīdīt tuvāk vai tālāk — pēc vajadzības. Tā arī radies nosaukums *ārdi* (no *ārdīt*, atvas. no *irt*). Starp ārdiem un griestiem paliek apmēram četras pēdas augsta telpa. To piepilda ar labību, kas tur paliek 1–2 dienas (30–36 stundas), līdz siltumā ir izžuvusi.* Šajā laikā *rijkurim* jeb (disimilējot r) *rijkulim* jāatrodas tuvumā un jāuzmana uguns. Ārdus pārbīdot, sausā labība nokrīt uz klona, un to kulšanai nes uz piedarbu. Senos laikos pēc kulšanas, pirms gāja gulēt, no blakus šķūņa pa otrām durtiņām ienesa un salika uz ārdiem žāvēšanai nākamo labības klājienu, tā izmantojot vēl saglabājušos siltumu. Lai varētu kult visu nakti, ne tikai muižās, bet dažkārt arī zemnieku sētās Piebalgā un Rūjienā cēla divas rijas apsildāmās telpas, proti, vēl vienu apsildāmu rijas telpu otrā pusē piedarbam. Tā no abām apsildāmajām rijas telpām — no katras ik pēc vakara — piegādā sauso labību kulšanai, un visi kulšanas darbi tiek pabeigti divreiz ātrāk — pirms iestājas ziema. Protams, šāda dubulta rija kļuvusi vēlama vai nepieciešama tikai jaunākajos laikos, kad zemkopība jau bija vairāk attīstīta.

Piedarbs, pēc Stendera — arī *piedars*, nav tulkojams citādi kā vārdu *pie* un *darīt* salikums, tātad strādāt (sal. *namu darīt*, taisīt (tātad būvēt) bišu stropu). Pēc šiem vārdiem es secinu, ka vissenākajos laikos pie rijas nav bijis piedarba, bet labība ir kulta zem klajas debess uz *klona*** (no

* Uz *ārdiem* pašā krāsns priekšā ugunsdrošības labad labību neliek, tur žāvē sveķainas pagales, ko pēc tam saplēš plānos skalos, kuri ziemas vakaros nepieciešami telpas apgaismošanai.

** Ap Bausku ar vārdu *klons* apzīmē arī visu piedarbu (pars pro toto — daļa kopuma vietā).

klāt, lietuviski *klojimas*). Augšzemē piedarbu sauc par *kulu* — no *kult*. Mūsu ziemeļnieciskais, bieži lietainais klimats nebija piemērots kuļšanai brīvā dabā, tāpēc piedarbam jau sen ir sienas un jumts. Zīmīgi, ka lietuvietis, šķiet, nav tam atradis attiecīgu nosaukumu, kāds latvietim ir *piedarbs*.

Pie mums piedarbam, ņemot vērā vēja virzienu, visbiežāk ierīko trīs durvis ar divām vērtņēm jeb vārtus, lai caurvējā graudus varētu attīrīt no pelavām (dial. *pelus*).

Vienā piedarba kaktā, pie iekšējās sienas, kurai otrā pusē atradās rijas krāsns, parasti bija kamīns. Kamīna uguns apgaismoja piedarbu, kurā kuļšanas darbi sākās tikai pēc saulrieta un turpinājās līdz pusnaktij. Īsajās rudens dienās citādi nebija iespējams ne visus darbus padarīt, ne pilnīgi izmantot darbaspēku. Tagad, kad tiek izmantotas tvaika kuļmašīnas, kuļšana naktī ir pilnīgi izbeigta. Mēs jau esam apskatījuši ļoti vecu, neparastu koka kamīnu. Manā jaunībā tādus vairs nedarināja no koka, bet gan mūrēja no akmeņiem. Kurtuve atradās vairākas pēdas virs klona grīdas. Zēna gados es bieži apmeklēju sava tēva draudzes ļaudis, kad tie strādāja mācītājmuižā. Kamīns atradās kaktā. Lai labību pasargātu no uguns, kamīna priekšā no vienas sienas līdz otrai apmēram $2\frac{1}{2}$ pēdu augstumā un tādā attālumā no kamīna, lai tur vēl paliktu vieta malkai, bija saliktas biezas plankas vai tievāki balķi. Atpūtas brīžos vīri sēdēja uz šīs aizsargsieniņas, sildījās, tērēja vai, pret uguni pagriezušies, bezrūpīgi kūpināja pīpīti. Jaunākos laikos kamīnu nomainīja lākturis, ko ievietoja sienas caurumā starp piedarbu un riju. Lākturis ar savu pieticīgo gaismu varēja apgaismot abas telpas.

Daži vārdi par klona taisīšanu. Slapjo mālu noblietēja gludu ar īpašu rīku. Tas bija $1-1\frac{1}{2}$ pēdas garš un ne vairāk kā vienu pēdu plats klučveidīgs koka gabals ar slīpi piestiprinātu rokturi. Rīkam bija vairāki nosaukumi — *vāls* jeb *vāle* (tā sauca arī veļas velējamo rīku), arī *plekšis*, *plekšķis* (pēc plaukšķošanās skaņas, kas radās, ar to strādājot, — *plakšķēt*, *plekšķināt*, sal. arī ar *plats* un *plakans*).

Darbs piedarbā un rijā sīkāk ir aprakstīts nodaļā par zemkopības un kuļšanas darbarīkiem. Par pašu ēku jāpiemin, ka blakus piedarba durvīm bieži esmu redzējis nojumes. Šajā *piepriekšā*, t. i., telpā vai paspārnē zem jumtiņa, kas balstās vismaz uz trim stabiem, sameta izkultos salmus un pēc tam tos sakrāva ratos vai ragavās un otrā rītā sabāza kūtsaugšā.

Jau vairākās vietās ir pieminēts, ka riju jumtslīpes gan Rietumkurzemē, gan Augšzemes austrumdaļā tiek nolaistas zemu un balstās uz stabiem vai zemām sienām. Tā iegūst telpu dažādu darbarīku, kā arī salmu,

kūdras, viršu (pakaišiem) glabāšanai. Tādējādi ēka pēc formas nav vairs tik stīva un vienmuļa, bet šķiet līdzīga sēdošai klukstei, kas zem spārniem glabā cālīšus. Latviešu apdzīvoto zemju vidusdaļā, attīstoties modernākai ēku celtniecībai, šādas nojumes ir izzudušas, tās aizstāj īpašas ratnīcas lauksaimniecības darbarīku, ratu, ragavu, zirglietu u. c. glabāšanai, kā arī paplašinātas lopbarības novietnes.

Īsi pastāstīšu par rijas šķūni — otru piebūvi pie apsildāmās rijas telpas pretī piedarbam, no kura labība pakāpeniski tiek nogādāta rijā žāvēšanai. Šī ēkas daļa agrāk nebija tik liela kā tagad, jo arī zemnieku tīrumu platība ir stipri palielinājusies. Manā bērnībā šādi šķūņi Zemgalē bija ļoti izplatīti, tomēr nav šaubu, ka šī piebūve ir diezgan jauna. Par to liecina no lejasvācu valodas aizgūtais nosaukums *šķūnis*, lejasvācu *s-chune*. Protams, ir arī latviskais vārds *pūnis* jeb *pūne*, bet ar to apzīmē nevis labības šķūni, bet gan salmu vai pelavu šķūni, tātad tā ir telpa šādas lopbarības novietošanai. Labojot Rēehūzena “Manuductio” nepilnīgo rakstību, atrodam vārdu *pūnīte*. Arī lietuviešu valodā šķūnim nav sava nosaukuma, ir vienīgi aizgūtais *skunė*. Jādomā, ka senos laikos labību glabāja brīvā dabā, sakrautu kaudzēs rijas tuvumā. Pierādījums tam man šķiet fakts, ka Austrumvidzemē (Gulbenē) rijas šķūņa nosaukums ir *gubenis* jeb *gubens*, kam ir tiešs sakars ar kaudzi, *gubu*. Šis nosaukums tātad ticis pārņemts uz ēkas daļu zem jumta, kur atrodas gubenis. Senākajiem rijas šķūņiem bieži vien ir ļoti nedrošas sienas vai arī to vispār nav (61. att.). Jumts tad balstās uz dažiem stabiem, un to starpas bieži vien ir aizpītas ar zariem.

Starp citu, jāpiebilst, ka latvietis garenvirzienā sakrautu taisnstūra kaudzi sauc par *stirpu*, bet apaļo, ar smaili uz augšu — par *kaudzi*. Zem labības kaudzes uz mitrās zemes latvietis parasti liek krūmu vai koku kārtu, tā saukto *lāvu* (lietuviski *lova*) jeb *klāstas* (daudzskaitlinieks), no *klāt*, *klāstīt* (iteratīvs). Kaudzes augšu pret vēja brāzmām aizsargā tai pāri pārlikti, pa pāriem kopā savīti jaunie bērziņi — *pārkaras*, *pārkarī* (pēc

61. att.

disimilācijas radies *pārkalas*), no vārda *pārkārt*. Latviešu zemnieks tagad diezgan bieži savā zemē ceļ lielus labības šķūņus, bet igauņi pie tiem nācis daudz vēlāk. Pirms pusgadsimta zemnieku tīrumos Tērbatas apkārtnē līdz vēlam rudenim, dažkārt pat ziemā, varēja redzēt mazas labības kaudzītes (reizēm uz koka zārdiem), un bija tieši brīnums, ka mitrajā rudens laikā graudi nesabojājas un tos neizknābā putni. Agrāk arī latvieši un lietuvieši lietojuši tādus zemus koka zārdus un uz tiem sakrauto noplauto labību atstājuši uz lauka līdz kulšanai.

Šeit jāizdara maza atkāpe par siena kaudzēm. Senāk nebija nedz labības šķūņu, nedz šķūņu siena glabāšanai. Meža pļavās un upmalās sienu krāva apaļās kaudzēs. Purvainās vietās vai tur, kur draudēja plūdu briesmas, kaudzei apakšā no kārtīm un zariem uz pāļiem vai, kā, piem., pie Lienes upes, uz stāvus saliktiem ozola blukiem taisīja *padibenī* (no *pa* un *dibens*). Dažos apvidos aizsardzībai pret mitrumu, kas nāk no augšas, uz kvadrātveidīga pamata tiek krautas četrstūrainas apjuntas siena kaudzes. Katrā kaudzes stūrī ierakts augsts stabs. Stabus kopā satur koka rāmis, kam uzklāts salmu jumts. Rāmis ar jumtu balstās uz stiprām koka tapām, un to atkarībā no kaudzes augstuma var bīdīt uz augšu vai uz leju, pārliekot tapas, kas atrodas izurbtajos stabu caurumos (62. att., a). Visu šo aizsargierīci latvietis dēvē par *bragu*, lietuvietis par *baragas*. Ziemā zemnieks sienu no tālajām pļavām pa sniegu un ledu ar ragavām pēc vajadzības ved mājās un krauj kūtsaugšā.

Šeit atļaušos aprakstīt būdiņu (62. att., b), kādu Bauskas un Skaistkalnes apkārtnē zemnieki ceļ pļavās siena laikā, lai patvertos no pēkšņas lietusgāzes vai pārnakšnotu. Tūlīt pēc ierašanās pļavā vīri tuvejā mežā nocērt pietiekami garus apšu vai bērzu zarus. Tos sasprauž zemē gar abām

62. att., a.

62. att., b.

būdiņas sienām un pretējos zarus pa pārim augšā sapin lokveidīgi kopā. Pēc tam spraugas starp stāvus iespraustajiem zariem aizpin ar lapotiem zariem, lai izveidoto lapoto arku saturētu. Viens būdas gals paliek valā ieiešanai, otrā galā tiek stāvus sasprausti lapkoku zari (tāpat kā būdas garajās sienās), ko šķērsām caurpin ar citiem zariem. Pašās beigās jumtam virsū saliek lapkoku vai zaļus egļu zarus, lai jumtam netiktu cauri lietus. Būdiņa ir tik gara, plata un augsta, lai plaujas laikā tur varētu gulēt vairāki cilvēki, līdz nopļautā zāle izzūst.

Atgriezīsimies vēlreiz pie rijas, lai noskaidrotu, no kuras valodas cēlies vārds *rija* un kur meklējams labības žāvēšanas metodes pirmsākums.

Zinātnieki šajā jautājumā nav vienis prātis. Donners (sal. Tomsen, Beröringer, 276. lpp.) domā, ka vārds ir aizgūts no latviešiem un lietuviešiem un pēc tam nonācis ziemeļos pie somu tautām. Briknera uzskats — vārdu un labības žāvēšanas metodi baltkrievi ir aizguvuši no lietuviešiem. Ālvists pirmsākumu meklē zviedru valodā. Runa ir par šādām stabilām vārdu formām. Dienvidlietuvietis un žemaitis vispār nepazīst vārdu *rija*. Austrumžemaitis un izņēmuma kārtā varbūt augštaitis lieto vārdus *rije*, *reje*, *reja*, attiecinot tos uz šķūni. Nav šaubu, ka te runa ir par šķūni un apsildāmo rijas telpu zem viena jumta.

Latvietis vārdu *rija* lieto gan uz ziemeļiem, gan dienvidiem no Daugavas, tā saucot gan šaurākā nozīmē tikai labības žāvētavu ar krāsni, gan arī plašākā nozīmē vārdu attiecinot uz visu trīsdalīgo celtni: riju, labības šķūni un piedarbu. Latviešu valodā nav neviena vārdam *rija* radniecīga lietvārda, ne arī darbības vārda. Salikteni, piem., *rijkuris*, nav vērā ņemami. Vārda *rija* pilnīga izolētība liecina, ka tas ir no svešas valodas aizgūts vārds. Baltkrievu vārdam *reja*, dialektā *rej*, Tomsens pievieno vēl vienu krievu valodas formu *riga* un Pavlovskis (Lexikon) — *rigača*, kas nozīmē — labības žāvētava.

Somu valodās ir sastopami igauņu vārdi: *rei*, *rehi*, *rihi*, *riha*, *rih* — šķūnis žāvēšanai un kulšanai; lībiešu vārds *rī*, somu — *riihi*, votu *rihi* — istaba. Tas apliecina, ka voti savas rijas arī apdzīvojuši, tāpat kā viņu rietumu un dienvidrietumu kaimiņi. Igauni tā paša iemesla pēc savu apsildāmo rijas telpu dēvē par *rehetuba*, t. i., *rijas istaba*, tāvad rijas dzīvoklis. Tā kā igauņi divus balsīgos blakus līdzskaņus nevar izrunāt, viņu *tuba* atbilst vācu "Stube" un latviešu *istaba*.

Zviedriem ir vislielākā mūsu apskatāmā vārda atvasinājumu bagātība. Nozīmīgs ir fakts, ka *ri*, *rie* nozīmē *kārts*, igauņiski *ried* (dsk. kārtis); pēc Veskes uzskata, tās ir kārtis ar pusolekti gariem apcirstiem zariem. Kārtis nedrīkstēja būt tievas, tie ir resnāki koki, kas uz lauka sastatīti pa

vienam vai vairākiem kopā tā, lai uz tiem vējā izžūtu labība, līdzīgi kā Baltijas dienvidos zārdos žāvē āboliņu.

Loti interesanti ir tas, ka Dr. Svena Henrika Helmsa Zviedru valodas vārdnīcā blakus lietvārdam *ria* — žāvētava — parādās arī darbības vārds *ria*, kas nozīmē — padarīt sausu, žāvēt.

Minētais valodas materiāls liek mums vārda *rija* pirmsākumu un līdz ar to arī paņēmienu labību žāvēt krāsns siltumā meklēt tieši Zviedrijā. Jo tālāk uz ziemeļiem kāda tauta dzīvo, jo īsāka tur ir vasara un jo mitrāks klimats. Tātad var pieņemt, ka labības žāvētava ir izplatījusies nevis no dienvidiem uz ziemeļiem, bet gan otrādi — no ziemeļiem uz dienvidiem. Tāpēc man jāatsakās no sava agrākā pieņēmuma. Šauri latviskā skatījumā vārdu *rija* varētu saistīt ar vārdu *rit* un riju iztēloties kā rijīgu būtni, kas vezumiem aprij nekultu labību, it īpaši tāpēc, ka vārdā *sert* (lietuviski *šerti*), kas nozīmē barot, sauca labības iebāšanu rijā. Ir bīstami ļaut vaļu fantāzijai, zinātnei ar to nepietiek.

Iepriekš jau ir minēts, ka liela daļa lietuviešu nepazīst vārdu *rija*, ka šim vārdam ne latviešiem, ne arī augštaišiem un baltkrieviem nav radniecīgu vārdu formu. Vēl jāņem vērā, ka somu tautas no ģermāņiem ir aizguvušas ļoti daudz kultūras elementu un līdz ar to bagātinājušas savu valodas vārdu krājumu. Tirdznieciskie sakari un skandināvu kultūras ietekme austrumu virzienā, uz somu un baltu zemēm, ir ļoti seni, kā to pierāda Meicens. Sen iztīrāto gotu valodas ietekmi vislabāk var izskaidrot nevis vairs kā no austrumiem vai dienvidiem, bet gan kā no rietumiem nākušū. Nav noliedzami arī skandināvu karagājieni un tirdznieciskie sakari ar latviešiem ap visu Rīgas līci. Augstāk attīstītā ģermāņu lauksaimniecības kultūra droši vien arī šaipus Baltijas jūras radījusi priekšstatu par labības žāvēšanu.

Pēc iepriekš teiktā varētu secināt, ka somu un latviešu tautām, kā arī tām tuvējai baltkrievu tautai vārds *rija* savā modulācijā ir nācis no Skandināvijas un etimoloģiskais skaidrojums tam rodams ģermāņu valodā. Nākamais solis ir no vārda etimoloģijas izdarīts secinājums par reālo attīstību, par to, kā pakāpeniski tikusi pārveidota ēka, kuru latvietis sauc par *riju*, Baltijas vācietis — par *Riege**. Acīmredzot pamatvārda pamat-

* Fika Salīdzināmajā vārdnīcā neatrodu sakni, kas varētu būt zviedru *ria* pamatā. Bet, tā kā ir iespējams, ka zviedri labības žāvētavas nosaukumu atvasinājuši no kāršu nosaukuma, uz kurām žāvēja labību, un ja zviedru apzīmējums kārtij kā garam priekšmetam varētu būt lejasvācu *rege* (sal. 2. Mos. 28; 17: *mit veer rege vull stenen*, proti, četras rindas pilnas ar akmeņiem), tad kļūst skaidra vārda "Turnerriege" jēga — t. i., vingrotāju rinda; baltu rakstībā "Riege" ar "g", kā mēs tikko vāciski nosaucām labības žāvētavu. Protams, ar šo piezīmi es nedomāju, ka baltu rijas te būtu ieviesušās no Vestfālenes.

nozīme bijusi “kārtis”. Tātad kārtis vispirms izmantoja, lai labību ātrāk izžāvētu. Kārtis pa vienai vai vairākām salika kopā uz lauka. Noteiktā augstumā virs zemes pakļauta lielākai vēja ietekmei, labība žuva daudz labāk nekā sakrauta kaudzēs uz zemes. Jaunībā Baltijas zemē esmu redzējis kopā saslīetus divus kāršu režģus, ko latviski sauc par *zārdiem*. Tās ir četras paresnas kārtis, kas saliktas pa pāriem kā jumta spāres. Šķērsām tām noteiktos attālumos pietapotas kārtis, uz kurām tūlīt pēc noplaušanas salika zirnājus.

Lielāku skaidrību šajā jautājumā vieš igauņu vārds pīdarbam *rehe-alune*, savukārt apsildāmo telpu rijā igauņiski sauc par *rehe-tuba*. Par to esmu pateicīgs A. Felta kundzei, izcilai ne tikai latviešu, bet it īpaši igauņu valodas pratējai un paražu zinātnīcai, kura man atsūtīja rakstiskas ziņas. Igaunu pīdarbā virs griestu sijām bija vai vēl tagad ir saliktas kārtis (tieši tāpat kā latviešiem). Uz šīm kārtīm — tātad uz viegliem griestiem — igauņi agrāk lika labību, lai tā caurvējā izžūtu ātrāk, nekā tas varēja notikt uz lauka. Labību izkūla turpat zem šīm kārtīm, uz klona, un telpu pašu sauca un joprojām sauc *rehe-alune* (t. i., telpa zem kārtīm). Kad noskaidrojās, ka vēja vilkme uz kārtīm salikto labību nevar pietiekami labi izžāvēt, un kad cilvēki iemācījās labības žāvēšanai uzcelt visapkārt noslēgtu ēku ar krāsni, kurā sala laikā varēja rast patvērumu, igauņi šo ēku nosauca par *rehe-tuba* (rijas istaba, kāršu istaba). Kārtis bija nepieciešamas arī šeit, lai virs telpā mītošo cilvēku galvas žāvētu labību. Ar laiku, palielinoties tīrumu platībai un labības daudzumam, kārtis vajadzēja aizvien stiprākas, līdz sāka ierīkot mūsdienu *ārdus* — no zināma resnuma balķiem. Vēlreiz jāuzsver, ka vārds *rehe-tuba* pierāda seno laiku rijas un dzīvojamās telpas vienotību un etimoloģija, valodu zinātne, izskaidro kultūrvēsturisko attīstību. Visraksturīgākais mūsu rijām ir nevis krāsnis, bet gan ārdi, senos laikos — kārtis.

Beidzot pievēršīsimies lietuviešiem. Vai viņi labību kopš seniem laikiem žāvējuši tāpat kā viņu ziemeļu kaimiņi? Kā viņi ir saukuši savu labības žāvētavu, ja zinām, ka vārds *rija* viņiem lielākoties nav bijis pazīstams? Kā noritējuši darbi viņu labības žāvētavā?

Neselmanis min vārdus *jauja*, no vārda *javai* — labības* šķūnis, kurā atrodas krāsns, ar kuras siltumu izžāvē nekulto labību. Becenbergers

* Lībiešu valodā ir ļoti daudz no lietuviešiem aizgūtu vārdu, kaut gan viņi nekad nav dzīvojuši kaimiņos. Varbūt šie aizguvumi palikuši vēl no tiem laikiem, kad latviešu cilts valodiski vēl tik ļoti nenošķīrās no lietuviešu cilts, kā rāda mūsdienu atšķirības, un vēl nebija aizgājusi savu ceļu. Lībieši miltus sauc *jouv* un malt — *jovv* (sal. Tomsens, 175. lpp.; *igauņiski jūvā, ūva, iva*), un tas stipri vien atgādina lietuviešu *javai* (labība).

(Über das litt. Haus, 40. lpp.) citē vārdus *javygen* un *pyrten* no 1604. gadā izdotā rīkojuma par ugunsnedrošo riju un pirtu nojaukšanu vai pārceļšanu tālāk no pārējām zemnieka sētas ēkām. Ar līdzīgu nozīmi kā Neselmanis vārdu *jauja* min arī Kuršats, taču abi leksikogrāfi to attiecina tikai uz žemaišiem, un, kā šķiet, ne viens, ne otrs tādus lietuviešu vārdus kā *rije*, *reje*, *reja* nepazīst (min. vietā, 68. lpp.). Tikai uz ziemeļiem no Pilkalnes parādās tāda ēka, bet nevis ar ziemeļlietuviešu nosaukumu *jauja*, bet ar vārdu *pirtis*, kas nozīmē ne vien pirti, bet arī mīstītavu, kur žāvē un mīsta linus. Becenbergers skaidro, ka tur vārds *pirtis* ir izspiedis vārdu *jauja*. Ēkā ar nosaukumu *jauja* ir bijušas divas telpas, no kurām viena saukta *pirtis*. Par pirts (*pirtis*) saistību ar labības žāvēšanu runa būs mazliet vēlāk, kad aplūkosim pirti. Tā kā viena šīs ēkas daļa ir svarīga, tās nosaukums Lietuvā attiecināts uz visu celtni. To pašu var teikt par latviešiem, arī viņi vārdu *rija* sākotnēji attiecināja tikai uz ēkas apkurināmo telpu, bet vēlāk — uz visu ēku, arī uz piedarbu un šķūni. Becenbergers atsaucas (40. lpp.) uz Hennenbergera aprakstu, ka lietuviešiem ir daudz nelielu ēku, “jo katru darbu viņi strādā citā ēcīnā, arī kuļ un vēti labību (..)”, un ka lietuviešiem neesot šķūņu, viņi labību glabājot sakrautu kaudzēs.

Šīs un citas liecības neviesa skaidrību nedz par apskatāmo ēku vēsturisko attīstību, nedz par to, kā lietuvieši žāvējuši labību. Tomēr, ja dienvidlietuvieši linus ir žāvējuši tajā pašā telpā, kur vēlāk tos mīsta, lai šķiedru atdalītu no spaljiem, un ja Becenbergers apgalvo, ka vārdu *pirtis* dienvidlietuvietis attiecina uz apkurināmo telpu rijā, kā arī Manharts*, pamatojoties uz Laskovska un Lepnera 17. gadsimta pētījumiem, apliecina, ka lietuvieši labību žāvējuši ar krāsns siltumu, tad galu galā nonākam pie secinājuma, ka lietuviešu labības kalte un latviešu rija ir bijušas visai līdzīgas. Man gan nav zināms, kādas sīkākas atšķirības varēja būt bijušas šo ēku iekšējā iekārtojumā. Jāņem vērā, ka dienvidlietuvieši, tāpat kā igauņi un somi, piem., Hemes lēnī, *pirtis* ir izmantojuši un varbūt izmanto arī vēl tagad par riju. Tur vēl šodien *pirtti* ir gan pirts, gan rija, gan arī dzīvojamā telpa. Kā jau iepriekš minēts, tas liecina, ka sirmā senatnē dzīve ir bijusi ļoti vienkārša. Ar lielām pūlēm uzceltā mazā ēcīņa tika izmantota daždažādām vajadzībām. Kad cilvēks kļuva turīgāks, vienkāršais dzīvesveids pārveidojās, un, pieaugot dažādām vajadzībām, radās vēlēšanās un nepieciešamība vienas telpas vietā tikt pie trim telpām un vēl vairākām. Dzīvojamā telpā, pirtī un rijā bija

* Lett. litt. Magaz. XIV, 1, 115. lpp.

nepieciešama krāsns, kuras mūrēšana nepieredzējušam cilvēkam sagādāja grūtības, tāpēc ilgāku laiku cilvēki sildījās pie vienas krāsns, turpat gatavoja ēdienu, mazgājās un pēc tam žāvēja labību.

3. PIRTS

Šķiet lietderīgi tūlīt pēc dzīvojamās mājas un rijas apskatīt latviešu pirti, kaut arī mūsdienās tā ir vismazākā sētas ēciņa un atrodas zemnieku sētas nomaļākajā vietā. Šāda izkārtojuma pamatā ir, pirmkārt, nupat (107. lpp.) aprakstītais, ka senlaikos dienvidlietuviešu pirts un rija bijusi viena un tā pati ēka, jo tur ar vārdu *pirtis* (t. i., pirts) apzīmēja labības kalti, pēc Širvīda *pirtyne* — dūmu kambaris (tā varēja būt tikai labības kalte, kur karstajos dūmos žāvēja labību). Prūšu Lietuvā pirtis vairs neizmanto un tās ir jau pilnīgi aizmirstas. Otrkārt, kā arī turpat (107. lpp.) minējām, somu tautas ar vārdu *pirtti* apzīmē ēku, kas ir gan pirts, gan rija un mājoklis. Treškārt, ir zināms, ka latviešiem agrāk ļoti bieži un reizēm vēl mūsdienās ir vecāki cilvēki, kuri nav saimes locekļi un kurus sauc par *valeniekiem*, t. i., cilvēki, kuri dzīvo neatkarīgi, brīvi, *valā* un kuriem pirts kļuvusi par mājokli. Jaunībā esmu redzējis, kā šādi *pirtnieki* sestdienas vakarā iznes savu trūcīgo iedzīvi pirts priekšā, kamēr saimes ļaudis nāk mazgāties. Tādējādi latviešu (un somu) pirts ir cieši saistīta ar riju un dzīvojamo māju.

Bez šaubām, apskatāmās ēkas nosaukums norāda, kādam nolūkam tā paredzēta, proti: *pirts*, ģen. *pirts* (i-celms), lietuviešu *pirtis*, senslāvu — *pa-prūtī*, *pa-pertī*, *pa-pratī*, cēlies no *pert* jeb *pērt*, lietuviešu *perti* — sist, pērties ar lapu slotu. No tā atvasināts *pērt* bērnu ar žagaru (sal. *pēriens* — pēršana ar žagariem vai rīkstēm). Pēršanās ar lapu slotu ir neatņemama sastāvdaļa latviešu, lietuviešu, slāvu un somu pirtīs. Nozīme “mazgāt”, “mazgāties” ir tikai atvasināta (sal. senslāvu valodā *partī* — sist, mīdīt, mazgāt). Vai pirts ir izmantota citiem nolūkiem, tas jau ir turpmākās attīstības jautājums, kura skaidrošanā palīdz etimoloģija.

Tā kā somu tautām vārds *pirtti* apzīmē gan pašu pirti, gan mazgāšanos tajā, jāpiekrīt Tomsena atziņai, ka šīs tautas gan vārdu, gan visu ar pirti saistīto ir iemācījušās un aizguvušas no latviešiem. Šāds mazgāšanās veids kopš seniem laikiem ir pazīstams arī slāvu tautām. Jau Nestora hronikā mazkrievu pirts (*baņa*) aprakstīta tieši tāda, kādu latvieši izmanto vēl mūsdienās.

Austrumeiropā dzīvojošām tautām pirtis ir raksturīgas, tas ir svarīgs un nepieciešams līdzeklis tautas veselības uzturēšanai.

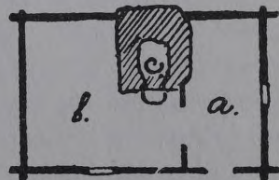
63. att.

Tagad aplūkosim mūsdienu latviešu pirti (63. att.). Tajā ir lielāka un mazāka telpa. Vispirms ieiet mazākajā — priekštelpā (64. att., a), kurai mūsdienās jau ir arī griesti. Senāk to nebija, cilvēkam ieejot pirtī, skatiens atdūrās jumtā. Drēbes cilvēki noliek uz ļoti vienkārša sola vai arī pakarina uz sienā iedzītiem vadžiem.

Pa otrām durvīm no priekštelpas ieiet pirtī (64. att., b), kurai tagad parasti ir cieši griesti un krāsns kaktā pie priekštelpas sienas (64. att., c).

Man ir pazīstami trīs dažādi pirts krāsns veidi. To kopējās pazīmes ir: 1) kurtuve dziļākā vai seklākā bedrē, lai zemos griestus pasargātu no ugunsnelaimes; 2) virs kurtuves salikts daudz apaļu laukakmeņu, kas, sakarsēti un aplieti ar aukstu ūdeni, rada pirtī nepieciešamo tvaiku.

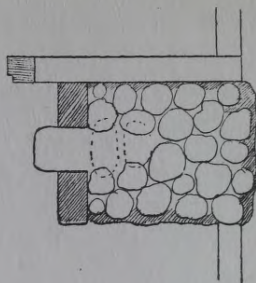
Atšķirības ir šādas: 1) vismodernākajām krāsnīm ir sānu sienas, kas mūrētas no laukakmeņiem un māla vai pat no ķieģeļiem. Virs tām ir ķieģeļu velve, kurai vidū ir caurums, pa kuru uz sakarsētajiem akmeņiem lej ūdeni. Virs kurtuves ir 2–3 velvju loki, uz kuriem sakrauti akmeņi; 2) vecāka veida krāsnij (65. un 66. att. — no Sātiem) augšā velves nav, bet ir tikai četras sānu sienas, kas uzmūrētas 2–3 pēdu augstumā virs grīdas. Minēto 2–3 velvju loku vietā šeit no sienas uz sienu kā jumta spāres saslieti šauri, garenī akmeņi, kuri notur uz tiem uzliktos laukakmeņus. Tieši

64. att.

65. att.

66. att.

šāda veida krāsnis ir raksturīgas arī somiem; 3) visvecākā veida krāsnis ir vēl vienkāršākas. Te nekas nav mūrēts. Lielāki garenī akmeņi jumtveidīgi saslikti tā, lai zem tiem var iekurt uguni un virsū sakraut laukakmeņus. Apakšā uz brīvi sakrautajiem akmeņiem ir uzvesta 1–2 pēdas augsta zemes kārtā, kas neļauj ugunij izlauzties uz āru, bet virza to uz augšu.

Skursteņi ir tikai visjaunākā laika pirtīm. Vienalga, vai skurstenis ir vai tā nav, kurināšanas laikā pirtī ir dūmi. Kad akmeņi ir sakarsuši un uguns izkūrusies, uz akmeņiem uzlej aukstu ūdeni un telpu piepilda tvaiks. Kad pēdējie dūmi un pirmais tvaiks ar pirtsslotu no sienām un griestiem noslaucīti un no telpas izlaisti, tad aiztaisa logu aillas un durvis un pāršanās var sākties. Kādā pasakā ir teiciens: *pirti izkurināt un garu iepērt*, kas, iespējams, liecina par paražu “iepērt” tvaiku ķermenī ar pirtsslotu.

Kādā mīklā pirts krāsns ar tās apaļajiem akmeņiem raksturota šādi: *sieva sēž kaktā, pilns klēpis rāceņu*. (A. B. 454)

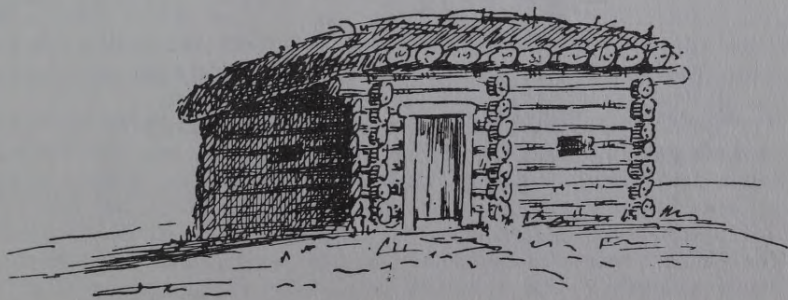
Iepretim krāsnij pie sienas, apmēram 2 $\frac{1}{2}$ –3 pēdas no grīdas, atrodas pāris pēdu plats sols, kas senos laikos, šķiet, bijis no māla. Šo solu latvieši sauc par *lāvu*. Nedomāju, ka vārds aizgūts no vācu “Lage”, jo pirmajā zīlē ir garš “a”, bet no vācu valodas aizgūtajos vārdos uzsvērti garie patskaņi nav sastopami (sal. lietuviešu *lova*, kas nozīmē gultas vietu, bet sākotnēji — tikai solu, lažu). Ulmanis min arī apzīmējumu *pala*. Pirts apmeklētāji svīzdami gulēja uz šā sola un pārmaiņus pēra cits citu ar lapotu bērzu zaru slotu, ik pa brīdīm iemērcot to karstā ūdenī. Karsto ūdeni nesa vai nu no dzīvojamās mājas virtuves, vai arī, ja tas bija pārāk tālu vai neērti, karsēja uz vietas, salejot auksto ūdeni spaiņos vai ballā un metot tur nokarsētos akmeņus no kurtuves vai krāsns augšas. Kādā Sātu draudzes pirtī šim nolūkam vēl nesen blakus pirts krāsnij atradās no prāva blūka izdobta sile (sk. 65. att.).

Pirtsslotas visam gadam sēja vasaras sākumā, jo tad lapas ilgāk turas pie zariem. Tās sēja platas, plakanas un uzkāra klētsaugšā, kur tās labi saglabājās. Parasti šāda pirtsslota derēja tikai vienai reizei, jo pēc lietošanas tā zaudēja lapas un bija jāizmet. Nolietotās slotas sauca par *izperām*, no vārda *izpērt*.

Raksturīgas ir tautas mīklas: *vīrs iet uz tiesu, zaļa kančuka padusē* (A. B. 453); *melns zirgs, sarkans jājējs, zaļa (zaļa vara) pātaga rokā* (A. B. 452).

Pirti nepieciešams ir *garmetis* (no *gars* un *mest*) — koka ķipītis ar īsu kātu, ar ko uzliet ūdeni uz karstajiem akmeņiem.

Trūcīgāki cilvēki vai arī nomaļāku vietu iedzīvotāji ceļ vienkāršākas un primitīvākas pirtis. Pat Dobeles tuvumā ir sastopamas pirtis ar baļķu sienām, bet bez jumta uz spārēm. Tā vietā uz visām četrām sienām šķēršām salikti koki, uz tiem uzbērtā kārtā zemes, kur zaļo zāle. Kādā citā vietā šiem griestiem, kas balstās uz nevienāda augstuma sienām, ir lielāks slīpums uz vienu pusi, lai lietus ūdens labāk varētu notecēt (67. att.). Ja negribēja vai nevarēja pirts sienām sagādāt baļķus, tad uzkalna nogāzē vai upes krastā izraka apmēram divas kubikasis lielu alu, kuras viena puse — pret ieleju — palika vaļā. Baļķu sienas tur nebija nepieciešamas, jo, lai telpu pasargātu no ieegrūvuma, pietika tās kaktos iedzīt pa pāļu pārim, kuru starpās salika plēstus kokus. Priekšpusē ielika durvis. Uz griestiem, kurus veidoja no cieši kopā saliktām kārtīm, uzbēra zemi. Šādas vienkāršas būves pietika viena cilvēka mūžam. Vienā pusē tajā atradās neliela, no akmeņiem krauta krāsns, un pie dibensienas bija *lāva*. Par šādu pirti Ilūkstes apkārtnē minēts Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas “Rakstu krājumā” (1897, XI, 88. lpp.). Šāda veida pirtis ir sastopamas Liepupes krastos starp Jelgavu un Bausku un droši vien vēl šur tur. Parasti tās netiek apdzīvotas.

67. att.

Tādu pašu pirti Veske ir redzējis Viruzemes igauniem, kuri dzīvo Somu līča krastā, un to aprakstījis igauņu laikrakstā "Mūsu Zeme".* Zemnīcas sienas šajā pirtī izliktas ar kaļķu plāksnēm, nevis ar kokiem. Telpa ir sešas pēdas augsta, 2 1/2 asis gara un tikpat plata. Pirtī ir akmens krāvuma krāsns (igauniski *keres***) un lāva. Veskes uzticības persona — vietējais zemnieks — stāsta, ka šajā ļoti senlaicīgajā pirtī cilvēki kādreiz arī dzīvojuši, līdz iemācījušies celt labāku dzīvojamo māju un šo pirti *saun* atstājuši par mitekli nabadzīgiem cilvēkiem.

Nobeigumā vēlreiz pievērsīsimies latviešu pirtīm un papildināsim iepriekš teikto ar ziņām no hronikām un mūsu tautas tradīcijām.

Latviešu Indriķis stāsta, ka igauņi un sakalieši, atkāpdamies no Autines, sagūstījuši latviešu virsaiti Tāivaldi (Trikātā pie Valmieras), kad viņš gājis uz pirti no slēpņa mežā, un pie uguns viņu līdz nāvei nomocījuši, gribēdami izspiest naudu.*** Indriķis stāsta arī par libiešiem pie Iksšķiles, kā tie reiz, nelabā apsēsti, no savām pirtīm esot gājuši uz Daugavu cerībā tur nomazgāt saņemto kristīgo ticību.**** Iedzimto sacelšanās toreiz apspiesta. Šeit iederas arī stāsts no Atskaņu hronikas par kāda adatu tirgoņa nogalināšanu igauņos, tuvu latviešu robežai. Šis vīrs dabūjis šķietami viesmīlīgas naktsmājas pie kāda pāra netālu no Kārķiem. Saimnieks viņu pacienājis ar vakariņām, apsoliļis būt viņa aizstāvis un pirms gulētiešanas aizvedis uz tikko izkurināto pirti (še nosaukta par *stube* —

* 1884, I, Nr. 5–8.

** Šie (pēc A. Felta kundzes) pilnīgi atsevišķie *keres*, *keris* (igauniem), tāpat kā pašas telpas nosaukums *pirti* (somiem), šķiet, norāda, ka somu tautas to ir aizguvušas no latviešiem; sal. latviešu *kerešas* (dsk.) — karsējamie akmeņi rijās un pirtīs; *ceri* jeb *ceras* — akmeņi uz pirts krāsns velves, kurus aplēja ar ūdeni; tāpat vārds *karsts*.

*** Heinr. v. L., XIX, 3: Et circa vesperam venientes in Tricatuam, invenerunt Thalibaldum de silvarum latibulis ad balnea rediisse, et comprehenderunt eum et vivum crudeliter ad ignem cremaverunt (..) Vakarpusē viņi nokļuva Trikatā un atrada Tāivaldi, kas no mežu slēptuvēm bija atgriezies pie pirtīm, saķēra viņu un nežēlīgi dedzināja dzīvu uz uguns, piedraudēdami ar nāvi. — "Balneum" (vsk.) nozīmē peldi un peldvietu. Tā kā šeit lietots "balnea" (dsk.), jādomā, ka runa ir nevis par "peldvietām", bet gan par pirtīm, mājām pretstatā "latibula silvarum". Paliek neskaidrs, vai šīs mājas bijušas tikai Tāivalža pirtis vai arī vienlaikus viņa paša un viņa biedru dzīvojamās mājas.

**** Heinr. v. L., II, 8: (..) perfidi Lyvones, de balneis consuetis egressi, Dune fluminis aqua se perfundunt, dicentes: Hic iam baptismatis aquam cum ipsa christianitate removemus aqua fluminis et fidem susceptam exfestucantes, post Saxones recedentes transmittimus. Līdzko vējš kuģus bija aizdzinis no ierastajām pirtīm, raugi, ienāca nodevīgie līvi, aplaistījās ar Daugavas ūdeni un sacīja: "Še nu ar upes ūdeni noskalojam kristības ūdeni līdz ar pašu kristietību un, atmezdami pieņemto ticību, aizsūtām to pakal aizbraucējiem sakšiem." — Tas, ko latviešu Indriķis stāsta, pilnīgi saskan ar latviešu tautā vēl tagad saglabāto paražu — pēc sviedrēšanās cilvēki neapģērbušies skrien ārā no karstās pirts un pie strauta vai dīķa aplaistās ar aukstu ūdeni vai arī lec ūdenī.

istaba). Ejot turp, viņš slepus paņēmis līdzī divus cirvjus — vienu sev, otru sievai, kurai bija jāuzmana, kad ciemiņš nāks ārā no pirts, un jādod pirmais sitiens. Vīrs šo kauna darbu pabeidzis.*

Atskaņu hronika

Tas bija vāciet's nebagāts,
un amats viņam bija tāds:
ar adatām viņš tirgojās,
pa ciemiem apkārt nesdams tās.
Tas, kādā krogā iegājis,
bij draugus atrast domājis.
To saimnieks laipni uzņēma,
bet galā ļaunums iznāca.
To pabarojis, teic viņš tā:
"Tu ļaunas domas nedomā:
pie manis nevar slikti klāties.
Mēs kopā iesim nomazgāties."
Tam pirti sataisīja siltu.
Tad saimnieks paņēma ar viltu
Divus cirvjus nemanot
un sievai šādi piesakot:
"Tev vajadzēs man palīdzēt
šito vīru nogalēt.
Durvju priekšā nostāties,
gaidi, kad viņš ārā ies,
tad pa galvu būs tam kraut,
lai viņš nevar blaut,
bet lai ātri beigts viņš krīt."
To sieva apņēmas tūlīt.
Šāds padoms ļoti nešķīsts bija.
To abi arī izdarīja:
tie vīru drausmi nokāva
un viņu krūmos ievilka,
viņš kails tur gulot palika.

der was ein dūtscher, māzen rīch;
mit nālden bejagete er sich,
von durfe zū durfe trūce er die.
des amtes er sich begie.
der quam an eine stat gegān,
dā er gūte vrūnde wānte hān.
der wirt in gūtlīch entpfīene,
daž doch zū bōsem ende ergīene.
er gab im zu ežzene und sprach:
«ensorge nicht vor ungemach:
ich behūte dich vor schaden.
wir suln mit einander baden.»
man machte in eine stube warm.
der wirt nam undir sīnen arm
zwei biel, dā der gast nicht sach.
zū sīnem wībe er alsō sprach:
«hilf mir slāen disen man:
des libes ich im nicht engan.
du salt wesen vor der tur:
nim war als er gēet her vur,
so slā in an daž houbet sīn.
ich tū dir danne helfe schīn,
daž er vil schīre tot gelīt.»
daž gelobete sie im ān allen strīt.
daž was ein verwaž rāt.
sie vollenvūren mit der tāt:
vil jēmerlīchen morten sie in.

* Reimchr. v. 1281–1307.

Atskaņu hronikas stāsts ir ļoti pamācošs. Tas pierāda, ka gan igauņiem, gan, protams, arī latviešiem pirts jau tolaik ir bijusi no dzīvojamās mājas savrup celta ēka. Tomēr ir interesanti, ka hronists pirtiņu sauc par *stube*. Tātad laika gaitā baltu pirts istaba pārveidojusies par atsevišķu pirts māju jeb pirti. To acīmredzot var izskaidrot tādejādi, ka pirtiņā ir bijusi tikai viena telpa. Jēdzieni “māja” un “istaba” šeit ir identiski. Tā kā istabā kopš seniem laikiem jābūt krāsniņ, šis vārds apzīmē seno dzīvojamo istabu, un, kā mēs zinām, pirts tolaik tieši šim nolūkam arī kalpojusi.

Latviešu tautas pasākās bieži ir sastopamas norādes, ka pirts izmantota par cilvēku mājokli. Stāsts par bagātu vīru, kas kļuvis nabags un bijis spiests atteikties no savas labās dzīves un apmesties uz dzīvi pirtī, varbūt ir radies jaunākos laikos. Senāks, šķiet, ir nostāsts par velnu, kas savu kalpu uz maizes *lizes* gribējis iešaut karstā pirts krāsnī. Tas viņam nav izdevies, jo puisis uzgulies uz lizes šķērsām. Nu velnam jāparāda, kā pareizi jāgul, un puisis ar saviem palīgiem zvēriem iešauj velnu krāsnī, kur tas karstumā dabū galu. Notikums risinās pirtī (Lerhis-Puškaitis, IV, 143. lpp.), tātad jāsecina, ka pirts krāsns kādreiz acīmredzot lietota arī maizes cepšanai.

Sensenā paraža, ka grūtniece, jūtot savu stundu tuvojamies, devās uz pirti, ir ne tikai pierādījums, ka latvieši reiz dzīvojuši pirtī, tā ir arī liecība pirts ciešajai saiknei ar tautas ģimenes dzīvi. Par to poētiski runāts daudzās tautasdziesmās, vecākajās pieminot grūtnieču aizbildni pagānisko *Laimu*, ko vēlāk izspieda katoļu Marija, t. i., pirms četrsimt gadiem. Citēsim dažas tautasdziesmas.

*Es savai līgavai
Līdz pirtei tiltu taisu,
Lai kājiņas neapmirka
Ar Laimiņas staigājot.*

Ich bereite meinem Liebchen
Bis zur Badstube einen Steg,
Auf dass ihre Füßchen nicht nass werden,
Wenn sie mit der Laima dorthin geht.

(A. B. 2723)

*Pie pirtiņas liepa auga,
Pirtī zari ielīkuši;
Tur sieviņai pieķerties
Grūtajās dienās.*

Bei der Badstube wuchs eine Linde,
In die Badstube beugten sich die Zweige hinein,
Einen Halt dem Frauchen zu bieten
In den schweren Tagen.

(A. B. 2971)

*Pirtiņā ieiedama,
Cieti vēru pirtes duris;
Dievs zin, Dievis, mīla Māra,
Vai iziešu, neiziešu.*

In die Badstube hineingehend
Zog ich fest die Thüre an;
Gott weiss es, Gott und die Liebe Maria,
Ob ich wieder heraus oder nicht heraus kommen werde.

(A. B. 2550)

Liepa tautasdziesmās ļoti bieži ir minēta kā sievišķības simbols, šeit kā palīdzīga sievietē.

<i>Vai, manu lielu prieku, Ko es daudzi priecājos! Pērn bij' kāzas — trai, rai, rai! Šogad pirtī — vai, vai, vai!</i>	<i>O weh über meine grosse Freude, Die mich so hoch erfreut hat! Voriges Jahr Hochzeit — trai, rai, rai! Dies Jahr in der Badstube — wai, wai, wai!</i>
---	---

(A. B. 3064)

Arī kāda paruna norāda uz minēto paražu: *ne ikkatrs, kas pirtī dzimis, pirti prot kurināt*. Citiem vārdiem sakot — prasme un prāts neie-dzimst.

Arī pasakās norādīts ne vien uz pirts un mājokļa, bet arī uz rijas un mājokļa kādreizējo identitāti. Dziļā, biezā mežā stāv *pirtiņa*, kurā dzīvo burve. Viņa nobur vienu no diviem brāļiem, kurš kopā ar saviem palīgiem dzīvniekiem ienācis mežā. Pēc gada atnāk otrs brālis meklēt pazudušo. Viņš piespiež burvi pateikt, kur ir palicis pazudušais brālis. Burve saka: *pirtiņā uz ārdiem*. Tur pazudušo arī atrod, bet viņš ir *gluži sakaltis* (Lerhis-Puškaitis, IV, 136. lpp.). Kādā kurzemnieku pasakā arī ir nepārprotami norādīts uz pirts un rijas apvienojumu (Lerhis-Puškaitis, IV, 185. lpp.).

4. KLĒTS

Vārds *klēts* (ģen. *klēts* pēc i-celma), lietuviešu *klėtis*, kas tiek lietots arī Baltijas vāciešu valodā, cēlies no slāvu *kljet*. 15. gadsimta sākumā vācu–prūšu leksikonā minētais senprūšu vārds *clenan* — būda, blakuspiebūve, vāciski atveidots ar vārdu *kleet*, šķiet, ir cēlies no cita celma un drīzāk atbilst slāvu *hļevina*, maza māja (krieviski *hļev* — kūts, latgaliski *klāvs* un *klāva* — aitu kūts).

Aizvēsturē latvieša mantība bija tik niecīga, ka tai nebija vajadzīga atsevišķa glabātava. Slietenis vai *nams* bija pietiekami liels visas mantas glabāšanai. Tomēr *nama* tuvumā pamazām sāka celt mazu ēciņu. Viena vai arī vairākas šādas mazas klētis vēl tagad redzamas Austrumvidzemē latgaliešiem. Mūsdienās ikvienā zemnieku sētā katrai ģimenei ir sava atsevišķa klēts — gan precētam kalpu pārim, gan saimniekam, māju īpašniekam. Agrāko atsevišķo ēciņu vietā tagad bieži vien zem kopīga jumta cel vairākas telpas. Tā sauktajā kalpu klēti katram kalpam ir savs nodalījums. Kalpu klēts parasti neatrodas tik tuvu dzīvojamai mājai kā saimnieka klēts. Saimnieka klēts ir lielāka, ar vairākiem nodalījumiem un celta dzīvojamās mājas tuvumā, lai pa mājas logiem būtu redzamas klēts durvis un lai varētu pamanīt iespējamus zaglus.

Kalpu klėtis, protams, ir mazākas nekā saimnieku klėtis, parasti tajās ir tikai viena telpa ar vienām durvīm, loga nav. Saimnieku klēts ir lielāka, tajā ir vairākas telpas, katrai savas durvis. Latviešu un lietuviešu klētim ir paklēts — telpa zem klēts grīdas. Vecajās klētīs apakšējie sienu balsti uz atsevišķiem lieliem, augstiem akmeņiem, lai pa to spraugām paklētē varētu iekļūt gaiss un to caurpūst vējš. Tā tiek panākts, ka graudi klēti necieš no zemes mitruma un uzglabājas sausi. *Paklēte* dažkārt ir tik augsta, ka tur var ielīst cilvēks, un tā noder arī dažādu saimniecības priekšmetu pasargāšanai no nelabvēlīgiem laika apstākļiem. Otra raksturīga latviešu klēts iezīme ir uz stabiem balstīta šaurāka vai platāka *priekšklēts* jeb *lievenis* (vīr. dz.; *lievenes*, siev. dz. dsk.), kas aizņem visu klēts priekšu un noder dažādu saimniecības priekšmetu glabāšanai, kā arī par telpu, kur mājas laudis var nodarboties ar roku darbiem. Šī priekšklēts, kas ēku un visu sētu dara izskatā mājīgu un romantisku (68. att.), jaunākajā laikā pamazām izzūd. Uz priekšklēti parasti veda diezgan platas vairākpakāpienu kāpnes.

Galvenais darbarīks, ceļot klēti un arī pārējās ēkas, bija cirvis. Klēts celšanā ar sevišķu patiku tiek lietots darbības vārds *cirst* (ar cirvi). Latvietis saka *klēti cirst*, arī — *taisīt, darīt*. Agrāk latvietis, kur vien bija iespē-

jams, centās iztikt bez zāģētiem dēļiem, bet, būvējot klēti, tas vairs nebija iespējams. Klēts grīdu jau sen taisīja no dēļiem, proti, no spundētiem dēļiem, jo tikai tā varēja panākt, lai gaudi neizbirtu pa grīdas šķirbām. Pierādījums tam rodams tautasdziesmā:

<i>Es savām māsiņām</i>	Ich baue für meine Swesterchen
<i>Zāģu dēļu klēti taisu,</i>	Eine Klete mit gesägten Brettern,
<i>Lai vējiņis cauri pūš,</i>	Damit der Wind durchwehe
<i>Lai nepelē sudrabiņi.</i>	Und ihr Silberschmuck nicht schimmele.

(A. B. 2600)

Arī niedru jumtam dzejiska fantāzija piešķir nozīmi klēts sausuma un saiga gaisa uzturēšanā, kaut gan diezin vai tas īsti atbilst patiesībai.

<i>Es savai māsiņai</i>	Ich baue meinem Schwesterchen
<i>Jūrasniedru klēti daru,</i>	Eine Klete mit Seeschilf
<i>Lai vējiņis cauri pūta,</i>	(vārds <i>jūra</i> šeit tiek lietots kā Jaunajā de-
<i>Lai pūriņis nepelēja.</i>	rībā: <i>Galilejas jūra</i>),
	Damit der Wind durchwehe
	Und die Aussteuer nicht schimmele.

(A. B. 2716)

Jaunākajos laikos klēts durvis bieži vien krāso raibas ar eļļas krāsām — gan skaistuma labad, gan lai tās nebojātos. Senāk tāds luksuss nebija cienā.

<i>Es neraugu augstas trepes,</i>	Ich schaue nicht nach einer hohen Treppe,
<i>Nedz rakstītas klētes durvis;</i>	Nicht nach bunt gemalten Kletenthüren;
<i>Tīrus laukus vien raudzīju,</i>	Nach wohlgepflegtem Acker allein schaute ich,
<i>Kur maizīte balta auga.</i>	Wo weisses Brot wuchs.

(A. B. 1067)

Latvietis klēti glabā visu savā saimniecībā saražoto: graudus, zirņus, miltus, putraimus (lielākos un mazākos toveros, kublos, spaiņos, mucās, trīnēs), linus, kaņepes, pienu, sviestu, sieru, žāvētu gaļu (parasti ieraustu graudos) un citus pārtikas produktus, vērptās dzijas un audeklus, apģērbus

un segas (kastēs, lādēs, pēdējā laikā arī skapjos, daļēji arī gar sienām sakārtas), neapstrādātas ādas un gatavus apavus (pastalas), ādas izstrādājumus, vērtīgākus dzelzs priekšmetus, arī koka traukus, pusgatavus lietaškokus, kurus vēlāk izmanto, darinot mājsaimniecības piederumus, darbarīkus u. c. Klētsaugšā glabā zvērādas, tiklus, pirtsslotas, zārkus, lūku krājumus u. c.

Paplašinoties zemkopībai, radās nepieciešamība klēts graudu nodalījumā ierīkot aizvien jaunas graudu kastes. Tās darināja no aptēstiem tieviem balķiem, vēlāk arī no plankām, un sauca par *apcirkņiem* (vsk. *apcirknis*; *apcirtnis*), no darbības vārda *cirst*. Arī šeit redzam vārda *cirst* divējādo nozīmi — “ar cirvi cirst” un “ar cirvi būvēt”. *Apcirknis* nozīmē kaut ko apkārt apbūvētu. (Piemērs burtā “t” pārmaiņai burtā “k” redzams vārdā *atraikne*, *atraitne*.) Latgalieši šādu graudu kasti sauc par *arodu* (piem., Lubānā un Rēehūzena “Latviešu valodas rokasgrāmatā”), lietuviski *arodas*. Latgalietis lieto arī nosaukumu *sirobs*, ar ko raksturo arī akas grodus un tilta pamatus.

*Ziedi, ziedi, rudzu vārpa,
Deviņām ailītēm;
Mans bāliņis klēti cirta
Deviņiem arodiem.*

Blühe, blühe, Roggenähre,
In neun Zeilen';
Mein Brüderchen hat mir eine Klete gebaut
Mit neun Kornkasten.

(A. B. 4257)

(Vārpai novēl vislielāko auglību; skaitlis deviņi ir viens no svētajiem skaitļiem.)

Viens klēts nodalījums paredzēts saimniecei un saimnieka bērniem.

Tautasdziesmās minētas lietas, kas pieder pie cilvēku dzīves intīmākās daļas, un arī klēti tām ir paredzēta sava vieta, piem., meitenes vainadziņš, ko vīrs noņem jaunajai sievai un pakarina uz “zelta” vadža, arī jaunā puīša svētdienas cepure.

*Voi iesiti, bāleliņ',
Zelta vadzi klētiņā?
Kur pakārsi, kā noņemsi
Tautu meitas vainadziņu?*

Hast du, Brüderchen, einen goldnen Pflock
In die Kletenwand eingeschlagen?
Wo wirst du denn hinhängen das Krönchen,
Wenn du der Braut es abgenommen?

(A. B. 1423)

Šeit māsa domā par līgavu, ko brālis pārvedis sētā.

*Gāju tautu klētiņā,
Sviedu šautru dibinā;
Ja bij' rudzi, tad švikšēja,
Ja pelavas, tad būkšēja.*

Ich ging in des Freiers Klete
Und warf den Riegel tief hinein,
War da Korn, so tönte es hell,
War da Spreu, so tönte es dumpf.

(A. B. 1488)

Te meitene runā par tā puisa klēti, kurš lūdz viņas roku. Tā kā klēts pustumsā nevar labi saredzēt, viņa mēģina saklausīt, vai nākamais vīrs sola pietiekamu pārticību vai raizes un trūkumu.

*Kur, tautieti, tā valoda,
Kur mēs divi runājām?
Kur, tautieti, tā cepure,
Kur tu manis lūkojies?
Ne klēti, ne vadzi,
Ne tavā galviņā;
Tu solīji miežus sēt,
Noņem manu vainadziņu.*

Wo, Liebster, ist das Wort,
Das wir beide mit einander geredet?
Wo, Liebster, ist die Mütze,
Die bei der Brautschau du trugest?
Nicht ist sie in der Klete, nicht am Pflocke,
Nicht in dem Sinn dir.
Gerste versprachst du zu säen
Das Krönchen mir abzunehmen.

(A. B. 1375)

(Mieži kāzu alum. Pēc tautas paražas kāzas visbiežāk svinēja rudenī pēc ražas novākšanas.)

*Trūka, trūka māmiņai
Reizē triju gabaliņu:
Kūti govju (arī goves, vsk. ģen.), klēti pūra,
Maltuvē malējiņas.*

Es fehlte, es fehlte dem Mütterchen
Dreierlei auf einmal,
In dem Stall die Kühe, in der Klete die Aussteuerlade,
In der Mahlkammer die Müllerin.

(A. B. 1430)

Šeit kāzas ir nosvinētas, mājas meita ar jauno vīru izvadīta. Pūrs ir iekrauts, dziedātāji apdzied māmiņu, kas līdz ar meitu aizdod projām pūru.

Ģimenes klētij, tāpat kā pārējiem nodalījumiem, nav logu vai arī tie ir mazi, tāpēc klētī vasarā ir vēss, un ģimenes locekļi, it īpaši meitas, siltajā gadalaikā to izmantoja par guļamtelpu, kur dienviņā netraucēja mušas. Atstājot durvis atvērtas, strādāja dažādus mājas darbus.

*Tu, māmiņa, nezināj',
Ko dar' meitas klētiņā;
Dzīpar's taisa, sagšas loka,
Vainadziņus pīdināj'.*

Mütterchen, du wusstest nicht,
Was die Töchter in der Klete machen;
Sie bereiten buntes Wollengarn, sie machen Fransen an die wollenen
Decken,
Sie flechten die Brautkronen.

(A. B. 2798)

Tautasdziesmās tiek minēts līgavas pūrs, ko darina kāzām un kas glabājas klētī pūralādē.

Nākamā dziesmiņa ļauj ielūkoties jaunlaulāto dzīvē.

<i>Gailīšam laktu daru</i>	Dem Hahn setzte ich eine Stange
<i>Tautu dēla klētiņai;</i>	In die Klete des Gatten;
<i>Labāk mani gailīts cēla,</i>	Lieber lasse ich vom Hahn mich wecken
<i>Ne tautieša māmuliņe.</i>	Als vom Schwiegermütterchen.

(A. B. 3328)

Nav gluži skaidrs, vai šajā gadījumā vedekla grib parādīt savai vīramātei sevišķu uzmanību vai arī ieturēt zināmu distanci abu starpā.

Nošķirta no kopīgās dzīvojamās istabas, klēts ir bijusi un ir, tā sakot, ģimenes privātās dzīves svētums. Šeit laulātais pāris iegriežas, lai klusībā apspriestos, šeit ataicina uzticamu draugu uz intīmām pārrunām, šeit

precinieks bez nevēlamiem lieciniekiem sarunā līgavu, te tiek nosvinēta saderināšanās.*

Arī liela daļa kāzu svinību norisinās šajā privātajā telpā. Dažs bērns te pirmoreiz ierauga dienasgaismu, aizgājējs te atdusas zārkā, līdz bērns dienas priekšvakarā, ar zaļumiem rotātu, nelaiķi ienes dzīvojamā istabā, lai piederīgie to pēdējo nakti virs zemes apsargātu un apdziedātu (*apvā-kēšana* no vārda *vākēt*, sargāt).

Lietuviešu klēts gan pēc būvēšanas veida, gan pēc izmantojuma atbilst latviešu klētij. Jāpiebilst tikai, ka lietuviešu valodā tautas mutē un dziesmās bieži lieto divējādu šīs ēkas apzīmējumu: *klētis* un *svirna*. Pirmais vārds ir aizgūts no slāviem, otrs, šķiet, ir lietuviešu cilmes, sal. lietuviešu *sverti*, latviešu *svert* — celt ar sviru; *sviris*, *svēre*. Šī etimoloģija apzīmē augstu celtni, kas kopš laika gala ir bijusi augstu pacelta uz zemē novietotiem laukakmeņiem.

Līdzīgas noliktavu ēkas, gan ne uz augstiem akmeņiem, bet uz kopā sastiprinātiem pāļiem, senos laikos bijušas Somijā. To nosaukums ir *aitta* (sk. A. fon Tranzē, min. vietā, 44. lpp.). Arī igauņiem ir līdzīgas klētis, kas celtas augstu virs zemes, un tās sauc tāpat — *ait*.

Šķiet, senos laikos šīs zemes iedzīvotāji labības un pārtikas glabāšanai pirms klētīm vai arī vienlaikus ar tām ir izmantojuši bedres. Hronists Indriķis stāsta (IV, 3), ka bīskaps Alberts, atrazdamies aplenkumā Meinharda celtajā Salaspilī, ko apdzīvoja pats un lībieši, trūkstot pārtikai un zirgu barībai, esot atradis “annonam plurimam et cibaria in diversis foveis”. Ceļotājs Brands vēl 1693. gadā Vidzemē ir redzējis šādas labības bedres un stāsta, ka tās bijušas izklātas ar bērza tāsīm un salmiem, ka tajās glabāti ne vien graudi, bet arī pārtika — šķiņķis un speķis — un ka lielākas drošības labad zeme virs bedres esot apsēta. Piebildīšu, ka tādā gadījumā produkti šajā bedrē glabāti gandrīz gadu. Latvieši vēl šobaltdien žāvētu cūkas gaļu glabā ieraustu graudos. Šāds uzglabāšanas paņēmiens kopš aizvēsturiskiem laikiem bijis jau trāķiešiem un skitiem (sk. A. fon Tranzē, min. vietā, 44. lpp.).

* *Trīs runāja klētiņā;
Ko runāja, nerunāja?
Tēvs dod meitu, māte liedz,
Tautiets lūdza raudādams.
Lūdž, tautieti, tēv' ar māti.
Lūgsi manis vēl mīlāki,
Ko darīs tēvs, māmiņa,
Kad es iet negribēšu?*

Drei redeten in der Klete;
Was redeten sie, was redeten sie nicht?
Der Vater gewährt die Tochter, die Mutter verweigert sie;
Der Freier bittet mit Thränen.
Bitte, Freier, den Vater und die Mutter,
Mich wirst du noch viel inständiger bitten.
Was würden Vater und Mutter thun,
Wenn ich nicht (mit dir) würde gehen wollen?

(A. B. 1734)

Mūsdienās latvieši kartupeļus labprāt glabā bedrēs, ko parasti rok smilšainā zemē. Lai kartupeļus pasargātu no smiltīm un sala, bedres iekšpusi izklāj ar salmiem. Pagrabus zem mājām latvieši pirms vācu ieceļošanas nav pazinuši un mūsu dienās tos būvē ļoti reti. Ja sētas tuvumā ir kāda krauja, tad tajā izrok alu, kurai priekšā aizliek virās iestiprinātas durvis. Nereti ir sastopami kaut kur dārzā uz lidzenas zemes no īsiem balķiem uzcelti un ar biezu zemes kārtu apmesti pagrabi. Tas jau ir jaunāko laiku sasniegums.

5. KŪTS, STALLIS

Augšzemniekiem un ležzemniekiem ir atšķirīgi nosaukumi lopu kūtīm. Austrumos kūti sauc *klēvs*, *klāvs* (augšzemnieku dialektā *klovs*, vīr. dz.) vai *klāva*. Šis vārds saistās ar daudzām indogermāņu valodām, piem.: krievu — *hlev*, poļu — *chlev*, gotu — *hlija*. Šajā vārdā varētu saskatīt senprūšu *clenan* (akuz.), ja pieļaujam, ka burtā “n” vietā ir burts “v”. Interesanta ir Bankalari ziņa (min. vietā, 32. lpp.), ka romāņu Graubindenē mūra lopu kūti ar virsū uzbūvēto koka spīķeri (=lopbarības šķūni?) sauc par *clavao*.

Lubānas augšzemnieku tautasdziesmā ir minēts *klēvs* un tā nodrošināšana pret *skaudēju* burvestībām. Adatas un izkaptis, protams, jāuztver kā tēlaini priekšstati.

*Es savām telītēm
Adatiņu klēvu daru,
Adatiņu klēvu daru,
Izkaptiņu jumtu jūmu,
Lai dūrās, lai šķērdās
Mana govju (t. i., govju) skaudējina.*

Ich baue für mein Jungvieh
Einen Stall mit Nadeln,
Einen Stall mit Nadeln,
Ich decke das Dach mit Sensen,
Damit sich steche, damit sich schlitze
Die Neiderin meiner Herde.

(A. B. 4454)

Vispārējais zemnieku lopu mītņu apzīmējums ir *kūts* kā i-celms no kāda veca vārda, lietuviski *kutis*. Zirgu novietni latvieši un lietuvieši sauc par *stalli*, kas ir aizgūts no vāciešiem. Domājams, ka tikai iecelotāji latviešiem iemācīja celt atsevišķu ēku zirgiem. Pēc iepriekš teiktā secināms, ka ziemā zirgi mitināti rijas piedarbā (Rūjienā, Cēsis). Jāpieņem, ka senāk latviešu zirgiem vispār nav bijis pajumtes, izņēmums bija bargajā ziemas laikā. Visu siltāko gadalaiku arī naktis zirgi pavadīja pļavās, kā tas notiek vēl tagad, kaut gan katrā lauku sētā ir zirgu stallis. Latviešu tautas dzīvē līdz pat mūsdienām ir iesakņojusies paraža kalpa pušiem un atkarībā no apstākļiem arī meitām saimnieka zirgus vakaros izjāt meža pļavās (tagad āboliņa laukos), kur viņi pavada nakti kā *pieguļnieki*, tāpēc to sauc par *pieguļu* (no *gulēt* un *pie*). Parasti naktī divi no zirgu sargiem sildās pie ugunsкура, un tikai pēdējā laikā apdomīgākie naktsguļai izmanto divriču ratus vai būdiņu uz ragavu (*ragus*) sliecēm.

Agrāk saimniecības bija mazas un mājlopu skaits nebija liels. Mūsdienās tīrumu platība un zemnieku ganāmpulki ir kļuvuši lielāki. Agrāk pietika ar mazām kūtiņām, kuras saimniekam, iespējams, bija vairākas — govīm, aitām, cūkām un pamazām arī zirgiem. Precētais kalps — *bandenieks*, kura alga ietvēra arī zemes gabalu (*bandas*, dsk.), — savu zirgu, govī un citus lopus turēja atsevišķā kūtī. Senāk šīs kūtiņas bija atsevišķas ēcinās, vēlāk tās sabūvēja kopā zem viena jumta.

Šo kūtu celtniecības veids kopš seniem laikiem ir mainījies mazāk nekā dzīvojamo māju celtniecība. Mājlopu vajadzībām celtās ēkas nav izgājušas tādu kultūras attīstības posmu, kā tas ir ar cilvēku mājokļiem. Tāpēc vēl šodien pēc kūts var spriest, kā cilvēks senatnē ir cēlis ēkas savām vajadzībām. Tikai visjaunākajā laikā, kad arī zemnieka saimniecībā tiek izmantots jau daudz modernu atklājumu, latvietis savus lopus sāk kopt racionālāk un līdz ar to lietpratīgāk iekārtot kūtis.

Tieši kūts celtniecībā sienām visilgāk tika izmantoti apaļi koki, un visilgāk tās iztikušas bez mūrētiem pamatiem. Tikai kopš neilga laika apakšējie balķi, kas no mēsliem visātrāk sapūst, tiek aizstāti ar mūri. To dara arī tāpēc, ka zemnieku sētas īpašnieks būvkokus vairs nesaņem no muižas meža par velti, kā tas bija kļaušu laikos. Kūtim pārsvarā ir augsti sliekšņi, tā ka lopi tikai ar grūtībām tiek tiem pāri, iekams kūts nav pilna ar mēsliem.

Stiklotu logu nav gandrīz nevienā latviešu kūtī. Lopi stāv tumsā, vecākās kūtis labākajā gadījumā ir mazas gaismas un gaisa ailas, kuras ir izcirstas gulbalķos tā, ka pusi ailas augstuma veido izcirtums apakšējā balķī, otru pusi augšējā, un tāpēc tam ir iegarena forma. Ja logailu izcirstu

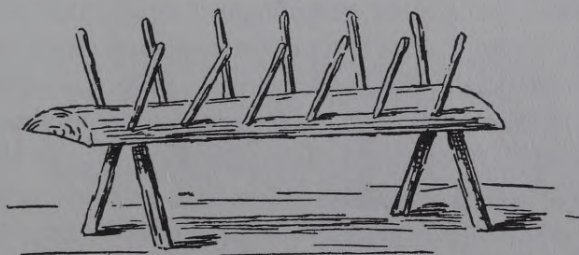
pa visu baļķi no apakšas līdz augšai, tad baļķu gali ap logailas aplodu būtu kaut kā jānostiprina, lai tie neizšķiebtos no sienas. Šīs mazās gaisa un gaismas ailas, sākoties ziemas salam, aizbāza ar salmu vīkšķi vai, kultūrai progresējot, aiztaisīja ciet ar aizbīdni.

Kūts griesti, uz kuriem glabā sienu un salmus, bija salikti no blakus brīvi gulošām kārtīm, tāpēc gadījās, ka, ņemot barību, kalpone uz tām pakrita, kāja izslidēja pa kāršu spraugu cauri un tika savainota. Griesti no nomaļiem vai pat no istiem dēļiem ir jau visjaunākā laika sasniegums.

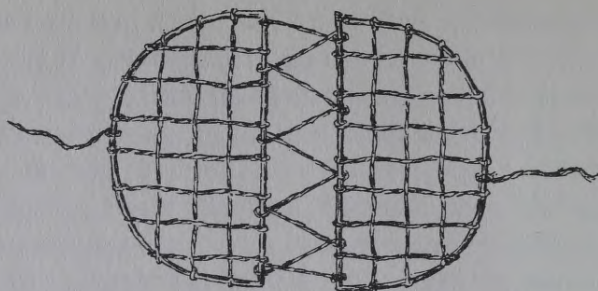
Celtniecībai attīstoties, blakus kūtij cēla lopbarības šķūni bez griestiem, kurā pietika vietas pirms lopu barošanas tiem nepieciešamā siena un salmu sajaukšanai. Siena un salmu maisījumam Jaunaucē ir vairāki nosaukumi: *krači* (dsk. nom., vīr. dz.), citur *kračas* (dsk. nom., siev. dz.), *kratekles* (dsk. nom., siev. dz.), kas cēlušies no vārda *kratīt*.

Lai barības šķūnī cieši sablīvēto sienu varētu vieglāk izvilkt, latvietis lietoja noteikta lieluma zaru kāsi. Īsus salmus varēja sajaukt ar sienu bez pūlēm. Garos salmus dažās zemnieku sētās mūsdienās sasmalcina ar modernām eksekļmašīnām. Manā jaunībā tas notika citādi — ļoti vienkārši. Primitīvā solā no augšas slīpi iedzina pa pāriem vairākus pulķus (69. att.). Starp šiem pulķiem ievietoja garo salmu kūli un sola galā ar izkopts asmeni, kas bija noņemts no kāta un ko turēja brīvajā rokā, sagrieza vēlamajā garumā.

Lopbarības ienešanai kūtī izmanto ne vien parastu segu, bet bieži arī īpašu nestuvi (*nosis* jeb *noša*), kāda redzama 70. attēlā. No divām lokām klūgām izliec puslokus, ko savieno ar taisniem kokiem. Katru pusloku aizpin ar auklām, lūkiem vai kārklu klūgām, tad abus puslokus savieno ar virvi tā, lai tie var brīvi kustēties. Lopbarību liek uz abām pusloku pusēm, aizver tās ciet un ar virves galu, kas piesiets pie stīpas, nastu uzmet uz muguras.

69. att.

70. att.

Lai sienu no plavas un salmus no piedarba dabūtu uz kūtsaugšas, ēkas sānos jumtā ierīkota lūka, pie kuras pieslietas ļoti primitīvas kāpnes. Ja lūka neatrodas tieši virs durvīm vai virs mēslu novietnes, pie tās slīpi pieslien divus apaļus balķus, kuru galus ar tapām piestiprina pie lūkas malas. Šo balķu apakšējie gali ir pavirzīti mazliet plašāk un iespiesti zemē. Uz tiem cieši citu pie citas piestiprina malkas pagales ar plakano pusi uz apakšu un pusapaļo uz augšu. Pa šādām kāpnēm varēja droši kāpt ar salmu nastu, nepieturoties pie margām. (Mūsdienās saimniecības īpašnieks ceļ lielu, plašu kūti ar uzbraucamo ceļu kūts galā, pa kuru var uzbraukt ar veselu vezumu.)

Vēl kāds ļoti sens un primitīvs latviešu kāpņu veids, pa kurām var piekļūt pie lopbarības (arī uz kūtsaugšas), noder tikai uzkāpšanai bez nastas, kad, piem., no augšas jānomet barība. Tas ir vidēja resnuma balķis, kurā pēdas attālumā cits no cita iecirsti dziļi robi. Šādas blūka kāpnes jeb *laipas* ir diezgan stāvi pieslietas pie lūkas, arī pie kūts ārsienas zem izvirzītā jumta un piestiprinātas pie lūkas griestiem. Kāpšana pa tām nav visai ērta, bet ir droša. Šādas kāpnes bērībā esmu redzējis Auces apvidū. Tādas parasti lieto arī dēļu zāgētāji, lai uzkāptu uz zāgējamā balķa. Šīs kāpnes ir pazīstamas visā Latvijā. Tās ir pakāpienu kāpņu vai arī importēto koka kāpņu priekšteces.

Jāpiebilst, ka latvietis, pirms apguva sarežģītākas barības siles darināšanu, savu vienīgo govi sēja pie zemē vai kūtsmēslos iedzīta mieta, apmetot govij ap kaklu virvi, un barību pameta tai pie kājām. Lai virve nenoslidētu pārāk zemu, atbilstošā augstumā mietā iedzina tapu, pret kuru virve atdūrās. Taču diezgan bieži gadījās, ka govs ar garāku kakla virvi — *saiti* (no vārda *siet*) — tajā sapinās un nožņaudzās vai arī centās saiti pārķīst. Lai to nepieļautu, govij ap kaklu aplikto virves *pinekļa* (no *pīt*) galu ievēra caurumā, kas ieurbts apmēram 1 1/2 pēdas garā nūjā, un piesēja. Nūjas otrā galā arī bija caurums, kurā ievēra otru virvi, ko piesēja pie jau

minētā mieta vai kūts sienas, vai jaunākā laikā arī pie barības siles. Šādu nūju sauc par *urbi* vai *bauzi*. Vēl vecāks paņēmiens lietots Jaunpilī. No kārķļu klūgu apliem izveidoja ķēdi, kuras vienu galu piesēja pie govs kakla saites, otru ķēdes galu pa caurumu kūts sienā izvilka ārpusē un pēdējā aplī iesprauda pulķi. Stāsta, ka dažkārt puikas aiz palaidnības šos pulķus izvilkuši. Tad saimniece vai kalpone atrada govis sapinušās veselā jūklī.

Vissenākajos laikos un reizēm arī vēl mūsdienās lopus dzirdina nevis kūti, bet gan pie diķa vai strauta. Ziemā ūdeni smēla no *āliņģa* jeb *āleņģa** (lietuviski *olinge*, dienvidlietuviešu *oliuga*, pēc Neselmaņa arī *elugas*) un lopiem to deva ielietu spaiņos vai silēs. Par akām runa būs vēlāk.

Latviešu *sile* (lietuviski *silis* — pie Klaipēdas) ir garāks vai īsāks izdobts koka blukis, kas primitīvākajā formā abos galos saglabā koka apaļumu. Visa zemnieka sētas ganāmpulka vajadzībām uz pāris neaptēstiem balķiem ūdens tuvumā novieto garāku sili. Kūti govij vai cūkai priekšā noliktā sile stāv uz mēsliem. Protams, pēc mūsdienu modernā, racionālā kūts iekārtojuma var tikai iedomāties, cik pakāpeniski pie tā ir nonākts. Vienīgi ar mežiem trūcīgos apvidos siles (mūsdienās) taisa no biežākiem dēļiem vai plankām.

Barības *redeles* (dsk., igauniski *reddel*), kurās sabāž sienu zirgiem un aitām, ir līdzīgas ziemeļkurzemnieku un igauņu redeļratu sāniem. Redeļu apakšējā mala ir piestiprināta pie sienas, augšējo atstāj noteiktā attālumā no sienas. Šī ierīce nav bijusi pazīstama tālākā senatnē, kad barību lopiem pameta pie kājām.

Kad latvietis savu zirgu visu vasaru turēja ārā un ziemā mitināja pēdārbā, viņam nebija nedz atsevišķa zirgu stallā, nedz, protams, vairākas pēdas augstas dēļu starpsienas starp atsevišķām stāvvietām, kādas mēs baltu zemēs tagad redzam katrā racionāli iekārtotā zirgu stallī un vēl aizvien saucam lejasvācu vārdā par “steliņģiem”. Šo vārdu latvietis aizguvis no vāciešiem, un arī pati telpa viņam nav sveša. Plūdeņa “1” stieptā izruna

* Vārda *āliņģis* izcelsme man nav skaidra. Šķiet, ka tas nav latvisks vārds, jo, cik man zināms, latviešu valodā nav izskaņas *-iņģis* vai *-iņģe*. Lietuviešu vārdnīcās ir dots viens vienīgs skaidrojums — “tiklu āliņģis” (Kuršats), “četrstūrainš caurums ledū, pa kuru ziemas zvejas laikā ūdeni ielaiž tiklus” (Neselmanis). Tā kā latvieši rikojas līdzīgi, liekas, šim vārdam ir saistība ar latviešu *ālēt*, t.i., pēc sensenas paražas ar kārti pārbīdīt tiklus zem ledus no cauruma uz caurumu. Tā kā lībiešu vārds *ala* nozīmē “apakš”, “uz leju”, es pieņemu, ka vārds *āliņģis* varētu būt radies somu valodā tajā laikā, kad vietējās ciltis pārtiku lielākoties ieguva no zvejas. Mūsdienās vārdā *āliņģis* latvietis sauc ne tikai četrstūrīgu, bet arī apaļu caurumu, ko izcērt strauta vai diķa ledū, lai iesmeltu dzeramo ūdeni cilvēkiem un mājlopiem.

vārdos *stelliņš*, *stilliņš*, *stelliņģis*, *stilliņģis*, tāpat kā vārdā *stallis*, norāda uz aizguvumu un ir jauns pierādījums tam, ka senos laikos latvietim nav bijis nekāda stalla zirgiem. Vārdu *kūts*, cik man zināms, attiecinā tikai uz govju un aitu novietni, bet nekādā ziņā tas neattiecas uz zirgu novietni, kuras apzīmēšanai izmanto no vācu valodas aizgūto vārdu *stallis*.

Kad zemnieka sētā katrai ģimenei cēla savu kūtiņu dažādiem mājlopiem, agrāk tās tikai retos gadījumos izvietoja taisnā rindā. Labprātāk tās būvēja leņķveidīgi stūreniski kopā (71. att.) — nevarētu teikt, ka pusapli, jo jāņem vērā atsevišķo sienu taisnās līnijas. To darīja, lai kūts durvju priekšā būtu vismaz no sāniem iežogota vieta mēslu novietnei. Manā jaunībā pagalmam pievērstā šīs novietnes puse lielākoties bija vaļēja, bez īpaša žoga, bet varēja būt arī nožogota. Šo laukumu sauca un sauc vēl tagad par *laidaru* (no *laist*, *izlaist ārā*, *ielaiet*). Kad lopus nedzina ganībās, tie uzturējās laidarā.

Laidars pelna īpašu uzmanību un sīkāku pētījumu. Muižās, kur vēl nesen lopu kūtis parasti būvēja kvadrātveidīgi, laukumu kvadrāta vidū vēl mūsdienās sauc par *laidaru* un visu ēku ar laidaru vācu valodā līdz mūsdienām dēvē par “Pfahlland” (pāļu aploks). Baltijā lietoto vācu vārdu bieži izrunā “fällande”, piem., saka: “fällande” nodega, vai “fällande” ir uzcelta.

Šeit acīmredzot ir noticis apzīmējuma pārnese. Laidara nosaukums attiecināts uz kūtim, kas apbūvētas ap laidaru. Pēc nosaukuma varam secināt, ka senāk, bet jau vācu laikā, laidaru ietvērušas nevis ēkas, bet gan vienkāršs stāvkoku (palisādes) žogs. Jāpieņem, ka vissenākajos laikos latvieši lopus tur mitinājuši arī ziemā un ka ienācēji, vācu kungi, sākumā tāpat turējuši savus lopus iežogotā laukumā. Tikai daļēji un pakāpeniski, pieaugot rūpēm par lopiem, šie stāvkoku žogi aizstāti ar apjuntām lopu mītnēm. Šo pieņēmumu apstiprina no latviešu kolonistiem Minskas guberņā pirms kāda laika man atsūtītās ziņas, ka turienes baltkrievu zemnieks arī ziemā savus lopus turot stāvkoku aplokos un nepazīstot kūtis ar juntu. Tā kā, dzīvodams apmēram līdzīgos klimatiskajos apstākļos, baltkrievs lopus turēja zem klajas debess, jādomā, ka arī latvietis pirms vairākiem gadsimtiem ir varējis iztikt tāpat. Vēl 1863. gadā pārtikušu Rūjienas zemnieku sētās es redzēju tikai dažus zirgu stallus. Zirkus viņi lielākoties visu vasaru turēja ārā un tikai ziemā ielaida *piedarbā* — rijas piebūvē. Tagad pie mums uz lauka govīm taisa aplokus no pārnēsājamām vieglām kārtīm, bet senais Baltijā lietotais vācu vārds “Pfahlland” jāattiecinā uz seno latviešu stāvkoku žogiem, par kuriem mēs zinām, ka tie celti pagānu

piļu plakankalnu malās, līdz ar grāvjiem un vaļņiem veidojot galvenos aizsargnocietinājumus. Mūsu pilsētu apkaimē vēl šodien ap zemnieku sētām sastopami šādi no vidēja resnuma kokiem starp ēkām celti stāvkoku žogi, kas augstumā pārsniedz cilvēka augumu. Iespējams, ka pilsētu tuvumā tos cēla, lai labāk aizsargātos pret zagļiem, bet tālākos laukos šāda aizsardzība nebija vajadzīga. Ja vēl šodien ir sastopami šādi stāvkoku žogi, kuru augšpuse nostiprināta ar kārtīm, kas izbidītas caur stabu galos izurbtiem caurumiem, acīmredzot lai novērstu atsevišķu stabu nošķiešanas uz vienu vai otru pusi, varam secināt, ka apmēram tāpat, vienkārši un praktiski, tika sastiprināti stāvkoku žogi ap senajām latviešu pilīm.

Kūts un laidara pretstatījumu redzam tautasdziesmā, pārspīlēti apdziedot zeltu un sudrabu.

*Gotiņ, mana raibaliņa,
Kā tu māvi vakarā?
Voi tu māvi zelta kūtes
Voi sudraba laidariša?*

Kuhchen, meine Bunte,
Warus brülltest du am Abend?
Brülltest du nach dem goldnen Stalle,
Oder nach dem silbernen Pfahlwand?

(A. B. 4332)

Takas un celiņi zemnieka lauku sētā, pa kuriem no dzīvojamās mājas uz kūtim iet lopu kopēja, protams, ne vienmēr ir sausi un tīri. Tauta tad izlīdzas ar garākiem kokiem, klučiem, dēļiem, kurus liek pāri pelķēm vai dubļiem kā *laipas* (no *lipt*, lietuviski *lipti*). Sievu koris kāzās dzied poētisku dziesmiņu ligavai, kura bailodamās gatavojas iet līdzī svešajam puisim, atstāj laimīgās dzimtās mājas un laulības dzīvē pieredzēs gan grūtības, gan sāpes.

*Tautiet's manim laipu lika,
Laipu laipas galiņā;
Tautu laipas asarotas,
Tēva dubļi sidraboti.*

Der Ehemann legte mir einen Steg,
Den einen an den andern;
Die Stege im Eheleben sind thränenvoll,
Die Pfützen in der Heimat sind silbern.

III. LAUKU MĀJAS

1. APMETŅU NOSAUKUMI

Sirmā senatnē, pirms sāka nodarboties ar zemkopību, latvietis varēja iztikt ar vienu vienīgu ēku — *namu*, bet laika gaitā, rodoties nepieciešamībai pēc citām telpām, viņš nekad visas ēkas nav cēlis zem viena jumta kā, piem., Vestfālenes zemnieks, kurš kopš seniem laikiem savas dzīvojamās telpas, kūtis, piedarbu un klētis radis celt zem kopīga jumta. Latvietis atkarā no vajadzības sava mājokļa tuvumā cēla mazas, atsevišķas ēkas, lai, pieaugot ģimenei un saimei, kā arī vairojoties mantai, viss nepieciešamais būtu sarūpēts.

Kā latvietis ir saucis savas apmetnes? Jāaplūko tuvāk vārdu *māja* un *mājas* (dsk.), *sēta*, *ciems*, *sādža* jeb *sādžus*, arī *pils* un *miests* nozīme, etimoloģija un lietojums.

1. *Māja* (vsk.) ir dzīvojamā ēka, kurā dzīvo cilvēki. Turklāt tā dēvē ēku, mītņi, kurā iegriežas, gan ne baltu nozīmē, kur tā sauc arī mazāku, vienkāršāku ēku — kalpu dzīvojamo māju, kas atrodas blakus kungu dzīvojamai mājai, tātad tā sauc iebraucamo vietu pilsētā, kas atrodas blakus *mājas vietai* un kur lauku ļaudis ar saviem vezumiem rod naktsmītņi. Daudzskaitlī ar vārdu *mājas* saprot nevis vairākas ēkas, bet gan zemnieku sētu ar vairākām ēkām; *mājā* = būt *mājā* iekšā, *mājās* = atrasties vai nu kādā dzīvojamās mājas telpā, vai arī kādā no ēkām, kas atrodas pagalmā vai dārzā. Baltijas vācietis zemnieku sētu parasti sauc par “Gesinde”, klausu zemnieku dzimtlaužu nosaukumu kopš sendienām attiecināms uz viņu mītņēm. *Mājas* (dsk.) šajā nozīmē ir daudzskaitlinieks, jo latvietis skaitļa vārdu uztver distributīvā formā, līdzīgi kā tas ir latīņu valodā, piem., *divējas*, *treijas mājas*.

Lietuvietis un senprūsis nepazīst vārdu *māja*, bet ievēribas cienīgs ir fakts, ka igauņi, soms un vots pieļauj, ka šā vārda pirmsākums ir somu valodā. Indriķa hronikā *maia* bieži minēta aprakstos par ordeņa bruņinieku un latviešu kopīgajiem karagājieniem igauņu ziemeļu novados:

equos et pecora ad villam Lambiti, ubi fuerat *maia*, id est collectio eorum, compulerunt (..) viros interfecientes cetera ad *maias* asportaverunt (XV, 7); posuerunt Theutonici suam congregationem in villa magna, que Turme vocatur. Lyvones et Letti suam *mayam* elegerunt in Avispe (XXIII, 7); et cum Lethis, qui leviores erant ad persequendum eos, processimus ad villam, que Carethen vocatur, ubi *maia* eorum et congregatio fuit (XXIII, 9). — Pie Lembita ciema, kur bija viņu *maja*, tas ir, pulcēšanās vieta (..) nogalinājuši vīriešus, viņi visu pārējo nogādāja uz *mājām* (XV, 7); (..) savu pulcēšanos nolika lielā ciemā, ko sauc par Termu. Līvi un leti par savu *maju* izraudzījās Avispeli (XXIII, 7); un kopā ar letiem, kas vajāšanā bija veiklāki, sasniedzām ciemu, ko sauc par Karedu un kur bija viņu *maja* — pulcēšanās vieta (XXIII, 9). — Par šā vārda visenāko pierādījumu rakstītos avotos varētu uzskatīt Indriķa liecības 1211., 1219. un 1220. gadā. Vārda nozīmi Indriķis precizē gan ar *collectio*, gan *congregatio*, bet šajā hronikas vietā (XXIII, 9) — *maia et congregatio* — *congregatio* ir vieta, kur sapulcējas laupot izklidusie ordeņa brāļi; tādējādi rodas priekšstats par īslaicīgu pajumti, nevis par *maia* īsto nozīmi. Izklidusajiem ordeņa vīriem pēc norunas vajadzēja kādā vietā sapulcēties, un šī vieta bija viņu naktsmītne, no kuras viņi devās tālāk savos sirojumos. Tādas ir mūsdienīgā vārda *māja* nozīmes pirms 700 gadiem.

Vai vārds *māja* pēc izcelsmes pieder pie somu vai latviešu valodas celma? Autoritāte Tomsens (Beröringer, 197. lpp.) to piedēvē indoģermāņiem latviešiem un domā, ka somi to aizguvuši no latviešiem jau sen pirms hronista Indriķa laikiem. Par vārda latvisko cilmi, man šķiet, liecina no Gangas līdz Atlantijas okeānam izplatītais indoģermāņu vārda celms *maya*, ko mēs atkal atrodam gan senprūšu vietniekvārda pirmajā personā *mai-s* (vīr. dz. nom. *maja-s*), *maia* (siev. dz. *mana*), gan latīņu valodā *meus*, *mea*, arī grieķu valodā *emos*, *emē* un vēl citās valodās. Uzdrošinos izteikt pieņēmumu, ka tāpēc ar vārdu *māja* sākotnēji ir saprasts īpašums — māja, būda, slietenis (jurta). Slietenis taču bija cilvēka pirmais īpašums, kad viņš pēc mednieka, zvejnieka, gana dzīves sāka pievērsties zemkopībai. Pajumte bija pirmā nepieciešamība, lai nodrošinātu naktsmieru, pasargātu no rudens un ziemas skarbajiem laika apstākļiem, un pirmā, kas sagādāja cilvēkam prieku. Interesanti, ka sarunu valodā vārdi *māja* un *mājas* saistās ar piederību (piem., *manas mājas*, *tavas mājas*, *viņa mājas*), turpretim vārds *nams* šādā saistībā parādās daudz retāk.

2. Otrs nosaukums lauku mājām ir *sēta*; tā pamatnozīme ir žogs, iežogojums. Sākumā ap vienkāršo dzīvojamo māju, vēlāk arī ap visu ēku

kompleksu bija nepieciešams uzcelt žogu, lai mājlopi turētos kopā, līdz gani tos izdzen ganībās. Iežogojums sākumā attiecās tikai uz laidaru starp ēkām, vēlāk uz visu lauku māju kopumā. Tautasdziesmā redzams, ka *sēta* nozīmē to pašu, ko *māja* jeb *mājas*.

Šodien kūmām
Dzerama diena;
Rītu sētei
Važojama.

Heute ist für die Paten
Trinktag;
Morgen muss nach Hause
Gefahren werden.

(A. B. 3988)

Rietumkurzemes izloksnēs (Ēdole, Saka) lieto formu *sāta* (siev. dz.), arī *sāts* (vīr. dz.). Šos vārdus lietojuši arī kā vietvārdus, runājot par vietām, kur pirms mēra vai pirms Ziemeļu kara atradušās zemnieku sētas, kā to var noprast pēc ļoti vecām, vēl redzamām ežām vai arī pēc tradīcijām, ko mantojusi mūsu paaudze. Iepriekš minētais fakts parāda iežogojuma nosaukuma pārnese nozīmi. Te jāmin vārds *sēta*, *sāta* jeb *sāts* saliktenī: *pil(s)-sēta* (Vidzemē) un *pil(s)-sāts* (Kurzemē), kaut arī tādējādi mēs novirzāmies no lauku māju aplūkojuma un pievēršamies pilsētveidīgām apmetnēm. Šiem saliktniem jābūt ļoti seniem. 13. gadsimta vidū apdzīvota vieta pie tagadējās Klaipēdas (Mēmele), kas nu pieder Prūsijai, tika saukta par *Pilsaten*, latviešu mēlē *Pilssātene* — pie *pils-sāts* piederošā zeme. Nevienā oficiālā dokumentā nav minēta pati pilsēta, kas šai apdzīvotajai vietai devusi nosaukumu, bet varam droši teikt, ka tā ir bijusi vairāk latviešu nekā lietuviešu pilsētveidīga apmetne (sal. Grenzen, 249. un sek. lpp.) blakus senam pilskalnam netālu no Daņas (Dangas) ietekas Baltijas jūrā, kur tagad atrodas Klaipēda. Laikā, kad vācieši ienāca Baltijas zemē, ap pilīm, kas bija nocietinātas pēc vietējām paražām, bija daudz tādu iežogotu apmetņu un lielāku vai mazāku ciemu. To iedzīvotāji bija zināmā mērā atkarīgi no pili valdošā virsaiša. Viņiem bija vajadzīga virsaiša* aizsardzība, savukārt viņi sargāja pili un karagājienos un sirojumos bija virsaiša galvenā svīta. Atskaņu hronikā viduslejasvācu valodā

* Šais senajos pagānu laikos, šķiet, radies izteiciens, kas vēl šodien sastopams, piem., Auces apkārtnē, kad muižas kalpi par saviem kungiem teic, ka tie dzīvojoņi "kalnā". Vārdā "kalns" viņi nosauca kungu dzīvojamo māju, pat ja tā arī neatradās augstāk par viņu mājām.

šādas apmetnes mūsu pilskalnu pakājē sauc par “Hakelwerk” — pilsēta. Vidzemē vēl šodien tā sauc senlaicīgu īpaša pinuma žogu ap apmetnēm, kas atrodas vai nu pie pilskalna, vai arī pie ordeņa pils. Šāda veida apmetne ir minēta Atskaņu hronikā, piem., Dobelē pie latviešu pils (9144, 9152), Tērvetē (9576), Raktē, t. i., Žagarē (11355–11361).*

Adelungs (Grammatisch-kritisches Wörterbuch) un Šillers-Libens (Mittel-niederdeutsches Wörterbuch) šo “Hakelwerk” ap lejasakšu apmetni apraksta šādi: “Virs koku vai planku žoga starp vairākiem gariem, krustiski zemē iedzītiem pāļiem saliek vairākus vezumus žagaru. Iežogojums šeit ir kā žogs (sal. iežogot un žogs). Tāpēc šā iežogojuma pālis ir viens no garajiem, asajiem pāļiem, starp kuriem atrodas šis bīstamais nocietinājums.” Šillers-Libens paskaidro: “Apmetnes vai lauku sētas iežogojums, *sepimentum virgulteum sive spineum*. Tas ir tāds žogs, virs kura, lai apgrūtinātu pārkļūšanu tam pāri, starp gariem, krustiski zemē iedzītiem pāļiem saliek ērkšķainus zarus un žagarus. Se vesteden dat slot mit hakelwerke unde graven.” Pēc šā lejasakšu žoga apraksta, protams, nevar secināt, ka nocietinājumi ap latviešu pilīm ir bijuši tieši tādi. Tomēr ir skaidrs, ka Vestfālenes ordeņa bruņinieki vārdu “Hakelwerk” Baltijas zemē lietojuši tāpēc, ka šeit atraduši līdzīgus nocietinājumu aizsargžogus. Nav šaubu, ka ap senlatviešu pilij piederošo zemi ir bijis stāvkoku žogs. Šāda žoga pārgļojušās atliekas esmu redzējis, piem., izrakumos Augšzemē pie Vārnavas, un tās atrastas arī pie citiem pilskalniem. Domāju, ka latviešiem lielākoties bijuši zemē iedzītu pāļu žogi (sal. seno baltu nosaukumu “Paelwerk” — no vārdiem *dzīt pāļus, pālis* — “Hakelwerk” vietā).

3. Trešais nosaukums latviešu apdzīvotām vietām ir *ciems*. Lietuviešiem šā vārda forma ir senāka: *kiēmas*, senprūšiem: *kaimas*. Atbilstošais vācu vārds ir “Heim”, “Heimat”, gotiski *haim-s*, Fiks piemin vēl grieķu *homē* un pirmformai divas vissenākās eiropiešu formas: *kāma* un *kaima*. Mūsdienās latvieši un lietuvieši šo vārdu attiecina uz “ciemu”, bet sākotnēji ar to laikam domāja viensētu, jo Kuršats nepārprotami vārdu *kiēmas* tulko kā “apbūvētu vai iežogotu vienas zemnieku sētas laukumu”. Vienstēta ir senāka nekā ciems, vismaz daudzajos gadījumos, kad kaimiņu saimniecības radušās, pieaugot ģimenes locekļu skaitam. Atvasinājums no vārda *ciems* ir *ciemats*, apdzīvota vieta, dažreiz (kā, piem., Piebalgā) nedaudzu zemnieku sētu kopums. Gütceits (Wörter-schatz der deutschen

* Indriķis savā hronikā lieto “urbs” (IX, 8, 11) un “oppidum” (XI, 5), šķiet, domājot (sal. Pabsta 9. piez. 52. lpp.) nevis par iežogojumiem ap pilīm, bet gan par pašām pilīm, laikam nesaistot pili ar iežogojumu ap to.

Sprache Livlands”) vārdu *ciemats* saista ar zviedru “Hemat” “Hemmat”, “Heimat”, taču es nedomāju, ka tas ir aizgūts no ģermāņu valodas. Šāda sētu kopuma resp. ciema iedzīvotāju sauc par *ciemiņu* vai *kaimiņu*, un teiciens *ciemā iet* nozīmē kādu apmeklēt.

4. Dienvidlatvieši un viņu kaimiņi žemaiši ciemu sauc šādi — *sādža* jeb *sādžus*, no vārda *sēdēt*. Telšu aprīņķī (senajā Cekļa novadā) ir vietvārdi *Mosēdis* (dokumentāri *Maysedis*, *Mayseden*), *Alsedei* (dokumentāri *Aliseiden*, *Aliceyde*), Rietumkurzemē — *Upsēži*, *Lanksēži*.

5. Vēl jāpiemin vārds *pils*, lietuviski *pilis*, indoģermāņu pirmforma *pari* (grieķiski *polis*). Šajā vārdā latvietis sauc ar grāvjiem, vaļņiem un žogiem aizsargātu ļoti senu patvērumu uz pakalna, kura platība bija tik maza, ka tur varēja uzcelt tikai dažas ēkas. Vēlāk šo vārdu attiecināja arī uz ordeņa bruņinieku mūra celtnēm, firstu greznajiem mājokļiem, kā arī uz muižkungu lepnajām dzīvojamām mājām.

6. Beidzot pieminams vārds *miests*, lietuviski *miestas* — maza pilsētiņa, krieviski — *mesto*.

Vārds *muiža* nav pieskaitāms pie iepriekš minētajiem objektiem, tā nekad nav saukta zemnieka sēta, muiža vienmēr ir tikai kungu īpašums, agrāk tikai kungu nams, *muižnieku* muiža, jo muižnieki agrāk bija vieniģie zemes īpašnieki, muižnieku savienības locekļi. Mūsdienās, protams, tiesības iegūt valdījumā muižu ir arī pilsoniskās un zemnieku izcelsmes personām. Krievi saka *myza*, somi (lībieši, igauņi, voti) — *moiza*, *moiz*, *moisa*. Kurā tautā rodama vārda cilme, nav īsti skaidrs. Krievs varētu to uzskatīt par svešvārdu, jo viņš dižciltīgo muižu sauc par *dvor* (lietuviski *dvaras*) un muižas īpašnieku — *dvorjaņin*.

2. VIENSĒTAS UN CIEMI

Šeit minētie latviešu apmetņu nosaukumi nepārprotami liecina, ka latviešu apdzīvotajā zemē kopš seniem laikiem bijušas gan viensētas, gan ciemi. Šādam divējādam apmetņu veidam ir tik liela nozīme — katram savā ziņā — tautas materiālajā labklājībā un cilvēku morālajā raksturā, ka šis jautājums ir pelnījis lielāku iedziļināšanos. Mums jāuzzina, vai latviešiem šie apmetņu veidi ir bijuši vienlīdz tuvi, kurš no tiem viņiem patīcis labāk, kurš ir senāks, vai no senajiem ciemiem radušās viensētas vai no viensētām ir veidojušies un joprojām veidojas ciemi. Pētījums par to, kā

latvieši izmantojuši koku, atbildi uz iepriekš minētajiem jautājumiem mums nesniegs, taču tas paplašinās mūsu zināšanas par latviešu celtnēm un būs vērtīgs devums vissenākajā latviešu kultūrvēsturē un līdz ar to palīdzēs izprast arī citu tautu kultūrvēsturi, jo tām apmetņu veids gadsimtu gaitā ir vairāk nostabilizējies un vairs nav pakļauts tādām pārmaiņām, kādas tagad vēl daļēji notiek Baltijā. Līdz ar to būs iespējams izzināt, kas noticis agrāk.*

Kādas bijušas latviešu apmetnes vissenākajos laikos, kā tās laika gaitā mainījušās, vai latvietim labāk paticis un joprojām labāk patīk dzīvot viensētā vai ciemos, un, ja tie pastāv līdzās, kā vēstures gaitā mainījušās to savstarpējās attiecības?

Ir zināms, ka latvietim radniecīgais lietuvietis, vismaz kopš ļoti ilga laika, labprātāk dzīvo ciemos. Arī somu ciltīm, igauņiem un lībiešiem, patīk ciemi, kaut bieži vien ir sastopamas arī viensētas. Latviešu zemei mūsdienās ir pilnīgi cits raksturs. Auglīgie bezmežu apgabali ir pārpilni viensētām. Kad Aleksandrs fon Humbolts 1829. gadā ceļoja uz krievu valsts austrumiem, Urāliem un Altaju, viņam sevišķi acīs dūries lielais viensētu daudzums Viduskurzemē ap Dobeli.

Vērigāk ielūkojoties apkārtnē, mēs pamanīsim, ka ne jau visur latviešiem pārsvarā ir viensētas. Latgalē lielākoties ir ciemi, un viensētas tur sastopamas retumis. 1863. gadā, ceļojot pa Dienvidaustrumvidzemi, es redzēju gan lielākus, gan mazākus ciemus, piem., Ļaudonā, Gulbenē, Alūksnē un arī Vidzemes vidienē — Piebalgā, turklāt šajā apkārtnē un Lubānā bieži bija manāmas bijušo ciemu pazīmes, kas liecināja, ka savulaik tie ir sadalīti viensētās. Ciemi ir atrodami arī pie Ogres, pie Olaines starp Rīgu un Jelgavu, tāpat Dienvidrietumkurzemē un arī Ziemeļkurzemē. Ievēribas cienīgi ir astoņi tā sauktie “kuršu ķoniņu” ciemi starp Kuldīgu un Aizputi, kuros kopš senlaikiem dzīvo brīvie zemnieki; vislielākajā ciemā ir 13 zemnieku sētas, bet pavisam ir 42 sētas.

Pilnīgi citādi, varētu teikt, regulāri, ir izvietoti ciemi gar jūras piekrasti no Palangas līdz Kolkai un tālāk gar visu Rīgas līci līdz pat Lielsalacai. (Piekrastes ciemos reiz dzīvojuši lībieši, un varbūt viņi tur dzīvo vēl tagad.) Tomēr šie Kurzemes un Dienvidvidzemes ciemi ne pēc lie-

* Turpmāk esmu izmantojis kādu savu darbu, kas iespiests “Baltische Monatsschrift” (1897, XLIV, 6).

luma, ne izskata nav salīdzināmi ar ciemiem Lietuvā un Vācijā, kuros ir ielas. Šeit tie ir ļoti neregulāri zemnieku sētu sakopojumi, kuros sētas dažviet ir sabūvētas cieši kopā, citur — ēkas celtas rindā cita citai blakus. Dažos apvidos ir ne vien šādi māju sakopojumi, ko sauc par ciemiem, un viensētas, bet arī mazākas, tuvu kaimiņos sabūvētas māju grupas (pu-duri) ar sešām, astoņām, desmit mājām, piem., Alūksnē, Gulbenē, Pie-balgā, Kurzemē ap Džūksti un vēl citur. Vēl mazāki māju puduri ar trīs līdz četrām sētām ir, piem., Valmierā, Cēsīs, Dzērbenē, Liezērē un arī daudzās vietās Kurzemē.

Aplūkojot latviešu apmetņu īpatnības, ir jāizslēdz gandrīz visa jūras piekraste, jo tur starp Popi un Dundagu ilgus gadsimtus ir dzīvojuši lībieši. Lībieši ir dzīvojuši arī citās jūrmalas vietās, bet tās pamazām ir latviskojušās. Piekrastes ciemi tādā vēsturiski sakņojas somu paražās. Jādomā, ka zvejnieka amats un senos laikos biežie jūras laupītāju uzbru-kumi pamudinājuši cilvēkus dzīvot ciešāk kopā, lai varētu cits citam palīdzēt.

Ciemveidīgu latviešu apmetņu rašanās Kurzemes dienvidos izskaid-rojama ar to, ka šo iedzīvotāju senči ir bijuši lietuvieši, kas laika gaitā pie-ņēmuši latviešu tautību (sal. "Grenzen des lettischen Volks etc.", 375. un sek. lpp.). Dažās vietās tur vēl tagad dzīvo lietuvieši, piem., Palangas mui-žas robežās, kur ir ne vien 67 mazas viensētas, bet arī ciemi (pavisam des-mit), no tiem Palangā — ar 39 sētām, Sventē — ar 26 sētām, Virstinie-koš — ar 21 sētu; pārējie ciemi ir mazāki. Kāds cits piemērs rāda lietu-viešu ciemu Butkūņus pie Kauņas robežas, kurš ietilpst Sesavas draudzē. Jo tālāk uz austrumiem (Ilūkstes apriņķī), jo ciešāk kopā dzīvo lietuvieši un baltkrievi atšķirībā no tā sauktajiem pirmiedzīvotājiem. No 3899 zem-nieku sētām tikai 364, tātad apmēram 9%, ir viensētas, bet pārējās sētas celtas pa 2, 3, 4 vai vairākām kopā. Pa 5 sētām ir 53 ciemos, pa 6 — 39, pa 7 — 19, pa 8 — 20, pa 9 — 4, pa 10 — 11, pa 11 — 2, pa 12 — 3, pa 14 — 3, pa 15 — 1, pa 21 — 1 ciemā.*

No mūsdienām ielūkojoties pagātnē, mūsu vissenākajos vēstures avotos meklēsim liecības par latviešu apmetnēm tajā laikā, kad zemi ieka-roja Vācu ordenis.

* Minētos skaitļus esmu ņēmis no barona Alfonsa fon Heikinga izcilā raksta "Sta-tistische Studien über die ländlichen Zustände Kurlands". Mitau, 1862, 8. lpp.

Hronists Indriķis, šķiet, saskata zināmu atšķirību starp vārdiem *villa** un *villula*. *Villula*, kā redzams (XVII, 2, latvieši uz ziemeļiem no Daugavas), viņš attiecinājis uz viensētām, *villa* — varbūt uz lielākiem un mazākiem ciemiem daudz tālāk uz ziemeļiem pie Imeras, netālu no igauņu robežas. XIII, 4 atkal ir minētas “*villulae*” Vidzemē (Lethigallia) — apvidū, kur vietējie iedzīvotāji, pastāvīgi izjutot lielas bailes no biežajiem lietuviešu un krievu uzbrukumiem, izdzīvošanu sev nodrošina, par mājokļiem bieži izraugoties grūti pieejamus, nomalušus meža kaktus.

Viduslaiku latīņu valodā ar vārdu “*villa*” bieži saprot gan ciemu, gan arī atsevišķu viensētu. Latviešu Indriķa valodas lietojums un latīņu valodā sniegtās ziņas par mūsu zemi 13. gadsimtā nav visai drošas, tāpēc ir pamats apgalvot, ka vārdu “*villa*” var tulkot kā “ciems” vai “ciematiņš” un citreiz — kā zemnieku sēta. Tos laikus nevienam nešķita svarīgi noteikt precīzu atšķirību starp šiem jēdzieniem. Indriķis vēlas aprakstīt tikai notikumus, nevis zemi un cilvēkus. Piezīmes par etnogrāfiju, tautas paražām, zemes raksturu viņš sniedz tikai, tā teikt, starp citu, kad viņam tas stāstījumā šķitis svarīgi.

Indriķis precīzi izšķir atšķirību starp “*villa*” un “*castrum*” (nocietināta vieta, pils, *pilskalns*), tāpēc vārds “*villa*” viņa hronikā, ļoti iespējams, nozīmē nenocietinātās apmetņu vietas.

Latviešiem ir bijuši ne vien pilskalni, bet arī citas kaut cik nocietinātas vietas, kas Atskaņu hronikā sauktas par pilsētām (Hakelwerk). Rimberts Ansgara dzīves aprakstā min divas “*kūru*” pilsētas — Grobiņu un Apūliju (Lietuvā), kuras, ļoti iespējams, ir apdzīvojuši latvieši. Iedzīvotāju skaitu šajās pilsētās vai nu aiz nezināšanas, vai aiz tā laika sliktā paraduma viņš tik ļoti pārspīlē, ka nav iespējams tam noticēt (sk. A. B. Rimberts *Apulia*, lett. litterār. Magaz. 19, 3).

Apkopojot visu iepriekš teikto, varam secināt, ka pirms 700 gadiem latviešiem ir bijuši nelieli ciemi un atsevišķi nocietināti pilskalni, bet uz dienvidiem un arī uz ziemeļiem no Daugavas latvieši ir dzīvojuši galvenokārt viensētās, kas gan nevarēja atrasties tālu cita no citas.

* Fiks pieņem, ka latīņu valodā vārds “*villa*” no *vīcla*, *vīcula*, deminutīvs no latīņu *vīcus* (=grieķiski *oikos* — māja), ciems, apdzīvota vieta, pilsētas dzīvoklis; franču valodā *ville*, paplašina vārda “pilsēta” nozīmi un varētu būt cēlies no indogermāņu celma *vaika*, *vik*. Šeit pieder gotu *veih*s — apdzīvota vieta, senkrievu *vīsī* — ciems un pie abiem pēdējiem piemēriem arī lietuviešu *viēštėti* — viesoties, latviešu *viess* — ciemiņš. Starp citu, jāpiebilst, ka šis radnieciskais *viess* valodiski un jēdzieniski tāpat saistās ar kādu senu lietuvārdu, kas nozīmē “ciems”, tāpat kā *kaimiņš*, *ciemiņš* ir saistīti ar vārdu *ciems*.

Liela nozīme šeit ir Atskaņu hronikas liecībai, kurā, aprakstot tautas baltu apgabalos, par latviešiem (uz ziemeļiem no Daugavas, latgaļiem, latviešu robežnovada iedzīvotājiem; Indriķis X, 3) 341.–345. rindā ir teikts:

dâ nâch liet ein ander lant,
die sind Letten genant.
die heidenschaft hât spehe site,
sie wonet nôte* einander mite,
sie bûwen besunder in manchen walt.

Atskaņu hronikas rakstītājs stāsta par latviešiem uz ziemeļiem no Daugavas, līdzīgi kā to dara Tacits par ģermāņiem (iespējams — par lejas-sakšiem, vestfāleniešiem): colunt discreti ac diversi ut fons, ut campus, ut nemus placuit. Kā galveno, kas nepieciešams cilvēkam, Tacits min avotu, ūdeni, un tāpēc Latvijā, tāpat kā visur citur, vissenākās cilvēku apmetnes ir radušās ūdens tuvumā — pie strautiem, mazām un lielām upēm. Kad tīrumiem derīgā zeme bija aizņemta, jaunatnācējiem vajadzēja apmesties uz dzīvi tālāk no ūdeņiem pakalnās un, ližot līdumus, atkarot mežam zemi. Ir pierādīts, ka iekarotāji upes izmantojuši ne tikai par ceļa rādītājiem, bet bieži vien mērojuši arī garus apkārtceļus pa upju likumiem, lai nokļūtu dziļāk zemes iekšienē, jo pie upēm atradās cilvēku mītnes un iekopti tīrumi, bet mazāk pie tām bija pirmatnējo mežu un purvu.

Tā kā uz ziemeļiem no Daugavas dzīvojošo latviešu, Augšzemes sēļu un Lielupes baseinā dzīvojošo zemgaļu radniecība nav apšaubāma (sk. "Grenzen des lettischen Volks etc." 146.–174. lpp.), varam secināt, ka šo latviešu cilšu dzīvošana viensētās kopš seniem laikiem ir bijis viņu iecienītākais un parastākais apmešanās veids. Kaut arī Atskaņu hronikā Zemgalei piedēvēts samērā liels iedzīvotāju skaits (sk. 332. rindu: die hât von lûten grôze craft), diez vai pārāk liels tas varētu būt bijis, jo jāņem vērā liellemeži un daudzie dumbrāji, kuriem iebrucēji tikai ar pūlēm varēja tikt cauri.

Ziņas par apmetņu veidiem gan vissenākajos avotos, gan mūsdienās kopumā saskan, un kā latgaļi reiz "besunder in den walt bûweten", tā latvieši vēl šodien, kā kolonisti apmetoties uz dzīvi Lietuvā, Vitebskā, Minskā, Novgorodā vai Ufā, nekur nedibina ciemus, bet visur ceļ viensētas, pretēji, piem., švābu vāciem, kuri Dienvidkrievijā ļoti daudzās kolonijās ir izveidojuši ciemus.

Un tomēr nevar apgalvot, ka 700 gadus ilgā vēstures periodā latviešu apmetņu veidā nebūtu notikušas nekādas pārmaiņas. Ir interesanti vērot un dziļāk izpētīt divus savstarpēji pretējus procesus, kas gadsimtu laikā ir

* T. i., nelabprāt vai reti.

notikuši šajā zemē, — daļa latviešu viensētu ir apvienojušās mazākos un lielākos ciemos, un daļa mazāku un lielāku ciemu savukārt sadalījušies viensētās. Pirmo procesu varētu uzskatīt par dabiskāku, bet otru tā nosaukt nevar. Pirmais process līdzīgi ir norisējis arī citām tautām (loti senos laikos)*, otrs ir raksturīgs Baltijas zemei un baltu kultūrai.

Vairāki apstākļi veicināja viensētu sadalīšanos vairākās zemnieku sētās. Kurzemē un Vidzemē ir daudz dubultsaimniecību, kur divām viensētām, kas atrodas cieši blakus, ir viens un tas pats māju vārds. Ja ir nepieciešams, māju vārdam pievieno vai nu saimnieka vārdu, vai arī kādu īpašības vārdu, piemēram: “Vec-” un “Jaun.” (sal. *Vec-Dabeicēni* un *Jaun-Dabeicēni*). Šādos saimniekus Baltijā vāciski sauca par “Hälftner”, latviski — par *pušeniekiem* vai arī (Austrumvidzemē) par *pušelniekiem* (no vārda *puse*). Šādas “pus” īpašnieku saimniecības šeit senākos laikos dēvēja par pusarkla saimniecībām un, ja tām tuvumā atradās kāda lielāka viensēta, to sauca par arkla saimniecību. Šis senais vārds cēlies tais laikos, kad spīlarkls tika pieņemts par pamatu baznīcai paredzēto nodevu aprēķināšanai, kā arī par mēru klausām, kas bija jāpilda muižnieku labā. Pēc vārdu “arkls”, “pusarkls” nozīmes secināms, ka zemnieku sētas aramzemi sākumā varēja apstrādāt ar vienu arklu, un, tā kā uzplēstās zemes platības pirms 700 gadiem bija visai pieticīgas, tas neizraisa šaubas. Protams, šodien mūsu zemnieka lauku apsaimniekošana ir kļuvusi tik ekstensīva, ka saimniecībā nepieciešami divi trīs zirgi vai pat vairāk, un tagad viņš zemi apstrādā ar vairākiem divjugu arkliem. Te arī rodami cēloņi zemnieka sētas sadalīšanai. Ja saimniekam bija divi dēli, kuriem tēvs gribēja atstāt katram savu mantojuma daļu, radās divas patstāvīgas saimniecības. Ja saimniekam bija tikai viens dēls, bet vienam bija grūti izpildīt muižas klaudas, viņš labprāt dalījās

* Meicens savā darbā (“Siedelung u. Agrarwesen” II sēj.) apraksta ģermāņu viensētu un ciemu sistēmu un viensētas uzskata par senākām. Šodien nav šaubu par diviem faktiem. Vācietis visur apmetas ciemos, izņēmums ir Vestfālene uz rietumiem no Vēzeras. Var minēt divus klasiskus piemērus no vissenākajiem laikiem. Tacits, kura izteikumus minējām (139. lpp.), apgalvo, ka ģermāņiem (cik plaši?) ir tieksme apmesties uz dzīvi viensētās. No Cēzara kara aprakstiem secināms, ka ķelti Augšvācijā un Gallijā dzīvojuši viensētās un ka ģermāņi, ielauzdamies ķeltu zemē un virzīdamies uz dienvidiem un rietumiem, tur tūlīt likvidējuši viensētas un visur ieviesuši dzīvošanu ciemos. Meicens šo šķietamo pretrunu ģermāņu paražu vēsturē izskaidro ar to, ka senie sakši esot daudz agrāk pāri Vēzerai ielauzušies ķeltu zemē nekā viņiem radniecīgie Augšvācijas vācieši pāri Reinai. Tas noticis tajos senajos laikos, kad viņi bija klejotāji gani un vēl nebija pievērsušies zemkopībai un nebija pieraduši pie pastāvīgas dzīves ciemos. Pamazām viņi iepazīna dzīvi rietumos no Vēzeras un dibināja viensētas. Tacits ar savām liecībām par ģermāņiem skar sen pagājušus laikus, Cēzars vēstī par sava laika stāvokli, un tas, ko tagad skatām savām acīm, ir veidojies pēcāk. Es ceru šeit īsi un patiesi atainot Meicena dzīli veikto pētījumu rezultātus.

ar kādu, ne vienmēr ar radnieku, gan darbos, gan saimniecības sasniegumos. Tas varēja notikt pēc paša ierosmes, bet tikai ar muižnieka atļauju. Senos laikos, kad sākās šāda zemnieku saimniecības dalīšana starp diviem pušelniekiem, abi dzīvoja kopīgā dzīvojamā mājā, tikai katrs savā galā, un pārējās saimniecības ēkas izmantoja kopīgi. Šādu pušelnieku kopdzīvi es pats vēl 1863. gadā redzēju Kurzemes austrumos, kur latviešu kolonisti bija apmetušies starp baltkrieviem. Tik primitīvus apstākļus kulturālākajiem Lejzemes latviešiem esmu sastapis ļoti reti. Dzīve komunismā nekādā ziņā nav ilgstoša, un mūsu *pušenieki* zemes rietumu novados tagad it visur ir iekārtojuši savas patstāvīgas saimniecības, taču tās atrodas blakus un vienu no otras šķir tikai šaura taciņa starp abu māju dārziem. Senā kopība tomēr saglabājas, jo aramzeme starp abiem pušeniekiem bija sadalīta joslās jeb “šņorēs”, lai abām saimniecībām iznāktu iespējami vienāda lieluma zeme. Tā kā zemes bija pietiekami daudz, gadsimtu gaitā pušenieku sētas kļuva daudz lielākas par sākotnējām viensētām. Kopš 1840. gada, kad tika atceltas klausas un saimniecību bija iespējams nomāt vai pārdot, “šņoru” sistēmu likvidēja, jo tā kavēja saimniecību robežu noteikšanu.

Zemes dalīšana daudzviet nebeidzās tikai ar *pušenieku* rašanos, līdztekus pusarkla saimniecībām sastopamas arī ceturtdaļarkla un pat astotdaļarkla saimniecības, kuras vēl pirms trīsdesmit gadiem Lubānā sauca par *asmītēm* (lietuviski *ašmas*). Zemnieku sētu skaita pieaugums atbilda gan muižnieku, gan tikpat lielā mērā arī aizvien pieaugošā iedzīvotāju skaita interesēm, un tas izskaidrojams ar vēl neapgūto zemju pārpilnību. Dzimtbūšanas laikā (līdz 1817. gadam) zemkopībā iesaistītajiem cilvēkiem nebija pārvietošanās tiesību, viņiem pārsvarā bija jādzīvo tur, kur viņi bija piedzimuši un uzauguši. Tā gluži dabiski blakus tēva saimniecībai radās dēlu un mazdēlu saimniecības, nevis tā kā Krievijā, kur viens un tas pats kopīgais zemes gabals atkārtoti tika dalīts un pārdalīts arvien mazākās daļās. Baltijā, kur zemi nesadalīja aizvien sīkākās vienībās, veidojās patstāvīgas savrupsaimniecības. Baltu kultūra attīstījās pa savu īpašu ceļu, nevis kā austrumu kaimiņiem slāviem un zviedriem netālu no mūsu krasta, piem., Roņu salā, kur zemnieka sēta bija vairāku paaudžu nedalīts kopīpašums. Šāds ģimenes īpašuma veids tur gan varēja pastāvēt tikai tāpēc, ka dzimstība bija ārkārtīgi maza. Latvietim mūžsen bijusi dziņa rīkoties ar savu zemes īpašumu patstāvīgi, un no Vestfālenes Baltijā ienākušie vācu kungi pieņēma vietējās paražas un sākumā tāpat kārtoja arī savstarpējās agrārās attiecības. Arī starp latviešiem gadījās un joprojām gadās, ka mazāka īpašuma saimnieks kopā ar pieaugušajiem bērniem cenšas tikt galā ar lauku darbiem u.c. bez algota darbaspēka. Bērniem

apprecoties, tie labprāt uzsāk patstāvīgu saimniekošanu. Latviešu tauta saimniekošanā jau sen ir sasniegusi tādu līmeni, ka saimnieka ģimene nevar iztikt bez algota darbaspēka, jo viensētas zemes gabali parasti ir pārāk lieli. Senajās tautasdziesmās neskaitāmas reizes tiek minēti *bandinieki*, t. i., kalpi, kurus par viņu darbu atalgoja ar zemes (*bandas*) un pļavas gabaliņu, jo skaidras naudas daudzums tajā laikā bija gaužām niecīgs. Latviešu tauta kopš seniem laikiem savā zemniecībā izšķīrusi dažādus sociālos slāņus, tādējādi nostādamās uz augstākas kultūras pakāpes salīdzinājumā ar kaimiņu tautām, kur atšķirība starp mājastēvu jeb maižestēvu, no vienas puses, un kalpiem, no otras, nebija tik liela, tāpēc tā ir mazāk demokrātiska, nekā redzam tur, kur zemākais tautas slānis ir viendabīgāks, bez krasākām atšķirībām. Latviešu tauta ar tūkstošiem viensētu, kurās saimnieko gan nomnieki, gan pēdējā laikā aizvien vairāk īpašnieki, ir izveidojusi patiesi aristokrātisku un konservatīvu kārtu, kas var veicināt provinču labklājības attīstību.

Kad minētajos apstākļos no viensētām laika gaitā izveidojās neliels ciems (es zinu šādus gadījumus Vidzemē pie Vitebskas robežas), tam bija viens vienīgs kopīgs nosaukums, bet atsevišķas sētas nosauca vai nu īpašnieka vārdā, vai arī pēc sētas atrašanās vietas, piem., *Kalna-*, *Leijas-*, *Vidus-* utt., vai arī atsevišķas zemnieku sētas sauca gluži vienkārši par *asmīti*, kā tas bija, piem., Lubānā, — tas gan nenozīmēja, ka ciemā būtu bijušas tieši astoņas sētas. Precīzais skaits jēdziens šajā gadījumā šķiet stipri vispārināts. Kāds patiešām vērā ņemams fakts pierāda, ka nelieli ciemi veidojas, palielinoties ģimenes locekļu skaitam.

Augšzemē, Kurzemē, Vidzemē un Vitebskā neskaitāmu mazu ciemu, arī *pušelnieku* saimniecību māju vārdi veidoti ar galotni *-ēni*, latgaliešiem ar *-āni*. Kāda neliela Lubānas ciema nosaukums *Klavāni* nenozīmē neko citu kā Klāva vai Niklāva bērni, pie Saukas (Kurzemē, Jaunjelgavas apriņķī) atrodas *Ancāni* — tātad Anša bērni, pie Ābeliem (pie Jēkabpils) *Admināni* — tātad ādmiņa bērni, pie Sunākstes *Leišāni* — leišu bērni utt. Lejzemes latviešiem šī patronīmiskā vietvārdu izskaņa sastopama retāk, bet nav sveša, piem., Dobeles apriņķī: *Jēcēni* — Jēkaba bērni (Grenču draudzē), *Dabeicēni* — Dabeiča bērni (Dobeles draudzē). Mana hipotēze par nelielu ciemu vai sētu grupu (puđuru) vietvārdu rašanos un viensētu izveidošanos par ciemiem visā latviešu un lietuviešu apdzīvotajā teritorijā rod apstiprinājumu un pierādījumus mana darba "Grenzen des lettischen Volks etc." 234.–245. lpp. minētajos faktos, ka diezgan daudzi Cekļa novada vietvārdi (t. i., tajā Žemaitijas daļā, kas atrodas apmēram starp Ventspili un tagadējām prūšu robežām pie Mēmeles) tagad beidzas ar

patronīmiskām izskaņām, bet 13. gadsimta vidū tiem tādu vēl nav bijis. Pēc tā es secinu, ka žemaišu ciemu skaita palielināšanās kopš to ienākšanas vēsturē ir saistīta ar to, ka blakus tēvu un senču mītnēm tika uzbūvētas jaunas — dēlu un pēcnācēju — sētas.

Sk. vietvārdus no 249. dokumenta (Vidzemes dokumentu krājums 1253. g.):

		Vietvārdi šodien
Nateye	Notēnai	Notēni
Birsine	Biržinēnai	Birži
Dobe	Dubēnai	Dubēni
Nebrungis (vēlāk Bebrungis)	Bobrungēnai	Bebrene
Zegere	Gegrēnai	Ģegrēni
Nevarie	Nevarēnai	Nevarēni
Sare	Zarēnai	Zarēni
Viesve	Višvēnai	Višvēni
Nedinge	Medingēnai	Metingēni

Vēl jāpiemin mana pieredze, ko es guvu ceļojumā pa Latgali 1881. gadā. Dzimtībušanu tur atcēla tikai 1861. gada 19. februārī. Ciemam (sādžai) piederušo kopīgo zemi kā senāk, tā tagad bērni manto no saviem tēviem, un atsevišķo ģimeņu zeme, ģimeņu skaitam pieaugot, zemi arvien pārdalot, kļūst aizvien mazāka. Meitai nav zemes mantošanas tiesību, ja vien viņa neapprecas. Meitai apprecoties, znots saņem tādu pašu zemes daļu kā dēls. Atšķirībā no Latgales, kur znotam un mājas saimnieka dēliem ir vienādas mantošanas tiesības, Baltijas latviešu znotam nebija nekādu sievastēva tīrumu mantošanas tiesību. Tas uzsvērts arī šajās tautasdziesmās:

*Lolo, māte, meitas savas,
Met dēliņus ūdenī!
No meitām znoti, draugi,
No dēliem pušenieki.*

Hätschele, Mutter, deine Töchter,
Wirf die Söhne in das Wasser!
Von den Töchtern hast du liebe Schwiegersöhne,
Von den Söhnen Hälftner.

(A. B. 2673)

*Bāliņos dzīvodama,
Daudz zemītes neturēj';
Zem pūriņa, zem klētiņas,
Zem savām kājiņām.*

Während ich bei den Brüdern lebte,
Besass ich wenig Land —
Unter meiner Aussteuerlade, meiner Klete,
Unter meinen Füßen.

(A. B. 3065)

Rēzeknes apriņķī pie *Mizāniem* es atradu *Brikuļu* sādžu, kurā visi iedzīvotāji bija asinsradinieki, un viņi bija viena liela ģimene. Arī tas ir pierādījums, ka gadsimtu gaitā ciemi ir veidojušies no atsevišķām viensētām. Aramzeme šādās nelielās sādžās ir sadalīta "šņorēs", bet ganības ir kopīgas; tas liecina par ģimeņu kopību.

Pats par sevi saprotams, ka ne visur Baltijas zemēs viss ir norisinājies tieši tā. Jāņem vērā arī muižnieku vara un tiesības nespējīgos un nevēlamos saimniekus izlikt no mājām un viņu vietā iemitināt svešus ļaudis. Katrā ziņā vietējām paražām un pieradumiem kungu un padoto attiecībās bija lielāka loma nekā oficiālajiem nepilnīgajiem likumiem, kas ne vienmēr bija pie rokas.

Jau iepriekš minēju, kuros latviešu zemes apvidos es pats esmu redzējis ciemiem līdzīgus zemnieku māju pudurus. Tādi bija latgaliešiem pie Vitebskas robežas, kā arī Ļaudonā, Lubānā, Alūksnē un Piebalgā. Tur atrodas šīs provinces lielākās privātās muižas un plašas teritorijas aizņem lieli meži. Šķiet, ka tieši tur muižnieki nebija spējuši ietekmēt savu zemnieku agrārās attiecības, kā tas jau sen bija noticis vairāk attīstītajā Baltijas rietumdaļā, kur jau ilgāku laiku netraucēti bija pieaudzis nelielo ciemu skaits. Mēs redzēsīm arī, kā šis dabiskais process cilvēka mūža garumā vai arī pusgadsimta laikā tiek aizkavēts. Latgalē to nekas nav traucējis līdz pat mūsdienām. Kopš poļu karaļvalsts varu pār šo novadu ieguvusi šķietami uz ilgu laiku, poļu muižnieki vai pārpoļotie muižu īpašnieki, kuri kopš seniem laikiem bija pieraduši pie dzīves ciemos Polijā un Lietuvā, arī šeit ciemu (sādžu) dabisko attīstību netraucēja.

Ārkārtīgi interesanta ir pirms dažiem gadiem publicētā kāda Mogilevas krieva liecība par tur dzīvojošo latviešu kolonistu lielo ietekmi uz krievu sādžām. Šie latvieši, vismaz daļēji turēdamies pie dzimtenes viensētu principa, ir pret saimniecību pārlietu sadalīšanu. Šī kustība aptvērusi

ne tikai Vitebskas apkārtni, bet sasniegusi arī Mogiļevas guberņas Oršanskas apriņķa ziemeļu daļu, kur Mikuļinskas un Lesujanskas pagastā ir atsevišķi zemes īpašumi. Pirmais zemnieks uz dzīvi viensētā Oršanskas apriņķī pārgājis pirms 15 gadiem, un no tā var izdarīt noteiktus secinājumus. Jāņem vērā, ka viensētas parādījās tajās vietās, kur zemi vēlāk iepirka klāt. Lai gan bija nepieciešams izvairīties no pamatīpašuma un vēlāk piepirtās zemes sajaukšanas, šo zemes gabalu atrašanās dažādās vietās tomēr nepārvaramas grūtības neradīja, vienīgi neļāva ērtāk nospraust sava īpašuma robežas. Ārkārtīgi konservatīvais zemnieks, nebaidoties no lielajām tehniskajām grūtībām, kas radās, mainot senseno zemes izmantošanas veidu, tomēr izšķīrās par šādu rīcību, un tas liecina, ka viņš saskatījies acīm redzamus savu kaimiņu panākumus.

Pavisam citādi nekā impērijas vidienē agrārās attiecības veidojās Vidzemē un Kurzemē. Vestfālenes izcelsmes vācu muižnieki, kuru dzimtenē zemnieks labprāt dzīvo un valda viensētā savu lauku vidū, saprata, ka viensētu sistēma veicina lauku racionālu apsaimniekošanu. Viņi atbalstīja latviešu tieksmi pēc patstāvības un labāk atļāva jaunām ģimenēm list līdumus un radīt jaunas apmetnes biežajos mežos nekā sekmēja ciemu veidošanos, jo ciemi atsevišķajiem saimniekiem radīja zināmas neērtības — bija grūti piekļūt savam tīrumam un zemi pietiekami labi izmantot. Tāpēc lielākajā latviešu zemes daļā ciemi neradās, bet tur, kur saistībā ar dažādiem apstākļiem ciemi bija izveidojušies, kad pagājušā gadsimta vidū tika atļauts saimniecības nomāt, iepirkt un pārdot, kā arī pakļaujoties muižnieka iegribām, tie ar laiku tika “izklidināti”. Pēc zemes robežu noregulēšanas atsevišķas sētas nonāca savu apvienoto zemes īpašumu vidū. Šim procesam es pats 1863. gadā biju liecinieks Laudonā pie Aiviekstes, Lubānā, kā arī Alūksnē un Piebalgā. Atsevišķi izdalītajām saimniecībām palika vecais mazā ciema nosaukums, un pie vēl neapbūvēta zemes gabala redzams vecais ciema nosaukums *Klavāni*. Attālākām saimniecībām deva papildu vārdus, un tā radās *Klavān'-Mugurāji* (uz nogāzes), *Klavān'-Kalniņi* (uzkalnā) utt.

Pirms simt gadiem Lubānas privātmuižā bija tikai 50 vietvārdu, kuri bija doti gan viensētām, gan (iespējams) sētu puduriem, gan maziem ciemiem. Tagad Lubānā ir 300 zemnieku sētu. Šie skaitļi liecina gan par apdzīvoto vietu skaita pieaugumu, gan par viensētu iekļaušanos ciemos, gan otrādi. Vietvārdu skaita pieaugums pamatoti izskaidrojams arī ar mazo ciemu iziršanu un pārveidošanos viensētās. Tomēr dažās vietās vietvārdi daļēji ir izzuduši sērgās un karos, kā arī tur, kur muižnieki kaut kādu iemeslu pēc nav sekmējuši zemnieku viensētu attīstību.

Interesanti, ka 600 gadu vecās Atskaņu hronikas liecība par tolaik valdošo viensētu sistēmu attiecas tieši uz Aiviekstes upes baseina apkaimi; jādomā, ka tieši tur visskaidrāk redzams, kā aizsākusies mazo ciemu veidošanās un tai sekojošā ciemu sadalīšanās viensētās (pagājušā gadsimta vidū).

Latgalē tiesiskās attiecības ir pavisam citādas. Kungi un zemnieki kopš gadsimtiem bija pieraduši pie dzīvošanas sādžā. Zemniekiem nebija nedz izpratnes, nedz līdzekļu, lai kaut ko mainītu agrārājās attiecībās. Muižnieki agrāk nebija gribējuši ar šo jautājumu nodarboties, un nu jau ir par vēlu. Valdības pārstāvji vēl pavisam nesen par agrārā stāvokļa ideālu bija uzskatījuši tādu kārtību, ka ikvienam zemniekam ir gabaliņš zemes kaut vai plaukstas lielumā un ka koplietojamā zeme ir aizsargs pret visām sociālajām nekārtībām. Tāpēc Latgalē vēl aizvien ir un arī turpmāk būs sādžas ar kopīgi lietojamu zemi, un tikai pēdējā laikā latviešu kolonisti no Vidzemes ir sākuši nomāt zemi, lai ierīkotu viensētas. Šo sētu īpašnieki dzīvo nesalīdzināmi labāk nekā vietējie sādžinieki.

Ja īstais brīdis ir palaists garām, zemes īpašumu attiecības ir nostiprinājušās, tauta ieaugusi un iedzīvojusies ciemu sistēmā, tad ciemu pārveidošana viensētās vispār nav iespējama. Rietumeiropas zemēs neviens vairs pat nedomā ciemus sadalīt viensētās. Baltijas zemei laimīgs liktenis un ārkārtīga svētība tās kultūrai un zemniecības labklājībai ir tas, ka muižnieki neatkarīgi no valsts likumdošanas un no zemnieku līdzekļu trūkuma saskaņā ar sensenu tautas vēlmi ir sekmējuši viensētu attīstību un nav veicinājuši ciemu veidošanos Baltijas jūras piekrastē. Tagad, protams, Baltijas zemē ir sācies jauns posms, kad saskaņā ar visu — lielsaimnieku, zemkopju u. c. — interesēm visapkārt top miestu un pilsētas. Arī Baltijas zeme zaudē savu lauksaimniecisko raksturu. Pieaugot iedzīvotāju skaitam, ienākumu avots tiek meklēts arī rūpniecībā un tirdzniecībā. Kopš pusgadsimta latvietis ar prieku un panākumiem apgūst dažādus amatus. Viņam un ģimenei jau sen vairs nepietiek tikai ar to, ko sniedz zeme. Lauksaimniekam ir nepieciešami neskaitāmi pilsētas un ārzemju ražojumi. Parādās arvien jauni dzelzceļi, kas atvieglo produktu apmaiņu dzelzceļa stacijās, atsevišķu apvidu centros, pie lielākajām muižām. Ap baznīcām veidojas mazi, aizvien pieaugoši ciemi. Mazpilsētas šajā zemē cenšas pieņemt lielo pilsētu dzīvesveidu, un zemkopis izjūt arvien spēcīgāku dziņu pārcelties uz dzīvi pilsētā, kur viņš cer atrast vieglāku darbu, vairāk ērtību un baudu, kaut arī ne jau vienmēr viņam laimējas.

Aplūkojuši latviešu apmetņu veidus — dažādos ciemus un it īpaši viensētas —, pievērsīsimies atsevišķu ēku izvietojumam zemnieka sētā.

Kultūras attīstības visprimitīvākajā posmā cilvēkam pietika ar vienkāršu telti, kāršu slieteni, mazu vientelpas baļķu mājiņu. Vienkāršo baļķu mājiņu — latviešu *namu* — esam jau apskatījuši, un ir parādīta arī tā vēsturiskā attīstība. Cilvēka mantai vairojoties, rodoties dažādiem nodarbošanās veidiem, it īpaši paplašinoties zemkopībai, radās nepieciešamība pēc lielākas un ērtākas mītnes. Sākumā latvietis vislabprātāk *namam* līdzās piebūvēja vientelpas ēciņu, kā tas vēl šur tur ir redzams gar latviešu zemes robežām, piem., Austrumvidzemē. Atskaņu hronikā pieminēta maltuve Tērvetes pilskalnā (8714. rinda) kā atsevišķa ēka, kurā droši vien bijušas rokas dzirnavas. Šādu telpu vēlāk piebūvēja *namam* pretī *istabai*. Mazās, ugunsnedrošās pirtis arī šodien tiek celtas tālāk no pārējām ēkām. Klētis un kūtis senāk bija mazas, viendabīgas savrupceltnes. Ēkas sētā bija izvietotas tā, kā tas bija vajadzīgs vienai ģimenei, tikai vēlāk tās apvienoja zem kopēja jumta, un tā radās ēkas ar vairākām telpām. Becenbergers (das littauische Haus, 40. lpp.) par līdzīgu senu lietuviešu celtniecības veidu min Hennenbergera liecību ar šādiem vārdiem: “Šo mazo mājiņu ir tik daudz, it kā sētā dzīvotu divas tautas. Mazo ēciņu ir tik daudz, jo katrā strādā citu darbu: vienā žāvē un kuļ labību, vienā mal, vienā cep, vienā brūvē, vienā mazgā drēbes, vienā mazgājas un tā tālāk, tās visas ir apjumbas ar dēļiem.”

Atsevišķu ēku izvietojums pagalmā kopš seniem laikiem ir bijis neregulārs un, jo tālāk pagātnē, jo neregulārāks tas ir bijis. Jaunās ēkas cēla citu blakus citai bez jebkāda iepriekšēja plāna, ņemot vērā radušos vajadzību, savu patikšanu un iespējas. Apbrīnojamāko un nekārtīgāko māju sakopojumu, cik atceros, esmu redzējis pirms daudziem gadiem “kuršu ķoniņu” ciemos pie Kuldīgas un vēlāk Latgales sādžās. Bija tāds likums, ka brīvo zemnieku dēļiem un tiem, kas bija apmetušies uz kopīgi lietojamās zemes, vajadzēja būvēties tēva sētas tuvumā, lai piedalītos ģimenes zemes gabala izmantošanā. Vidzemē un Kurzemē saimnieku kalpi savu maizes devēju sētā pamazām saņēma lietošanā katrs savu kūtiņu, šķūnīti un mazu klēti. Tikai jaunākajos laikos šis precētam kalpu pārim nepieciešamās telpas apvienoja zem viena jumta vai arī cēla visiem kalpiem kopīgu saimniecības ēku.

Tikai pēdējā laikā šur un tur redz saimniecības, kurās ēkas ir būvētas ap četrstūra vai kvadrāta veida pagalmu. To izdarīt ir ļoti grūti, jo tikai retos gadījumos visas ēkas tiek celtas no jauna. Parasti gadu gaitā viena

vai otra ēka tiek atjaunota, un tā gribot negribot visas ēkas paliek sākotnējā neregulārajā sakārtojumā.

Tāpēc, raksturojot ēku izvietojumu zemnieku sētā, nevar runāt par kādu noteiktu principu vai izplatītu tipveidu, ievēroti tiek tikai daži noteikumi.

Dzīvojamo māju centās celt augstākā un sausākā vietā.

Kūtim lielākoties izraudzījās attālāku vietu, senākos laikos tās cēla nevis vienā rindā, bet gan lautzā leņķī, lai iegūtu vismaz no divām pusēm norobežotu laukumu mēsliem un vircai un tik ļoti vajadzīgo *laidaru*.

Klēti cēla tuvāk dzīvojamai mājai, lai tā būtu mājas ļaužu acu priekšā. Tā atradās vai nu iepretim dzīvojamās ēkas priekšpusei, vai arī noteiktā leņķī pret to — pa labi vai pa kreisi. Taisnā leņķī ēkas agrāk cēla reti vai gandrīz nekad.

Divām nozīmīgām ēkām kopš neatminamiem laikiem arvien tika izraudzīta nomaļa vieta. Tās bija rija un pirts.

Kad riju vairs neizmantoja par mājokli (sk. 97. lpp.), to nedrīkstēja celt pārāk tuvu citām ēkām, gan baidoties no ugunsnedrošuma, kas bija sevišķi bīstams, kad žāvēja labību, un tajās naktīs, kad labību kūla, gan arī tādēļ, lai nodrošinātu brīvu vēja pieeju trim piedarba durvīm, un tas citu ēku tuvumā nebija iespējams. Vējš bija nepieciešams, lai labību attīrītu no pelavām.

Latviešu rijas bieži cieta ugunsgrēkos, un arī pirtis ar primitīvu apkuri bija tikpat apdraudētas. Tāpēc arī pirtis cēla attālāk no pārējām sētas ēkām. Pirts atrašanās vieta bija atkarīga arī no ūdens tuvuma. Tāpēc izvēlējās mitru strauta krastu, kur citas ēkas nevarēja celt, vai arī pļavas malu, kur mīkstajā zemē viegli varēja izrakt aku.

Līdz ar to kopumā ir apskatīts latviešu sētas ēku izvietojums Kurzemē un Vidzemē. Latgalieši Vitebskas guberņā dzīvo pavisam citādos apstākļos. Tā kā kopīgā zeme tika nemitīgi dalīta, viņu tīrumi ir mazi un viņi ir daudz nabadzīgāki nekā latvieši Kurzemē un Vidzemē, tāpēc viņu ēkas ir vienkāršākas, mazākas un primitīvākas. Aiz Daugavpils, pa ceļam no Krāslavas uz Dagdu un Rāznes ezeru, var redzēt daudz viensētu, tālāk Rēzeknes pusē, Ludzā un ap Lubāna ezeru — vairāk sādžu. Viensētām tur parasti ir tikai divas ēkas, kas celtas ar galiem pret ielu un šauru ceļu starp tām. Šaurā sprauga starp abām ēkām ielas pusē, kas nožogota ar līmenisku tievu balķu žogu un vārtiem, ir līdzīga lietuviešu ciemu lauku sētām. Lielākā no mazajām ēkām ir dzīvojamā māja, mazākā — kūts divām, trijām vai četrām govīm. Kurzemē un Vidzemē tik ierastās klētis te redz reti, jo ļaudīm ar viņu mazajiem aramzemes gabaliem labības ir maz (iesēj

desmit pūru sēklu un, novācot labību, iegūst tikai četrus pūrus graudu, jo tīrumi netiek pietiekami apstrādāti!). Tāpat par Baltijas zemes raksturīgāko ēku — riju — šeit pat runas nav. Ja arī dažviet kāda ir sastopama, tā izskatās ļoti nožēlojama un pēc tur pastāvošā komunisma principiem ir vairāku saimnieku koplietošanā. Šīs sīkās saimniecības ar slikti uzliktajiem salmu jumtiem, kam nav mums parasto sānu dēļu pie jumtgalēm, kuri satur kopā salmus, atstāj nabadzīgu un netikamu iespaidu.

Latvietis, kā jau redzējām (132. lpp.), savu saimniecību sauc par *sētu*. Šis vārds nozīmē “žogs”, “iežogojums”. Tāds nosaukums ir raksturīgs, jo senlaikos, izmantojot mežaino apkārtni, latvietis cēla daudz žogu visur un it sevišķi savā sētā. Jaunībā žogus esmu redzējis gandrīz ap visiem zemnieku tīrumiem, it īpaši tais vietās, kur tīrumi robežojās ar mežu, lai lopi, kas ganijās mežā, pēkšņi nevarētu iekļūt labībā. Ja starp tīrumiem bija pietiekami garš ceļš, to no abām pusēm iežogoja, un tad tā bija olnīca, pa kuru ik dienas mājlopus dzina uz meža plāvām. Arī dižciltīgo muižās labības laukus aizsargāja tieši tāpat. Pat uz lielākajiem lauku ceļiem braucējam ik pa laikam vajadzēja apstāties un atvērt vārtus un pēc tam, kad pajūgs bija izbraucis, tos atkal aizvērt, lai pasargātu tīrumus.

Policija bieži lika vārtus no lauku ceļiem novākt. Meža vērtībai pieaugot, muižnieks vairs nepiešķīra saviem zemniekiem tik daudz kokmateriālu žogiem (stabus, pāļus, kārtis, žagarus) kā agrāk. Zemniekam — savas sētas īpašniekam, kam mežs nepiederēja, — vajadzēja būt taupīgākam un iztikt bez iecienītajiem žogiem ap tīrumiem, bet savā pagalmā viņš arī šodien nevar bez tiem iztikt. Dzīvžogi latvietim vēl ir sveši, bet bieži ap viņa neskaitāmajiem mazajiem kartupeļu, sakņu vai arī augļkoku dārziem bija nepieciešams iežogojums. Vēl zemniekam bija vajadzīgs aploks teliem, aploks kumeļiem utt. Tā nu latviešu zemnieka sētā varēja iekļūt tikai pa šauru, bieži vien likumainu gatvi. Ziemā to bieži vairāku pēdu augstumā aizputināja sniegs un tā kļuva pavisam neaurejama. Tādās reizēs žogus taisīja caurumus, lai pa mazāk aizputinātajiem dārziem varētu piekļūt ēkām.

Kurzemes vidienē un rietumdaļā ar vārdu *sēta* saprot iežogotu laukumu starp ēkām, bet Vidzemes iedzīvotāji un latgalieši to sauc par *pagalmu*. Pierādījumam var noderēt dziesmiņa:

*Salda, salda brūklenīte,
Vēl saldāka zemenīte;
Mīla, mīla man māsiņa,*

Süss, süß ist das Preisselbeerchen,
Süsser noch das Erdbeerchen;
Lieb, lieb ist mir das Schwesterchen,

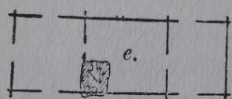
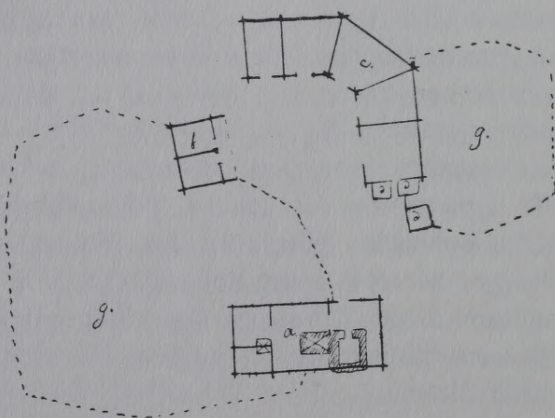
*Vēl mīlāka tautu meita;
 Tai es došu sav' rociņu,
 Savu zelta gredzeniņu;
 Ja vaicāja tēvs, māmiņa,
 Sak' zemē dabūj',
 Sak' zemē dabūju,
 Pagalmiņu slaucīdama.*

Lieber noch die Liebste.
 Dieser werde ich meine Hand geben,
 (Und) mein goldnes Ringlein;
 Sollten Vater und Mutter fragen,
 Sprich: habs auf der Erde gefunden,
 Sprich: habs auf der Erde gefunden,
 Als ich den Hofraum fegte.

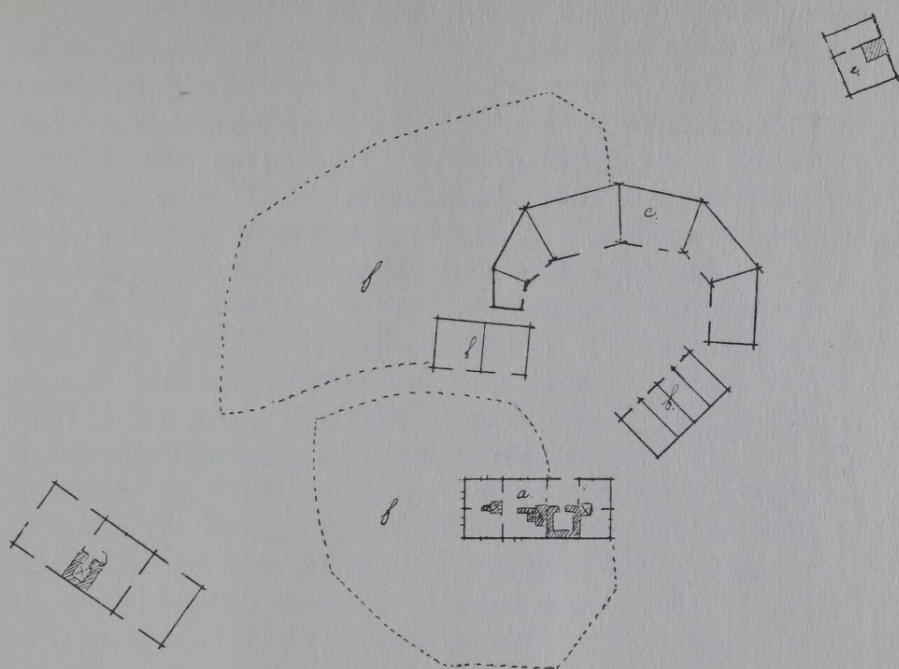
(A. B. 1738; sal. A. B. 1541, 1567, 1649, 1779 u.c.)

Noslēgumā parādīšu dažu zemnieku sētu plānus.

Lūlās — nelielā zemnieku sētā Dobeles apkārtnē — pirms pusgadsimta bija šādas, jau toreiz ļoti vecas ēkas, kuru izvietojums redzams 72. attēlā: a) dzīvojamā māja, b) klētis, c) kūtis un lopbarības novietne, d) mazas cūku kūtiņas, e) rija, f) pirts, g) dārzi.

72. att.

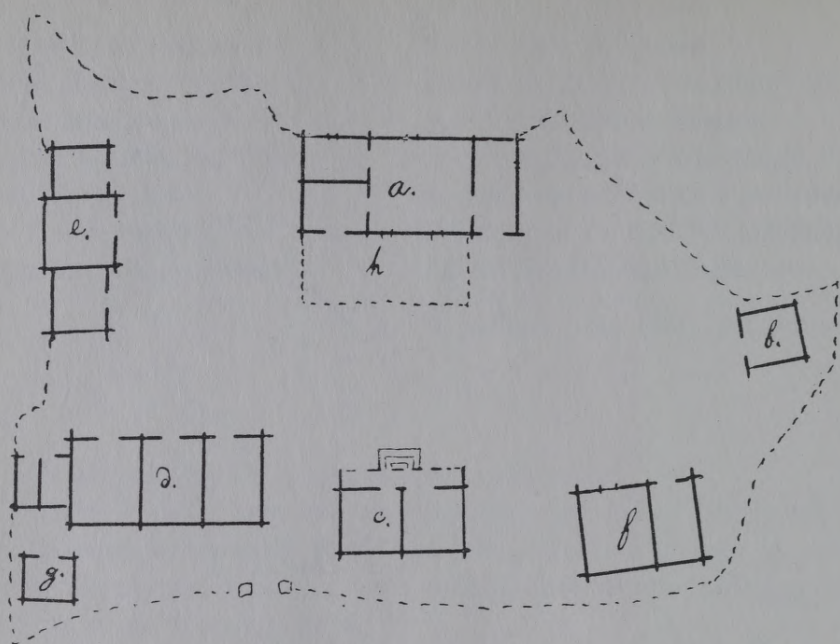

73. att.

Bružas (73. att.) — lielāka zemnieku sēta tajā pašā apkārtnē: a) dzīvojamā māja, b) klētis, c) kūtis, d) rijs, e) pirts, f) dārzi.

Aplūkosim arī trešo māju (*Grabas*) plānu, šī zemnieku sēta atrodas *Ķesteraciemā* — visvecākajā Engures zvejniekciemā. Ēku novietojums atšķiras no iepriekš apskatītajām zemgaļu sētām — tur vēl arvien *vārāmais nams* atrodas atsevišķi no vēlāk celtās *istabas*, tur nav arī gatves un daudzo žogu, visapkārt mājām ir tikai viens žogs ar vieniem lielākiem un vieniem mazākiem vārtiem. Nav ziņu par to, ka aizvēsturiskā, no apaļiem balķiem celtā vidējā telpa trīsdalīgajā “šķūnī” reiz varbūt ir bijusi klētis, bet es pieļauju, ka tagad to varētu izmantot par riju. Ziņu trūkumu šajā jautājumā izskaidroju ar to, ka zvejniekciemiem starp jūru, no vienas puses, un mežu un purvu, no otras puses, parasti bija ļoti maz aramzemes, tāpēc nebija lielas vajadzības pēc rijas. 74. attēlā ir redzama a) dzīvojamā māja, b) vasaras virtuve (*vārāmais nams*), agrākā dzīvojamā māja, c) klētis, d) kūtis, e) šķūnis, f) pirts (*dūmu nams*)*, g) pagrabs, h) dārziņš.

* *Grabu* pirts 1987. gadā tika pārvesta uz Brīvdabas muzeju. — *Tulk piez.*

74. att.

Pirms pievēršamies dažādiem žogu veidiem, aplūkosim latviešu zemnieku sētai nepieciešamus piederumus — a k u un k l a b i ķ i.

1. Aka

Attieksmē pret dzeramo ūdeni latvietis ir pieticīgs. Parasti viņš to smel no tuvējā strauta, jo kopš seniem laikiem ir cēlis ēkas un iekojis tīrumus strautu tuvumā, lai allaž pie rokas būtu vajadzīgais ūdens. Ja tuvumā nav strauta, viņš ūdeni ņem no diķa, ko pats ir izracis piemērotā vietā. Sliktāk ir, ja nākas izlīdzēties ar purva ūdeni, ko sauc par *rāvas* jeb *rājas ūdeni*, kas bieži vien satur daudz dzelzs un ir pārvilcies ar varavīksnes krāsās zaiļojošu plēvīti. Šādam ūdenim ir puvuma garša. Tautasdziesmā žēlota līgava, kura tādā trūcīgā sētā aizvesta par sievu.

Progress kultūras attīstībā bija panākts, kad, tuvumā neatradis strautu, latvietis kādā zemākā vietā pats izraka aku. Piemērotā vietā akai nevajadzēja būt dziļai, bet tai katrā ziņā bija vajadzīgs koka ietvars. Tam nodevēja aptēsti, tievi balķi (vai biezas plankas), ko sauc par *grodiem*, lietuviski *grandis* un *grindis*; lopu kūti zemi noklāj ar bieziem dēļiem, latviski *grīda*, akai ar dēļiem izklāj sienas.

Interesanti, ka arī ļoti daudzos (ja ne visos) latviešu pilskalnos ir bijušas akas. Aplenkuma reizē pašā pilī bija nepieciešams ūdens, it sevišķi ja nevarēja droši nokļūt pie strauta vai ezera pilskalna tuvumā. Vairākos pilskalnos esmu redzējis bedres, kas liecina par aizgruvušām akām, piem., vēsturiskajā Tērvetes pilskalnā. Gandrīz līdz malām ar ūdeni pilnu aku redzēju *Vieša* pilskalnā pie Turaidas iepretim Vildogai. Šī aka apbrīnojamā kārtā atrodas uz atsevišķa paugura cieši pie pilskalna stāvās austrumu malas, kur blīvais māls acīmredzot aizkavē ūdens aizplūšanu. Pie saviem personiskajiem novērojumiem varu pieskaitīt tautā ļoti izplatītu teiku, ko stāsta gandrīz par katru pilskalnu. "Vecie laudis" virs pilskalna redzējuši *skursteni*, kurā iekāpuši gan pieaugušie, gan bērni un no kura izkāpuši ar visādiem dārgumiem. Vai arī tādā ejā, piem., ielaistas pīles, kas pa zemes apakšu izkļuvušas ārā un atkal uzpeldējušas tuvējā strautā vai ezerā. Plaši izplatītā teika par pilēm norāda, ka ejā ir bijis ūdens un tā uzskatāma par kādreizējo aku. Jāpiebilst gan, ka eja (šahta) tautas teikā tiek dēvēta tikai par *skursteni* un nekad ne par *aku*. Pieļauju, ka fakts par senajām akām pilskalnos laika gaitā varētu būt izzudis no tautas atmiņas. Nezinu teikt, kā šīs pilskalnu akas bijušas izliktas ar kokiem (vai ar akmeņiem) un kā cilvēki smēlušies ūdeni no tik liela dziļuma. Pats par sevi saprotams, ka tam trūkst liecinieku.

Kā latvietis sagādā sev ūdeni jaunākos laikos? No strauta uz māju vai kūti ūdeni varēja atnest ar spaini. Ja ūdeni ved uz māju baļļā ar zirgu, latvietis to iesmeļ ar ierīci, ko sauc par *virloku*. Tas ir neliels spainītis, pie kura piestiprināts apmēram piecas pēdas garš kāts, kas izbāzts caur diviem pretējiem spaiņa dēļiņiem. Lietojot šādu smeļamo (75. att.), cilvēkam nav tik daudz jāsaliecas. Smeļamā rīka nosaukums cēlies no vārda saknes *vir*, kuru atrodam darbības vārdos *vērt*, *veru*, *vēru* (piem., *durvis atvērt*), iteratīvs *virināt*; arī *virt*, *verdu*, *viru* (kad ūdens vāroties virpuļo). Vārda otra puse — *loks* no vārda *locīt*, piem., *vējloks* — vēja virziena rādītājs, ko vējš groza šurpu turpu. Vārds *virloks* tāpat raksturo kustību, ko cilvēks izdara, strādājot ar šo rīku.

Lai iesmeltu ūdeni ar spaini no seklas akas, pietiek ar vienkāršu kārti, kas parasti nolikta zemē pie akas. Kārts galā ir vai nu dabisks zara āķis, vai arī tajā iedzīta tapa, uz kuras uzkar spaini. Bet, ja aka ir vairākas asis dziļa, ūdens smēljam palīdz svira. Šādas akas ir pazīstamas Ziemeļvācijā, un vācieši tās ieviesuši Baltijā; par to liecina nelatviskais nosaukums *vinda*, kam blakus lieto arī tīri latviskus vārdus (sk. tālāk).

75. att.

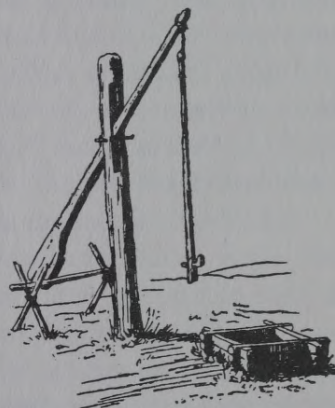

76. att.

Balki, kura garums ir atkarīgs no akas dziļuma, ierok stāvus zemē netālu no akas. Ja kokam augšgalā ir divi paralēli žuburi, to stakle noder vindas koka ielikšanai, tā sākajam galam piekarot smagumu (vecu ratu riteni, koka kluci vai arī laukakmeni), kas to velk uz leju, un garākais gals ceļas augšup. No tā uz leju nokarājas kārts, kuras galā ir (vai tiek) piestiprināts spainis (76. att.). Ja balka augšgalā nav zaru stakles, kokā izcērt pagaru spraugu, kurā iebāž no abām pusēm aptēsto vindas koku, kas, balstīdamies uz tapas, var svārstīties augšup un lejup (77. att.). Šādu aku, piem., varēja apskatīt 1896. gada Etnogrāfiskajā izstādē Rīgā. Smeļamā kārts pie vindas pēc vecas paražas bija piestiprināta tikai ar kārklu klū-

gām. Speciāls statnis neļāva vindas apakšējam galam nolaisties pārāk zemu.

Ūdens smēlējs velk kārti ar spaini lejup (tā kā vinda ir gara, tas nav grūti izdarāms), kamēr spainis sasniedz ūdeni, un tad pie vindas sākā gala piestiprinātais smagums palīdz pilno spaini izvilkt.* Šo garo akas vindu uz ziemeļiem no Abavas sauc dažādi: *svira*, *sviris*, *sveiris*, Trikātnā un Dzērbenē — *svīris*, Vitebskā — *svēre* (no *svērt*, celt ar sviru), citur arī *svirkstenis*.

77. att.

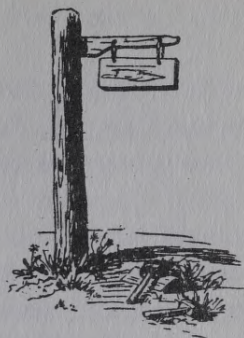
2. Klabilķis

Lai ēdienreizēs mājas ļaudis varētu sasaukt no lauku darbiem, kalpone ar diviem koka āmuriem noteiktā ritmā bungo aicinājumu pusdienās**, klaudzinot pa $1\frac{1}{2}$ –2 pēdas garu dēli, kas iekārts šķērskokā virs

* *Meža dzimis, meža audzis, pārnāk mājās, cilā asti* (A. B. 1000 latviešu miklas, 31). *Augstais dievs zemo dievu lūdzas* (32). Abas miklas norāda uz akas vindas kustībām. Otra mikla, ar mitoloģisku ievirzi, varētu būt ļoti sena. Sk. arī 33., 34. un 647. miklu minētajā grāmatā.

** Tautas anekdotē šis ritms atveidots šādos pantīnos: *Lec pie putras, lec pie putras!* — *Šim ķilķen', tam ķilķen', nam' meitai pusķilķen'!*

diviem stabiem vai, kā parādīts 78. attēlā, staba horizontālajā “rokā”, vai augoša koka zarā. Vakaros saule rādīja laiku, bet brokastis un launagu strādniekiem nesa uz lauka. Šī sitamā instrumenta (*klabiķis, klabeklis, klaburis* — no vārda *klabēt*) skaņu var dzirdēt tālu, un krievu valdība reiz bija pavēlējusi šādus klabekļus izvietot pie ceļiem zemnieku sētu tuvumā, lai sniegpuitenī nomaldījušies cilvēki varētu atrast ceļu uz lauzu mitekļiem. Bērniņā šādus sitamos dēļus es vēl redzēju arī muižu pagalmos, kur tagad tos visbiežāk aizstāj metāla zvani. Tautasdziesma, šķiet, norāda uz klabiķi un tā lietošanu arī vakarā.

78. att.

*Situ koku uz kociņa,
Lai tek saule vakarā.
Saku vārdu uz vārdiņa,
Neba mana māmuliņa.*

Ich schlage Holz auf Holz,
Dass die Sonne zum Abend sich senke;
Ich rede Wort auf Wort,
Es ist doch nicht mein Mütterchen.

(A. B. 3833)

Dziesmu teic pameita, kas pamātes mīlestību ar vārdiem var iegūt tikpat maz kā ar priekšlaicīgu vakara pavēstīšanu ietekmēt saules gaitu.

Sitamo dēli pazīst arī citās zemēs. Pēc Andrē (Braunschweiger Volkskunde, 249. un sek. lpp.), ogļdeģi šādu dēli kopš veselas paaudzes vairs nelieto, bet agrāk to klaudzinājuši ik pēc pusstundas. Tas bija divās auklās vai ādas siksnās iekārts ciets dižskābarža dēlis, pa kuru sita ar skābarža koka vālitēm. Dažos ciemos uz ziemeļiem no Braunšveigas vēl tagad ir atrodamī šādi dēļi, pa kuriem līdz 1894. gadam tika sist ar āmuriem, lai sasauktu kopā draudzi. Pēcs (Erlebt, Erwandert, 126. lpp.) stāsta par ļoti vecu ozolkoka dēli, kas Spānijas slavenajā svētceļojumu vietā Santjago de Kompostella lielu svētku dienās aizstājis baznīcas zvanus.

IESKATS ZVIEDRU CELTniecībā Roņu salā

Mazliet novirzīšos no temata un pievērsīšos mazajai salīnai Rīgas līcī, lai apskatītu salas iedzīvotāju celtnes. Mazo, ziemeļu–dienvidu virzienā piecus kilometrus garo un rietumu–austrumu virzienā trīs kilometrus plato Roņu saliņu kopš ļoti seniem laikiem apdzīvo zviedri. Nav īsti skaidrs, kad un kā zviedri tur ir ieradusies, bet viņi tur dzīvo, tāpat kā citās salās pie Igaunijas krastiem. Zviedri slēdz laulības tikai ar saviem tautiešiem, necieš ne igauņus, ne latviešus un vienīgi izņēmuma kārtā saprot šo savu kaimiņu valodu tajās retajās reizēs, kad ar tiem iznāk sastapties zvejā vai roņu medībās. Kurzemes un Vidzemes iedzīvotāji Roņu salu apmeklē daudz retāk nekā roņsalieši cietzemi, jo viņiem nav tur nedz ko meklēt, nedz iegūt, bet saliniekiem tomēr šis tas dzīvei nepieciešams ir jāatgādā no cietzemes. Viņu apģērbā un tradīcijās ir ļoti daudz īpatnību, tāpēc es neuzskatu par iespējamu, ka viņi būtu daudz ko vai vispār jēl ko mācījušies vai aizguvuši no latviešiem un igauņiem. Domāju, ka viņu ēkas un darbarīki ir ļoti senas izcelsmes, radniecīgi tām ēkām un darbarīkiem, kādi ir viņu ciltsbrāļiem Zviedrijā. Stāstījumā no manām atmiņām par ekspedīciju, kura 1896. gada jūnijā tika rīkota uz Roņu salu un kurā man kopā ar godājamiem draugiem bija laipni atļauts piedalīties, lasītājs apjautīs, cik daudz kas Roņu salā ir ļoti radniecīgs tam, ko esam stāstījuši par latviešu ēkām. Ir iespējams tikai viens secinājums: dažādas tautas, dzīvodamas līdzīgos zemes un klimata apstākļos, izjūdamas līdzīgu nepieciešamību nodrošināt savus dzīves apstākļus, patstāvīgi izmanto līdzīgus līdzekļus.

Roņu salā dzīvojošie zviedri, kuru skaits samazinās un pašreiz nepārsniedz trīs simtus, mītina vienā ciemā, kurā ir 27 sētas. Ciemā ir četras platas, ar zāli aizaugušas ielas, kas noder arī lopu ganībām. Šīs ielas krustojas dažas šķērsielas, šur tur aug brīnumskaistas priedes, melnalkšņi, oši, bērzi. Sētas iekļauj mazi zāli dārziņi, aiz tiem ir skujkoku mežs, kas klāj visu salas austrumdaļu. Rietumu pusē paveras skats uz pļāvām un bangojošo jūru. Salā nav neviena amatnieka. Sētas īpašnieks ar ģimenes locekļiem (sveša darbaspēka tur nav) iztiku sagādā ar zveju, roņu medībām, audzē daudz lopu, mazliet nodarbojas ar zemkopību un visu nepieciešamo, kur citkārt būtu vajadzīgs amatnieka darbs, padara paši. Uz katrām divām saimniecībām ir viena smēde, trijiem vai četriem saimniekiem ir kopīgas mazas vējdzirnavas. Apģērbu gan vīriem, gan pašas sev vērpi, auž un šuj sievietes. Starp citu, Roņu salā nav neviena tirgotāja, nedz arī traktera īpašnieka. Ikviens roņsalietis ir pats sev celtnieks, galdnieks, rat-

nieks, seglinieks utt. Primitīvs stāvoklis! Ne jausmas no modernās darba dalīšanas!

Visas mājas ir no koka, jo meža te netrūkst. Jumti — daļa ar divām slīpēm un stāvu zelmini, daļa bez zelmiņa, ar četrām zemu nolaistām slīpēm, bieži vien ar jumta āžiem, dažviet tie ir greznoti ar izgrieztu zirga galvu.

Tīrumu platība ir niecīga, tāpēc nav vajadzīga atsevišķa rija. Labības žāvētava un piedarbs atrodas vienā ēkā zem kopēja jumta ar dzīvojamām telpām. Durvis ved uz priekštelpu, kurā, tāpat kā latviešu *namā*, ir māla klons un nav redzami griesti, tā ka skatiens atduras jumtā. Otrās durvis ved uz pagalmu aiz mājas. Pavards atrodas uz grīdas, katls ir iekārts koka kāsi, kas piestiprināts pie griestiem robainā kokā. Atkarībā no katla lieluma vai uguns liesmu augstuma to var nostiprināt vajadzīgajā augstumā. Dūmi brīvi ceļas līdz jumtam. Šajos dūmos trīs gadus tiek turētas roņu ādas, līdz, divus mēnešus sālsūdenī mērcētas, tās pārtop par spalvainiem, pastalām līdzīgiem apaviem viriešiem. Sievietēm apavus darina no balti izgērētas ādas. No priekšnama (virtuves telpas) ieejot apmēram 30 pēdas garajā un nedaudz šaurākajā lielajā dzīvojamā istabā, kur visās trīs ārējās sienās ir vidēji lieli, stikloti logi, uzmanību saista raksturīgs, vienkāršs, pusotras pēdas plats dēļu sols gar visām sienām un ap lielo krāsni. Kāju vietā solu balsta koka kluči. Istabas kaktos ir tik daudz platu guļamvietu, cik tajā dzīvo laulātu pāru, — divi līdz četri. Tie ir vecāki un precētie bērni, kas iespējami ilgi mierīgi sadzīvo kopā, dalīdamies darbā un uzturā, priekos un bēdās. Bērņus redz reti. Tāpēc iedzīvotāju skaits ļoti sarūk.

Dzīvojamā istabā ir ne vien gultas, bet arī šādas mēbeles: lielāks galds, vērpjamais ratiņš un audēju stelles.

Priekšnama otrā pusē mazas durvis ved uz riju. Krāsns, kas žāvējamai labībai dod siltumu, iekšpusē ir tukša, nevis kā latviešu rijās piepildīta ar akmeņiem, lai ilgāk turētu siltumu. Septiņas vai astoņas pēdas virs māla klona latviešiem parasto *ārdu* vietā ir tikai kustīgas kārtis (sk. 104.–106. lpp.) un virs tām — 5–6 pēdas augsta telpa žāvējamai labībai. Griesti ir no cieši kopā saliktām kārtīm vai tieviem balķeņiem, uz kuriem nav likta māla kārtā, tāpēc dūmi viegli tiek tiem cauri līdz jumtam. Žāvēšanai paredzēto labību pa samērā šauru ($2\frac{1}{2}$ kvadrātpēdas) lūku no ārpuses, no priekšējā pagalma, sagrūž rijā. Pēc izžāvēšanas labību iznes pa mazām durvīm piedarbā, kas atrodas iepretim priekšnamam blakus rijai. Aiz piedarba, kas atdalīts tikai ar apmēram trīs pēdas augstu balķu sienu, atrodas barības novietne sienam un salmiem. Piedarbam durvis ir uz abām pusēm — uz priekšējo un aizmugures pagalmu, kur (tāpat kā latviešiem)

atrodas mēslu krātuve ar baļķu grīdu. Aiz tās, apmēram septiņu soļu attālumā no mājas, paralēli atrodas mazāka ēciņa — stallis zirgam un kūts govīm, aitām u.c. mājdzīvniekiem. Te var ērti pienest barību no novietnes.

Visas ēkas kopējais garums ir gandrīz 100 pēdu, dzīvojamā istaba — 30 pēdu, virtuve — 23 pēdas, apsildāmā rījas telpa — 23 pēdas, piedarbs un šķūnis — katrs 20 pēdu garš.

Roņu salas zviedri, tāpat kā latvieši, ceļ ne vien minētās ēkas, bet arī vairākas mazākas, atsevišķas ēciņas — klētis labības, zivju, apgērbu un citu mantu glabāšanai, tās izmanto arī par vasaras mītnēm, maltuvēm ar rokas dzirnavām, ko sauc par darbnīcām. Tāpat kā latviešu zemē, šo mazo (apmēram 20 kvadrātpēdu) ēciņu pamati parasti balstās uz atsevišķiem akmeņiem, lai gaiss var brīvi vējot pa ēkas apakšu. Tām ir arī vaļējs lievenis vai priekštelpa, kas balstās uz diviem koka stabiem un kur nokļūst pa pakāpienu trepēm. Priekšnama abās sānu malās reizēm ir ar dēļiem nozogoti nelieli pieliekamie. Apgērbu klētis ir pilna ar bagātīgiem drēbju krājumiem, kas sakārti ne tikai gar sienām, bet piekarināti arī pie griestu sijām. Ienācējam šķiet, ka nokļuvis lielā, pārpildītā drēbju skapī.

Beigās vēl jāpiemin pirts, kas arī Roņu salas iedzīvotājiem nav sveša.

Durvis Roņu salas zviedri slēdz tāpat kā latvieši, tikai dažviet slēdzenes ierīkotas īpatnēji. Tur redzami tie paši dažādie koka durvju slēdzeņu varianti, ko mēs jau esam apskatījuši iepriekš, piem., koka kastīšu slēdzenes, kurās bulta vai arī atslēga dažreiz jau ir no dzelzs. Agrākos laikos vairāk lietotas koka slēdzenes. Dažām durvīm vispār nav slēdzeņu. Ārpusē durvju augšējai malai piekļaujas grozāma bulta, kas ir pietapota pie durvju stenderes. No iekšpuses durvis aiztaisa ar dzelzs āķi, ko vajadzības gadījumā var atvērt arī no ārpuses, iebāžot roku pa pietiekami lielu apaļu caurumu durvīs virs āķa un to paceļot. Lai durvis varētu ērti atvērt, tajās ir sprauga, kurā var viegli iebāzt četrus rokas pirkstus.

Par ciema plānojumu jau ir runāts. Ēku izvietojums atsevišķā sētā ir neregulārs, tās nekad neveido četrstūri vai kvadrātu. Ēkas grupē pēc patikas, bet tā, lai neradītu neērtības saimniekošanā. Kūti neatrodas tālu no piedarba un barības novietnes, un klētis ir tuvu dzīvojamai istabai. Ap ēkām ir zāliens un augļkoki, tās neieskauj žogi. Dārzenus audzē maz. Ar zāli apaugušie laukumi norobežoti ar žogiem, ciema olnīcas ieskauj 2–3 pēdas augsti akmens vaļņi ar koku mietu pāriem, starp kuriem līmeniski iestiprināta kārts. Citviet ir arī koka žogi no resniem stabiem ar vertikāli iecirstām gropēm katrā pusē, un tajās ievietotas līmeniskas kārtis. Tās citu no citas atdala gropēs ielikti klucīši vai akmeņi. Līdzīgi žogi latviešu zemē tiks apskatīti turpmākajās lappusēs.

IV. ŽOGU VEIDI

Žogi īsteni nepieder pie celtnēm, taču, kā jau redzējām, tie ir tik cieši saistīti ar zemnieku sētām, ka tomēr jāaplūko dažādie to veidi. Zemēs, kur ir maz mežu, ap pagalmiem vai dārziem cel mūra sētas vai arī ierīko žogus no stieplu pinuma vai stieplēm, un, tā kā tie ir gandrīz neierobežoti izturīgi, tas galu galā atmaksājas, ja vien ir līdzekļi šādu žogu ierīkošanai.

Arī latvietis pazīst akmens žogus, tikai nevis mūrētus, bet gan no akmeņiem sakrautus vaļņus. Apvidos, kur tūrumi kopš ledus laikmeta šļūdoņiem nosēti ar lieliem akmeņiem blūķiem un bieži arī neskaitāmiem mazākiem laukakmeņiem (piem., Sakas draudzē un arī citur), akmeņus jau senos laikos novāca no lauka un sakrāva ap tūrumiem akmeņus žogus, lai lopi, dodamies uz ganībām, nenobradātu labību.

K. F. Vatsons Kurzemes Literatūras un mākslas biedrības gadagrāmatā (1822. g., II, 311. un sek. lpp.) stāsta par akmeņus krāvumiem un akmeņus sienām *Kintes* mājās Dzērves draudzē pie Aizputes. Tautas teikā stāstīts par kādu ļoti stipru vīru, vārdā *Kinte*, kuram piemītis spēks un prasme skaldīt un padarīt gludus milzīgus akmeņus. Ar savu vienīgo balto ķēvi viņš savilcis vislielākos akmeņus savu ēku pamatiem un tūrumu iežogšanai. Sastrīdējies ar kādu tirgotāju, viņš viens pats aizvilcis milzīgu blūķi (12 pēdas diametrā) līdz Liepājai. 1822. gadā daudzi esot brīnījušies ne vien par mazo zemnieka sētas ēciņu augstajiem pamatiem (trīs pēdas augsti pamati mazajai klētij, turklāt bez javas, tātad bez prasmīga mūrnieka palīdzības), par bruģi ap dzīvojamo māju, pagrabā un ratnīcā, uz pagalma celiņiem, par apbrīnojamo aku, kuras sienas izliktas ar gludām akmeņus plāksnēm (12–16 kvadrātpēdas), bet arī par daudzajiem (vairāk par simtu) gludajiem akmeņiem (trīs kvadrātpēdas), kurus *Kinte* izmantojis par paliktniem zem bišu stropiem, un vēl par 429 soļus garo žogu ap viņa tūrumiem, kas celts no lielākiem (7–8 pēdas) un mazākiem (4–5 pēdas) akmeņiem. Vatsons stāsta, ka tajos laikos vēl šajā sētā rādīti divi balķi ar līkiem sakņu galiem. Šos balķus stiprais vīrs lietojis akmeņu atvilkšanai no lauka. Vatsons uzsver, ka visi akmeņi vākti tikai zemnieka sētas ēku celšanai, nevis kāda vācu kunga saimniecības vajadzībām. Starp

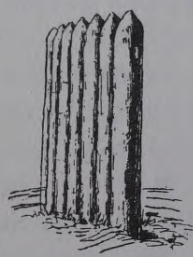
dažādām maldīgām hipotēzēm viņš izsaka arī iespējamību, ka tur kādreiz varbūt dzīvojis kāds virsaitis, kura cilts piederīgie ir vākuši akmeņus no apkārtnes un palīdzējuši tos apstrādāt. Akmeņu kalšana latviešu tautai nav bijusi sveša, to var secināt pēc muižu nosaukumiem — *Cirkale*, *Cierkale* Piltenes draudzē, kas atvasināts no vārdiem *cirvis* (tāmnieku dialektā *cier(v)is*) un *kalt* un norāda uz tālaika smalko akmeņkalēja māku (sk. Grenzen etc., 285. lpp.). Apraksts ir nozīmīgs, jo rāda, ka senatnē arī latvieši, ja vien ļāva apstākļi, pazinusi un cēluši akmens žogus.

Koka žoga modernāks aizstājējs ir dzīvžogs. Tas ir savdabīgs, pats atjaunojas, vienīgi vajadzīga rūpīga apgriešana, ko var izdarīt tikai prasmīga dārznieka roka. Latvietim dzīvžogi vēl līdz šim laikam ir sveši.

Latviešu zemnieks ir izticis un vēl arvien iztieks ar koka žogu. Koka žogi ir raksturīgi šīs zemes ainavai. Pavisam citāda aina skatāma Dienvidtirolē vai dienvidrietumu Šveicē ar akmens žogiem, kas ietver ikvienu vīna dārzu, vai arī Holšteinā ar zaļajiem dzīvžogiem, kas iežogo ganību aplokus. Gluži citu iespaidu rada augstās, necaurredzamās dēļu sētas ap dārziem pilsētu tuvumā vai arī no lielākiem un mazākiem akmeņiem sakrauti akmens žogi.

Ja vien tīrumā nav milzīgs daudzums akmeņu, latvietis labprāt izvēlas dažāda veida koka žogus. Ikviens no tiem tiek izmantots noteiktam mērķim, un to forma ir atkarīga no izejmateriālu sagādes iespējām.

1. Viens no visvecākajiem ir jau aplūkots stāvkoku žogs (sk. 134. lpp.). Dobeles apkārtnē latvietis par *sētu* tagad sauc jebkuru žogu, kaut gan ir iespējams, ka sākumā tā saukti tikai stāvkoku žogi. Par to liecina vārda *pils-sēta* nozīme — ap senču pili celta palisāde vai arī līdzīgi iežogota pilsētveidīga apmetne, kas atradās pils aizsardzībā. Esmu redzējis stāvkoku žogus netālu no baltu pilsētām, kur tie iežogo pagalmus: cilvēka auguma augstumā cieši cits pie cita zemē ierakti stabi ar caurumiem augšgalā, pa

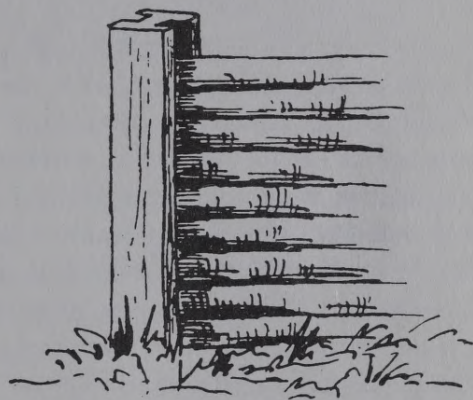

79. att.

kuriem iebīdīta kārts, kas šos vertikālos stabus satur kopā. Uz pagalmu ved divviru vārti. Kaut arī tālāk no pilsētām šādi stāvkoku žogi ap zemnieku sētām ir reti sastopami un pilsētu tuvumā to uzdevums ir aizsargāt pagalmu no zagļu ielaušanās, tie tomēr ir tik ļoti līdzīgi nocietinājumu žogiem ap mūsu pagānu pilskalniem un apmetnēm, ka nevar tikt uzskatīti par vissenāko žogu veidu. 79. attēlā redzam stāvkoku žogu Sakas apkārtnē (Sarkanmuižā), kura stabi bija sastiprināti ar kārtīm. Pirms ierakšanas zemē augšgalā nosmailinātos

un apakšgalā apdedzinātos (lai pasargātu no trūdēšanas) stabos divās rindās — vienā rindā augstāk, otrā zemāk — izurba caurumus. Vispirms ieraka trīs stabus un caur abu rindu caurumiem izdzina kārtis žoga saturēšanai. 2. un 3. stabā kārtis iedzina tikai līdz caurumu vidum. Tad zemē ieraka 4. un 5. stabu un izdzina kārtis caur 5., 4., 3. un 2. stabu. 6. un 7. stabu pēc ierakšanas savienoja ar diviem iepriekšējiem (5. un 4.). Nākamā kārtis savienoja 9., 8., 7., un 6. stabu, sekoja 11., 10., 9. un 8. stabs un tā tālāk līdz žoga galam. Tā divkārtēji sastiprināja ik četrus stabus, izņemot pašu pirmo.

2. Ar mežiem bagātos apvidos gar saimniecību gatvēm un lopu olņīcām atrodami cita veida žogi, un tas, protams, liecina par kokmateriālu izšķērdīgu lietošanu. Noteiktā attālumā citu no cita ieraka stabus tā, lai tie atrastos aptuveni trīs pēdas virs zemes. Abās pusēs žoga virzienā šiem

80. att.

stabiem bija iecirstas gropes. Starp stabiem cieši citu uz cita salika tievus balķēnus vai resnākas kārtis, kuru gali cieši iegula gropēs. Šādus žogus sauc par *gulšētām* no vārda *gulēt* (80. att.).

Ja kokus grib izmantot taupīgāk, kārtis neliiek cieši citu virs citas, bet gan ik pēc katras kārtis gropē ievieto klucīti, atstājot starp kārtīm spraugas (81. att.). Uz šāda veida žogu, kas ir gandrīz līdzīgs mājas sienai, varbūt ir attiecināma tautas mīkla: *Skrūvēts, būvēts, vējš pūš caur*. (A. B. 713) Vārds *skrūvēts* nav jāsaprot burtiski, tas, šķiet, ir lietots tikai atskaņas dēļ.

81. att.

Vēl skaidrāk šāds žogs ir raksturots tautasdziesmā:

<i>Meitu mātei vara vārti,</i>	Eine ehernen Pforte hat die Mutter der Töchter,
<i>Akmiņota gulu sēta;</i>	Einen liegenden Zaun, als wie von Stein;
<i>Pušam cirtu vara vārtus,</i>	Entzwei hieb ich die ehernen Pforte,
<i>Pāri bēri lecināju.</i>	Über liess ich das braune Rösslein springen.

(A. B. 1021)

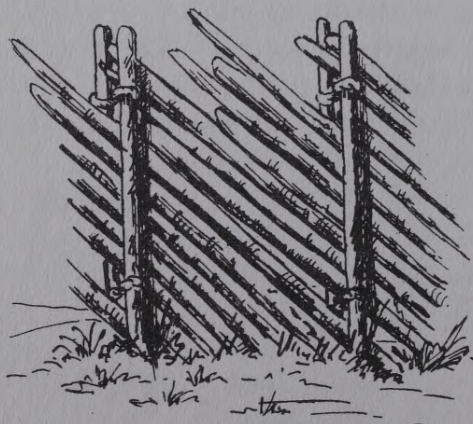
Poētiskā aina liecina, cik ļoti mātes sargājušas un aprūpējušas savas meitas un kā drosmīgais precinieks, pārvarot visus šķēršļus, sasniedz savu mērķi. Dzejas valoda pārspīlēta: vārti ir no koka, nevis no vara, un pati sēta nemaz nav tik *akmiņota*. Arī 3496. dziesmai ir līdzīgs saturs.

Līdzīgs, bet vieglāk un mazāk izšķērdīgi uzcelams ir tāda veida žogs, kad noteiktā attālumā zemē ierok pa stabu pārim un to starpas līmeniski cieši aizpilda ar kārtīm, sprunguļiem un dažādiem citiem koka gabaliem.

Lai stabi neizšķiebtos, to augšgalus sasien ar savītām vītoli *klūgām* (82. att.). Šāds žogs gan šķiet skaists gleznotāja acij, bet zemniekam, kam tik kārtība, tas liekas nekārtīgs.

82. att.

83. att.

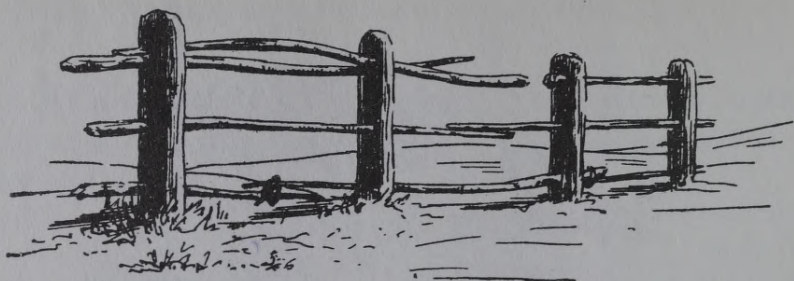
3. Vietās, kur kokmateriālu netrūkst, starp stabu pāriem, kas noteiktā augstumā ir sastiprināti ar *klūgām*, slīpi liek gandrīz vienāda resnuma un garuma kārtis vai pāršķēltus resnākus kokus. Apakšējie kāršu gali vai nu atduras pret zemi, vai tos nedaudz iedzen zemē tā, ka augšējie gali paceļas augšup apmēram 45° (vai mazākā) leņķī. Stabu pāri atrodas tik tuvu, ka starp tiem slīpi saliktie koki tiek droši balstīti no abām pusēm (83. att.). Pēc profesora Vilcoma domām viņa darbā (Streifzüge durch die baltischen Provin-

84. att.

zen. Dorpat, 1862), šādi žogi ir raksturīgi igauņiem un tā ir nacionāla iezīme, tāpēc varētu secināt, ka arī latviešu zemē, kur vēl ir atrodami šādi žogi, reiz dzīvojuši igauņi, libieši vai somi. Savos braucienos pa latviešu zemi šādus žogus es visvairāk esmu redzējis, protams, igauņu robežas tuvumā, piem., Vecclaicenē pie Apekalna, ap Valku, Rūjienu un vietās, kur kādreiz ir dzīvojuši libieši, — ap Matīšiem, Limbažiem, Ainažiem, Eikažiem un Stalbi. Ap Valmieru, Cēsīm, Raunu un Dzērbeni to dēvē par *šķilu* jeb *žurbuļu* sētu, t. i., sētu, kas celta no šķeltiem kokiem. Pēc manām domām, uz austrumiem no Gaujas libieši nekad nav dzīvojuši, varbūt tur apmetušies daži cilvēki, bet tie nebūtu varējuši sevišķi ietekmēt latviešu dzīvesveidu un paražas. Uzskatu par iespējamu, ka līdzīgos apstākļos arī dažādām tautām varēja rasties līdzīgas žogu formas. Kaimiņš allaž varēja kaut ko aizgūt no kaimiņa. Tāpēc nevaru atbalstīt uzskatu, pēc kura šādi žogi apstiprina pieņēmumu, ka libieši ir dzīvojuši arī uz austrumiem no Gaujas. Turklāt jāpiebilst, ka šādi žogi ir sastopami arī Lietuvā (Mažeikšos–Muravjevā) līdz Jurbarkai un varbūt pat vēl tālāk.

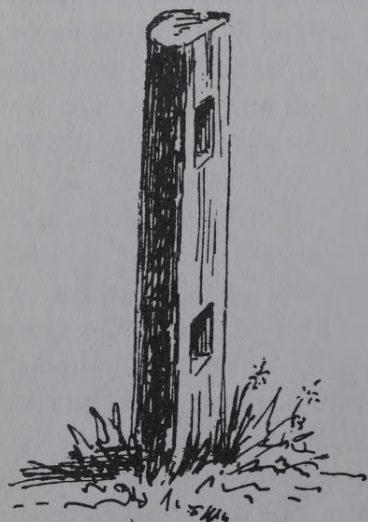
4. Vietās, kur mežu ir mazāk un kur vairāk ir pameža audžu nekā lielo koku, aprobežojas ar žagaru žogiem. Kurzemē gan nosaukums *žogs* attiecas ne tikai uz žagariem vien. Šādus žogus pin un vij dažādi, tāpēc dažviet tos sauc arī par *vijām* (no vārda *vīt*). Galvenā šādu žogu pazīme — dažu pēdu attālumā zemē iedzen atsevišķus stabus, ap kuriem līmeniski apvij visbiežāk lapkoku zarus, bet, ja lapkoku nav, skujkoku žagarus. Izskatīgāki, pat ļoti glīti ir žogi, kuros žagari ir smalki un nevis likti līmeniski, bet gan slīpi izpīti no augšas uz leju. Šāds pinums neizskatās savēlies, bet gandrīz atgādina audumu, un, tāpat kā audumam, tam pat ir dažādi raksti atkarībā no pinēja meistarības un vietējām paražām (84. un 71. att.).

85. att.

5. Tur, kur dārzus vai labības laukus nevajag aizsargāt no lopiem, pietiek ar kāršu žogu. Kāršu žogu veido šādi. Noteiktā atstatumā citu no cita zemē ierok vidēja balķa resnuma stabus tā, lai tie paceltos apmēram četras pēdas virs zemes. Šajos stabos ar cirvi izcērt parasti divus, dažreiz trīs caurumus apmēram pēdu atstatu vienu no otra. Caurumos iebīda kārtis, ko sauc par *sklandām*, no vārda *sklidēt* (slidēt), jo tās viegli slid caur stabu caurumiem. Ja žogu vajadzēja atvērt, lai izbrauktu kā pa vārtiem, tad kārtis varēja no caurumiem izvilkēt. Šāda veida žogus arī sauc par *sklandām* (dsk.; 85. att.).

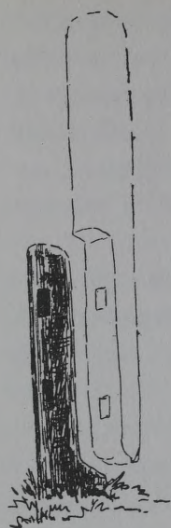
Ja ar kokiem ir trūcīgāk, tad balķus šķel uz pusēm, tā iegūstot divus stabus (86. att.).

86. att.

Vēl kādam žogu stabu veidam apaļo balķi pāršķel tikai līdz tai vietai, līdz kurai to ierok zemē (nevis no viena gala līdz otram), atstājot balķa galu apaļu un tā ilgāk pasargājot stabu no satrūdēšanas. Šādi stabi, t. i., to virs zemes redzamā daļa, ir īsāki nekā iepriekš minētie (87. att.).

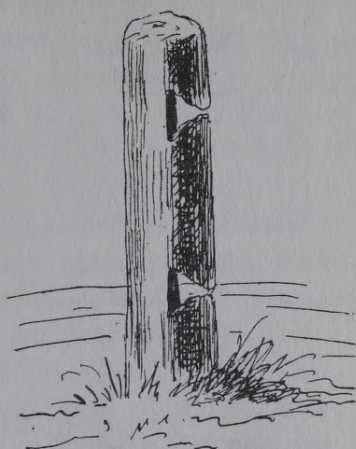
Vēl cits šo stabu veids radās, kad sāka lietot zāģi. Tad jau bija vieglāk staba sānos divās vietās taisnā leņķī vispirms iezāģēt un pēc tam ar cirvi izcirst robu kārts ielikšanai. Cieši blakus stabam tomēr jāiedzen vēl viens koks, kas neļauj kārtij no sāniem izkrist (88. att.). Attapīgāks cilvēks pamanija, ka var iztikt bez šā papildu

87. att.

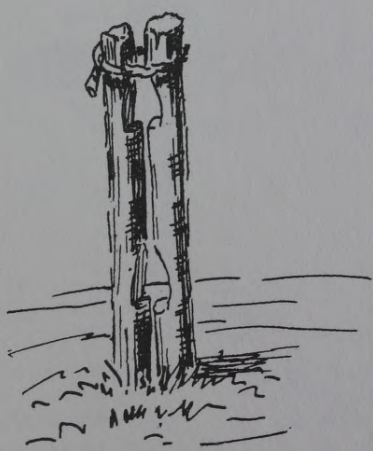
88. att.

89. att.

koka, ja cauruma augšpusi iezāgē nevis taisnā lenķī, bet slīpi uz augšu un apakšu — slīpi uz leju. Turpmākā rīcība paliek tāda pati kā iepriekš. Rodas trapeceveidīgs caurums, kuram cauri izbīda kārti (89. att.).

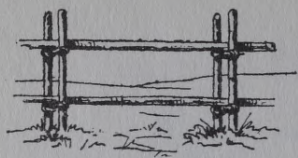
Kad resnus žoga stabus mežā tik viegli vairs nevarēja dabūt, iztika ar mietiem, iedzenot tos pa pāriem un katrā no tiem iecērtot robu kārtij. Mietus augšdaļā kopā satur klūgas (90. att.). Dažkārt iedzina arī vienu

90. att.

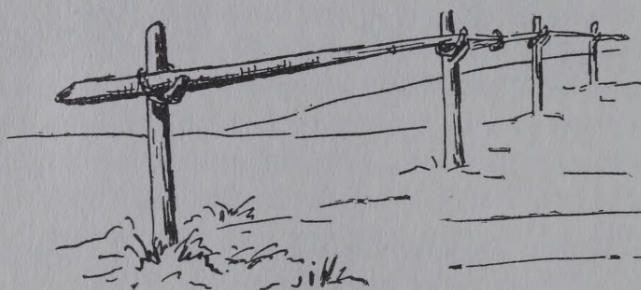
91. att.

92. att.

resnāku mietu ar iecirstu robu un blakus tievāku mietu bez iecirtuma, lai tas saturētu kārtis. Klūgas bija nepieciešamas visos gadījumos (91. att.). Citreiz neiecirta robus. Tad kārtis lika uz klūgām, kas apsietas ar apmēram collas attālumā iedzītiem mietiem (92. att.).*

Vēl vienkāršāk ir ceļus uz ganībām nožogot ar vienas kārts žogu. Zemē iedzītos mietos apmēram divas pēdas virs zemes iedzen katrā pa tapai. Uz šīm tapām liek kārtis un ar klūgām tās piesien pie mietiem (93. att.). Lai šo

93. att.

darbu vēl vairāk vienkāršotu, tapas vietā mietus ar cirvi tikai iešķēl, tad apaļu kārklu klūgu apsien ap mietu un kārti, un šķēlums neļauj saitei noslidēt (94. att.).

6. No ganībām pa olnīcu atgriežoties zemnieka sētā, ieraugām iecienīta veida žogu, kam jāaizsargā dārzi no visām un lopiem. Tas ir līdzīgs 5. punktā apskatītajam *sklandu* žogam. Divas kārtis ir iebīdītas stabu augšējos un vidējos caurumos, un vēl trešā kārts tiek nolikta zemē ik starp diviem stabiem. Starp šīm trijām kārtīm no augšas uz leju iepin apmēram collu resnus no sār-

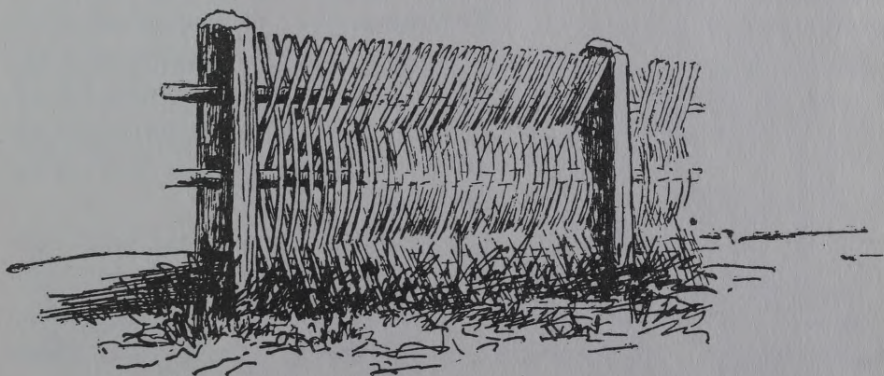

94. att.

* Cik ļoti latvieši ir iecienījuši kāršu žogus, var secināt pēc senas mīklas: *Divas māsiņas (vai arī brāliši) vienā jostā* (A. B. 369 un 370).

zariņiem atbrīvotus egļu zarus, un, lai tie ātrāk žūtu un būtu izturīgāki, to miza vietām ir svitrās noplēsta. Iepīto zaru augšējie gali vienādi jāapgriež, lai sēta neizskatītos nekārtīga un nedarītu mājas saimniekam negodu (68. un 95. att.).

Baltijas vācieši šādus žogus sauc par "Sprickenzaun" (sk. Šillera un Libena vārdnīcā: *Sprick* — trausls, nolūzis koka zars), un latvieši no tā aizguva vārdu *spriķis*, *spriķi* (dsk.), bet kādreizējos lībiešu apvidos, piem., Ziemeļkurzemē, somu valodas ietekmē ir sastopams vārds *riķi**, deminutīvs *riķīši*, jo somu valodā nav vairāku līdzskaņu sakopojuma vārda sākumā. Par *riķiem* tur sauc arī pašas kārtis, caur kurām izpin zarus. Starp citu, latviešiem ir arī daudz neaizgūtu vārdu šiem žogiem. Vecaucē tos sauc par *vabām*, vēl citur — par *vabiņiem*, *vobiņiem* (Ikšķilē), *vibiņiem*. Šos vārdus Tomsens gan negrib piedēvēt latviešiem, jo pamatvārds ir plaši izplatīts somu valodā, bet lietuviešu valodā tas nav sastopams. Vēl tos sauc par *stadiņiem* (no *stāt*, *stādīt*), *stādeijām*, *stodeziņiem*, Lielvārdē — par *maigļiem* un *zedēņiem*, *ziedēņiem*, Liepkalnē — par *stikaļiem*, Raunā — par *nītēm*, Kalsnavā un Neretā — par *slītēm*.

95. att.

* Sal.:

*Visi mani rožu koki
Pa riķiem iztecēj'si;
Tā es pati iztecēšu
Cita kunga novadā.*

Alle meine Rosen
Sind durch den Sprickenzaun hinausgewachsen;
So werde ich selbst hinausziehen
In des andern Herrn Gebiet.

(A. B. 1185)

Ja pie rokas nebija egļu zaru, tad resnāku koku sašķēla 1–2 collas platos dēļišos — *skalos* (no *skaldīt*, *šķelt*) un tos tāpat kā “riķus” iepina žogā cieši citu pie cita. Šādi žogi ir redzami Dobeles apkārtnē (95. att.).

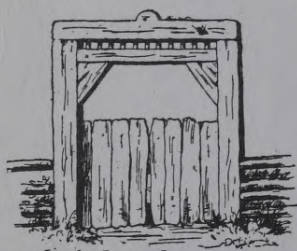
Svarīga žoga sastāvdaļa ir vārti, it īpaši to viras un aiztaisāmie. Pēc formas latviešu vārti ir viendabīgi, tomēr tik plati, lai pa tiem varētu izbaukt vienjūga vai divjūgu vezums ar salmiem vai sienu. Vārti ir taisīti no līmeniski sastiprinātiem apaļiem vai šķeltiem kokiem (*šķērsiem*), kas iestiprināti vertikālos stabos (*stakļos*; sk. 68. att.). Dažkārt divu vertikālo stabu vietā lieto arī vairākus (Kurzemē, Džūkstē, piem., ir vārti ar pieciem stāvkokiem, tajos trīs stāvkoki ir vārtu vidū un caur tiem ir izpīti šauri dēļiši (*lubas*; 96. att.)).

96. att.

Zemgalē divdaļīgus vārtus neredz gan drīz nemaz, ja nu vienīgi pilsētu tuvumā, kur arī žogi ir stiprāki un pamatīgāk būvēti. Taču jādomā, ka latviešiem tie nebūt nav pavisam sveši; par to liecina no tik attālas vietas kā Engure, kas atrodas pie Rīgas līča, man atsūtītais šādu vārtu zīmējums (97. att.).

Vissenākais un visvienkāršākais vārtu viru paraugs ir no kārķu klūgām savīti gredzeni, t. i., viens augstāk, otrs zemāk, kas aplikti ap vārtu stabu un vārtu stāvkoku un nevar noslidēt, jo balstās uz vārtu šķērskokiem (68. un 98. att.).

97. att.

Loti dažādi un bieži vien atjautīgi darināti ir vārtu aiztaisāmie, parasti ļoti vienkārši. Visparastākais atkal ir savītais klūgu gredzens, ko uzmet uz staba un vārtu vērtnes stāvkoka augšgaliem (68. un 96. att.).

Mazliet sarežģītāks ir vārtu aiztaisāmais no Blīdenes. Pie žoga staba ar koka pulķi, kam noapaļots gals, piesit kadiķa zara *kāsi*. Tas ir mazliet liks un tik garš, lai, vārtus aizverot, ar to aizķertu vārtu otro šķērskoku (98. att.).

Man ir attēli no Lietuvas un Igaunijas ar vārtu aiztaisāmajiem, kuriem līdzīgi vai tieši tādi paši varētu būt bijuši arī latviešiem. 99. attēlā (no Žemaitijas) redzams, ka koka pulķis izbīdīts vispirms pa caurumu vārtu stabā, pēc tam pa caurumu pirmajā vārtu stāvkokā, lai vārtus noturētu vertikāli. 100. attēlā (arī no Žemaitijas) redzams, ka viens žoga staba gals

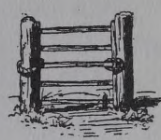
98. att.

99. att.

100. att.

101. att.

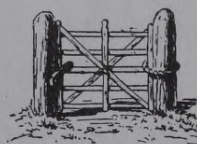
ir nosmailināts, bet vārtu augšējais šķērskoks ir šaurs dēlītis ar caurumu galā, kas, vārtus aizverot, precīzi tiek uzāķēts uz staba smailes. 101. attēlā ir redzami vārti no Tērbatas apkārtnes, kuros klūgu gredzens ir uzāķēts uz vārtu vidējā šķērskoka un tapas gala, kas iedzīta vārtu stabā. 102. attēlā (arī no Tērbatas apkārtnes) ap vidējo šķērskoku un tapas galu ir apsieta aukla, ko pēc tam izver pa caurumu vārtu stabā. Ja aukla ir piestiprināta pie vārtu staba, tās otrs gals ir apsiets ap klucīti, ko iebīda starp diviem vārtu šķērskokiem, un, pusapgriezienā pagriezts, tas satur vārtus pie staba (arī 103. att. no Tērbatas apkārtnes). Pēc citas metodes pie vārtu staba ar tapu piestiprina koka āķi, kas pēc vārtu aizvēršanas ieķeras kādā šķērskokā (104. att., arī no Tērbatas apkārtnes, sk. vēl 98. att. no Kurzemes). Tā pati doma realizēta mazliet citādi, vārtu stabā cieši iestiprinot pulķi ar āķi uz augšu. Pie vārtu stāvkoka pietapots kaut kas līdzīgs durvju koka rokturim. Vārtus aizverot, to no augšas aizliek aiz āķa (105. att., arī no Tērbatas apkārtnes).

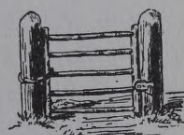
102. att.

103. att.

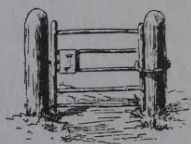

104. att.

105. att.

106. attēlā (arī no Tērbatas apkārtnes) redzama jau sarežģītāka ierīce. Starp diviem šķērskokiem ielikts klucītis, kuru var bīdīt šurp un turp tā, ka tas nevar izkrist, jo abās tā malās ir gropes. Klucītim galā ir pulķis, kuru kā bultu var izbīdīt pa caurumu vārtu stāvkokā un iebīdīt vārtu staba caurumā.

106. att.

Vēl kāda ierīce vārtu aizvēršanai. Vārtu staba priekšā zemē iedzīts $1/2$ līdz $3/4$ pēdas augsts mietiņš, aiz kura noliek pašus vārtus. Vārtus atverot un aizverot, tie ir jāpārceļ pāri šim mietiņam, tāpēc saka: *vārtus atcelt*. Šī ierīce neļauj, piem., cūkai pabāzt galvu zem vārtiem un dabūt tos vaļā.

PIELIKUMS

ĪPAŠI MĀJOKĻI

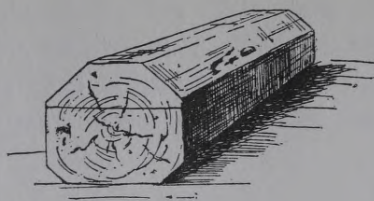
1. ZĀRKI

Pagāniskie latvieši nepazina koka zārkus. Tais senajos laikos, kā liecina pētījumi apbedījumu vietās, liķi vai nu sadedzinātu, vai nesadedzinātu apbedīja zemē. Nesniegšu sīkākas ziņas par šo apbedījumu veidu, tikai atsaukšos uz profesora Dr. R. Hausmaņa rakstu, kas publicēts arheologu kongresa (Rīgā 1896. gadā) izstādes katalogā. Norādes par to, ka latvieši būtu liķus sadedzinājuši, tautasdziesmās es neesmu atradis, šis laiks ir pārāk tālā pagātnē. Bet norādi par to, ka liķi nav sadedzināti, varētu rast dziesmiņā, kurā uz mūžu aizmigusī māte uzrunā savu bārenēs palikušo meitu, stāstot, ka viņa nespēj piecelties, jo guļ zem trim aizslēgiem, dzeltena smilts sedz viņas acis, krūtis spiež velēna un locekļus saisaista bērza saknes. Citā dziesmiņā mirusī stāsta, ka visu mūžu nav varējusi ciest korpē iebirusu smilšu graudiņu, bet nu viņai jāpacieš smiltis, ar kurām viņa ir pilnīgi apbērtā.

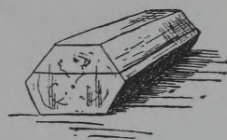
Koka zārku ieviešana saistās laikam gan tikai ar kristīgajām un konkrēti ģermāņu paražām. Arī pašu vārdu *zārks* latvietis ir aizguvis no vāciešiem. Tomēr viņam ir arī savs latvisks nosaukums — *mūža nams*. Ar vārdu *mūžs* ir domāts tikai zemes virsū nodzīvotais laiks, nevis mūžība. Mūžības raksturošanai latvietis izmanto abstrakto lietvārdu *mūžība* un adverbu *mūžam* vai *mūžīgi*, vai arī *mūžīgi mūžam*. Lai izprastu vārdkopas *mūža nams* jēgu, jāpieņem, ka par mūža izbeigšanos latvietis uzskatījis nevis cilvēka pēdējo elpas vilcienu, bet gan brīdi, kad mirstīgās atliekas ir pilnīgi pārvērtušās pīšļos. Līdz tam mirušais, liekas, vēl ir uzskatīts par daļēji piederīgu pie šīs pasaules, un līdz ar to zārks šķitis “aizmigušā” cilvēka mājoklis. Katrā ziņā tauta vispirms ir aptvērusi cilvēka virszemes dzīves ilgumu un tikai daudz vēlāk nonākusi pie nojausmas par mūžību. Latviešu tautasdziesmā poētiski runāts par *mūža* namu, kuram nav ne

107. att.

108. att.

109. att.

durvju, ne logu, — nav durvju, ko atvērt, nedz loga, pa kuru palūkoties ārā. Senlatviešu valodā par dzīvojamo māju uzskatītais zārks mudina mani arī tā šo mājokli apcerēt.

Mūsdienās latvietis zārku taisa tāpat kā vācietis — no sešiem dēļiem un četriem mazākiem dēliņiem. Bet senāk, kad latvietis vēl nepazīna zāgi, ar ko sazāgēt dēļus, viņš zārku, tāpat kā sili, izcirta ar cirvi no koka bluķa, izgreba ar kapli, kā vāku uzlika no tā paša bluķa atšķelto virspusi, ko piestiprināja ar koka tapām. Šādus zārkus latgalieši uz austrumiem no Aiviekstes Lubānas draudzē ir lietojuši vēl pagājušā gadsimta vidū. Sešdesmito gadu sākumā* to man apliecināja mājupbraucošais draugs — mācītājs Peitāns no Lubānas. (107. attēlā redzams bērna zārčiņš.) Šādi bluķa zārki ap to pašu laiku ir lietoti arī Kurzemē, piem., Krūžkalnā pie lietuviešu robežas.

Nesen saņēmu noteiktākas ziņas no Augšzemes. Ap Subati un, protams, daudz plašākā apkārtnē zārkus ļoti rūpīgi darinājuši no egļu bluķiem, bet vēl labprātāk no daudz izturīgākajiem, svekainākajiem priežu bluķiem. Lai izgatavotu zārku pieaugušam cilvēkam, bluķim aptēsa astoņas šķautnes (108. att.), bērna zārkam — sešas šķautnes (109. att.). Vispirms bluķim atšķēla trešdaļu, ko izmantoja vākam. No astoņām sānu malām trīs noderēja vākam, piecas — zārka apakšējai daļai. Tad abas daļas ar *kapli* izcirta vajadzīgajā dziļumā un platumā un izdobumu nogludināja ar līku nazi, kuram bija divi rokturi (*līcens*, *-na* jeb *līcenis*, *-ņa*, no vārda *līks*). Vāku piestiprināja ar vairākām tapām, un zārks bija gatavs. Tā kā koki tolaik bija krietni resni, tāds zārks derēja pat vislielākajam cilvēkam. Arī pareizticīgo igauņu apvidū Pleskavas guberņā man ir stāstīts par bluķa zārkiem. Tiem gan nav bijusi siles forma. Šiem zārkiem abi gali

* Kadā latviešu mīklā, kuras atminējums ir zārks un krusts, ir teikts: *Ķipis apakš zemes, osa laukā* (A. B. 965). Rodas jautājums, vai zārka salīdzinājums ar senu smelamo trauku, kas tolaik bija izgrebts no koka, nenorāda uz to, ka arī zārks agrāk bijis no vienkoka bluķa izgrebta sile.

atstāti vaļā, pēc tam aiztapoti ar plāniem koka gabaliem, kas bija līdzīgi dēļiem.

No Kaives Viduskurzemē man stāsta par dēļu zārkiem, kuru apakšējā daļa darināta no trim gariem dēļiem un diviem maziem dēļiņiem un par vāku lietots tikai plats, plakans pietapots dēlis.

Mūsdienu latviešu zārki rotājumu un pat greznuma ziņā neatšķiras no rietumeiropiešu zārkiem.

Piezīme. Aprakstot zārkus, gribu pastāstīt arī par kapu krustiem. Mūsdienās daudzi latvieši jau ir spējīgi likt uz kapiem čuguna vai akmens

110. att.

111. att.

112. att.

113. att.

114. att.

krustus ar uzrakstiem un kapa vietu iezogot ar akmens stabiņiem un dzelzs ķēdēm. To tomēr var atļauties tikai pārtikušākie. Pēc senas tradīcijas uz kapa lika koka krustu (1 $\frac{1}{2}$ pēdas vai arī augstāku, 110., 111., 112., 113., 114. att.). Dažviet (Talsos un Džūkstē) ir redzēts pie šāda vienkārša krusta piestiprināts dēļu trijstūris, kura smaile sniedz pāri krusta augšgalam, bet apakšējā mala — zemāk par krusta šķērskoku, un uz tā ir uzraksts (115. att.).

Krustu parasti nesa bērū gājienam pa priekšu un tūlīt pēc kapa kopīgas uzbēršanas to ieraka galvgalī, bet dažās vietās (piem., Lielezerē) — arī kājgalī. Pēc tam to rotāja nevis ar ziediem, bet gan ar krāsainām lentēm un citādiem greznumiem. Alūksnē aizgājēja kapa krustu ar *prievītēm* kā pazīšanās zīmi parasti rotāja no citurienes atbraucis svešinieks. Vietējiem, šķiet, bija mazākas tiesības to darīt.

115. att.

Bērībā es šos samērā nelielos koka krustus esmu redzējis nosegtus ar tādiem kā jumtiņiem. Divus ļoti šaurus dēļiņus, kas atbilda krusta koka resnumam, kopā sastiprināja krusta augšgalā. Garumā tie sniedzās mazliet pāri krusta šķērskokam (116. att.). Nezinu, vai šis jumtiņš tika likts,

116. att.

117. att.

118. att.

119. att.

lai krustu pasargātu no lietus, vai arī tas norādīja, ka apglabātā ir sieviete, kā tas bija raksturīgi lietuviešiem Prūsijā.

Rietumkurzemē un, iespējams, arī citur krustus, ko lika uz kapiem, taisīja no ozolkoka, sieviešu kapu krustiem, pēc tautas ticējumiem, derēja arī citi koki. Šķiet, ka tikai darba vienkāršošanas labad dažviet krustam netiek likts šķērskoks, to iezīmē dēļu trijstūra apakšējā mala (kas minēta jau 115. att. piemērā). Šāds trijstūris vairāk vai mazāk aizpilda vietu no šķērskoka līdz krusta augšai, un tam abos sānos ir piestiprināti jumtiņa dēļi. Jumtiņa smailē bieži vien ir mazs krustiņš (117., 118., 119. att.).

120. att.

Ārkārtīgi interesanta kapu krusta forma sastopama Augšzemē. Vienkāršais krusts, kādu redzam 116. attēlā, ir papildināts ar trim maziem krustiņiem šķērskoka abās pusēs un krusta smailē (120. att.). Šo triju mazo krustiņu nozīmi izskaidro ar to, ka zviedri Roņu salā (Rīgas līcī) lietojot šādus krustus, lai norādītu, ka kapā ir guldīta dzemdībās mirusi māte ar savu bērniņu. Šo faktu 1896. gadā man apliecināja Roņu salas zviedru ķesteris. Roņu salā jumta dēļiņu novietojums uz kapu krustiem nav vienāds uz vīriešu un sieviešu kapiem. Vienu kapu krustiem dienvidpusē dēlītis augšpusē balstās uz ziemeļpusē dēļiņa, otriem kapu krustiem tas ir otrādi. Pamatā tam, manuprāt, ir tautas tradīcija, pēc kuras vīrieši baznīcā sēž dienvidu, sievietes — ziemeļu pusē. Jaunākajos laikos senās tradīcijas tiek ievērotas arvien retāk, no tām pamazām atsakās, jo cilvēki tās vairs neizprot.

Jau sen latviešu kapsētās ir zvani uz koka sastatnēm. Tikai pēdējā laikā, sevišķi baznīcu tuvumā, kapsētas apkopj. Arī no baznīcām attālākās vietās, īpaši muižu teritorijās, dažviet ir uzcelti akmens zvanu torņi. Vitebskā katoļticīgo latviešu sādžās vēl pagājušā gadsimta sešdesmitajos gados ap kapsētām nebija žogu, mirušos apbedīja tikko triju pēdu dziļumā, tāpēc arī stāsta, ka lāči dažviet esot likus izkārpījuši. Vidzemē, netālu no Vitebskas guberņas robežas, piem., starp Kalsnavu un Apekalnu,

ir tradīcija visus divās nedēļās mirušos apglabāt draudzes kapsētā kopīgā kapa bedrē un uz kapa kopiņas uzlikt tik daudz krustu, cik mirušo tur ir apbedīts. Austrumos un rietumos no šīs apkārtnes katram mirušajam ir savs kaps.

2. BIŠU STROPI*

Pievienojot latviešu ēku aprakstam bišu stropu aprakstu, esmu ņēmis vērā uzskatu, ka arī bites ir cilvēku mājdzīvnieki. Kad senlaikos latvietis rūpējās par bitēm, kas mita izdobtos koka dobumos, tās viņam bija *meža lopiņi*; kad viņš izgatavoja stropu no resna koka bluķa, novietoja to uz sava lauka un iežogoja ar sētiņu, bites bija viņa *lauka lopiņi*; mūsdienās viņš bites sauc par *māju lopiņiem*. Tā kā esam jau raksturojuši lopu kūtis un visu, kas pie tām pieder, vēl sniegsu iespējami detalizētāku bišu stropu veidu, biškopības darbarīku un piederumu aprakstu arī tāpēc, ka Rietumeiropā tas viss jau ir izzudis.

Jāpiebilst, ka tautasdziesmās bišu stropu sauc par *namu*.

*Bitītei, meitiņai
Nevaijaga namu liegt;
Tai Dieviņš novēlējis
Gatavāi ielīgot.*

Dem Bienchen, dem Mägdelein
Darf man ein Haus nicht wehren;
Beiden hat der liebe Gott gegönnt
In ein fertiges einzuziehen.

(A. B. 4776)

*Netīšām es nocirtu
Sava tēva ozoliņu;
No celmiņa bungas daru,
No zariņa stabulīti,
No tā paša viduklīša
Bitītei namu daru.*

Planlos hieb ich
Des Vaters Eiche ab;
Aus dem Wurzelstock mache ich eine Pauke,
Aus dem Zweiglein ein Flötchen,
Aus dem Mittelklotz
Bereite ich dem Bienchen ein Haus.

(A. B. 4774)

* Šajā nodaļā esmu izmantojis papildinātu un pārstrādātu aprakstu "Latviešu senā meža biškopība", kas bija publicēts "Magazin der lettisch-litterarischen Gesellschaft" (*Latviešu literārās b-bas žurnāls*; XIX, 4).

Pēc hronikām ir zināms, ka latvieši kopš senseniem laikiem ir bijuši čakli *biškopji*. Kā piemēru varu minēt Indriķa hroniku (XVI, 3), kurā siki aprakstīts lielais strīds (*contentio magna*) 1212. gadā starp Autīnes latviešiem un Cēsu bruņiniekiem par izlaupītajiem bišu kokiem (*arbores apum*). Tas izraisīja latviešu un lībiešu nopietnu sazvērētību pret vāciešiem, viņu atkrišanu no kristīgās ticības un asiņainas kaujas. Pēc tā varam apjaust, cik vērtīgs tajos laikos vietējiem iedzīvotājiem bijis ikviens bišu koks. No citiem avotiem uzzinām, ka Prūsijā ordenis bija attīstījis plašu, izdevīgu tirdzniecību ar medu un vasku. Tāpat rietumprūši* ir daudz nodarbojušies ar biškopību. Arī senās latviešu tautasdziesmas mums stāsta, cik ļoti un kādā veidā latvieši abpus Daugavas ir kopuši un mīlējuši bites gan mežā, gan dārzā. Pats par sevi saprotams, ka tikai uz vietas dzīvojošs cilvēks var nodarboties ar biškopību. Klejotājs var gan medu no koka dobuma izņemt, bet par bitēm rūpēties viņš nevar, jo nepaliek ilgi uz dzīvi vienā vietā. Dzīvojot uz vietas, cilvēks jau ir zemnieks un aizņemts ar savu maizes darbu tīrumā, tāpēc ir spiests apmesties tur pastāvīgi. Tautasdziesmas raksturo šo zemes un bišu kopšanas vienību.

*Kam tie kalni, kam tās leijas,
Kam tie smīdri ozoliņi?
Rudzim kalni, miezim leijas,
Bitēm smīdri ozoliņi.*

Für wen sind die Hügel, für wen die Niederungen,
Für wen die schlanken Eichen?
Für den Roggenhalm die Hügel, für den Gerstenhalm die Niederungen,
Für die Bienen die schlanken Eichen.

(A. B. 4124)

<i>Div' bagāti lielījās,</i>	Zwei Reiche rühmten sich gegen einander,
<i>Aukstu ziemu izcietuši, —</i>	Dass sie den kalten Winter ertragen hätten, —
<i>Rudzis sniega apakšā,</i>	Der Roggenhalm unter der Schneedecke,
<i>Bitīt' koka serdītē.</i>	Das Bienchen im Herzen des Baumes.

(A. B. 4228)

* Dr. J. Klinge (Die Honigbäume des Ostbaltikums und die Beutkiefern Westpreussens. Danzig, 1901) sniedz bagātīgas ziņas par medus un vaska tirdzniecisko nozīmi, par meža biškopības tiesiskajiem noteikumiem attiecībā arī uz Baltiju, par šīs nozares ietekmi uz tautu politiskajām attiecībām, par seno bišu koku izplatību Vācijā un Eiropā.

Šai dziesmiņai ir arī mīklas variants; tad vārdu *rudzis* un *bite* vietā ir vārdi *viens* un *otrs*. Minētajam jānoskaidro, kas tie *bagātie* varētu būt (sk. A. B. 1000 lett. Rätsel, 967).

Jaunākajos laikos, kad latvieši vairāk ir pievērsušies zemkopībai, interese par biškopību šķiet mazinājusies, un tikai visjaunākajā laikā viņi atkal sāk pievērsties iemīļotajai nodarbibai. Vairākos apvidos nesen ir nodibinājušās biškopju biedrības, kas bišu stropus darina pēc jaunākajām metodēm un veicina racionālu medus ražošanu. Pavisam nesen daži latviešu zemnieki ir bijuši Vācijā, lai kopā ar visas pasaules kultūrtautu pārstāvjiem piedalītos mācītāja Veiganda Nasavā rīkotajos biškopībasursos. Tā ir šodiena. Pirms 700 gadiem bija citādi. Pamatojoties uz pētījumiem par latviešu kultūrvēsturi, domāju, ka bišu stropi ir jo ciešā saistībā ar visu to, ko esmu paudis šajā darbā par latviešu koka celtnēm un koka iedzīves priekšmetiem.

Pirms pievērsos sīkākam aprakstam, jāpiebilst, ka sensenais paņēmiens turēt bites meža koku dobumos bija plaši izplatīts vēl pagājušajā gadsimtā. Mežiem bagātās vietās, piem., Ziemeļkurzemē un Augšzemē, arī šodien tas nav pilnīgi izzudis. Ar mežiem trūcīgākos un vairāk attīstītos apvidos latvietis vairs īsti nezina senā biškopja lietoto savu bišu koku, darbarīku un savas darbošanās nosaukumu. Šajās vietās ir saglabājušās tikai neskaidras atmiņas par seno, nacionālo biškopību. Kurzemes Literatūras un mākslas biedrības 1818. gada sēdes pārskatā (II, 113. un sek. lpp.) ir iespiests interesants Zlēku mācītāja J. G. Bitnera priekšlasījums par meža biškopību. Runa ir par to, vai meža biškopība ir noderīga vai kaitīga mežam, meža īpašniekam un zemei. Mācītājs ar daudziem pamatojumiem pierāda tās noderīgumu. No šā raksta mēs uzzinām, ka Ziemeļkurzemē pirms 85 gadiem zemniekiem bija jāsaņem savu kungu atļauja koka izdobšanai. Šim nolūkam derēja ne tikai priedes, bet arī alkšņi, ozoli, apses, liepas, egles un citi koki. Par to zemnieks savam muižniekam (piem., Zlēkās) par katriem desmit izdobtajiem bišu kokiem ik gadu kā nodevu maksāja 20 mārciņu medus. Tādējādi Zlēku muiža katru gadu no 900 bišu kokiem ieņēmusi ap 1800 mārciņu medus. Ja vēl pieskaita to, ko zemnieks paturēja sev — tikpat daudz vai divtik medus, turklāt vasku —, tad šie skaitļi rāda tālaika meža biškopības apjomu. Bitners piebilst, ka jau tad Zlēkās ir bijuši vairāki mēģinājumi turēt bites dārzos, bet tie beigušies neveismīgi un zemnieki atkal pievērsušies meža bitēm, līdz meža biškopību pamazām nomainījušas citas nodarbošanās un amati. Tieši tajos gados ticis izdobts pārāk daudz bišu koku un tiem pietrūcis bišu saimju. Arī neražas gados tautā mazinājusies interese par biškopību, un

jaunākā paaudze vairs nav apguvusi meža biškopībai nepieciešamās zināšanas. Pēc Bitnera domām, tik plaši izplatītā un nenoliedzami noderīgā biškopība mūsu zemē dažādu apstākļu ietekmē turpmāk arvien vairāk samazināsies, līdz izzudīs pavisam.

1903. gadā ar baroneses V. fon Rennes laipnu starpniecību es no virsskolotāja Vībeka kunga saņēmu šādas ziņas par Popes mežniecības noteikumiem 1800. gadā. Katram Auces un Popes apkārtnes saimniekam* bija jātur 33 bišu koki. Ja viņam to tik daudz nebija, tie bija jāsameklē triju gadu laikā, un katru gadu viņam izdobšanai piešķīra desmit koku. Katru bišu koku mežsargs apzīmogoja ar īpašu āmuru un uz saimnieka birkas — *burtškoka* (sīkāk par to sk. šīs grāmatas noslēguma nodaļā) — vienā pusē atzīmēja bišu aizņemtos, otrā pusē — tukšos kokus. Saimnieka sētas nosaukums un īpašuma zīme atradās uz rūnu stabiem.

Pielāva, ka vismaz trīs kokos no 33 mājā bites un 30 koki, iespējams, ir tukši. Tātad muižniekam bija jāsaņem 20 mārciņu liela medus nodeva (pēc toreizējām cenām 7 1/2–12 kap.) un 1 1/2 mārciņas vaska (24 kap. par mārciņu), jo no katras bišu saimes ienesuma varēja cerēt caurmērā uz 20–30 mārciņām medus gadā. Pēc muižas saimniecības grāmatām redzams, ka 1827. gadā zemniekiem no 5775 izdobtajiem kokiem vajadzējis piegādāt 3500 mārciņu medus. Cik ļoti bišu koku skaits līdz mūsdienām ir samazinājies, varam secināt pēc tā, ka tagad muižas mežā palikuši vairs tikai kādi 40–50 koki, kuros mājā bites. Tukšo, izdobto koku ir daudz vairāk, taču tie ir izpuvuši un sagāzušies. Spriežot pēc ziņām no Popes, var secināt, ka meža biškopības lejupslīde tur ir sākusies ap 1857.–1861. gadu, kad sākās zemnieku māju izrentēšana, un īpaši 1881. gadā, kad zemnieki jau varēja mājas izpirkt par dzimtu. No 1827. līdz 1857. gadam medus ienesums samazinājās pat par 220 mārciņām. Rentnieks par katru bišu koku muižas mežā vēl maksāja 50 kapeiku gadā. Kad zemnieki ieguva mājas dzimtīpašumā, muižas mežā bišu koki viņiem vairs netika ierādīti, turpretim mežsargiem līdz pat mūsdienām dažus bišu kokus piešķir kā algas daļu.

Nurmuižas mācītājs F. Bernevics pirms dažiem gadiem man stāstīja, ka viņam vēl piederot 10 meža bišu koki, bet agrāk viņa draudzē tādu esot bijis tūkstošiem.

Es atļaušos šeit minēt dažas līdz šai dienai tautā saglabājušās dzies-

* Raksturīgi, ka Popes jūrmalā ļoti maz lībiešu zvejnieku nodarbojušies ar meža biškopību. Daudzi piejūras mežu bišu koki bija latviešu zemnieku ziņā, un lībiešu zvejnieki savas nodevas muižai kārtoja, nododot zivis.

mas, kas liecina, ka latvieši pazinuši koku dobumos mājajošās bites un izmantojuši tās savā labā. Latvieši, tāpat kā citas tautas, gan vissenākajos, gan jaunākajos laikos par mazo medusvācēju dabu un īpašībām ir cēlušies uzzināt iespējami vairāk.

*Zinu, zinu, bet neteikšu,
Kas ozola dobumā;
Bitīt' pina zelta kroni
Mazākai māsiņai.*

Ich weiss (es), ich weiss (es), ich werd' (es) nicht sagen,
Was in der Höhlung des Eichbaums;
Das Bienchen flicht eine goldene Krone
Für das jüngste Schwesterchen.

(A. B. 4758)

Pēdējās rindiņas nav jāsaprot burtiski, tās norāda uz lielo peļņu, ko bitenieks gūst, pārdodot medu un vasku, tā ka var atļauties savai jaunākajai māsiņai nopirkt greznu līgavas vainadziņu. (Par bitenieka pārticību stāstīts arī 4743., 4745., 4754., 4771. un 4779. tautasdziesmā.)

*Dravenieka div' dēliņi
Tek gar Ventu raudādami;
Venta nesa ozoliņu
Ar visām bitītēm.*

Des Imkers zwei Söhne
Laufen weinend am Windauufer;
Die Windau trägt einen Eichbaum fort
Mit all' den Bienchen.

(A. B. 4749)

*Šuj, bitīte, vaska krēslu,
Ozolā sēdēdama;
Tur tu pati apsasēsi,
Dravenieku mielodama.*

Baue, Bienchen, einen Stuhl von Wachs,
Im Eichbaum siedelnd;
Darauf wirst du selbst dich setzen,
Den Imker bewirtend.

(A. B. 4756)

Abās dziesmiņās runa ir par ozoliem, kuri sākotnēji nebija izdobti ar cilvēka roku, to bija izdarījis laikazobs. Ir vērts piebilst, ka tikai ozoli mīnēti kā dabas doti bišu mājokļi. Citi koki, kas aug Baltijas mežos, bišu mītēm nav derīgi, izņēmums varbūt ir liepa, taču tautasdziesmās tā saistībā

ar bitēm netiek minēta, kaut gan tālaika mežos liepu nav trūcis un tautasdziesmās tās vispār pieminētas bieži.

Biškopim mīla ir arī priede, mazāk — egle, jo tās daudzie zari apgrūtina stumbra izdobšanu un, ja egles dobums sāk trupēt, koku viegli izgāž vētra. Starp citu, Zlēku zemnieks runā gan par *dravu priedi*, gan par *dravu egli*. Bitenieki labprāt izdobj tās egles, kuru serdi ir sabojājuši tā sauktā baltā puve. Bojāto serdi viņi sauc par *actiņ-praulu*, *idru* jeb *judr'-praulu* (Ziemeļkurzemē), koku ar satrupējušu serdi sauc par *idrainu* jeb *idraiņu* koku, trupēšanas procesu latvietis raksturo ar verbu *idrot*.

Parasti kokā izdobj tikai vienu *dravu**, dažreiz arī divas vai trīs. Popē man stāstīja par ozolu ar četrām un par priedi ar piecām bišu mītnēm. Dravas parasti atrodas četru pēdu attālumā cita no citas, reizēm arī tuvāk, pat divu pēdu attālumā. Apakšējais mājoklis ir 8, 11, 15 pēdas no zemes, augšējais reiz ir bijis pat 27 pēdas no zemes.

Stāsta, ka bites apmetoties noteiktos kokos, kuru pazīmes ir zināmas arī pieredzējušiem biteniekiem, bet viņi tās neizpauž.

Pie Virpu ciema auga un varbūt vēl tagad aug egle, kurā ik vasaru kaimiņi uzvilkuši līdz trīs bišu ķeramos auļus un ilgi strīdējušies, kuram šis koks pieder. Kāds saimnieks gribējis Zlēku (vai Stendes?) mežā nopirkt egli ar noteikumu, ka tā tur paliks, lai viņš šajā kokā varētu uzvilkt savus spietu ķeramos auļus. Darījums netika noslēgts, tomēr saimnieks neesot gribējis nedz šo koku rādīt, nedz teikt, kur tas atrodas.

Pieredzējis bitenieks, vērojot bites, kas lido ap tukšu koku, prata noteikt, ka tās meklē jaunu koku, kur apmesties, jo spietojot starp bitēm nebija tranu un tās nenesa ziedputekšņus. Tad sacīja: *bites priedi bandē*.

Tas, kurš pirmais ieraudzīja kokā ielidojušu spietu, pēc īpašuma zīmes zināja, kuram saimniekam koks pieder, un aiz koka mizas aizsprauda zaļu egles zariņu, tā īpašniekam ziņodams — *es tavu priedi appuškoju* — cerībā par labo vēsti saņemt atalgojumā krietnu dzērienu.

Lai raksturotu meža koku izdobšanu, latvietis lieto darbības vārdus *dēt*, *durt*, *cirst*; vārda *dēt* iteratīvs *dēstīt* parasti nozīmē "likt" (sal. gr. τί-ημι), bet arī — un šajā gadījumā — "darīt" (kr. деть, деять). Tautasdziesmā tas skan tā:

* Literatūrā dobumu kokā bišu saimei dēvē par *dori*. — Tulk. piez.

<i>Šorīt biju agri cēlies,</i>	Heute war ich früh aufgestanden
<i>Trešu dēju ozoliņu!</i>	Und höhnte den dritten Eichbaum;
<i>Atskrējušas trīs bitītes,</i>	Drei Bienen kamen herangeflogen,
<i>Vaino manu dējumiņu!</i>	Tadeln mein Machwerk;
<i>Še, bitītes, cirvis, kaplis;</i>	Da, Bienchen, (nehmt) Axt und Hohlbeil,
<i>Dējat pašas, kā tikamas,</i>	Macht es selber, wie's gefällig,
<i>Dējat pašas, kā tikamas,</i>	Macht es selber, wie's gefällig,
<i>Pa savam prātiņam.</i>	Nach eigenem Sinne.

(A. B. 4753)

Nākamajā dziesmiņā pa jokam stāstīts, kā bitīti soda par to, ka tā no-
niecinājusi savu jauno skabargaino mājokli.

<i>Aiz kājiņas bitīt' sēju</i>	Am Beinchen band ich die Biene
<i>Pie resnāja ozoliņ';</i>	An den dicken Eichenbaum;
<i>Kam tā mani niecināj'</i>	Warum tadelte sie mir so sehr
<i>Skabargaiņu dējaliņ'.</i>	Den splittrig gehöhlten Baum.

Cits piemērs:

Platas vīzes apāvos,
Silā gāju doru dēt (sk. 1555);
Sak' lācītis lūkodams:
"Edz, kur bišu dējējiņ'!
Būs man medus, būs man medus
Uz nākošu rudentiņ'."

Breite Bastschuhe zog ich an,
 In den Hochwald gieng ich um einen Bienenbaum auszuhöhlen;
 Es sagt der Bär lugend:
 "Siehe da, der Imker!
 Werde Honig haben, werde Honig haben
 Auf dem kommenden Herbst."

(A. B. 4789)

<i>Skrien, bitīte, sit spārniņus</i>	Fliege, Bienchen, flattere mit den Flügelein
<i>Pie nedēta ozoliņa;</i>	Zum nicht ausgehöhlten Eichenbaum;
<i>Ej, māsiņa, dod rociņu,</i>	Geh, Mägdlein, gib die Hand
<i>Pie nelieša tēva-dēla.</i>	Dem nichtsnutzigen Freier.

*Tā priedīte mana dēta,
Kam sarkani skuiju gali utt.*

Die Fichte ist von mir zum Bienenstock ausgehöhlt,
Deren Nadelspitzen rot geworden etc.

*Dēju priedi, dēju egli,
Neraudzīju ozoliņ'.
Ņēmu labu mātes meitu,
Neraudzīju skaistumiņ'.*

Ich höhlte die Kiefer, ich höhlte die Tanne,
Ich achtete nicht auf die Eiche;
Ich wählte der Mutter brave Tochter,
Ich achtete nicht auf die Schönheit.

(A. B. 2284)

*Trīskārt bite riņķi grieza
Apkārt manu cepurīt':
Redzēj' mani daiļu vīru,
Daiļu doru dējējiņ'.*

Drei Kreise umschrieb das Bienchen
Um meine Mütze;
Es sah mich, den schmucken Mann,
Den Meister schöner Bienenbäume.

(A. B. 2284)

No vārda *dēt* atvasināta *dējele* (Ulmanis), pareizāk laikam gan būtu *dējale*, *dējalīna* (Lielvārdē) — koks, kas izdobts bitēm. Pēc Ulmaņa domām, tāpat jāsauc arī dzelzs rīks, ar kuru izdobj koku. Tautasdziesmā vēl ir sastopams vārds *durt*:

*Es izdūru sila priedi, Rakstīt vien nemācēju;
Gan bitīte norakstīs Medaiņām kājiņām.* Ich höhlte eine Kiefer im Hochwald aus,
Die Runen zu kerben verstand ich nicht;
Das Bienchen wird schon die Runen schreiben
Mit seinen Honigfüsschen.

(A. B. 4766)

Par vārda *rakstīt* nozīmi, kam šajā tautasdziesmā varbūt ir ne tik daudz rotāšanas, cik īpašuma zīmes nianse, es runāšu mazliet vēlāk.

Vārds *uzdurt* (Pope) nozīmē otrās vai trešās *dravas* izdobšanu virs pirmās tajā pašā kokā.

Darbības vārds *durt* norāda nevis uz *cirvi* vai *kapli*, bet gan uz kādu citu darbarīku, kuru es nepazīstu. Varbūt tā ir bijusi *vedga* jeb *vadga* — trīs pēdas garš kalts (cērtē), ar kuru Austrumlatvijā un Popē ir izcirsti dobumi kokos. Šim dzelzs instrumentam ir bijis koka kāts, instrumenta dzelzs galā acīmredzot ir bijis kātcaurums, un tas nevilšus atsauc atmiņā

dažāda veida tā sauktos kaltus, kādi ir atrasti pagānu kapenēs arī piemums. Austrumlatvijā visa *vadga* parasti ir no dzelzs, un tad to lieto par lauzni. Starp citu, ir noskaidrots, ka bišu mājoklis vienmēr izdobts koka sānos un nekad nav izdobts no nocirstās galotnes.

Grūtības sagādā nominatīva noskaidrošana lietvārda akuzatīva locījuma *doru* (A. B. 4789). Ja nav kļūdas pirmā pierakstītāja darbā, nominatīva locījumam vajadzētu būt *dora* (siev. dz.) vai *dors* (vīr. dz.). Taču latviešu vārdnīcās ir minēti tikai *dore*, pamazināmā forma — *dorīte* (siev. dz.), un *doris* (vīr. dz.). Viduskurzemē tauta nepazīst ne šo vārdu, ne tā variantus. Formas *dore* radniecība ar vārdu *drava* atbilst saistībai starp Rietumkurzemes vai arī Augšzemes latviešu *doris* un *durvis*, kuros redzam patskaņa un burta *r* metatēzi, tāpat kā latviešu vārdā *druva* un lietuviešu *dirva*. Šī pati vārda sakne parādās krievu “gerevo” un grieķu “dris”, kā arī vācu “Hollun-der” (=Hollenbaum).

Pieņēmumu, ka tautas mutē senajai formai *drava* ir metatēze *durv...*, apstiprina dziesmiņa, kurā *durvu* (dsk. ģenitīvs) var būt atvasināts nevis no *durvis* (Thür), bet gan no vsk. *durvis* vārdam *dravis* = *drava*. Šķiet, ka pretstatā ģenitīva dsk. formai *durvu* vsk. akuzatīva locījumā *doru* saglabājusi a-celmu no vārda *drava*.

<i>Skrien, bitīte, sit spārniņu</i>	Fliege, Bienchen, schlage das Flügelein
<i>Pie resnā ozoliņa;</i>	An den mächtigen Eichbaum;
<i>Trauci durvu dējējiņu,</i>	Wecke den Meister der Bienenbäume
<i>Lai neguļ dien' vidu.</i>	Aus dem Mittagsschlummer.

Vārda *drava* lietojumu var redzēt šādā dziesmiņā:

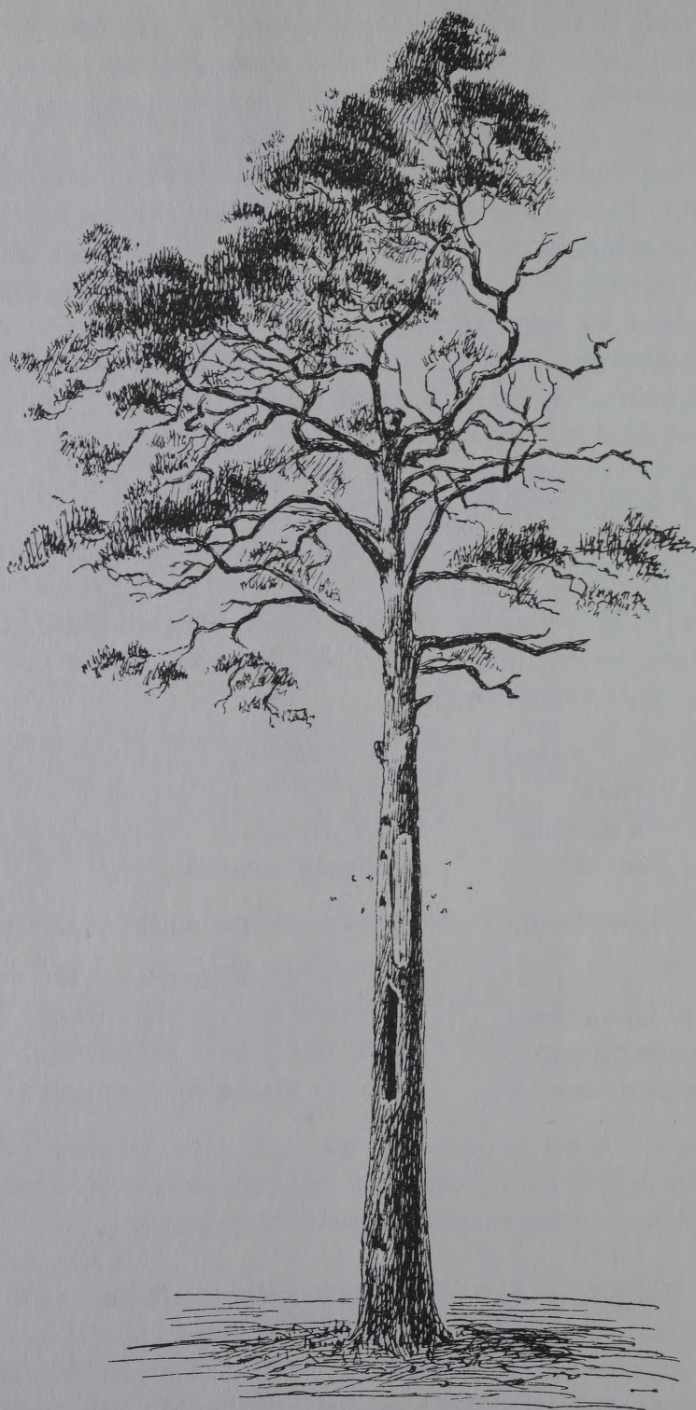
<i>Mans tēviņis dravu dara,</i>	Mein Väterchen höhlt einen Bienenbaum,
<i>Es aiznesu launadziņu.</i>	Ich brachte ihm die Mahlzeit hin.
<i>“Tev, meitiņa, tā draviņa,</i>	“Dein, Töchterchen, sei der Bienenbaum,
<i>Par launaga nesumiņu.”</i>	Da du die Mahlzeit hergebracht.”

(A. B. 4747)

Trešais ar bišu koku izdobšanas veidiem saistītais vārds ir *cirst*, ko dārja ar *kapli*. Tautasdziesmās šis vārds sastopams reti.

<i>Kur tu iesi, bāleliņ’,</i>	Wo wirst du hingehn, Brüderchen,
<i>Baltas kājas audamies?</i>	Sauber die Füße dir kleidend?
<i>Ieš’, māsiņ’, siliņā</i>	In den Wald, Schwesterchen, werde ich gehn,
<i>Bitītēm doru cirst.</i>	Den Bienlein einen Baum zu höhlen.

(A. B. 4747)

121. att. Bišu koks

Aplūkosim tuvāk darbības, ko izteica ar vārdiem *dēt*, *durt* un *cirst*. Bišu mājokli — *dravu* — vislietderīgāk ierīkot koka dienvidu pusē, jo tad saule uz skrejām spīdēja visilgāk. Parasti *dravu* ierīkoja 3, 4, 8, 11, 20 pēdu augstumā, visaugstāk ierīkotās dravas bieži vien bija tik augstu, ka bišu lidošanu ap *dravu* no zemes nevarēja pamanīt. Ja vienā kokā bija vairākas *dravas*, tās cita virs citas parasti, bet ne vienmēr, atradās koka dienvidu pusē. Piemēram, pie Svētās liepas Ances tuvumā aug priede, kurā viens bišu mājoklis atrodas 20 pēdu augstumā un ir vērsts uz austrumu pusi, otrs — 7–8 pēdu augstumā — uz ziemeļu pusi. Tāda pati dažādība redzama Platelsplavas ozolā pie Ances. No Popes ziņo, ka dažreiz, bet ne vienmēr, apmēram četras pēdas virs augšējās *dravas* kokā esot izcirsts īpašs caurums lietusūdens novadišanai. Caurums bija taisnstūrains, isāks par *dravu*, apakšā izcirsts līdz pat koka vidum, tad sniedzās slīpi, paplašinoties uz augšu. Šeit sakrājās un izgaroja ūdens, tā ka mitrums nekaitēja dravai.

Bišu kokiem, sevišķi tiem, kas auga klajumā, bitenieks mēdza nocirst galotni (121. un 122. att.*; no Popes) — *līdzināt*, *nolīdzināt*, (ap Popi) *priedes norenst*, lietuviski to sauc *nurenčiu*, *nuresti*, sal. arī latviski *rantīt* (iteratīvs). Ziemeļkurzemē šādā gadījumā lieto vārdu *notrumpēt* un pašus mežā atstātos kokus, kas ir bez galotnes, tālāk neapstrādāti un neizmantoti, sauc par *vec(s)trumpiem*, no vārdiem *vecs* un *strups*. Lai koku, kam nocirsta galotne, pasargātu no mitruma iekļūšanas, tā stumbra augšā uzlika bērza tāsi un kādu smagumu — parasti plakanu akmeni; par šādu darbu teica — *apjunt*.

122. att.

* 122. attēlā redzams ozols rudenī pēc lapu nokrišanas.

Popes apkārtņē bišu koku galotņu nociršana bija ļoti iecienīta, bet kaimiņos, Dundagas mežniecībā, to darija retāk, jo neapcirsta koka mūžs neapšaubāmi ir daudz ilgāks. Es domāju, ka galotni nocirta tādēļ, lai gan galotne, gan pats koks mazāk ciestu vētru un negaisu laikā. Tā bišu koki, kas izdobtajās vietās vairs nebija tik stipri, tika vairāk pasargāti no salūšanas. Lai galotni nocirstu, bija vajadzīga pieredze un prasme; par to liecina tautasdziesma, kurā jaunākais brālis neuzdrošinās sākt šo darbu bez vecākā brāļa padoma.

*Visu dienu sasēdēju
Sila priedes galinā;
Nedrīkstēju galu cirst
Aiz vecā bālelīn'.*

Den ganzen Tag sass ich
Im Wipfel der Hochwaldskiefer;
Ich wagte es nicht den Wipfel abzuhaue
Ohne den Rat des älteren Bruders.

Kādā citā dziesmā *ozols* nosaukts par *līdzenzari*, t. i., ar apcirstiem zariem.

*Ai, ozol, līdzenzaris,
Ja grib' dora dējējīna — —
Ai, tautiet', lūdz māmiņas,
Ja grib' māju malējīnas.*

Ei, Eichbaum mit den gekappten Ästen,
Wenn du einen wünschst, der dir den Bienenstock aushöhle — —
Ei, Jüngling, bitte die Mutter,
Wenn du fürs Haus eine Mahlerin wünschst.

(A. B. 1534)

Bišu koku ar nocirsto galotni sauca par *božu koku*, arī par *bozi*, iespējams, salīdzinot to ar govi bez ragiem, kuru sauc par *baužu* (sal. arī *boze*, *bauze*). Popē vārdu *boze* lieto arī tad, ja biteniekam par bišu koku jāmaksā muižai. *Božēt* nozīmē nocirst kokam galotni, un *božnieks* ir bitenieks, kas šo darbu dara.

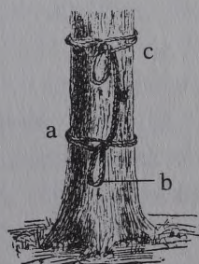
Pirms aplūkojam bišu koka nodrošinājumu pret plēsīgiem zvēriem u. c., mums jāatbild uz jautājumu: kā bitenieks varēja uzkāpt tādā augstumā, lai izdobtu koku un ievāktu medu. Vienkāršākais, bet arī nepilnīgākais palīglīdzeklis bija *sliķis* (Popē) — jaunāka tieva eglīte, kurai abpus stumbra bija atstāti vismaz $\frac{1}{2}$ pēdas gari zari, ko bitenieks izman-

toja par kāpņu šķērskokiem (123. att.). Šāds *sliķis* ir līdzīgs jumta kāpnēm, kurām uz viena koka šķērsām uzsisti šķērši; šādas kāpnes ir redzamas uz māju jumtiem, un tās lieto, lai uzkāptu pie skursteņa. Pat ja *sliķis* bija pietiekami garš, tas bija neērts darbā, turklāt nedrošs un nestabils. Tāpēc šo primitīvo ierīci izmantoja, lai pie bišu mājokļa uzkārtu *dzeiņa* kāsi ar *liedzēju* un sēžamo dēlīti, par kuriem stāstīsim mazliet vēlāk.

123. att.

Otrs tautas izpratnē sevišķi vērtīgs palīglīdzeklis, kā uzkāpt bezzaru priedē, bija virve ar tajā iesietām *cilpām*, kurās varēja ielikt kāju kā kāpslī (*paminā*, no *mīt*, lietuviski *minti*). Par šādu kāpšanu kokā teica — *cilpām kāpt*. Pēc gados vecāku Zlēku ļaužu stāstītā, tas noticis šādi. Pietiekami garas virves abus galus sasien kopā. Bitenieks ar to nostājas pie koka, saņem labajā rokā vienu virves līkumu (124. att., a), apsviež to ap koku savu plecu augstumā, satver to kreisajā rokā un no labās puses izvelk vidus līkumu, veidojot cilpu (b), un virvi vienreiz attiecīgi izgriež, lai tā neslīdētu atpakaļ, kad cilpā ieliek kāju. Stāvēt uz vienas kājas šajā pirmajā cilpā, bitenieks ar kreiso roku atkal plecu augstumā no kreisās puses apsviež kokam apkārt otru virves līkumu (c), satver to ar labo roku un no kreisās puses izvelk caur to nākamo cilpu (d), to attiecīgi izgriežot, un iekāpj tajā ar kreiso kāju. Tad viņš ar labo roku pavelk aiz tās virves daļas, kas savieno abas cilpu kāpes, — un apakšējā cilpa atraisās vaļā. To uzvelk augšā un tāpat taisa trešo, ceturto cilpu utt.; tā bitenieks kāpj, sienot

124. att.

125. att.

bäume des Ostbaltikums und die Beutekiefern Westpreussens. Danzig, 1901, 17. lpp.) ir neskaidrs vai arī nepareizs. Ja bitenieks, izmantojot apdarinātu koku, varēja tikt tik augstu, lai uzāķētu kāsi ar *liedzēju*, tad taču virve ar cilpām viņam vairs nebija vajadzīga.

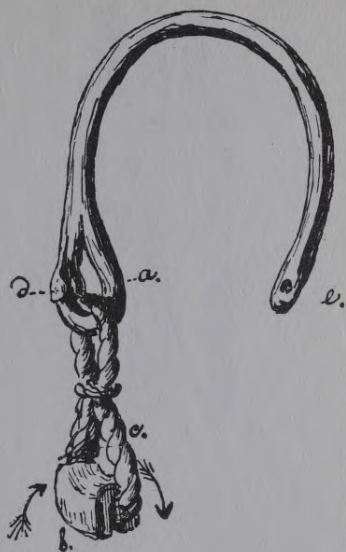
Trešā un visnoderīgākā ierīce uzkāpšanai kokā un darbam pie bišu mājokļa ir nupat minētais koka kāsis ar *liedzēju* (125. att.). Tam ir vairāki nosaukumi: *dzeinis*, *dzainis*, *dzēnis* un *dzenis* (no vārda *dzenu*, *dzīt*), kas raksturo gan visu sarežģīto ierīci, gan arī garo virvi, kas ir galvenā, lai pa koku uzvilktos augšā. Virve ir nevis apaļa, bet gan plakana, lentveidīgi savīta no piecām ļoti garām un stiprām auklām un $\frac{3}{4}$ collas plata. Auklās nedrīkst būt mezglu, jo virvei jābūt gludai, lai, biteniekam kāpjot kokā, tā labi slidētu. Atkarībā no *dravas* augstuma virve* ir 80 līdz 120 pēdu gara.

Lai bitenieks varētu rāpties augšup, *dzeinim* vajadzīgs stingrs atbalsts virs bišu *dravas*. Šai nolūkā izmantoja kāsi (126. att.), ko agrāk darināja no koka, vēlāk — no dzelzs, ar divas pēdas un četras collas garu izliekumu. To uzkar uz kāda piemērota zara virs *dravas*. Kāša vienā galā ir

un atraisot cilpas, līdz sasniedz dobumu, kurā mīt bites. Tā kā, uz vienas kājas cilpā stāvot, ir grūti strādāt, bitenieks uzkabina uz muguras līdzpaņemto *dzeiņa* kāsi ar *liedzēju* (sk. turpmāk) un virvēs iestiprināto dēlīti (sēdekli) uz kāda augstāka zara vai ar atsevišķu virvi piesien to pie koka. Sprototams, ka, izmantojot cilpas, varēja tikt augšā, nevis nokāpt lejā. Klinges apraksts par *cilpām kāpt* (die Honig-

* Literatūrā to dēvē arī par *pīni*. — Tulk. piez.

stipra dzelzs cilpa (auss), kurā īsā, bet ļoti stiprā virvē (kuras gali sapīti kopā) karājas *liedzējs*, *lēdzējs*, *liedzeris* jeb *kumbrs* (Ancē to darina no ozola klučīša), kam augšpusē ir ieliekums (b). Apakšā tam ir grope, kurā iekļaujas virves gredzens (c), kas vidū pārsiets ar auklu, lai *liedzējs* nevarētu no šā virves loka izslidēt. Pirms kāsi uzkar uz zara, pāri *liedzējam* pārlik garo virvi tā, ka abi tās gali nokarājas līdz zemei. Ar garu, tievu kārti šo kāsi paceļ un uzkabina uz kāda zara virs dravas. Kārts smailais augšējais gals ir iebāzts *osā* (d), kas uz augšu ir šaurāka un piekalta pie kāša.

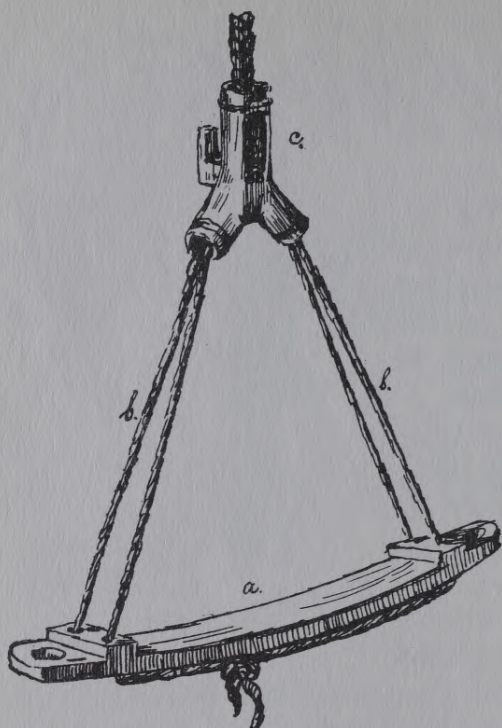

126. att.

Te tūlīt jāpastāsta, kā kāsi varēja nocelt no zara. Kāša smailajā galā ir mazs caurumiņš (e). Tajā ir iesieta aukla, kuras gals sniedzas līdz pat zemei. Šo auklu un kāsi uzmet uz koka zara. Kad bitenieks darbu ir pabeidzis un, nokāpis zemē, vēlas visu ierīci nest mājās, viņš, strauji paraujot auklu, paceļ uz augšu brīvo kāša galu, un tas pāri zaram līdz ar *liedzēju* nokrīt zemē.

Kokā ar *dzeini* kāpa šādi. Garās virves galā ir piestiprināts *sēžamais*, *sēdekļis*, *dzeiņa dēlis* (vai arī (lejasvācu) *dēle* (siev. dz.); 127. att.). Dēlis ir apmēram 30 collas garš un 3 1/2 collas plats. Sēdēšanai paredzēta 18 collas garā dēļa vidusdaļa. No tās uz abām pusēm ir divas collas biezs pārsējinājums, kurā izurbti divi caurumi, caur kuriem izvērtā īpaša virve (b), kas dēli savieno ar garo virvi. Aiz šiem pārsējinājumiem katrā galā vēl ir četras collas garš pagarinājums, kurā izurbts caurums (sk. 125. att.). Šajos caurumos bitenieks var iebāzt vai iekārt līdzņemamos rīkus — cirvi, dūmekli, trauku medus kārēm, nazi un *krāģi* (sk. turpmāk).

Sēdekļa virvi nevarēja tieši piesiet pie garās virves, jo tad tā bitenieku traucētu darbā ar dravu. Tautas prāts ir radījis atjautīgu risinājumu, izgudrojot trijzaru rīku — *vārnu* (128. att., sal. 127. att.). Tā ir izdrāzta no svēdraina bērza klučīša, kam ir trīs zari — viens uz augšu, divi uz apakšu (slīpi uz sāniem izvērsti). Katrs apakšējais zars ir četras collas garš. Visas trīs daļas ir stobrveidīgi izdobtas un šie trīs stobri krustojas vietā savienoti savā starpā. Sēdekļa abos galos piestiprinātā virve ir izvērtā cauri

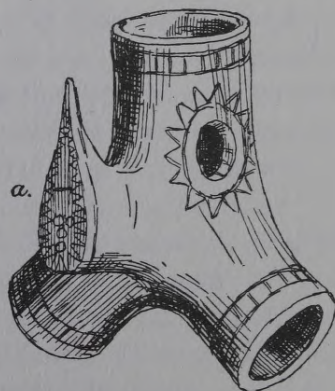

127. att.

krustojuma vietā), lai rokas būtu brīvas darbam. Šis āķis (128. att., a) ir izdrāzts no tā paša bērza koka klucīša, no kura drāzta pati *vārna*, jo tam jābūt stipram. Āķis ir apmēram tikpat resns (16–20 cm) kā visi trīs *vārnas* stobri, un tā smaile vērsta augšup. No šā āķa stipruma ir atkarīga bitenieka dzīvība: kad garās virves cilpa ir apmesta ap āķi, bitenieks to pievelk ar sava ķermeņa svaru, citādi viņš līdz ar sēdekli nogāztos zemē. Bet, ja virve ap āķi būtu piesieta pārāk cieši, bitenieks šo cilpu, ko pats ar savu svaru savēl arvien ciešāk, nevarētu atraisīt un vairs nevarētu tikt zemē.

Senatnē, kad latviešu bitenieks lietota koka vai dzelzs kāsi, viņš *liedzēju* piesēja ar virvi pie koka stumbra, kur tas karājās īpašā cilpā (130. att.). Šī apalā, vidēji resnā virve ir salikta divkārtīgi.

abiem *vārnas* apakšējiem stobriem. Šādi sēdeklis ir iestiprināts *vārnā*. Biteniekam kāpjot kokā, tā karājas viņam pie pieres, bet virve (sk. 127. att., b) pāri abiem viņa pleciem (sk. 125. att.) bitenieku balsta, lai viņš, saliecies uz priekšu, neizkristu ārā. *Dzeiņa* virve ir saistīta ar garo virvi *vārnas* augšējā stobrā, kurā karājas dēlītis. Apsēdies uz dēlīša, bitenieks ar abām rokām satver garās virves otru galu, kas brīvi nokarājas lejup, un aiz tās velkas augšā. Nokļuvis pie bišu dravas, viņš ar sevišķu cilpu (129. att.) apmet šo virvi ap smailu koka āķi, kas izdrāzts *vārnas* sānos (stobru

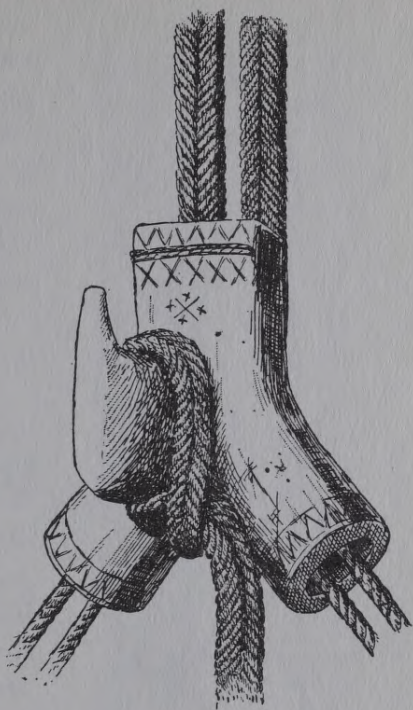

128. att.

Virves abas līdzteku daļas noteiktā atstatumā ik pēc 3/4 pēdas ir sasietas kopā ar aukliņu (131. att.). Abi šīs divkārtīgās virves nedaudz tievākie gali ir izvilkti caur koka pogu un sasieti mezglā, lai neslidētu atpakaļ. Ar vienu no iepriekš aprakstītajiem paņēmieniem uzkāpis kokā, bitenieks apmet ap koku virves galu, kurā iesiets *liedzējs*, un satver to ar otru roku, tad viņš *liedzēju* izver cauri vienam divkārtīgās virves posma atvērsumam un savēl cilpu stingrāk kopā (132. att.). Pēc tam viņš cauri *liedzēja* cilpai izstumj dēlīti ar *vārnu* un apsien *dzeiņa* garo virvi ap *vārnas* nosmailināto āķi. Tad viņš iesēžas sēdekli un sāk darbu — vai nu izcērt dobumu, vai arī savāc medu. Pirms bitenieks nolaižas lejā, viņš saista divkārtīgās *liedzēja* virves pogu, izveidojot cilpu ar *dzeiņa* garo virvi (133. un 134. att.). Nonācis zemē, viņš velk *dzeiņa* garo virvi, līdz tā pārslid pāri *liedzējam* un ar saritināto un sašūto galu (135. un 136. att.) paliek karājoties pogas cilpā. Vēlreiz spēcīgi parauta, arī cilpa atraisās no koka stumbra, un *liedzējs* izslid cauri spraugai, caur kuru tas ir izvērsts, un nokrīt zemē.

137. attēlā redzams, kā bitenieks pēc padarītā darba, ar virvi sasējis saritināto *dzeiņa* garo virvi un sēzamo dēli, dodas mājup.

Esam apskatījuši vairākus paņēmienus, kā bitenieks, izmantojot *liedzēju*, pieklūst pie bišu mājokļa meža kokā. Bet, pirms izgudroja *liedzēju*, bitenieks izlīdzējās ar pietiekami stipru koka zaru, kas atradās virs

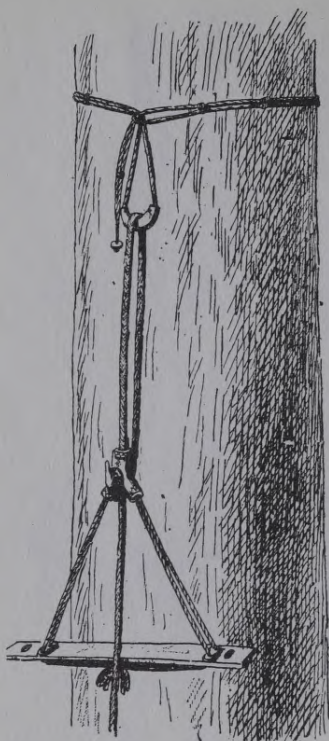
129. att.

130. att.

131. att.

132. att.

133. att.

bišu mājokļa, vai, ja vajadzīgajā vietā šāda zara nebija, iedzina stipru koka vadzi. Ar garu kārti bitenieks šim zaram vai koka vadzim pārmeta pāri īpašā veidā saritinātu *dzeiņa* garo virvi (138. att.). Atvelkot kārti, atraisījās cilpa, kas satur *dzeiņa* virves kamolu, un tas atritinājās vaļā un nonāca lejā. Tā kā *dzeiņa* garā virve ne jau vienmēr labi slidēja pa koka mizu, to reizēm ieberzēja ar mitrām sūnām.

Sākot darbu pie *dravas* vai *dravā*, vispirms bija jāatbīda aizsargdēlītis — *valna* jeb *valns* (vir. dz.; sk. 125. att., a). *Valna* ir kādas divas collas garāks un platāks dēlītis nekā pati *drava* (*aulim* Zlēkās *valnas* parasti nav) un ir uzkārts uz vadža *dravas* *plauktu* priekšā. Apakšgalā *valna* ir piestiprināta pie koka stumbra

ar izvelkamu pulķi. *Valna* pasargā bišu saimi no citiem meža iemītniekiem — vai tas būtu dzenis, lācis vai cauna, par kuru bišu koku apciemojumiem zina stāstīt popenieki.

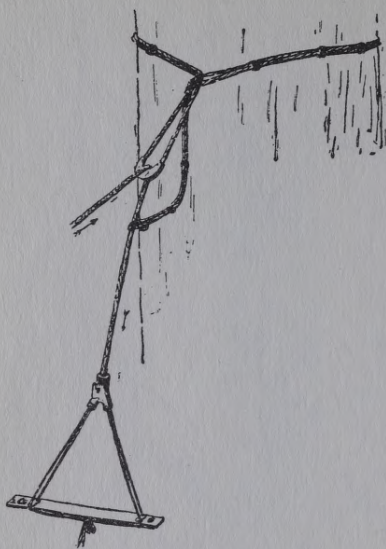
Senākos laikos visbīstamākais medus zaglis ir bijis lācis.* Gar Vidzemes austrumu robežu (Valtaiķiem) vēl šodien bites pret lāci aizsargā (pēc Klīnges, min. vietā, 15. lpp.), iedzenot kokā abās pusēs *dravai*, kā arī virs tās dzelzs āķus, kas ir izliekti uz augšu. "Lācis parasti uzrāpās kokā nedaudz augstāk par bišu mājokli, dobuma atvērums pretējā pusē, un tad nolaidās zemāk uz dravas pusi; asie, uz augšu izliektie āķi traucēja lāci, un uz tiem bieži palika viņa ādas un miesas gabali." Lāča izdarības traucēja arī vairākas pēdas gara, smaga vāle, kas garā virvē karājās pie *dravas*. Jo spēcīgāk lācis to mēģināja atgrūst sānis, jo saņēma sāpīgākus belzienus. Par lāča kāri pēc medus stāstīts gan tautasdziesmās (sk. 192. lpp.), gan mīklās: *Kur ziemā lācis tup, tur vasarā kara lēģeris* (bišu koks). (A. B. 144)

* Ap 1746. gadu, kā teicis Popes un Ances muižas pārvaldnieks Kristofers Nikolass Harfs, Popes-Ances mežā esot dzīvojuši lāči.

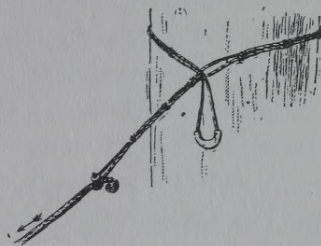

134. att.

Bieži uz *valnas* bija un joprojām ir redzami iegriezumi, kurus latvietis sauc par *rakstiem*. Zlākās mūsdienās tie, šķiet, ir tikai rotājošas *strīpas* gan uz *valnas*, gan uz augšējā *plaukta*, bet Ancē es uzzināju, ka senāk bijis paradums *valnā* iegriezt mājas īpašnieka zīmi. Turklāt mājas jeb *božu zīmi* ar cirvi iecirta koka mizā vai nu zem, vai arī virs bišu mā-jokļa. Vībeks man ziņo par 64 šādām zīmēm Ances un Popes apkārtnē,

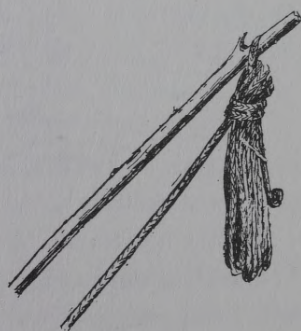
135. att.

136. att.

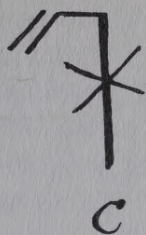
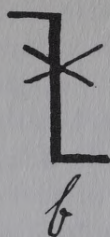
137. att.

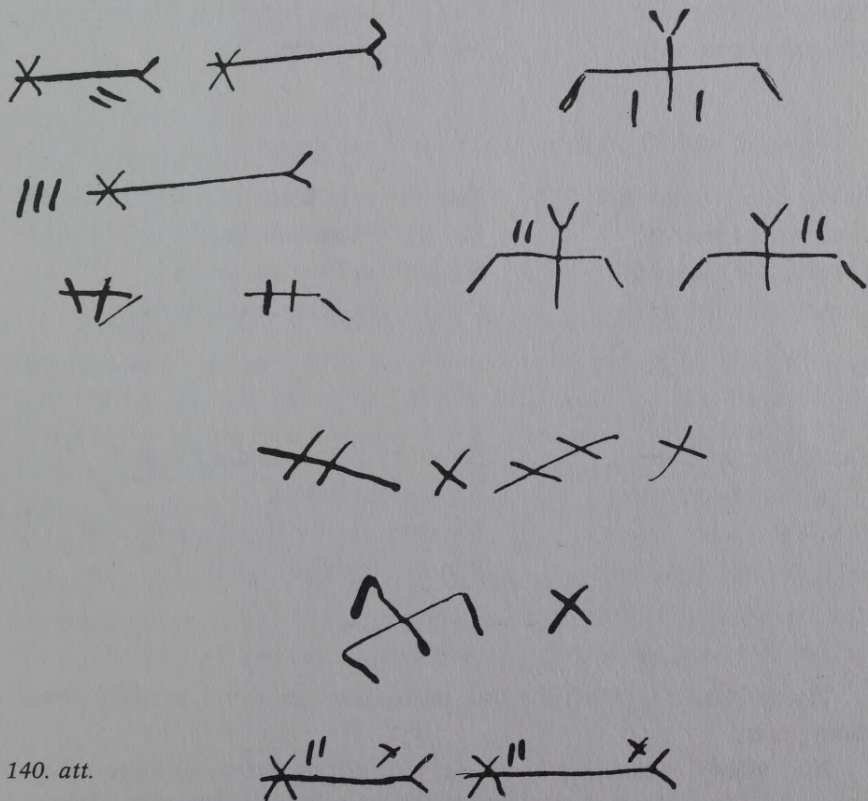
138. att.

139. att.

kuras viņš atradis arī bišu koku īpašnieku sarakstā — Popes vēstuļu sarakstā 1714. gada 10. septembrī. Tas ir vienīgais šāda veida saraksts, kas tur vēl saglabājies. Šajā sarakstā minētos dubultos vārdus — zemnieku sētas nosaukumu un īpašnieka uzvārdu — šeit sīkāk neaplūkosit, jo tas nav mūsu uzdevums. Bet īpašuma zīmju veidi ir jāparāda. Pēc tiem var secināt, kādas īpašuma zīmes zvejnieki likuši uz saviem airiem, pel-

140. att.

došajām ierīcēm un citur (139.–143. att.). Iespējams, ka šīs zīmes sākotnēji ir bijušas saistītas ne tik daudz ar bitenieku, cik ar viņa sētu. Ir noskaidrots, ka, piem., zīmi (139. att., a), tēvam nomirstot, mantojis vecākais dēls. Jaunākie brāļi pie saviem bišu kokiem paturējuši šo pašu zīmi ar papildu pievilkumiem (139. att., b un c).

Dažās tautasdziesmās minētas ne vien *valnas*, bet arī pats bišu koks — *dējaliņa, dora (drava)*, kas rotāti ar iegriezumiem.

<i>Ai, ļautiņi, nesmeijiet,</i>	Ei, Leutchen, lachet nicht,
<i>Ka man kājas apbrukušas;</i>	Dass meine Fussbekleidung zerrissen;
<i>Eit lūkāt siliņā</i>	Geht, um im Hochwald zu beschauen
<i>Man' rakstīt' dējaliņ'.</i>	Den von mir gekerbten Bienenbaum.

Bitenieks ir sabojājis apavus, ar *dzeini* uzvilkdamiēs augstu kokā.

<i>Gauži bites noraudāja</i>	Bitterlich weinten die Bienen
<i>Vecākā dravenieka;</i>	Um den alten Imker;
<i>Vecākais dravenieks</i>	Der alte Imker hatte den Bienenbaum
<i>Izrakstītu doru dēj.</i>	Mit Kerben geziert.

Jaunie bitenieki ir aizmirsuši, ko reiz mācījušies.

<i>Šķersu bite i' aizskrēja</i>	Quer flog die Biene fort
<i>Ar to vasku ritenīt';</i>	Mit der Wachsscheibe;
<i>Atradusi skabargaiņu</i>	Sie hatte splitterige Arbeit
<i>Jauna puisi dējumiņ'.</i>	Des jungen Burschen gefunden.

(A. B. 4792)

<i>Gauži bite noraudāja</i>	Bitterlich beweinte die Biene
<i>Sava veca dravenieka;</i>	Ihren alten Imker;
<i>Atradusi šauras duras,</i>	Sie hatte engen Eingang gefunden
<i>Skabargaiņu dējumiņu.</i>	(Und) splitterige Arbeit.

(A. B. 4782)

Jaunie bitenieki izcirtuši pārāk šauru dores caurumu, un dore nav izdobta gluda.

Kad bitenieks strādā pie *dravas*, viņš atbīda *valnu* no dobuma cauruma uz vienu vai otru pusi un atbalsta to pret *krāģi* — apmēram 50 cen-

timetru garu divzaru kociņu (144. att.), kura asais gals ir iesprausts koka mizā.

Pirms bitenieks var izņemt medu, viņam jāizvelk abi (dažreiz arī trīs — Subatē) *plaukti* — iegareni, uz iekšpusi plānāk aptēsti dēliši, kas aizsedz *dravas* četrstūrains caurumu. *Plauktu* malās ir caurumiņi bišu ejām — *gātis* (no *gāju* pag., *eimu* tag., *iet* nenot.). *Plauktu* izkrišanu aizkavē slīpi iedzīti pulķi. Vai arī plauktus nostiprina, apsienot ap bišu koku no paegļa zariem savītu un cieši savilkto saiti. Lai saite neslidētu zemē, to atbalsta uz pāris kokā iedzītiem pulķīšiem. Kādā tautasdziesmā bitenieks vilina bites apmesties jaunierīkotajā dravā, slavējot tās drošumu, jo tā esot apjozta ar sudrabā mirdzošu dzelzs jostu. Tajos laikos latvietim nebija tik daudz dzelzs, nav iedomājama arī tādas jostas kaldināšana augstu kokā. Pielauju, ka tas ir poētisks pārspilējums, jo latvietis dziesmās savus visvienkāršākos koka priekšmetus simtiem reižu sauc par zelta vai sudraba lietām.

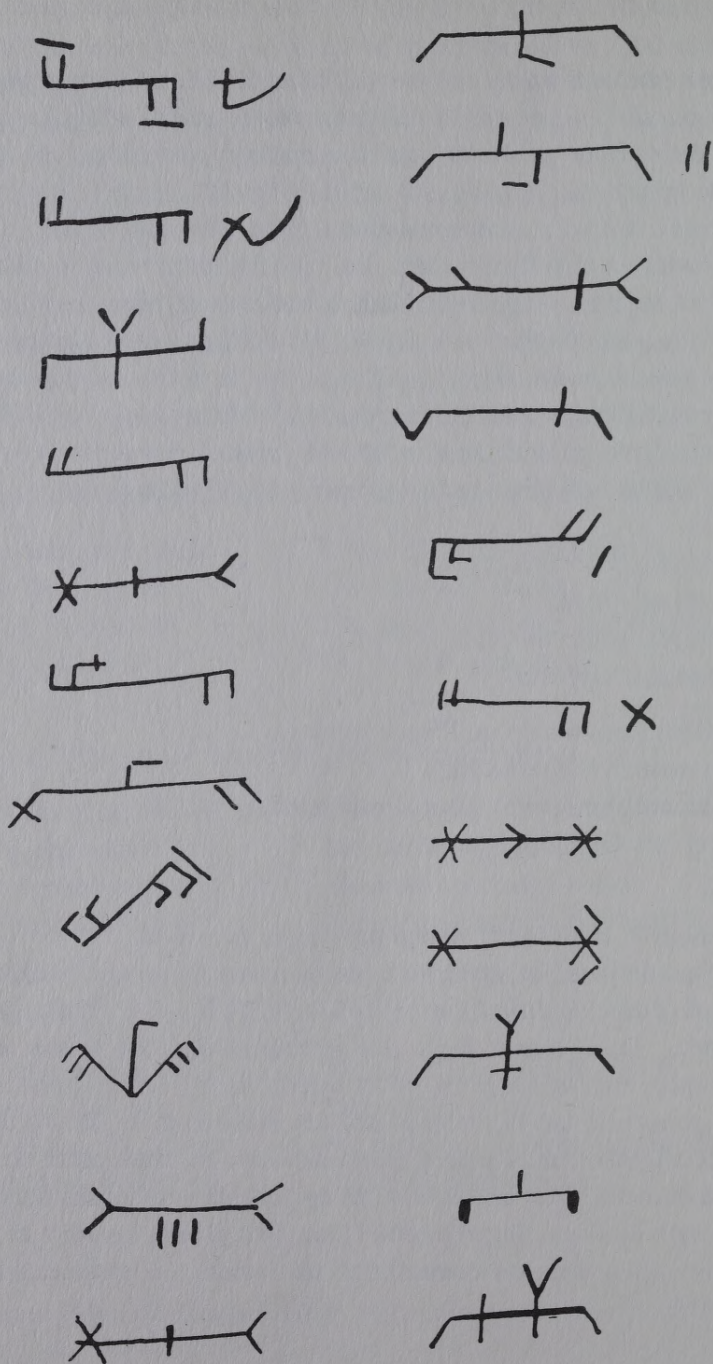
*Skrien, bitīte, kur skriedama,
Skrien manā dravītē;
Man' dravīte dzelzēm kalta,
Sidrabiņa jost' apjosta.*

Fliege, Bienchen, wohin du fliegen magst,
Flieg' in meinen Bienenbaum;
Mein Bienenbaum ist mit Eisen umschmiedet,
Mit silbernem Gürtel umgürtet.

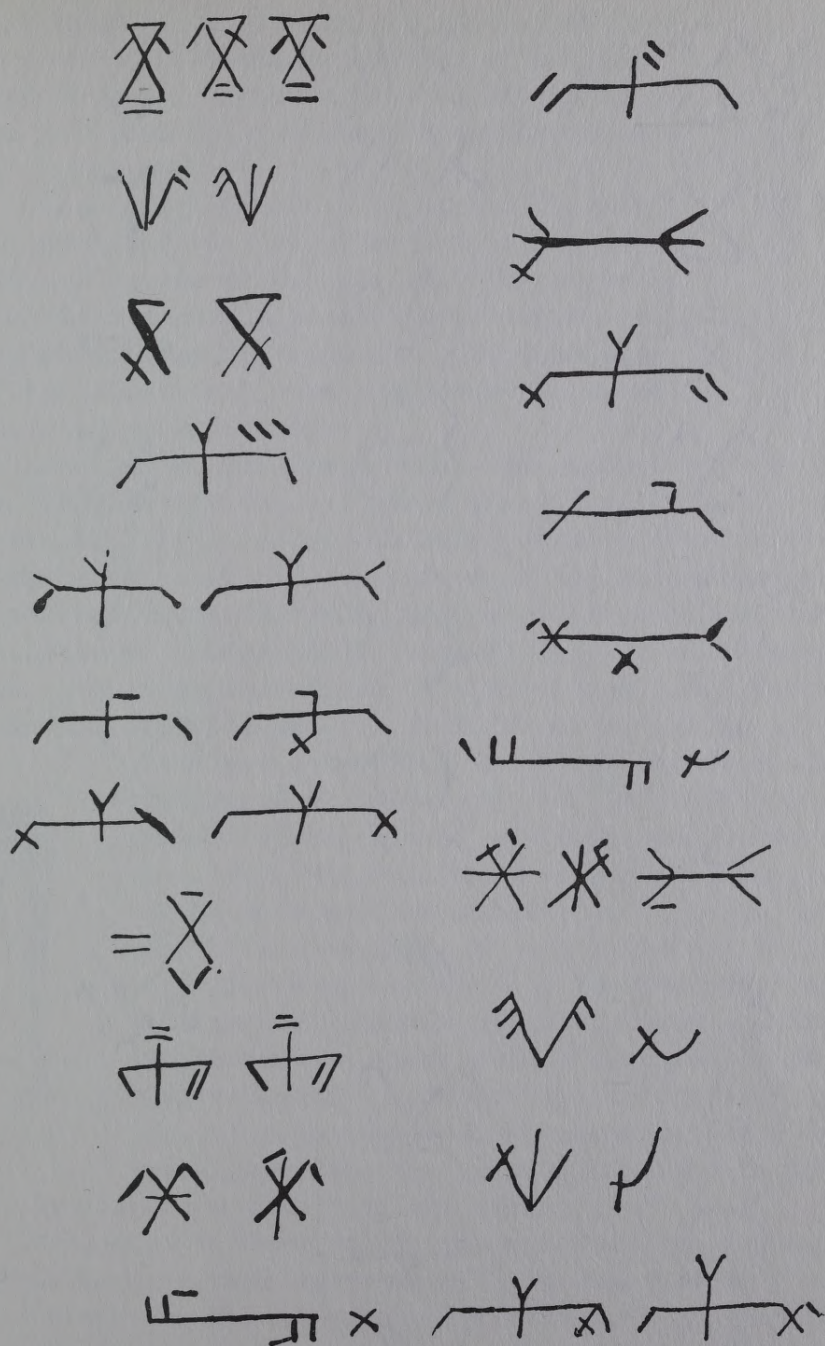
Manuprāt, runa šeit ir vienīgi par paegļa zaru saiti.

Lai, medu izņemot, atvairītu bites, bitenieks dūmo ar dūmekli — *dūlēju*, *dūli* (*dūlis* jeb *dūle* (nom.)*; 145. att.). Tā ir 2–3 1/2 collas gara oša vai pilādža *šķila*, kuras viens gals ir krustveidīgi 5–6 reizes iešķelts, otrs — apdarināts tā, lai būtu ērti to turēt rokā. Šo koku vispirms apdedzina ugunskurā, tad liesmu nodzēš. Bitenieks kāpj augšā un, dūmekli kustinot un pūšot, rada veselu dūmu mākonī, lai aizsargātos no bitēm. Igaunijā dūmekli aptin ar dažādām zālēm, salmiem un lupatām, tāpēc tas dūmo lēnāk un ilgāk. Tagad bitenieki jau lieto skārda kanniņu ar oglēm, pa kuras snīpi dūmus var novirzīt tieši uz to vietu, no kurienes grib bites aizgaidīt.

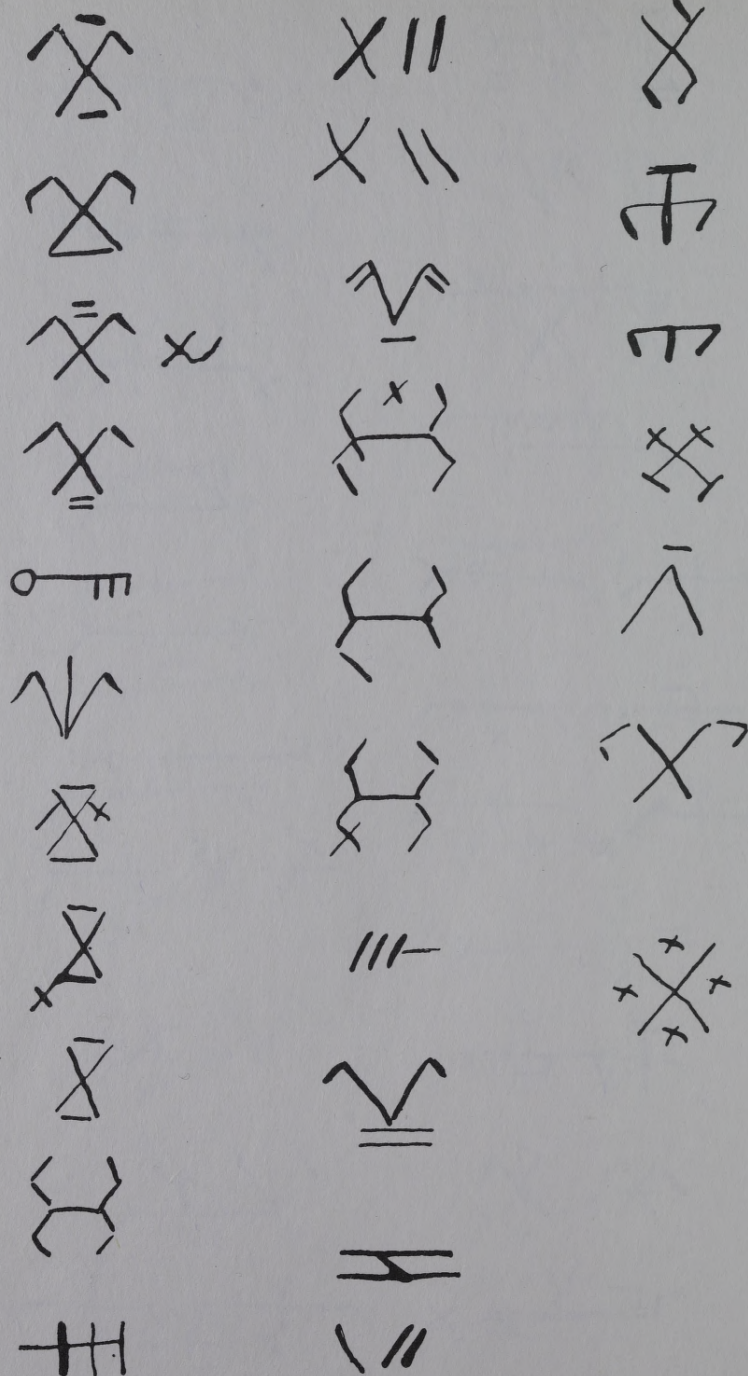
* Par dūli utt. sauc arī lāpu, ko lieto, zvejojot vai vēžojot naktī.

141. att.

142. att.

143. att.

Bitenieka lietotais dūmkoks man atsauc atmiņā lāpu, ko ceļotājam izsniedz pie Ekeharda alas, lai viņš, iedams gidam aiz muguras, apgaismotu tumšo apakšzemes eju uz Alpu plato. Arī šī lāpa ir vairākās vietās iešķelts koks, kas tāpēc deg jo spožāk.

Līdz ar dūmekli bitenieks varbūt jau pirms simt gadiem sejas aizsargāšanai no bišu dzēlieniem sācis lietot *ašku** *sietu* — no zirgu astriem pītu ovālu sietu. Zlēku vecie ļaudis pirms 70 gadiem stāstījuši, ka senāk medus izņemšana esot bijusi grūtāka, jo nav bijis seju sargājošo sietu. Tolaik galvu, bārdū un kaklu aptinūši ar drānu, lai bites nelīstu aiz drēbēm, bet seja palikusi neaizsargāta.

Stāstot par latviešu bitenieka dūmu lāpu, jāpiemin kāds barbarisks paņēmiens, kas, cerams, ne visur, tomēr ir lietots dažos Krievijas apvidos. Kāds Zlēku meža dravu īpašnieks pats ir redzējis un kāds viņa tautietis, kas sešus gadus kalpojis Hersonas guberņā pie muižnieka, stāstījis, ka vietējiem zemniekiem tur nav bijis ne tādu bišu koku, ne stropu kā latviešiem. Viņi uzmeklējuši mežā koku ar dobumu, piem., vītoli, izzāgējuši stumbra daļu, kurā bijis dobums, augšējā daļā uzlikuši vāku, apakšējo atstājot vaļā. Ieeju dobumā nepaplašināja un ar *plauktiņiem* nenoslēdza. Bites varēja tikai pa maziem caurumiņiem iekļūt iekšā un izkļūt ārā. Kad pienāca medus izņemšanas laiks, īpašnieki, pacilājot šos stropus, noteica, kuros medus ir visvairāk. Pie tiem viņi nolika trauku ar kvēlojošām oglēm, uz kurām uzkaisīja sēru. Sēra tvaikos visas bites drīz vien nobeidzās. Tad koka blūķi atvēra, izņēma kāres un medu izspieda traukos. Ja iedomājamies, ka šādi iegūtā medū ir neskaitāmi bišu līķi un nākamās paaudzes peri, kārums vairs neliekas gards. Cilvēks ir gan bijis nožēlojami nepateicīgs pret čaklajām bitēm, kas strādājušas viņa labā, gan rīkojies neiedomājami mulķīgi. Ja šis netikums kaut kur vēl ir saglabājies, tas, jādūmā, liecina par nezināšanu, ka arī ar dūmiem bites ir viegli atgaidāmas.

Vēl jāpievieno dažas etimoloģiska rakstura piezīmes. *Liedzējs* nosaukumu ir ieguvis no vārda *liegt* — aizkavēt, jo tas dzied saslēgties virves cilpai, kura karājas kāšī un caur kuru *dzeiņa* garā virve var viegli slidēt augšup un lejup.

* *Ašku* = *astju* (dsk. ģen. no *aste* (zirga)).

144. att.

145. att.

Vārdiem *vārna* un *valna* esmu radis šādu skaidrojumu. Pēc manām domām, nosaukumam, kas dots bitenieka koka rīkam ar trīs žuburiem, kurš karājas starp *dzeini* un sēdekli, nav nekā kopīga ar putnu — vārnu, ko, starp citu, latvieši onomatopoētiski saukuši par krauklīti. *Vārna* varētu būt saistīta ar vārdiem *vert*, *vērt*. Ja mans pieņēmums ir pareizs, vārds varētu būt cēlies no tā, ka sēdekļa auklas un daļēji arī garā virve — *dzeinis* — ir izvērtas caur žubura stobriem. Ar to ir izteikta raksturīga šā rīka pazīme.

Tāpat kā *vārna* cēlusies no *vert*, *vērt*, *valna* ir atvasināta no *velt*. Lai piekļūtu bitēm, biteniekam vajadzēja *dravai* priekšā piekārtu aizsargdēli pabīdīt sānis, kaut arī tiešā vārda nozīmē šo raksturīgo kustību par “velšanu” nevarētu nosaukt.

No latviešu tautasdziesmu bagātīgā pūra dažas varētu liecināt par iepriekš minētajiem bišu stropiem un bišu kopšanu, kā arī tuvāk paskaidrot mūsdienu cilvēkiem mazzināmo latviešu darbošanos ar bitēm.

*Es neietu pie zvejnieku,
Pie otrāju, dravenieku;
Trūkst dzenītis, grimst laiviņa,
Trūkst maizītes arājiņis.*

Ich möchte nicht heiraten einen Fischer,
Noch dem Imker, weder den einen noch den andern;
Es reisst der Kletterstrick, es geht unter das Boot,
Und es fehlt der Pflüger, der mir Brot giebt.

(A. B. 993)

Dziesmā uzsvērts, ka gan zvejnieka, gan arī dravnieka amats ir dzīvībai bīstams.

*Tēva, tēva tu, dēliņ',
Ne tev tēva padomiņis;
Tēviņš gāja sila malu,
Dzenīt' nesa mugurā.*

Des Vaters Sohn, ja des Vaters Sohn bist du,
Doch nicht die Sinnesart des Vaters hast du;
Der Vater ging zum Waldesrand hin,
Den Kletterstrick trug er auf dem Rücken.

(A. B. 3059)

Šeit dēlam pārmet, ka viņš ir atmetis tēva tikumu, kurš prasmīgi un izveicīgi kopis meža bites.

Nākamajā dziesmiņā priede salīdzināta ar mātesmeitu — priedei jāpin un jāvij gara virve (pīne) kokā kāpšanai, meitai jāgādā garš audekls pūram.

Priedes dēļ dravenieki

Garū zaini (dzaini = dzeni) vidināj’;

Meitu dēļ māmuliņ’

Garū vilka audekliņ.

Um der Kiefer willen flochten

Die Imker den langen Strick;

Um der Töchter willen webte

Die Mutter lange Leinwand.

Uz priedīt’ zaini vilku,

Uz meitām kājas āvu;

Siliņā šmaugas priedes,

Nāburgos daiļas meitas.

Um die Kiefer zu besteigen, flocht ich lang den Strick,
Um die Mädchen zu besuchen, machte ich mich wegefertig;
Im Walde stehen schlanke Kiefern,
Bei den Nachbarn schmucke Mädchen.

Bites meita man jautā:

Ko dar’ veci draveniek’?

Dzēnu pina, valnu raksta,

Saulītē sēdēdam’.

Das junge Bienchen fragt mich:

Was machen die alten Imker?

Sie flechten den Kletterstrick, sie kerben das Schutzbrett,

In der Sonne sitzend.

Arī šeit dziesmā norādīts, ka nevis jaunie, bet gan vecie vīri strādā ar bišu kokiem un darina nepieciešamos darbarīkus. Jaunā paaudze no šā amata pamazām atsvešinās.

Ka ar *bites meitu* šajā dziesmā domāta nevis meitene, bet gan pati bite, kļūst skaidrs pēc citām dziesmām.

*Es neietu pie zvejnieku,
Pie otrāju, dravenieku;
Trūkst dzenītis, grimst laiviņa,
Trūkst maizītes arājiņis.*

Ich möchte nicht heiraten einen Fischer,
Noch dem Imker, weder den einen noch den andern;
Es reisst der Kletterstrick, es geht unter das Boot,
Und es fehlt der Pflüger, der mir Brot giebt.

(A. B. 993)

*Bitīt, tava grezna meita
Rudajām kājiņām,
Ozolaj(ā) sēdēdama,
Draveniekus kaitina.*

Bienchen, deine stolze Tochter
Mit den braunen Füßchen
Sitzt im Eichbaum
Und lockt und reizt die Imker.

(A. B. 4762)

*Man bij' vaska dziernutiņas
Zaļ' ozola galiņā;
Kad aizgāju, tad dabūju
Bites meitu malējiņu.*

Ich besass eine Wachsmühle
Am Wipfel des grünen Eichbaums;
Als ich hinging, da fand ich
Ein junges Bienchen als Mühlenmagd.

(A. B. 4760)

Tauta savā dzejiskajā redzējumā dobumu koka stumbrā, kurā reiz apmetisies bišu spiets, salīdzina ar maltuvi, rokas dzirnaviņām, kas reiz varētu darboties. Īpašnieks bieži iet uz mežu pārbaudīt, vai nav salaidušās bites, un, kad tās beidzot ir kokā, arī dzirnāvām ir sava malējiņa. Tas ir sievietes darbs, ko piedēvē bitei, tāpat kā vaska krēsliņa vai arī vaska ragaviņu gatavošana (sal. A. B. 1643, 4756, 4766, 4783).

Nākamajā dziesmiņā bitēm liek gan šūt, gan pīt.

*Šuij, bitīte, vij, bitīte,
Vagaram medutiņ';
Visu dienu talku dzēra
Apiņainu alutiņ'.*

Nähe, Bienchen, flicht, Bienchen,
Honigseim für den Wagger;
Den ganzen Tag tranken sie Hopfenbier
Zum Talk.

Šeit runa ir par vēlamu saldu piedevu pie apiņu alus, kuras nākamajās talkās nedrīkstētu trūkt.

Sal. vēl A. B. 3276., 3672. tautasdziesmu, kurās (3276) bite nosaukta par šūnu šuvējiņu, tātad tā šūnas šuj, nevis auž, kā tas ir vācu valodā.

Auž bitīte ozolā, tāpat kā auž māte un ligava (A. B. 4754); bitīt' pina zelta kroni (A. B. 4758).

<i>Nekas iet par bites godu:</i>	Nichts geht über des Bienchens Ruhm:
<i>Miglā zeltu salasa;</i>	Im Morgennebel sucht es Gold zusammen;
<i>Saulītē sēdēdama,</i>	In der Sonne sitzend
<i>Zelta kroni darina.</i>	Macht es ein feines Krönchen von Gold.

(A. B. 4793)

Darināt nozīmē strādāt īpaši smalku darbu, darīt nozīmē arī adīt.

<i>Es uzgāju trīs bitītes</i>	Ich fand drei Bienchen
<i>Silē alus brūvējam;</i>	Bier brauend auf der Haide;
<i>Dodat manim nodzerties</i>	Gebt mir, dass ich mich satt trinke
<i>Sudrabiņa kanniņā.</i>	In silbernem Kännchen.

(A. B. 4759)

<i>Redz, kur koši meitas dzied</i>	Horch, wie schön die Mägdlein singen
<i>Jaunā priežu kambarī;</i>	In der neuen Kieferkammer;
<i>Tur bitīte medu nesa</i>	Dorthin trug das Bienchen den Honig
<i>Ozoliņa kaminā.</i>	Unter die Eichenborke.

(A. B. 4759)

(Ozola miza tikusi lietota, lai bišu stropu — šajā gadījumā tas vairs nav bišu koks — pasargātu no sliktiem laika apstākļiem.)

Tautasdziesmās redzam, ka bites strādā visus sieviešu darbus.

Senie latvieši izdoba kokus, lai pēc dabas parauga tur ierīkotu mājokļus bitēm. Pamazām tomēr viņi nāca pie atziņas, ka, šūpojoties augstu kokā, šādu darbu darīt ir ļoti grūti. Radās doma no jau nocirsta koka izzāgēt apmēram piecas pēdas garu stumbra daļu ar dobuma caurmēru* vismaz 12–13 collas (ārpusē septiņas collas) un apstrādāt to uz zemes. Gatavo stropu bez sevišķām pūlēm uzvilka kādā citā kokā, kur to stāvus atbalstīja pret stipru zaru un piesēja ar kārklu klūgām. Stropam uzlika jumtiņu no bērza *tāsīm*, egļu vai ozolu mizas un noslogoja ar akmeņiem, gluži tāpat kā kokam ar nocirsto galotni (sk. 122. att.). Egli vai priedi,

* *Auļa* dobumu Zlēku bitenieks sauc par *drāvu*, bet meža bišu dzīvo koku viņš dēvē par *dravu* (ar īsu saknes patskani).

kurā atrodas *aulis*, sauc par *aul(a)-egli* vai *aul(a)-priedi*. Ierīkojot *auli*, bitenieks ņēma vērā bišu paradumus un vajadzības, un darbs ar auli neatšķīrās no agrāk darītā darba.

Ne vien šos bluķa stropus, kas izdēti no koka stumbra, bitenieks jau sen kokā ir kāris arī vieglākus stropus bišu ķeršanai, kuri bija darināti no egļu mizas. Ielidojušais bišu spiets tajos varēja dzīvot visu vasaru, bet ziemā stropā bija pārāk auksts, un rudenī spietu pārziemošanai vajadzēja novietot mītnē, kas bija izcirsta no koka stumbra. Abu veidu stropus, kurus iekarināja kokos, parasti sauca par bišu ķeramajiem stropiem. Šis nosaukums it īpaši attiecas uz stropiem, kurus darināja no koku mizas. Iekarinātie bluķa stropi, tāpat kā no koka mizas darinātie, varēja ilgi stāvēt tukši, līdz tos ieņēma kāds bišu spiets.

Kokā uzkarinātu stropu latviski sauca dažādi: *aulis* (pie Ances arī *auris*) jeb *aule*, *avele* (siev. dz.), lietuviski — *avilys* (vīr. dz., pievienojot arī īpašības vārdu *medinis* — koka), krieviski — *улей*.^{*} Ulmanis Latviešu valodas vārdnīcā to sauc arī par *kuzulu* un Palsmanē par *kosulu* — strops no koku mizas. Augšzemē šādu bišu ķeramo stropu no egļu mizas sauc arī par *pulceni* jeb *pulciņu* — no vārda *pulks*, bars, dzīvu radību kopa, tauta, tātad bišu tauta — *bišu pulks*. Jāpiebilst, ka tautasdziesmās vārds un jēdziens *aulis* nav sastopams. Tātad jāsecina, ka *aulis* pieder pie jaunāka laika posma nekā *drava*.

Esam nonākuši pie trešās dravniecības un medus iegūšanas pakāpes. Ar laiku bitenieki atzina, ka ērtāk ir bišu stropu (*auli*) nevis iekārt kokā, bet gan novietot uz zemes vai nu meža dārziņā, vai arī sētas tuvumā. Bišu dārziņš ir minēts arī tautasdziesmā; tas parasti neatrodas zemnieka sētas tuvumā.

*Nāc, brālīti, pats apraugi,
Kāda mana dzīvoklīte;
Purvā man bišu dārzs,
Purvā govu laidarītis.*

Komm, Brüderchen, sieh es selbst,
Wie mein Wohnort und mein Leben ist;
Im Morast ist mein Bienengarten,
Im Morast mein Viehhof.

(A. B. 3294)

Tā ir precētas māsas sūdzēšanās brālim, kas viņu agrāk ir sargājis, par sliktajiem dzīves apstākļiem, kādos viņa nonākusi pēc apprecēšanās.

^{*} Kalsnavā, šķiet, par *auli* sauc ne tikai stropu, bet arī lidojošu bišu spietu, tāpat kā vārdam *strops* (sk. tālāk) arī ir divēja nozīme. Kalsnavā saka: *Viņš skrien kā aulis*. Ar to izskaidrojams arī apstākļa vārds: *auliem, aulim, auļakam, auliski, auliskis, aulisku, auliņam, auļam*.

Šajā attīstības pakāpē bišu mājoklim tiek piešķirts īpašs nosaukums — *strops*. Spriežot pēc vārda fonētikas, vajadzētu pieņemt, ka *strops* ir vārda *stramps* jaunāka forma. Lietuvā par *strampas* sauc rungu — neregulāri apcirstu, bezveidīgu koku. Vienīgi trūkst izskaidrojuma, kāpēc tieši šis vārds izraudzīts bišu mājokļa nosaukšanai. Šim nolūkam izdobtais blukis nebūt nelīdzinās rungai, nepavisam nav bezveidīgs, raksturīgākā pazīme tam ir īsums salīdzinājumā ar augsto priedi mežā, kurā kādreiz tika ierīkots bišu mājoklis. Varbūt tāpēc vārdu *strops* varētu saistīt ar *stramps* un tā jaunāko formu *strups*; abu vārdu nozīme ir “īsi apcirsts, apgriezts”; šos vārdus lieto, arī runājot par zirgu astēm, kas apcirtas pēc angļu modes. Kaut arī sastopami diezgan reti, tomēr pietiekami daudz ir piemēru, ka ne tikai *-am*, *-an*, bet arī *-um* (vai *-un*) rinisma dēļ līdzskaņa priekšā pārvēršas par *o*, piemēram, *mosties*, no celma *mund* vai *mud* (sal. *bud*, senslāvu *būd-rū*, latviski *budināt* = *mudināt*, lietuviski *budinti*), *mundrs* vai *mudrs*, *mudīgs*; *stostīties* = *stumstīties*, iteratīvs verbam *stumt*. Šeit *u* ir saknes patskanis. Citos gadījumos, proti, pirms lūpeņa, iespējams, ka *u* vārda celmā ir senākā *a* notušēšana lūpeņa ietekmē.

Vārdu *strops* nedrīkst saistīt ar vārdu *stropīt*, kas raksturo brīvē palaista zirga vai jēra jautro, bezbēdīgo sprīgošanu. Rinisms (Vocalisierung eines Nasals; A. B. lett. Spr. I, 139. lpp.) redzams arī šeit, kā to rāda forma *strumpāt* (sal. *strump'*, *mani jēriņ'*, kā teikts kādā meteņu dziesmā). Te varētu saskatīt līdzību ar vācu vārdu *strampeln* — spārdīties. Bet bišu spietošanu var raksturot nevis ar vārdu *stropīt*, bet gan, piem., ar *vīvaļot*.

<i>Pavasārā jaunas meitas</i>	Im Frühling sangen und schwärmten
<i>Kā bitītes vīvaļoja;</i>	Die Mädchen ausgelassen wie die Bienchen;
<i>Jau rudenī noskumušas</i>	Im Herbst sind sie schon niedergeschlagen,
<i>Svešu ļaužu bildināmas.</i>	Wo Männer aus der Fremde um sie werben.

(A. B. 1455)

Vārds *strops* nozīmē ne vien “bišu mājoklis”, bet arī “bišu spiets” — tāpat kā ar vārdu *māja*, *mana māja* saprotam arī savu ģimeni. Tā kā tautasdziesmās vārds *strops* bišu mājokļa nozīmē nav sastopams, varam spriest par tautasdziesmu vecumu un *stropa* relatīvo modernumu salīdzinājumā ar *dravu* un *auli*.

Arī bišu mājoklim *stropam* ir sava vēsture. Tas ir 4–5 pēdas garš blukis, kura sānos ir garens (apmēram trīs pēdas garš un sešas collas plats) atvērums, pa kuru ar *kapli* izdēta drava. Šo atvērumu, kura šķautnes

146. att.

iekšpusē sašaurinās, noslēdz divi *plaukti*. Lai šie plaukti neieslīdētu pārāk dziļi stropā, tie ir nostiprināti ar dažām tapiņām. Plauktu ārējā malā izurbti caurumiņi bišu ejām, kurus sauc par *gātīm*. Par *gātīm* sauc arī abus *plauktus*, kuros iurbti caurumiņi.

Sākumā *stropus* tāpat kā *auļus* novietoja stāvus, kā es to pats esmu redzējis Rietumkurzemē (146. att.). Tauta to darija laikam tāpēc, ka mežā augošie bišu koki arī bija vertikāli.

Bluķa *stropus* lika nevis tieši uz zemes, bet gan uz akmeņu pamata, kas pieziests ar māliem (un kaļķiem), lai neļautu skudrām piekļūt pie stropa. Lai strops neapgāztos, pie tā slīpi pieslēja 3–5 atbalstus. Stropa augšgalā uzlika koka mizas jumtiņu, ko noslogoja ar akmeņiem.

Pamazām noskaidrojās, ka ērtāk ir *stropus* novietot guļus — vai nu pavisam līmeniski (147. attēlā redzams strops no Vidzemes) uz pāris resnām šķilām, vai arī slīpi (148. attēlā strops no Subates) — tad vienu stropa galu atbalsta stakļains zemē iedzīts koks vai (149. att. strops no Dobeles apkārtnes) divi zemē slīpi iedzīti mieti, kas ar augšgaliem veido divžuburu, bet otrs stropa gals balstās uz zemē nolikta akmens. Šajā gadījumā redzam, ka *plauktiņi* nav nostiprināti ar tapiņām, bet ir atbalstīti ar nūjām, kuru smailie gali ieķeras *plauktiņu* iegriezumos. Zem *plauktiņiem* parasti ir listīte — *laipa*, kur bitēm nosēsties, pirms tās ielien stropā.

Senāk guļus liktos bluķa *stropus* nosedza ar egļu, ozolu, bērzu, liepu un citu koku mizu, ko noslogoja ar akmeņiem (147. un 149. att.). Reizēm *stropus* nosedza arī ar satrunējuša koka veselo stumbra pusi, ja tā bija pietiekami bieza (piem., Popē). Jaunākajos laikos jumtiņu liek no dēļiem (148. att.).

No Augšzemes (Subates) man ir ziņas par kādu vecu bišu *stropu*, kuru tur sauc par *āvieli* (= *auli*). Tā darināšanai izraudzījās egli ar iztrupējušu serdi, kuru, tāpēc ka iztrupējusi, sauca par *idru-egli*. Šāda bišu

147. att.

148. att.

149. att.

mājokļa iekšējās sienas arī ir bojātas (*mīksts, villainš vidus*), tāpēc ziemā šāds strops ir silts, atkusnī nēlaiž cauri ūdeni, turpretim no vesela koka taisītā stropā pavasarī sakrājas ūdens, kas apakšējā daļā jāizsmēl.

No Kalsnavas ziņo, ka tur bluķa stropu sauc par *kozulu* un tā trūdējušos galus aizsit ciet ar tapām.

Šeit es, protams, nepakavēšos pie bišu groziem, kas pīti no salmiem, vai pie pavisam modernajām bišu mājiņām — skapišveidīgajiem stropiem ar tajās ievietotajiem šūnu rāmīšiem. Tās ir pavisam jaunas un ievestas no citām zemēm.

Īsumā pastāstīšu vēl par kādiem ļoti seniem bitenieka darbarīkiem.

Spieta kurvis, kurā savāc tikko izlidojušo bišu spietu (no *spiet*, lietuviski *speti*; to lieto, tikai runājot par bitēm), ir līdzīgs sētuvei ar divām osām, caur kurām izvērto striķi vai auklu bitenieks uzkar sev kaklā. Grozs ir pīts no smalkām lazdas *sloksnēm*. To pārsedz ar *palagu*, kas ir piediegts pie groza malām. Ar īpašu, vieglu karoti (150. att.), kas darināta no bērza tāss plānās, iesārtās iekšējās kārtas, bites no augšas saņem un ieber grozā. No bērza tāss izlocītā “karote” ir iesprausta iešķeltā kāta spraugā un piestiprināta ar divām koka tapiņām. Etnogrāfiskajā izstādē Rīgā 1896. gadā bija redzams kāds sevišķi viegls *spieta kurvis*, kas bija sašūts no salmiem un niedrēm un kam bija plāns dēļa dibens. Roktura šim grozam nebija; varbūt tas arī nebija vajadzīgs.

150. att.

Lai bites jaunajā mītnē labprāt ietu iekšā un tur paliktu, bišu māti uz dažām dienām ieslodzīja *bišu mātes krātiņā*.^{*} Krātiņi bija dažādi. Viens no senākajiem, šķiet, ir izskatījies šādi. Apmēram 17–22 centimetrus garu, 4–5 centimetrus resnu, gludu koka zaru gareniski pāršķēļ četrās vienādās daļās. Lai bišu māte varētu brīvi kustēties, šo četru daļu vidu izdrāž tik tāl, ka paliek tikai plānas ārējās sienīņas. Savienojot un sasienot ar aukliņu vai stieplīti visas daļas kopā, atstāj tik platas spraudziņas, lai bites varētu bišu māti pabarot. Vienā galā atstāj caurumu, pa kuru bišu māti var ielaist un pēc dažām dienām, kad bites jaunajā stropā ir sākušas strādāt, atkal izlaist. Liekot krātiņu gulstropā, šo caurumu aiztaisa ar īsu koka aizbāzni. Citā gadījumā ieeju krātiņā aizbāž ar apmēram 30 centimetrus garu zaru, kam ir atstāti divi sānu zariņi, tāpēc krātiņš balstās it kā uz trim kājām. Šajā gadījumā krātiņš stropā atrodas nevis uz grīdas, bet gan

^{*} Senatnē latvietis, nezinādams bišu mātes dzimumu, sauca to par *tēviņu*.

151. att.

152. att.

153. att.

noteiktā augstumā virs tās (151. att.). Stāvus novietotā stropā (stāvstropā) šis aizbāznis reizē ir arī krātiņa vienīgā kāja. Gulstropā aizbāznis var būt daudz īsāks.

Kāds jaunāka parauga krātiņš ir šāds. Abi zara gali ir atstāti neapstrādāti — apaļi. Starp abiem galiem apmēram pusi zara nošķel un otru pusi iespējami dziļi izdobj. Valējo pusi gareniski aizpin ar stieplīti (152. attēlā krātiņš no Sātiem un Sakas). Aizbāznis ir tāds pats kā iepriekš aprakstītais. 153. attēlā (no Subates) redzams krātiņš, kura aizmugure ir nevis apaļa, bet gan plakana.

154. att.

Ja bišu saimei pietrūkst barības, latviešu bitenieks izgrebj koka trauciņu (abriņu), ko gulstropā novieto uz grīdas, bet, liekot to stāvstropā, trauciņam piestiprina nosmailinātu kājiņu, ko iedur šūnās (154. att.). Abriņas vietā (piem., Sakā) lieto izgrebtu rupjmaizes kukuļa virsējo garozu, kurā ielej ar ūdeni sajauktu medu.

Ar to varam beigt latviešu bišu stropu vēsturiskās attīstības apskatu. Vecie laiki vēl nav pilnīgi zuduši, bet jaunais iespiežas arī šajā nozarē, un iepriekš minētās modernās bišu mājiņas jau ir redzamas daudzu zemnieku sētu augludārzos. Kā daudzviet ir izzudis vārds *drava*, tā, šķiet, arī *auļu* un *stropu* dienas drīz vien būs skaitītas.

PIELIKUMI

MĒRU RĀDĪTĀJS

Garuma mēri

- 1 jūdze (7467,6 m) — 7 verstis
- 1 versts (1066,7 m) — 500 asis
- 1 ass (1,7–2,1 m) — 3 olektis
- 1 olekts (0,5–0,65 m) — 2 pēdas
- 1 pēda (0,28–0,32 m) — 12 collas
- 1 colla — 2,5 cm
- 1 solis — 0,65–0,8 m

Platības mēri

- 1 kvadrātjūdze — 55,77 kvadrātkilometri
- 1 desetina (1,09 ha) — 2,5 pūrvietas
- 1 pūrvietā — 0,37 ha

Svara mēri

- 1 lasts — 12 birkavi
- 1 birkavs — 20 podi
- 1 pods — 20 mārciņas
- 1 mārciņa — 409 gramī

Tilpuma mēri (beramie)

- 1 lasts — 22,5 mucas
- 1 muca — 2 pūri
- 1 pūrs — 6 sieki
- 1 sieks — 8 kg

Sastādīts pēc:

- Mēri // Latviešu konversācijas vārdnīca. Red. A. Švābe u. c. — Rīga, 1929. — 14. sēj. — 26690.–26704. sleja.
- Zemzaris K. Mērs un svars Latvijā: 13.–19. gs. — Rīga, 1981. — 267 lpp.

GRĀMATAS PIELIKUMOS LIETOTIE SAĪSINĀJUMI

- AE** — Arheoloģija un etnogrāfija. — Rīga, 1957. —
- BB** — Baltische Blätter. — Berlin, Rīga, 1918–1930.
- BDM ZM** — Latvijas Etnogrāfiskā brīvdabas muzeja arhīva zinātniskie materiāli.
- BM** — Baltische Monatsschrift. — Rīga, 1859–1878, 1880–1915, 1927–1931.
- BV** — Baltijas Vēstnesis. — Rīga, 1868–1906., 1917–1919.
- BV fej. turp.** — Baltijas Vēstneša feļetona turpinājums. — Rīga, 1885–1906.
- BZ** — Baltijas Zemkopis. — Jelgava, 1875–1885.
- Balt. Monatshefte** — Baltische Monatshefte. — Rīga, 1932–1939.
- DL** — Dienas Lapa. — Rīga, 1886–1905, 1913, 1914, 1918.
- DZ** — Dūna Zeitung. — Rīga, 1887–1909.
- DzV** — Dzimtenes Vēstnesis. — Rīga, 1907–1917.
- IMM** — Izglītības Ministrijas Mēnešraksts. — Rīga, 1920–1940.
- JZ** — Jaunākās Ziņas. — Rīga, 1911–1940.
- LA** — Latviešu Avīzes. — Jelgava, 1822–1915.
- LVIŽ** — Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. — Rīga, 1991. —
- LVVA** — Latvijas Valsts vēstures arhīvs. —
- Land u. Forstwirt. Ztg.** — Land- und forstwirtschaftliche Zeitung für praktische und wissenschaftliche Pflege der Land-, Forst- und Volkswirtschaft. — Rīga, 1886–1905.
- Lib. Ztg.** — Libausche Zeitung. — Libau, 1858–1915.
- MNEvKR** — Mitteilungen und Nachrichten für die evangelische Geistlichkeit Russlands. — Dorpat, 1838–1915.
- MV** — Mājas Viesis. — Rīga, 1856–1910.
- Mag.** — Magazin./Hrsg. von der Lettisch-Literarischen Gesellschaft. — Mitau, 1828–1913.
- Mit. Antr. Ges. in Wien** — Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien. (Wien)

- Mit. Ztg.** — Mitauische Zeitung. — Mitau, 1766–1916.
- Neue Dorpt. Ztg.** — Neue Dorptsche Zeitung. — Dorpat, 1866–1896.
- Nordliv. Ztg.** — Nordlivländische Zeitung. — Jurjew, 1897–1914.
- PA** — Pēterburgas Avīzes. — Pēterburga, 1862–1865.
- PD** — Pasaule un Daba. — Rīga, 1875–1876.
- PV** — Pēterburgas Vēstnesis. — Pēterburga, 1906–1907.
- Pēd. Brīdī** — Pēdējā Brīdī. — Rīga, 1927–1935.
- RLBZK Rakstu krāj.** — Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisija. Rakstu krājums. — Rīga, 1876–1940.
- RR** — Rigasche Rundschau. — Rīga, 1894–1915.
- RZ** — Rigasche Zeitung. — Rīga, 1778–1889, 1907–1915.
- Rig. Stadtbl.** — Rigasche Stadtblätter. — Rīga, 1852–1907.
- Rig. Tag.** — Rigaer Tageblatt. — Rīga, 1882–1915.
- Sitzungsberichte d. Gelehr. Est. Ges.** — Sitzungsberichte der Gelehrten estnischen Gesellschaft zu Dorpat. — Dorpat, 1863–1940.
- Sitz. Kurl.** — Sitzungsberichte der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst. — Mitau, 1850–1937.
- Ztg. f. St. u. Ld.** — Zeitung für Stadt und Land. — Rīga, 1867–1894.
- Спб.** — Санкт-Петербург

GEOGRĀFISKIE NOSAUKUMI

- Abava (*Abau*) 78; 154
 Ābeļi (Salas muiža; *Holmhof Flecken*) 142
 Aiviekste (*Ewst*) 26; 58; 62; 145; 146; 172
 Aizkraukle (*Ascheraden*) 28
 Aizpute (*Hasenpoth*) 136; 159
 Almale (*Almahlen*) 38
 Alsunga (*Alschwangen*) 33; 38
 Alūksne (*Marienborg*) 29; 33; 95; 136; 137; 144; 145
 Ancāni (*Anzāni*) 142
 Ance (*Anzen*) 185; 189; 192; 193; 206
 Apekalns (*Oppekaln*) 33; 95; 163; 175
 Apūlija (*Apulia*) 138
 Auce (Vecaucē; *Autz*) 28; 36; 126; 133
 Auciems (*Auzeem*) 26
 Audži (Zaļenieku pag.; *Friedrichshof*) 23
 Autine, novads (*Autine Landsch.*) 112; 176
 Bārta, upe (*Bartau*) 67
 Bauska (*Bauske*) 33; 56; 96; 100; 103; 111
 Bebrene (*Bobrungēnai*) 143
 Bērstele (*Bersteln*) 96
 Birži (*Biržinēnai*) 29; 143
 Birži (*Buschhof*) 29; 57
 Blidene (*Blieden*) 168
 Braslava (*Breslau*) 29
 Brenguļi (*Wrangelshof*) 30
 Brikuļi (*Brikulī*) 144
 Bružas (*Bruschas*) 71; 80; 151
 Burtnieki (*Burtneek*) 28; 58; 93
 Burtnieku ezers (*Burtneek See*) 27; 58
 Butkūņi (*Butkuhnen*) 137
 Ceklis (novads; *Ceclis*) 135; 142
 Cēsis (*Wenden*) 28; 31; 60; 124; 137; 163; 176
 Cesvaine (*Sesswegen*) 86; 92; 95
 Cirkalne (*Zirkaln*) 159
 Dabeicēni (*Dabeizēni*) 142
 Dagda (*Dagda*) 148
 Daņa (*Danja*) 133
 Daugava (*Dūna*) 9; 21; 22; 31; 62; 83; 86; 96; 104; 112; 138; 139
 Daugavpils (Dinaburga; *Dünaburg*) 148
 Degaiņi (*Degaini*) 16
 Dikļi (*Dickeln*) 28; 33
 Dobeļe, latvju pils (*Doblen Lettenburg*) 134
 Dobeļe, vieta (*Doblen Flecken*) 12; 16; 23; 45; 47; 48; 54; 56; 61; 67; 71; 80; 111; 136; 142; 150; 160; 168; 208
 Doles līvu pils (*Holme Livenburg*)
 Doles sala (*Holm Insel*) 21
 Dundaga (*Dondangen*) 33; 137; 186
 Durbe (*Durben*) 28
 Dzērbene (*Serben*) 28; 33; 137; 154; 163
 Dzērve (*Dserwen*) 159
 Džūkste (*Sjuxt*) 137; 168; 173
 Ēdole (*Edwahlen*) 133
 Ēģipte (*Aegypten*) 15; 49
 Eikaži (*Eikasch*) 163

*Geogrāfisko nosaukumu un personvārdu rādītāju (pēc "Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten" II sēj.) sagatavojis A. Timuška

- Elkiški (*Elkischki*) 30
 Engure (*Angern*) 28; 38; 66; 151; 168
 Ērgli (*Erlaa*) 33
 Gauja (*Aa, livld.*) 16; 22; 163
 Gaujiena (*Adsel*) 33
 Grabas (*Grabas*) 151
 Greme (*Greime*) 86; 90; 95
 Grenči (*Grenzhof*) 142
 Grieze (Nīgrandes pag.; *Grösen*) 47
 Grigalova (*Grigalowo*) 54
 Grobiņa (*Grobin*) 30; 138
 Gulbene (Vecgulbene; *Schwaneburg*) 29; 33; 36; 95; 102; 136; 137
 Gēgrēni (*Gegrēnai*) 143
 Hersona (*Cherson*) 201
 Hunsrika (*Hunsrück*) 56
 Iecava (*Eckau*) 96
 Igaunija (*Estland*) 67; 73; 156; 168; 197
 Igaunų Ziemeļvidzeme (*Livland, Estnisches Nord-*)
 Ikšķile (*Üxküll*) 112; 167
 Ilūkste (*Illuxt*) 111; 137
 Imera (*Ymera*) 138
 Jaunauce (*Neu-Autz*) 29; 76; 78; 125
 Jaunjelgava (*Friedrichstadt*) 142
 Jaunpils (*Neuenburg*) 39; 127
 Jēcēni (*Jēzēni*) 142
 Jēkabpils (*Jacobstadt*) 29; 142
 Jelgava (*Mitau*) 111; 136
 Jurbarka (*Jurburg*) 48; 163
 Kaive (*Kaiwen*) 173
 Kalsnava (*Kalzenau*) 90; 167; 175; 206; 209
 Kārks (Laucienes pag.; *Karkus*) 62
 Kauņa (*Kowno*) 29; 43; 48; 137
 Klaipēda (*Memel*) 127; 133
 Klavān kalniņi 142; 145
 Klavān muguraji 142; 145
 Klavāni 142; 145
 Kolkas rags (*Domesnäs Kap*) 136
 Krāslava (*Kraslaw*) 148
 Krūžkalns (*Krūschkaln*) 172
 Kuldīga (*Goldingen*) 33; 69; 136; 147
 Kursiši (*Kursieten*) 73
 Kuršu Koniņi, ciems (*Kurische Könige*) 136; 147
 Kurzeme (*Kurland*) 10; 16; 17; 21; 29; 31; 37; 39; 41; 54; 56; 63; 64; 83; 96; 97; 133; 136; 137; 140; 141; 142; 145; 147; 148; 172; 177
 Kurzemes Augšzeme (*Oberland, das Kurische*) 31
 Kerkliņu draudze (Zvārdes pag.; *Kerklingensche Gem.*) 76
 Kēsterciems (*Kesterazeems*) 151
 Kintes zemnieka sēta (*Kinte-Gesinde*) 159
 Lankseži (*Lanksehden*) 135
 Latgale, novads (*Lethigallia*) 17; 21; 22; 54; 136; 143; 144; 146; 147; 148
 Leišāni (*Leischāni*) 142
 Lesujanska (*Lesujansk*) 145
 Liede (*Leede*) 26
 Lieljumprava (*Jungfernhof*) 29
 Lielsalaca (*Salis*) 28; 33; 34; 35; 36; 38; 39; 40; 94; 136
 Lielupe (*Aa, semgall.*) 22; 96; 111; 139
 Lielvārde (*Lennewarden*) 167
 Liepāja (*Libau*) 27; 33; 159
 Liepkalne (*Linden*) 167
 Lietuva (*Littauen*) 27; 29; 207
 Liezēre (*Lösern*) 29; 31; 137
 Likova (*Lykowo*) 54
 Limbaži (*Lemsal*) 28; 29; 163
 Lubāna (*Lubahn*) 25; 28; 31; 33; 40; 41; 75; 82; 88; 90; 119; 136; 141; 144; 145; 172
 Lubāna ezers (*Lubahnscher See*) 25; 54; 148
 Lubāra (*Lubar*) 31
 Lubeja (*Lubei*) 31
 Lubezere (*Lubb-Essern*) 31
 Lubu muiža (Ārlavā) (*Lubbenhof*) 31
 Lubīnas pusmuiža (*Lubbenhof*) 31
 Ludza (*Ludsen*) 148
 Ļaudona (*Laudohn*) 31; 136; 144; 145
 Ļūļa (*Lūla*) 150
 Madliena (*Sissegal*) 29
 Mālpils (*Lemburg*) 28

- Matīši (*Matthiä*) 28; 29; 163
 Mazsalaca (*Salisburg*) 27; 28; 32; 33; 58; 59
 Mažeiki-Muravjeva (*Moscheiki-Murawjewo*) 163
 Metiņģēni (*Medingenai*) 143
 Mikuļinska (*Mikulinsk*) 145
 Minska (*Minsk*) 128; 139
 Mizāni (*Misāni*) 144
 Mogiļeva (*Mohilew*) 144; 145
 Mokša (*Mokscha*) 84
 Mosēda (*Mosēdis*) 135
 Nereta (*Nerft*) 31; 167
 Nevarēni (*Newarēnai*) 143
 Nīca (*Nieder-Bartau*) 29
 Nītaure (*Nitau*) 28
 Noriņu saime (*Noriņ-Ges.*) 94
 Notēni (*Notēnai*) 143
 Nurmuiža (Laucienas pag.; *Nurmhusen*) 178
 Ogre (*Oger*) 30; 136
 Okmjane (*Okmiani*) 29
 Olaine (*Olai*) 30; 136
 Oršanska (*Orschansk*) 145
 Pāce (Ceraukstes pag.; *Pazen*) 97
 Palanga (*Polangen*) 17; 136; 137
 Palsmane (*Palzmar*) 28; 33; 206
 Peltsamā (*Oberpahlen*) 30
 Pērnavā (*Pernau*) 62
 Piebalga (*Pebalg*) 27; 28; 29; 40; 41; 82; 97; 100; 134; 136; 137; 144; 145
 Pilkalne (Neretas pag.; *Pillkaln*) 107
 Pilssātene, novads (*Pilsaten*) 133
 Piltene (*Pilten*) 33
 Pleskava (*Pleskau*) 172
 Pope (*Popen*) 34; 137; 178; 180; 182; 185; 186; 192; 193; 195; 208
 Prūsija (*Preussen*) 133; 174; 176
 Raiskums (*Raiskum*) 26
 Rakes pilskalns (*Rakten Burgberg*) 134
 Rakuķi (*Rakuķi*) 92
 Rauna (*Ronneburg*) 28; 31; 33; 163; 167
 Rāznas ezers (*Rasna-See*) 148
 Rēvele (*Reval*) 30
 Rēzekne (*Rositten*) 144; 148
 Rīga (*Riga*) 31; 53; 66; 89; 136; 154; 209
 Rīgas līcis (*Rigascher Meerbusen*) 94; 105; 136; 156; 168; 174
 Roņu sala (*Runö Insel*) 49; 141; 156-159; 174
 Ruckas muiža (*Rutzky*) 31
 Rudbārži (*Rudbahren*) 96
 Rūjiena (*Rujen*) 27; 28; 33; 93; 100; 124; 128; 163
 Saka (*Sackenhhausen*) 27; 29; 133; 159; 160; 210
 Saliena (*Salehnen*) 30
 Sarkanmuiža (*Rothenhof*) 160
 Sāti (*Sahten*) 47; 50; 109; 110; 210
 Sauka (*Sauken*) 142
 Sesava (*Sessau*) 137
 Sillāči (*Sil-lātschi*) 16
 Simbirskā (*Simbirsk*) 83
 Smiltene (*Smilten*) 28; 103
 Somija (*Finnland*) 62; 122
 Stalbe (*Stolben*) 163
 Stende (*Stende*) 180
 Subate (*Subbat*) 27; 47; 69; 78; 172; 197; 208; 210
 Sunākste (*Sonnaxt*) 142
 Svente (*Swenten*) 137
 Šķavas (*Schķawas*) 67; 68; 69; 71; 72
 Talsi (*Talsen*) 31; 33; 47; 173
 Telši (*Telsch*) 135
 Tērbata (*Dorpat*) 30; 41; 83; 103; 169
 Tērvete (*Hofzumberge*) 62; 134
 Tērvetes pilskalns (*Terweten Burgberg*) 147; 153
 Trikāta (*Trikaten*) 30; 31; 62; 112; 154
 Turaida (*Treiden*) 153
 Ugāle (*Ugahlen*) 24
 Uzpēži (*Uspehden*) 135
 Valka (*Walk*) 28; 163
 Valmiera (*Wolmar*) 28; 33; 40; 92; 112; 137; 163
 Valtaiķi (*Neuhausen*) 192
 Vārnavā (*Wahrenbrock*) 134
 Vecauce 78
 Veclaicene (*Laitzen, Alt-*) 163
 Vecsalaca (*Alt-Salis*) 94

Ventspils (<i>Windau</i>) 22; 142	Visvēni (<i>Wyszwenai</i>) 143
Veru (<i>Werro</i>) 30	Vitebska (<i>Witebsk</i>) 31; 39; 82; 139;
Vidzeme (<i>Livland</i>) 10; 16; 31; 32; 33;	142; 144; 145; 148; 154; 174; 175
36; 37; 41; 46; 62; 66; 83; 89; 90; 93;	Volga (<i>Wolga</i>) 83; 84
95; 97; 122; 133; 134; 136; 138; 140;	Zarēni (<i>Zarenai</i>) 143
142; 145; 146; 147-149; 156; 174;	Zaļenieki (<i>Grünhof</i>) 23
192; 208	Zemgale (<i>Semgallen</i>) 28; 33; 40; 62;
Vieša pilskalns (<i>Weescha Burgberg</i>)	64; 96; 102; 139
153	Zlēkas (<i>Schleck</i>) 83; 177; 180; 187;
Vildoga (<i>Nurmis</i>) 153	192; 193; 201; 205
Virstinieki (<i>Wirstineeken</i>) 137	Žagare (<i>Žagarren</i>) 134
Visla (<i>Weichsel</i>) 16	Žemaitija (<i>Žamaiten</i>) 32; 142; 168

PERSONVĀRDI. ANONĪMIE VĀRDI

- Adelungs (*Adelung. Grammatisch-kritisches Wörterbuch*) 134
 Alberts, biskaps (*Albert, Bischof*) 122
 Ālkvists (*Ahlqvist*) 104
 Andrē (*Andree. Braunschweiger Volkskunde*) 27; 44; 49; 56; 67; 155
 Auniņš, mācītājs (*Auning, Pastor*) 86
 Bankalari (*Bancalari. Die Hausforschung*) 39; 67; 69; 81; 123
 Becenbergers A. (*Bezenberger A.*) 45; 56; 58; 62; 63; 64; 78; 95; 106; 107; 147
 Bernevics F. (*Bernewitz, Pastor*) 178
 Bilenšteins A. (*Bielenstein A. Grenzen.*) 207
 (*Lettische Sprache*) 133; 137; 139; 142; 160
 Bitners Georgs Joh., mācītājs (*Büttner Georg Joh., Pastor*) 177; 178
 Boiningens F. (*Beuningen F.*) 83
 Bordeliuss Aksels fon (*v. Bordelius Axel*) 23
 Brands (*Brand. Reise*) 95; 96; 122
 Brikners (*Brückner*) 104
 Cēzars (*Caesar*) 140
 Donners (*Donner*) 104
 Everts Jēkabs (*Ewert Jēkab*) 94
 Fēgezaks (*Vegesack*) 26
 Felta A. (*Feldt A., Frau*) 106; 112
 Fiks (*Fick. Vgld. Wörterbuch*) 74; 105; 134; 137
 Funks (*Funck, Baron*) 33
 Grēvinks E., prof. (*Grewingk E. Prof.*) 60
 Gūtceits (*Gutzeit. Wörterschatz der deutschen Sprache Livlands*) 134
 Harfs Kristofers Nikolass (*Harff Christoffer Nicolas, Antmann*) 192
 Heikings A. fon (*v. Heyking A. Statistische Studien*) 16; 137
 Helmss Svens Henriks, Dr. (*Helms Svenn Henrik, Dr. Schwedisches Wörterbuch*)
 105
 Hennenbergers (*Hennenberger*) 107; 147
 Humbolts Aleksandrs fon (*v. Humboldt Alexander*) 136

Jeziks, zemnieks (*Jesik, Bauer*) 86; 90; 95
 Kīglers Gotholds, mācītājs (*Kügler Gotthold, Pastor*) 58
 Klinge J., Dr. (*Klinge J., Dr. Die Honigbäume*) 176; 188; 192
 Knoha fon (*v. Knoch, Fräul.*) 48
 Kuršats (*Kurschat. Littauisches Wörterbuch*) 107; 127; 134
 Laskovskis (*Laskowski*) 107
 Latviešu Indriķis, bīskaps (*Heinrich von Lettland, Bischof. Chronik*) 112; 122;
 131; 132; 134; 137-139; 176
 Lautenbahs (*Lautenbach*) 78
 Lepners (*Lepner*) 107
 Lerhis-Puškaitis (*Jerch-Puschkaitis. Lettische Volksmärchen*) 96; 114; 115
 Mannharts Vilh., Dr. (*Mannhardt Wilh., Dr.*) 15; 107
 Manteifelis G. fon, barons (*v. Manteuffel G., Baron*) 21; 54
 Meicens (*Meitzen. Wanderungen, Anbau u. Agrarrecht*) 59; 61; 62; 83; 84; 86;
 105; 140
 Millers Frīdr. (*Müller Frdr.*) 59
 Neselmanis (*Nesselmann*) 106; 107; 127
 Nestors (*Nestor*) 74; 108
 Noriņš Miķelis (*Nōriņ Miķel*) 94
 Novickis (*Nowizky*) 26; 75
 Pavlovskis (*Pawlowsky. Russisches Wörterbuch*) 104
 Pēcs A., Dr. (*Peez A., Dr.*) 14; 18; 25; 56; 65; 155
 Peitāns, mācītājs (*Peitan, Pastor*) 172
 Rēehūzens (*Rehehusen. Manuductio ad linguam Lettonicam*) 63; 102; 119
 Renne fon, baronese (*Roenne, Baronesse*) 178
 Riekstiņš (*Reekstin*) 54
 Rimberts (*Rimbert. Vita Anskarii*) 138
 Rozegers (*Rosegger. Waldheimat*) 54; 55
 Rozens fon (*v. Rosen*) 31
 Rusvurms (*Russwurm. Eibofolke*) 67
 Sirīds (*Szyrwid*) 108
 Stenders (*Stender. Lettisches Wörterbuch*) 100
 Šillers-Libens (*Schiller-Lübben. Mittelniederdeutsches Wörterbuch*) 134; 167
 Šlaus, prāvests (*Schlau, Probst*) 33; 94
 Šlipenbahs fon (*v. Schlippenbach U. Malerische Wanderungen*) 62
 Tacits (*Tacitus*) 139; 140
 Tāļivaldis, latviešu virsaitis (*Thalibald, Lettenhäuptling*) 62; 112
 Tomsens Vilh. (*Thomsen Vilh. Beröringer*) 67; 104; 106; 108; 132; 167
 Tranzē A. fon, Dr. (*v. Transehe A., Dr.*) 62; 122

Ulmanis (*Ulmann. Lettisches Wörterbuch*) 110; 182; 206
Watsons K. Fr. (*Watson K. Fr.*) 159; 160
Veigands, mācītājs (*Weigand, Pfarrer in Nassau*) 177
Veske (*Weske*) 104; 112
Vībeks, virsskolotājs (*Wiebeck, Oberlehrer*) 178; 193
Vilkoms, prof. (*Wilkomm, Prof. Streifzüge durch die baltischen Provinzen*) 162
Virhofs R., prof. (*Virchow R., Prof.*) 60
Vunderers Joh. (*Wunderer Joh.*) 32
Zīvers E. fon, grāfs (*v. Sievers E., Graf*) 60
Zīvers fon (*v. Sivers*) 26

Atskaņu hronika (*Reimchronik*) 62; 112; 114; 133; 134; 138; 139; 146; 149
Etnogrāfiskais krājums (*Этнографический сборник*) 73
Oma Maa (īgauņu avīze (*estnische Zeitschrift*)) 112
Rakstu krājums (RLB Zinību komisijas orgāns; *Organ der wissenschaftl. Commission des Lettischen Vereins zu Riga*) 75; 111
Vācu–prūšu leksikons (*Vocabularium, Deutsch–preussisches*) 116
X arheologu kongresa (R., 1896) izstādes katalogs (*Katalog der Ausstellung zum X archäologischen Congress zu Riga*) 21; 26; 37; 171
Vidzemes dokumentu krājums (*Urkundenbuch, Livländisches*) 143

AUGUSTS BĪLENŠTEINS UN VIŅA DARBS

Tālu no zinātnes centriem klusā Kurzemes mazpilsētā sarakstītā un Pēterburgā izdotā grāmata par latviešu koka celtnēm guva ievēribu Eiropā.

Indoģermāņu senatnes pētnieks prof. O. Šraders (*Schrader*) Jēnā to nosaucis par priekšzīmīgu darbu, kas kultūrvēsturniekam sniedz daudz jauna materiāla. Atzinīgas atsauksmes par grāmatu pēc tēva nāves 1907. gadā Mežotnes mācītājs Valters Bīlenšteins saņēmis arī no prof. L. fon Šrēdera (*Schroeder*) Vīnē, prof. A. Becenbergera (*Bezenberger*) Kēnigsbergā, prof. A. Mikolas (*Mikkola*) Helsinkos, prof. R. Meringera (*Meringer*) Grācā (“(..) šis lieliskais darbs ir tā radītāja cieņīgs, un žēl, ka A. Bīlenšteins vairs nedzird pateicību par zinātnes pasaulei sagādāto dāvanu.”)* Par to viņš pavēstīja savā priekšlasījumā Rīgas Latviešu literārās (draugu) biedrības (dibin. 1824. gadā) kopsapulcē.

Priekšlasījumā galvenā uzmanība bija veltīta prof. R. Meringera, speciālista celtnu vēstures pētniecībā, 1908. gadā Vīnē publicētajām piezīmēm un aizrādījumiem par jauniznākušo grāmatu. R. Meringers raksta: “Sevišķi daudz nacionāli latviskā A. Bīlenšteina jaunā darba I daļa neienes, un — baidāmieš kļūdoties — neienes arī II daļa. A. Bīlenšteins būtu priecīgs, redzot latviešu kultūras kopsakārību ar dienvidrietumiem, bet, tā kā viņam bijusi sveša tā laika bagātīgā literatūra par celtnu pētniecību, viņš lietas, kas pie mums Alpos un visā augšvācu mājas kultūras jomā atrodamas, uzskatīja par nacionāli latviskām.”** Atšķirībā no prof. A. Becenbergera un Dr. A. Bīlenšteina, pēc kuru uzskata lietuviešu un latviešu senās istabas ir radušās Baltijas jūras piekrastē, prof. Meringers domā, ka baltieši tās varētu būt aizguvuši no augšvāciešiem jau pirms 13. gadsimta. Prof. R. Meringers uzsver: risinot sarežģītus jautājumus, jāņem vērā gan valodnieku, gan arheologu un vēsturnieku pētījumi, ka “jaunas problēmas nevar atrisināt ar veciem rīkiem un vienpusīgu izglītību”***

* *Bielenstein-Mezoth W. Dr. A. Bielensteins “Holzbauten der Letten”* // BM. — 1908. — Bd. 66. — Heft. 11/12. — S. 236.

** *Meringer R. Literaturberichte* // Mitt. Antr. Ges. in Wien. — 1908. — Bd. 38. — S. 264.

*** *Bielenstein-Mezoth W. Dr. A. Bielensteins “Holzbauten...”*. — S. 248.

Priekšlasījuma nobeigumā klātesošie tika iepazīstināti arī ar Rīgas Latviešu biedrības (RLB, dibin. 1868. gadā) muzeja pārziņa M. Siliņa iebildēm pret Dr. A. Bilenšteina grāmatā lietotiem dažiem ēku detaļu nosaukumiem.

1912. gadā RLB Zinību komisijas (dibin. 1869. gadā) 16. rakstu krājumā publicēta latviešu valodnieka un etnogrāfa prof. P. Šmita atsauksme par Dr. A. Bilenšteina grāmatu. Autors raksta: "Bilenšteins nemaz nav tik nemaldīgs, kā Baltijas vācieši viņu izslavējuši. Par to arī nemaz nav jābrīnās, jo Bilenšteins nav ne latvietis no dzimuma, ne valodnieks pēc specialitātes. Turklāt Bilenšteins nodarbojas ne tikai ar valodniecību, bet arī ar vēsturi, tā ka viņam nebija iespējams pilnīgi sekot visiem jaunākiem pētījumiem zinātnes laukā."* Aizrādidams uz vairākām valodnieciskām nepareizībām un iebilzdams pret dažiem Bilenšteina atzinumiem (par rijām, lubu jumtiem u. c.), recenzijas autors norāda, ka kļūmes viņa darbā izskaidrojamas ar pārskatīšanos un pārprašanu un nebūt ne ar nezināšanu vai tišu faktu sagrozišanu, tāpat ir gluži veltīgi meklēt nelabvēlīgu politiku pret latviešiem. "Ir laiks atnest jau sen novecojušās kildas ap Bilenšteinu, kas tik daudz strādājis pie latviešu valodas un vēstures pētišanas."

1926. gadā kultūrvēsturnieks R. Klaustiņš rakstīja: "Mums jātur acis, ka Latvijas vēsturnieku uzdevums ir desmitkārt grūtāks kā lielo tautu zinātniekiem: mūsu jūrmalas zemītē krustojas neskaitāmi iespaidi, valdību un tautu maiņas. (..) Dr. Bilenšteinu lielākos darbos vadījusi zinātniska interese, liela pētnieka gars, kam pats garīgais darbs ir uzmudinātājs un atalgojums. Mūsu priekšā tīrās apziņas sfēra, kas neatzīst utilitārā un nacionālā utt. momentu. Tādā kārtā arī būtu pārvarēts nacionālā naida piedauzības akmens un nobidīts bažīgais jautājums, kas bieži atskan vēl mūsu dienās: kā Dr. Bilenšteins, naidīgi izturēdamies pret nacionālajiem vadoņiem, varējis tik pašai izlēdžīgi strādāt latvju valodniecības, vēstures un etnogrāfijas laukā? Dr. Bilenšteina visvairāk kildu iznācis ar J. Māteru. Ar ko gan pēdējais nav plēšies, vēl vairāk otru tautisko vadoni — Bernhardu Dirīķi! Pazīstamā dziesmu svētku epizodē jūsmīgais Kronvalds uzbruka Dr. Bilenšteina, bet līdzās arī Cimzem, istam tautas dziesmu popularizētājam. Protams, arī Dr. Bilenšteina daži izteicieni, tā laika cīņas karstumā teikti, skan visai dīvaini mūsu ausīs. Bet tie nav apspriežami no tagadnes, bet no 70. gadu viedokļa. (..) Kā kultūras tautai latviešiem godam jāpiemin savi lielie darbinieki, lai tie būtu, kādas tautības būdami."**

Latviešu un Baltijas vāciešu attiecībām plašāk ir pievērsies žurnālists Āronu Matīss grāmatā par Latviešu literāro (sauktas arī par Latviešu draugu) biedrību.

* Šmits P. A. Bilenšteina grāmata "Die Holzbauten der Letten" // RLB ZK Rakstu krāj. — Rīga, 1912. — 16. krāj. — 9. lpp.

** Klaustiņš R. Dr. Augusts Bilenšteins // Latvju Grāmata. — 1926. — Nr. 4. — 243., 246., 247. lpp.

Autors aplūko A. Bilenšteina darbību biedrības prezidenta amatā (1864–1895), viņa attieksmi pret latviešu tautisko atmodu, sniedz savu skatījumu uz viņa sarakstītajām grāmatām. Piekritot viedoklim, ka Bilenšteins ir bijis vairāk materiālu krājējs nekā pētnieks, Āronu Matīss ir centies izdibināt motīvus, kas Bilenšteinu* mudinājuši pievērsties etnogrāfisko materiālu vākšanai. Lai pamatotu savas atziņas — tās daudzējādā ziņā atbilst tolaik valdošajam uzskatam —, autors ir daudz citējis, gan vairāk izceļot kritiskās piezīmes, līdzšinējās publikācijas par A. Bilenšteinu.

Senatnes pētnieks E. Brastiņš recenzijā “Dr. A. Bielensteina mūža darbs” raksta: “(..) šī grāmata varētu būt par pamatu nākošai latviešu materiālās kultūras vēsturei, kādu, piemēram, Sireliuss uzrakstījis par somiem, kā arī vadonis koka muzeja ierīkošanai, kādi pastāv dažās ziemeļu valstīs.”** (Recenzijas pilnu tekstu sk. 272 lpp.)

Latvijā Brīvdabas muzeja pirmsākumu mēdz saistīt*** ar 1896. gadu, kad Rīgā notika starptautiska mēroga zinātnieku saiets — X Krievijas arheoloģijas kongress. Tā sagatavošanas laikā latviešu sabiedrība atsaucīgi uzņēma A. Bilenšteina ierosinājumu kongresa laikā sarīkot latviešu etnogrāfisko izstādi.****

RLB Zinību komisijas pārstāvji (M. Skruzītis, S. Novickis) iepazinās ar Pēterburgas, Maskavas un Prāgas muzeju pieredzi izstāžu iekārtošanā. Deviņdesmito gadu ekspedīcijās, turpinot sešdesmito gadu beigās pēc Maskavā mītošā F. Brīzemnieka aicinājuma sākt latviešu tautas garamantu vākšanu, tika iegūti vairāki tūkstoši dažādu priekšmetu, fotogrāfiju un citu materiālu. Daļa no tiem bija apskatāmi izstādē. Kanālmalā Rīgā, kur tagad atrodas Nacionālais teātris, bija uzbūvēti arī Kurzemes un Vidzemes senlaiku ēku atdarinājumi. (sk. attēlu 279. lpp.).

Dr. A. Bilenšteins kongresā nolasīja referātu “Die Holzzeit der Letten”, kas bija grāmatas “Die Holzbauten der Letten” konspektīvs priekštecis. Latviešu spē-

* “Dzīves novakarē es pievērsos gandrīz tikai zemes un kultūras vēstures studijām. Savā ziņā tas bija nepieciešams, jo visdažādākie agrāk savāktie materiāli un gan šur, gan tur veiktie pētījumi prasīja iedziļināšanos, apstrādi un pielietojumu. Dzimtenes mīlestība lika man pievērsties novadpētniecībai.” (Bilenšteins A. Kāda laimīga dzīve. — Rīga, 1995. — 289. lpp., sk. arī 58., 265. lpp.)

** “Skansens” Stokholmā (Zviedrijā) dibināts 1891. g., Brīvdabas muzejs Oslo (Norvēģijā) — 1894. g., Kopenhāgenā (Dānijā) — 1901. g., Turku (Somijā) — 1906. g. Pieminekļu valdes uzdevumā ar Skandināvijas muzejiem 1924. gadā iepazinās arhitekts P. Kundziņš (sk.: Brīvdabas muzejs // Latvijas Saule. — 1925. — Nr. 27. — 287.–294. lpp.).

*** Indāns J. Brīvdabas muzejam — 70. Par likumsakarībām, personībām un dažiem blakusapstākļiem Brīvdabas muzeja vēsturē // LVIŽ. — 1994. — Nr. 3. — 74.–85. lpp.

**** Balss. — 1894. — 19. janv. — Nr. 3.

Bilenšteins A. Kāda laimīga dzīve. — Rīga, 1995. — 310.–311., 379. lpp.

kiem sarīkotās etnogrāfiskās izstādes eksponāti papildināja Latviešu biedrības muzeja kolekcijas, kas 1920. gada sākumā ieguva valsts muzeja statusu un jaunas telpas Rīgas pilī.

Divdesmito gadu otrajā pusē ar Pieminekļu valdes gādību Rīgas pievārtē pie Juglas ezera sāka ierīkot Brīvdabas muzeju. Gadu gaitā uz muzeju ir pārvests vairāk nekā simts senceltņu. 1924. gadā pēc arhitekta P. Kundziņa ierosinājuma dibinātais muzejs ir kļuvis par Eiropas Brīvdabas muzeju asociācijas locekli.

Grāmatplauktos līdzās neatkarīgajā Latvijā tapušajiem izdevumiem par latviešu tautas materiālo kultūru ir plašs līdz šim objektīvi neizvērtēts pēckara publikāciju klāsts. Dr. A. Bilenšteina vārds atrodams vai ikvienā Latvijas kultūrvēsturei nozīmīgā izdevumā.*

Dr. A. Bilenšteins savā senatnes liecību krājē un pētnieka darbā daudz balstījās uz pašiniciatīvu un entuziasmu. Viņa vērojumus papildināja un pilnigoja daudzi palīgi — gan viņa dzimtai un kārtai piederīgie, gan lauku skolotāji un zemnieki. Bilenšteina tika sūtītas ne vien ziņas, apraksti un zīmējumi, bet arī senlaicīgi priekšmeti vai to modeļi.

1905. gadā vairākums savāktu materiālu un priekšmetu tika iznīcināti.** Līdz ar laicīgo mantību sadega arī rokraksts par latviešu baramiem un sodību vārdiem.

Dobeles vācu draudzes mācītājmāja (sk. attēlu 278 lpp.) ir saglabājusies līdz mūsdienām.*** Pie tās ir paredzēts uzstādīt piemiņas zīmi Dr. A. Bilenšteina.

Pārlūkojot pēckara izdevumus, redzams, ka pārmaiņas attieksmē pret A. Bilenšteinu iezīmējas 20. gadsimta sešdesmitajos gados. Latvijā tās bija jaušamas astoņdesmito gadu beigās, kad Latvijas televīzija parādīja pēc dobelnieku ierosmes un ar viņu līdzdalību tapušu raidījumu par savu novadnieku.

* A. Bilenšteina publicētos materiālus plaši izmantojis poļu etnogrāfs K. Petkēvičs (Pietkiewicz K. Etnografia Łotwy. — Wrocław, 1967.), igauņu trimdas etnogrāfs I. Talve (Den Nordosteuropeiska rian. — Folklivsstudier, VI — Helsingfors; — København, 1961), latviešu trimdas etnogrāfs Z. Ligers — Ethnographie Lettone. I. — Bale, 1954; Latviešu etnogrāfija. I. — Bayeux, 1952. Pēdējā grāmatā iekļauti latviskoti un nedaudz papildināti fragmenti arī no "Die Holzbauten der Letten".

** Iebrukumā mācītājmuižā vadīja Dāvids Beika (sk.: Beika D. Mežabrāļu gads. — Maskava, 1937. — 23.–27. lpp.). Dzīvodams ASV, D. Beika iesaistījās strādnieku kustībā. Vēlāk Padomju Savienībā ieņēma augstus amatus boļševiku partijā, piedalījās Spānijas pilsoņu karā. Dzīvi beidza staļinisko tīrīšanu laikā. Dobeļē kopš 1965. gadā pie ēkas, kur viņš no 1903. līdz 1905. gadam strādāja par palīgskolotāju, ir piemiņas plāksne.

*** Plašāk sk.: Zilgalvis J. Pastorāts Latvijā. Arhitektūra un kultūrvēsturiskas norises // Materiāli par literatūru, folkloru, mākslu un arhitektūru. — Rīga, 1999. — 21.–22. lpp. Dažos izdevumos kļūdaini minēts, ka 1905. gadā mācītājmāja "nodedzināta" (sk.: Cimermanis S. Zveja un zvejnieki Latvijā. — Rīga, 1998. — 34. lpp.) vai "nopostīta" (sk.: Latvijas pilsētas. — Rīga, 1999. — 138.–139. lpp.).

Deviņdesmitajos gados Dr. A. Bilenšteina atstāto mantojumu vērtēja valodniece D. Nitiņa, Dobeles laikraksts "Zemgale" nodrukāja arheologa A. Caunes rakstu "Augusta Bilenšteina devums Latvijas arheoloģijā" ("(..) vairāk nekā piecdesmit gadu dziļš negativisms, aizspriedumi un reiz uzspiestās klišejas ir likušas nepelnīti aizmirst daudzas izcilas vācbaltu personības vai arī raudzīties uz tām ar neslēptu kritiku, viņu pozitīvo devumu nemaz nepieminot.")*. Vairākums jaunāko publikāciju par Dr. A. Bilenšteinu, kā arī atšķirīgie viedokļi, kas izskanēja 1996. gada 10. oktobrī Rīgas Latviešu biedrības namā**, daudzējādā ziņā sasaucas ar Āronu Matīsa, diplomāta E. Krieviņa, etnogrāfa S. Cimermaņa un citu autoru pirms vairākiem gadu desmitiem rakstīto.

Kādreizējā Rīgas Angļu institūta absolvente, tagad pensionēta skolotāja, kas pēc bēgļu gaitām Vācijā un izsūtījumā Sibīrijā lauku bērniem mācījusi svešvalodas, Dobeles muzejnieku iedrošināta, sāka pārcelt latviešu valodā A. Bilenšteina grāmatas. Grāmatu "Ein glückliches Leben", ciemojoties vectēva dzimtajā pusē, muzejam bija dāvājis Volfgangs Bilenšteins no Naumburgas.

Grāmatā "Kāda laimīga dzīve", kuras titullapā lasām: "Dobeles mācītāja Dr. A. Bilenšteina autobiogrāfija. Tulkojusi Lūcija Kazeniece", atrodamas ziņas arī par A. Bilenšteina mūža pēdējo darbu. "(..) Deviņdesmitajos gados, kad biju pabeidzis darbu ar "Grenzen", mana spalva pievērsās jaunai vielai, kas īstenībā bija diezgan veca. Ir pareizi, ka šodien tautu vēstures politiskā puse tiek uzskatīta tikai par daļu no vēstures un arvien vairāk vērības tiek pievērstas kultūras attīstībai. Mūsdienās atskatāmies tālā pagātnē ne tikai tādēļ, lai izdibinātu senas tautas dvēseli, bet arī tādēļ, lai pamatīgi izpētītu tās dzīves ārējo veidolu."***

Grāmata "Die Holzbauten der Letten" ir pirmais zinātniskais darbs par visām latviešu lauku sētas ēkām.**** Laika gaitā šai tematikai ir pievērsušies daudzi latviešu senatnes pētnieki. Nozīmīgāko pētījumu gaismā viena otra Bilenšteina atziņa un teorija ir novecojusi vai arī kļūdaina. Uz to norādīts gan recenzijās un publikācijās par A. Bilenšteinu (sk. bibliogrāfisko sarakstu), gan citos izdevumos.*****

* Caune A. Augusta Bilenšteina devums latviešu arheoloģijā // Zemgale. — 1996. — 16. marts. — Nr. 33.

** Zinātniska konference par pētījumiem letonikā (astotā sēde). — 1896. gada latviešu etnogrāfiskajai izstādei — 100. Sk.: Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. — 1996. — 50. sēj. — Nr. 6.

*** Bilenšteins A. Kāda laimīga dzīve. — Rīga, 1995. — 301.–302. lpp.

**** Kundziņš P. Latvju sēta. — Stokholma, 1974. — 435. lpp.

***** Etnogrāfu darbos orientēties palīdz:

Bičolis J. Latviešu lauku sētas etnogrāfiskā vērtība // Ceļi. 8. — Rīga, 1937. — 50.–70. lpp.

Bičolis J. Latviešu etnogrāfijas saturs // Universitas (Nujorka). — 1974. — Nr. 34. — 31.–35. lpp.

Vairākumā publikāciju par Dr. A. Bilenšteina atstāto mantojumu ir maz lietpratīgas analīzes un argumentētas kritikas. Daudzās slavinājumi atkārtojas un mījas ar pārmetumiem, noklusējumi ar aizspriedumiem un aizdomīgumu, turklāt pēckara gadu izdevumos grūti atšķirt ideoloģiskas nodevas no autora viedokļa. Tāpēc var pievienoties zinātnu vēsturniekam J. Stradiņam: "Latvijas humanitāro zinātnu vēsturē Bilenšteinam neapšaubāmi jāatgūst viņam pienācīgā goda vieta, viņa mūža un darbības izvērtējums pelna jaunu, monogrāfisku pētījumu. Objektīvi un nu jau vēsturiski retrospektīvi jāizvērtē arī Latviešu literārās biedrības loma, varbūt dažā labā ziņā papildinot un precizējot Āronu Matīsa datus."*

Vēsturnieki, daudz rakstīdami par politiku un karalaukiem, kuros tiek nogalināti cilvēki, mazāk uzmanības ir pievērsuši uzartiem laukiem, kas nodrošina labklājību.

19. gadsimta sākumā Jelgavā Kurzemes Literatūras un mākslas biedrības izdevumos un "Latviešu Avīzēs" (1822–1915) parādās raksti par zemnieku dzīvi, mājas un lauka darbiem, plostu siešanu, zvejniecību. Rakstu autori bija mācītāji. Laikraksta redaktors Lestenes mācītājs F. K. Vatsons (*Watson*)¹ ilgus gadus vācis materiālus par Kurzemi. Tajos atrodamas ziņas arī par libiešiem (līviem), ebrejiem, kuršu koniņu brīvciekiem, pārceltuvēm, krogiem, dzirnavām.

Skolotāja un kultūras pētnieka J. K. Broces (*Brotze*)² zīmējumos (1770–1818) "izpaužas jau zinātniska pieeja, kas iezīmēja sākumu nopietnam pētniecības darbam latviešu tautas celtniecības laukā. (...) Ārsts O. Hūns (*Huhn*)³ aptaujas ceļā no Vidzemes mācītājiem laikā no 1802. līdz 1822. g. savācis statistikas datus, to starpā arī par latviešu zemnieku celtnēm. (...) 1886. g. latviešu zemnieku dzīvokļiem pieskārās A. Becenbergers (*Bezenberger*)⁴, rakstīdams par lietuviešu māju, bet 1893. g. sekoja F. Beuningena⁵ apcerējums par latviešu māju. 1907. g. parādījās plašais un daudzpusīgais A. Bilenšteina (*Bielenstein*) darbs par latviešu koka celtnēm. To izdeva Krievijas Zinātnu akadēmija vācu valodā, tā paverot tam ceļu arī uz Vakareiropu."⁶

No senākiem izdevumiem krievu valodā bez publicētajiem ārsta O. Hūna⁷ materiāliem jāmin latviešu tautas apraksts etnogrāfa un ceļotāja J. G. Georgi (Георги) grāmatā (1799)⁸ par Krieviju apdzīvojošām tautām, kā arī folklorista F. Brīvzemnieka (1881)⁹ un ģeogrāfa J. Novoselova (Новоселов; 1911)¹⁰ darbi.

Priedīte I. Ieskats latviešu trimdas etnogrāfijā: 1944–1990 // LVIŽ. — 1994. — Nr. 3. — 86.–97. lpp.

Cimermanis S. Latvijas Vēstures institūts un etnogrāfija // LVIŽ. — 1995. — Nr. 4. — 101.–134. lpp.

Spirģis R. Rakstu krājuma "Arheoloģija un etnogrāfija" 1.–20. laidiena rakstu rādītājs // AE. — 2000. — 20. laid. — 229.–235. lpp.

* *Stradiņš J.* Augusta Bilenšteina devumu un likteni latvieša acīm XX gadsimta nogalē pārlūkojot [pēcvārds] // Bilenšteins A. Kāda laimīga dzīve, 386. lpp.

Latvijas brīvvalsts laikā etnogrāfiski apcerējumi un zinātniski pētījumi tika publicēti "Latvju tautas daiņās" (1928–1932)¹¹, žurnālā "Senatne un Māksla" (1936–1940) un citos izdevumos. Latviešu valodā sarakstītie darbi, lai gan vairākumam bija kopsavilkumi kādā svešvalodā, ārpus Latvijas bija maz pazīstami. Cittaustu zinātnieki un speciālisti ieskatu latviešu kultūrvēsturē guva galvenokārt no Dr. A. Bilenšteina grāmatām.

Dr. A. Bilenšteina zinātniskā devuma nozīmīgums atzīmēts "Latviešu vēstures" I sējumā (1938)¹², senatnes pētnieka E. Brastiņa grāmatās par Latvijas pilskalniem (1923–1930)¹³, valodnieku K. Milenbaha un J. Endzelīna darbos (1923–1932, 1945)^{14, 15}, ģeogrāfa J. Rutka grāmatā "Latvijas ģeogrāfija" (1960)¹⁶.

Plašais, iespaidīgais latviešu etnogrāfisko materiālu krājums latviešu un franču valodā "Latvju raksti" (1924–1931)¹⁷ vēlreiz tika iespiests 1990. gadā Parīzē, un arī tā bija zīme, ka mūsu tauta, it kā spītējot tam, ko A. Bilenšteins savulaik teicis par latviešu izredzēm nākotnē, atkal stāv uz savas valsts sliekšņa. Gan šajā trīsējumu izdevumā, gan ne tik greznajā, bet zinātniski rūpīgāk pārdomātajā "Latviešu tautas mākslā" (1961–1967)¹⁸ ir izmantoti arī Dr. A. Bilenšteina materiāli.

Sešdesmito gadu periodiskajos izdevumos^{19–21} un apkopojošajā grāmatā "Latviešu etnogrāfija" (1969)²² ir aplūkots un vērtēts līdzšinējais devums latviešu kultūras vēsturē. Dr. A. Bilenšteina etnogrāfiskās publikācijas tālaika valdošās ideoloģijas gaismā ir plašāk iztirzātas "Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis" (1971, Nr. 10).

Par bibliogrāfisku retumu kļuvušās Dr. A. Bilenšteina grāmatas ir izturējušas laika pārbaudi. Vairākas no tām^{24–29}, arī viņa pētījums vēsturiskajā ģeogrāfijā^{26, 27}, kurš tika izmantots 20. gadsimta 20. gados, kad nosprauda Latvijas–Krievijas un Latvijas–Lietuvas robežu, atkārtoti ir izdotas Vācijā.

Aizputē dzīvojušais Harro von Hirsheidts atceras: "1939. gada novembrī, mūsu ģimenei — tēvs bija vācu draudzes mācītājs —, sakarā ar Molotova–Ribentropa paktu bija jāatstāj Aizpute un jādodas trimdā.

1950. gadā Bivendē (Biewende) Lejassaksijā sāku nodarboties ar izdevējdarbību, plašāk to izvērsu Hannoverē (1957–1994). Jau tūlīt pēc izdevniecības nodibināšanas konstatējām, ka daudzi būtiski baltiešu darbi vēsturē, leksikā, etnogrāfijā utt. Vācijas Federatīvajā Republikā un citās rietumu valstīs trūkst un ir pieejami tikai kādā retā bibliotēkā (Helsinkos, Lundā, Cīrihē). Tādējādi zinātniekiem bija lielas grūtības piekļūt avotiem. Šo iemeslu dēļ mēs tolaik sākām pārdrukāt būtiskus darbus no baltiešu dzīves telpas. No 1950–1990. gadam tika izdotas ap 500 baltiešu grāmatas." ²³

Grāmatas "Die Holzbauten der Letten" tulkojums latviešu valodā dod iespēju plašākam interesentu lokam nepastarpināti iepazīties ar mūsu tautas pagātnes liecībām arī no mazāk ierasta skatpunkta, salīdzināt A. Bīlenšteina veikumu ar pašu latviešu dzītajām vagām šajā laukā. Iespējams, ka šī grāmata palīdzēs rast atbildi uz jautājumu: kāpēc bija jāpaiet gandrīz gadu simtam, lai Dr. A. Bīlenšteina darbus sāktu tulkot latviešu valodā?

ATSAUCES

1. Vanaga L. K. F. *Vatsons (1777–1826) Kurzemei un latviešiem* // AE. — Rīga, 2000. — 20. laid. — 192.–208. lpp.
2. Brotze J. Ch. *Sammlung verschiedner Liefelandischer Monumente, Prospecte, Müntzen, Wappen etc.* — 1.–10. sēj. — Rokraksts.
3. Broce J. K. *Zīmējumi un apraksti*. Red. T. Zeids. — Rīga, 1992. — 1. sēj. — 485 lpp.; Rīga, 1996. — 2. sēj. — 590 lpp.
4. Huhn O. *Topographisch-statistische Beiträge Lieflands.* — 37 sēj. Rokraksts (LVVA 6810. f.).
5. Bezzenberger A. *Über das litauische Haus* // *Altpreussische Monatsschrift* (Königsberg). — 1886. — Bd. 23.
6. Beuningen F. *Das lettische Haus. Anhang: Zwei Berichte über das lettische Haus in Südost-Livland* // *Mag.* — Mitau. — 1893. — Bd. 19. — St. 2. — S. 36–60.
7. Kundziņš P. *Latvju sēta.* — Stokholma, 1974. — 141., 142. lpp.
8. Гун О. *Дополнение к медико-топографическому описанию, с присовокуплением табелей о состоянии оспы и чертежей крестьянских изб и бань.* С немец. пер. В. Джунковским. — Спб., 1814.
9. Георги И. Г. *Описание всех обитающих в Российском государстве народов, их житейских обрядов, обыкновений, одежд, жилищ, упражнений, забав, вероисповеданий и других достопамятностей.* Ч. 1–4. — Спб., 1799. — Пер. с немец.
10. *Материалы по этнографии латышского племени.* Под ред. Ф. Я. Трейланда (Бривземниека). — Москва, 1881. — 224. с.
11. Новоселов Ю. *Латыши. Очерки по этнографии и современной культуре латышей.* Под ред. М. Силяня. — Рига, 1911. — 64 с.: ил.
12. *Latvju tautas dainas.* Red. J. Endzelīns. *Sakārt. R. Klaustiņš.* — 1.–12. sēj. — Rīga, 1928–1932.

12. Latviešu vēsture. Red. F. Balodis un A. Tentelis. — Rīga, 1938. — 1. sēj. — 214 lpp.; 7 lpp.: il.
13. Brastiņš E. Latvijas pilskalni:
1. Kuršu zeme. — Rīga, 1923. — 135 lpp.: il.
 2. Zemgale un Augšzeme. — Rīga, 1926. — 104 lpp.: il.
 3. Latgale. — Rīga, 1928. — 166 lpp.: il.
 4. Vidzeme. — Rīga, 1930. — 210 lpp.: il.
14. Milenbahs K. Latviešu valodas vārdnīca. Red., papild., turp. J. Endzelīns. — Rīga, 1923–1932. — 1.–4. sēj.
15. Endzelīns J. Ievads baltu filoloģijā. — Rīga, 1945. — 78 lpp.: il.
16. Rutkis J. Latvijas ģeogrāfija. — Stokholma, 1960. — 794 lpp.: il.
17. Latvju raksti. Red. R. Zariņš. — Rīga, 1924–1931. — 1.–3. sēj.; Faks. izd. — Paris, 1990.
18. Latviešu tautas māksla. Red. M. Stepermanis. — Rīga, 1961–1967. — 1.–3. sēj.
19. Стенерманис М. К. Развитие этнографической науки в Советской Латвии // Советская этнография. — 1960. — № 3. — с. 139–144.
20. Strods H. Dažu etnogrāfisko materiālu vākšanas jautājumi buržuāziskajā Latvijā (1920–1940) // AE. — Rīga, 1964. — 6. laid. — 141.–159. lpp.
21. Strods H. *Die Entwicklung der lettischen Ethnographie* // Deutsches Jahrbuch für Volkskunde. — Berlin, 1965. — Bd. 2. — T. 2. — S. 326–332.
22. Latviešu etnogrāfija. Atb. red. H. Strods. — Rīga, 1969. — 596 lpp.: il.
23. Par Baltijas kultūrvēsturei veltītu grāmatu izdošanu Vācijas Federatīvajā Republikā. — BDM ZM Nr. 1506.
24. Bielenstein A. *Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten: ein Beitrag zur Ethnographie, Culturgeschichte und Archaeologie der Völker Russlands im Westgebiet.* — Ausgabe: Fotomechanischer Nachdr. [der Ausg.] Petersburg, 1907 und 1918. — Hannover-Dohren: Hirshheydt, 1969. — XX. — 838 S.: ill.
25. Bielenstein A. *Die lettische Sprache nach ihren Lauten und Formen erklärend und vergleichend dargestellt.* Teil 1–2. — Leipzig: Zentralantiquariat der DDR, 1972. — Fotomech. Nachdr. — 1. Aufl.: Berlin: Dummler, 1863–1864.
26. Bielenstein A. *Die Grenzen des lettischen Volksstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13 Jahrhundert: ein Beitrag zur ethnologischen Geographie und Geschichte Russlands* — Nachdr. [der Ausg.] St. Petersburg, 1892. — Hannover-Dohren: Hirschheydt, 1973.
27. Bielenstein A. *Atlas der ethnologischen Geographie des heutigen und des*

praehistorischen Lettenlandes. — Nachdr. — Hannover-Dohren: Hirschheydt, 1975. — 5 S.: 7 Faltkt.

Serie: Die Grenzen des lettischen Volksstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13 Jahrhundert. — ISBN: 3-7777-0874-7.

28. Bielenstein A. *Ein glückliches Leben: Selbstbiographie.* — Michelstadt: Neuthorverlag, 1982. — VIII, 463 S.: ill. Nachdr. — 1. Aufl. — Riga, 1904. — ISBN 3-88758-008-7.

29. Bielenstein A. *Ein glückliches Leben: Selbstbiographie* / von A. Bielenstein. — 2 Aufl. — Unverand. Nachdr. d. Ausg. — Riga: Jonck u. Poliewsky, 1904. — Michelstadt: Neuthorverl., 1986. — VIII, 463 S.: 1 ill. — ISBN 3-88758-008-7.

AUGUSTA BĪLENŠTEINA PUBLIKĀCIJAS

1849

1. *Zur Erwiderung*: [Gutachten über das Werk O. Kunitz "Die Universität Dorpat und die Philosophie". Dasselbe. — 1849. — Nr. 3–4] // Inland. — 1849. — 7. Febr. — Nr. 6.

1853

2. *Latviešu ziņģes un dziesmas, ko Kurzemnieki no A...s puses dzied* [Auce] // LA. — 1853. — 12., 19. marts, 23. apr., 4. jūn. — Nr. 11, 12, 17, 23.

1854

3. *"Das Wunder der Sprachengabe"...* Predigt am 1. Pfingstfeste über Apostelgeschichte. 2, 1–13 // Berkholz C. A. Zeugnisse des christlichen Glaubens von evangelisch-lutherischen Geistlichkeit in Russland. — Riga, 1854. — Bd. 3. — S. 123–134.

4. *No Jaunaucē*: [Pārbūvētās baznīcas iekšējo telpu izgreznojumu apraksts] // LA piel. — 1854. — 7., 14. okt. — Nr. 41, 42.

1855

5. *Über lettische Volkspoesie* // Mag. — 1855. — Bd. 10. — St. 3. — S. 95–124. Dasselbe: S-Abdr. — S., l., s. a. — [30] S.

1856

6. *Relation Prinzipien einer neuen lettischer Grammatik*. — [Mitau, 1856]. — S. 3–14.

7. *Thesen über die lettische Orthographie* // Mag. — 1856. — Bd. 11. — St. 2. — S. 1–12.

8. *Über die lettische Substantiva reflexiva* // Mag. — 1856. — Bd. 11. — St. 2. — S. 31–51.

9. 24. *svētdienā pēc vasaras svētku atsvētes*. “*Kādas sirdis caur to zinu, ka Kristus mūs no nāves izglābis, paliks īsteni priecīgas*” // Jaunā sprediķu grāmata Latviešu Luterā draudzēm sarakstīta no citiem Vidzemes un Kurzemes mācītājiem. — Rīga, 1856. — 387.–394. lpp.; 3. izd. — Rīga, 1862. — 421.–428. lpp.; 6. izd. — Rīga, 1882. — 421.–428. lpp.; 7. izd. — Rīga, 1894. — 409.–415. lpp.

10. *Dievs Leišos* // LA piel. — 1856. — 24. maijs. — Nr. 21.

1858

11. Kurzemes augsticīņjamu ģenerālsuperintendentu Karl Ludvig Vilpert, baznīcas tiesas Vice-Prezidenti, Konsistorialrātu un ar dažādām goda zīmēm pušķotu, ar šiem rakstiem sveicina kā savu līdzsēdētāju Latviešu draugu biedrība tai dienā, kad Dievs tam devis piedzīvot piecdesmit gadus svētā mācītāja amatā, tai 23-tā augustā 1858. — Jelgava: Stefenhāgens, 1858. — [9] lpp. Sat.: *Über die Verwandschaft der Letten mit den Litauern*. [Ar latv. tautasdziesmu piemēriem].

12. *Ko kāds Latviešu matrozis piedzīvojis* // LA. — 1858. — 9., 16., 30. janv., 6., 13., 20. febr. — Nr. 2, 3, 5, 6, 7, 8.

1860

13. *Kritik und Gutachten über die Abhandlung des Parochiallehrers zu Dohlen Willumssohn “über die lettischen Sprachlaute”* // Mag. — 1860. — Bd. 12. — St. 3. — s. 13–34.

1861

14. *Bābeles misiones nams* // LA piel. Misiones Ziņas. — 1861. — Nr. 12. — 1.–3. lpp.; Nr. 13. — 3. lpp.

15. *Ko Irkuckas [Irkutskas] mācītājs Košmanns stāsta par savu lielo ceļu, ko braucis no Irkuckas uz Okockas [Ohotskas] jūru* // LA piel. Baznīcas Ziņas. — 1861. — Nr. 14, 15.

16. *Latviešu valodas un tautas mīļotājiem ziņa un lūgšana*: [Iesūtīt ziņas par valodu un folkloru] // LA piel. — 1861. — 12. okt. — Nr. 41.

1862

17. *Cienīgiem mācītājiem un skolmeistariem atjaunota lūgšana*: [Iesūtīt ziņas par valodu un folkloru] // LA piel. — 1862. — 12. apr. — Nr. 15.

18. *Cienīgiem mācītājiem un skolmeistariem lūgšana*: [Lūgums piesūtīt mat. par latv. folkloru] // MV. — 1862. — 8. okt. — Nr. 41. — 325.-327. lpp.; 15. okt. — Nr. 42. — 334. lpp.

19. *Kādas lietas no mūsu zemes Londonā rādītas*: [Pasaules izstāde. Atbilde K. Barona rakstam "Pēterb. Av." 1862. — Nr. 14-17] // LA. — 1862. — 15. nov. — Nr. 46.

20. *Kas zemniekam jāzin?*: [Par izglītību] // LA. — 1862. — 20., 27. sept. — Nr. 38, 39.

21. *Par Latviešu valodu* // PA. — 1862. — Nr. 21. — 228. lpp.

22. *Par latvisku rakstīšanu* // LA. — 1862. — 16. aug. — Nr. 33.

23. *Par latvisku rakstīšanu* // LA piel. — 1862. — 25. okt. — Nr. 43.

1863

24. *Lettische Grammatik*. — Mitau: Lucas Buchhandlung, 1863. — XXIV, 432 S. (Handbuch der lettischen Sprache 1.)

25. *Die lettische Sprache nach ihren Lauten und Formen erklärend und vergleichend dargestellt von A. Bielenstein — Erster Teil*: Die Laute. Die Wortbildung. — Berlin: F. Dummlers Verlagsbuchhandlung Harzwitz und Grossmann, 1863. — 485 S.

Recenzijas:

Bohtlingk O., Wiedemen F., Schiefner A. Bericht über das der Kaiserl. Akad. der Wissenschaften zu St. Petersburger zur Beprüfung vorstellig gemachte Werk. Die lett. Sprache ... // Mag. — 1863. — Bd. 13. — St. 1. — S. 47-52.

Ramāns V. Latviešu valodas mācības grāmatu pārskats [Arī par A. Bilenšteina gramatikas grām.] // IMM. — 1927. — Nr. 7/8. — 48.-67. lpp.

26. *An die Freunde des lettischen Volks und der lettischen Sprache* // Mag. — 1863. — Bd. 13. — St. 1. — S. 64-76.

Dasselbe: S.-Abdr. — Mitau: Stefenhagen und Sohn, s. a. — 14 S.

27. *Thesen in Betreff eines neu abzufassenden lettisch-deutschen Lexikons* // Mag. — 1863. — Bd. 13. — St. 1. — S. 75-76.

28. *Über Weiterbildung der lettischen Sprache* // Mag. — 1863. — Bd. 13. — St. 1. — S. 57-63.

29. *Latviešu valodas draugiem (it īpaši mīļiem skolmeistariem)* [Lūgums iesūtīt mat. par latv. val.] // LA. — 1863. — 14. febr. — Nr. 7.

30. *Par tēvu zemi* // LA. — 1863. — 28. febr., 14., 28. marts. — Nr. 9, 11, 13.

31. *Par valodas likumiem*: [Atbilde MV. — 1862. — Nr. 49] // LA. — 1863. — 30. maijs — Nr. 22.

32. *Ziņa par jaunām grāmatām* // Mag. — 1863. — Bd. 13. — St. 1. — S. 53–56.

1864

33. *Die lettische Sprache nach ihren Lauten und Formen erklärend und vergleichend dargestellt von A. Bielenstein.* — Zweiter Teil: Die Wortbeugung. — Berlin: F. Dummlers, 1864. — 428 S.

34. *Ko trīs latvieši piedzīvojuši jūrā*: [No Sakas Upesmuižas “Smilteneku” mājām] // LA. — 1864. — 26. marts. — Nr. 13.

35. *Mīlā latviešu tauta!*: [Par latv. draugu b-bas mērķiem un godalgu izsolījums par sarakstāmām grāmatām] // A. Bielensteins, G. Vierhufs, A. Rutkovski // LA. — 1864. — 3. dec. — Nr. 49.

36. “No Jaun-Auces draudzes...”: [Jaunās skolas iesvētīšana] // LA piel. Baznīcas Ziņas. — 1864. — Nr. 2. — 5. lpp.

1865

37. *Präsidialreden in der Protokollen der lettisch-literarischen Gesellschaft von 1865–1895* // Mag. — 1865–1895. — Bd. 13. — St. 3., — Bd. 19. — St. 4.

38. *Was hat eine Revision des lettischen Bibeltextes in's Auge zu fassen?* // MNEvKR. — 1865. — Bd. 21. — S. 496–509.

39. *Latviešu valodas pratējiem un mīlotājiem īpaši mīliem skolmeistariem*: [Par garumzīmes “h” atmešanu, vietā lietojot jumtiņu ^] // LA. — 1865. — 25. janv. — Nr. 4.

40. *Neņem par ļaunu, esi pārskatījies!*: [Piezīmes par Meklenburgas tēvreizi latv. val. J. Spīsa rakstā “Veco Latviešu dzimtene” — “LA.” — 1865. — Nr. 1] // LA. — 1865. — 21. janv. — Nr. 3.

41. *Par kapu māņiem* // LA piel. Baznīcas Ziņas. — 1865. — Nr. 9. — 35. lpp.

1866

42. *Die Elemente der lettischen Sprache.* — Mitau: Steffenhagen und Sohn, 1866. — 132 S.

43. *Bericht über die Steinringe von Gross — Autz, Elisenhof und der Gotzenberg am Sebbensee* // Mag. — 1866. — Bd. 13. — St. 3. — S. 1–14, mit Karten.

Dasselbe: S — Abdr. — S., l., s. a. — 14 S., mit Karten.

44. Kritiken. "Apustuļa Pāvila grāmata Galatiešiem rakstīta, ko tulkojis Hugo Braunšveigs" [Rec. vācu val.] // Mag. — 1866. — Bd. 13. — St. 3. — S. 81–92.

45. *Die lettische Sprache und die christlichen Begriffe. Vorträge aus der Kurland. Provinzialsynode 1865* // Mag. — 1866. — Bd. 13. — St. 3. — S. 27–48.

46. *Zur Literatur. De veterum Prutenorum diis dissertatio historica critica, quam scripsit Josephus Bender.* 1865 // Mag. — 1866. — Bd. 13. — St. 3. — S. 93–105.

47. *Jaun-Auces skola un Jaun-Auces mācītāja skolas sprediķis* // LA piel. Baznīcas un Skolas Ziņas. — 1866. — 6., 20. janv. — Nr. 1, 2.

48. *Kartupeļi* // LA. — 1866. — 4., 11. aug. — Nr. 31, 32.

49. *Pagaidi, Jānīti!* [Tēlojums] // LA. — 1866. — 30. jūn. — Nr. 26.

50. *Tēvuzemes mīļotājiem: lūgtu atbildes:* [Lūgums iesūtīt ziņas par pilskalniem] // LA. — 1866. — 24. febr. — Nr. 8.

1867

51. *Kuldīgā:* [Kurzemes mācītāju sinode par Kurzemes skolām 1866. g.] // LA piel. Baznīcas un Skolas Ziņas. — 1867. — 25. okt. — Nr. 43.

1868

52. *La sicii Poloni Joh. De Diis Samagitarum libellus* / Hrsg. von W. Mannhardt mit Nachtragen von A. Bielenstein. — Riga: J. Bachmeister, 1868. — 66 S.

53. *Bibeltextemendationsprobe:* Apustuļa Pāvila grāmata Riemeriem rakstīta. Emendationen im Evangelium des Matthäus // Mag. — 1868. — Bd. 14. — St. 1. — S. 22–62.

Dasselbe: [S.-Abdr.] — S., l., s. a. — [45] S.

54. *Einige Bemerkungen zu Dr. Mannhardt's "Beitrage zur Mythologie der lettischen Völker"* // Mag. — 1868. — Bd. 14. — St. 1. — S. 142–143; Lasicii Poloni J. *De Diis Samagitarum libellus.* — Riga, 1868. — S. 65–66.

55. *Einige sprachliche Grundsätze für die Bibeltextemendation vereinbart in Riga in Dez. 1866 und in Walk in August 1867* // Mag. — 1868. — Bd. 14. — St. 1. — S. 63–66.

56. *Runa, ar ko Latviešu draugu biedrības locekļus... Jelgavā 13. dec. 1867. g. apsveicinājis* // LA. — 1868. — 1. maijs. — Nr. 18.

1869

57. *Die altlettischen Burgberge Kurlands* // Mag. — 1869. — Bd. 14. — St. 2. — S. 12–142.

58. *Beschreibung des merkwürdigen Fundes von Alterthumern, der kurz von Johannis 1869 auf dem Gute Dobelsberg gemacht wurde* // RZ. — 1869. — 2. Okt. — Nr. 228; Sitz. Kurl. 1869. — Mitau, 1884. — S. 367–369.

59. *Mārtiņa Lutera mazais Katķisms. Emendierter Text* // Mag. — 1869. — Bd. 14. — St. 2. — S. 143–161.

Tas pats: Atk. izd. — Leipciga, 1871. — 32 lpp. Sk. nr. 71.

60. *Priekšvārds*. // Meiers Jānis. Kāzu-runas, ko priekš deriniekiem sarakstījis Jannis Meier. — Rīga, 1869. — III–VI lpp.

61. *Dažādu dziesmu krājums. Dziesmu mīļotājiem par prieku sagādātas no viņu drauga*. — R., 1867.: [Rec.] // LA piel. Baznīcas un Skolas Ziņas. — 1869. — 12. febr. — Nr. 7. — 14. lpp.

62. *Latviešu draugu biedrības sapulce Jelgavā 10. septembrī* // LA. — 1869. — 24. sept. — Nr. 39.

63. *Par Kurzemes elkuskalniem un pilskalniem* // LA piel. Baznīcas un Skolas Ziņas. — 1869. — 12. febr. — Nr. 7. — 14.–16. lpp.; 26. febr. — Nr. 9. — 19.–20. lpp.

64. *Par "Latviešu Avižu" pielikumu*: [Sakarā ar piel. sašaurināšanu 1870. g.] // LA piel. Baznīcas un Skolas Ziņas. — 1869. — 31. dec. — Nr. 53. — 106. lpp.

1870

65. *Aus Doblen*: [Gesangfest] // MNEvKR. — 1870. — Bd. 26. — S. 323–328.

66. *...No Dobeles...*: [Paziņojums par 1. Kurzemes latv. dziedāšanas svētkiem] // LA. — 1870. — 27. maijs. — Nr. 21.

67. *Rein-upes vakts* ("Tur saucin sauc, kā pērkons dūc...") [Dzeja] / Pārc. no A. B. // LA. — 1870. — 11. nov. — Nr. 45.

68. *Rīgas Latviešu biedrības goda svētki*: [Biedrības nama iesvētīšana] // LA. — 1870. — 11. marts. — Nr. 10.

69. *Runa, ar ko Latviešu draugu biedrības gada sapulci 9. dec. 1870. g. atvēris...* // LA piel. Baznīcas un Skolas Ziņas. — 1870. — 23. dec. — Nr. 51. — 75.–79. lpp.

70. *Runa, Dobeles dziedāšanas svētkos turēta* // LA piel. Baznīcas un Skolas Ziņas. — 1870. — 19. aug. — Nr. 33. — 45.–47. lpp.

1871

71. *Luters M. Tā Dieva kalpa mazais katķisms*. Izd. no kristīgu rakstu gādātājiem. — Leipzig: Th. Engelhardt, 1871. — 32 lpp.

72. *Die Berliner Oktober Versammlung* // MNEvKR. — 1871. — Bd. 27. — S. 536.–555.

73. *Nationale Bestrebungen* // Ztg. f. St. u. Ld. — 1871. — 23. oct. — Nr. 246 (Anonym).

74. *Runa, ar ko Latv. draugu biedrības ... gada sapulci 1. dec. š. g. Jelgavā atvēris* // LA. — 1871. — 15. dec. — Nr. 50.

1872

75. *Vorerinnerung*. // Ullman C. Chr. Lettisches Wörterbuch. — Riga, 1872. — 1. Teil. — S. III–VIII.

76. *Cienījamā "Baltijas Vēstneša" redakcija* [Protests pret av. ievietotām reliģiju zaimojošām zobgalībām] // BV. — 1872. — 16. febr. — Nr. 7. — 52.–53. lpp. [Redakcijas] atbilde cien. Bielensteina kungam // Turpat, 53. lpp.

77. *Dobeles lopu izrādīšana*: [Kurzemes lopu izstāde Dobeļē] // LA — 1872. — 28. jūn. — Nr. 26.

78. *Par rakstību*: [Piezīmes G. Tauriņa rakstam "Baznīcas un Skolas Ziņās". — 1872. — Nr. 5] // LA piel. Baznīcas un Skolas Ziņas. — 1872. — Nr. 15. — 30. lpp.

1873

79. *Doblen. Ein kulturhistorisches Bild aus Semgallens Vorzeit* // BM. — 1873. — Bd. 22. — S. 1–25.

Dasselbe: S.–Abdr. — Riga, 1873. — 25 S.

80. *Bericht über die Heidenburgen an der livlandischen Aa* // Mag. — 1873. — Bd. 15. — St. 2. — S. 26–53.

81. *Dobele jeb Kultūrvēstures bilde iz Zemgales senatnes* // LA. — 1873. — 25. jūl., 1., 8., aug. — Nr. 30, 31, 32.

82. *Runa, ko Latv. draugu biedrības ... gada sapulcē turējis...* (No vācu val. tulk.) // LA. — 1873. — 24., 31. janv. — Nr. 4, 5.

83. *Vispārīgie latviešu dziedāšanas svētki*: [Tekstā atreferēta arī A. Bielensteina runa par tautasdziesmas nozīmi] // LA. — 1873. — 4. jūl. — Nr. 27.

1874

84. *Latviešu tautas dziesmas. Sameklētas un piecdesmitam biedrības gadam par piemiņu drukātas no Latviešu draugu biedrības*: 1. sēj. — Leipciga: A. Th. Engelhardt, 1874. — 1.–192. lpp.

85. *Mūsu kunga Jēzus Kristus Jaunā Derība jeb Dieva svētie vārdi, kas pēc tā kunga Jēzus Kristus piedzimšanas no tiem svētiem priecās mācītājiem un apustuļiem ir sarakstīti*. Drukāts caur Londonas Bībeles draugu apgādāšanu. — Frankfurte pie Mainas: Osteriha drukātava, 1874. — 490 lpp.

Recenzijas:

Ziediņš J. Jaunā Derība pārlabotā valodā // PD. — 1875. — Nr. 14. — 111.–113. lpp.

Ziediņš J. Atbilde cienīgajam Bielensteina baznīckungam // PD. — 1875. — Nr. 25. — 197.–202. lpp.

86. *Das angeblich altpreussische Vaterunser des Simon Grunau* // Mag. — 1874. — Bd. 15. — St. 3. — s. 14–22.

87. *Einiges über die Aussprache lettischer Vocale und Diphthonge* // Mag. — 1874. — Bd. 15. — St. 3. — S. 29–35 (Anonym).

88. *Das Johannisfest der Letten* // BM. — 1874. — Bd. 23. — S. 1–46.

89. *Die Volksmärchen* // BM. — 1874. — Bd. 23. — S. 334–360.

Dasselbe: S.-Abdr. — S., l., s. a. — [27] S.

1875

90. *Latviešu tautas dziesmas, sameklētas un piecdesmitam biedrības gadam par piemiņu drukātas no Latviešu draugu biedrības*: 2. sēj. — Leipciga: A. Th. Engelhardt, 1875. — 193.–384. lpp.

Recenzija:

Millers K. Jauna grāmatiņa ievērojama divējā ziņā // BV. — 1875. — 22., 29. okt. — Nr. 43, 44.

91. *Atbilde*: [K. Milleram sakarā ar rec. par grām. “Latv. tautas dziesmas” I–II. — Leipciga, 1874–1875] // BV. — 1875. — 19. nov. — Nr. 47.

92. *Atbilde*: [J. Ziediņam uz kritiku par Jaunās Derības jauno druku. — Turpat. — 1875. — Nr. 14] // PD. — 1875. — Nr. 18. — 145.–146. lpp.

93. *Visjaunākās ziņas*: [Dobeles II lopu izstāde] // LA. — 1875. — 3. sept. — Nr. 36.

1876

94. *An die Freunde vaterlandischer Geschichte...*: [Aufforderung zu alle Gutsherren, Prediger, Schullehrer u. s. w. von Kurland und Sudlivland wegen Erteilung von Auskünften über die Burgberge] // RZ. — 1876. — 16. Oct. — Nr. 241.

95. *Der Pfahlbau am Fedder-See in Württemberg*: [633 sitzung] // Sitz. Kurl. 1875. — Riga, 1876. — S. 26–31.

96. *Atbilde* ["Balt. Zemkopja" red. par 1875. g. Nr. 34-35 nepareizo atreferējumu Latviešu draugu b-bas sprieduma lietā] // BZ. — 1876. — 16. janv. — Nr. 2.

97. *Cien. redakcija*: [Par Dobeles ērgelnieku skolas palielināšanu] // BV. — 1876. — 3. marts. — Nr. 9.

98. *Latviešu tautas dziesmas, sameklētas un drukā dotas no Latv. draugu biedrības*. II pasniegums, Leipciga, 1875 // LA. — 1876. — 24. marts. — Nr. 12.

99. *Otra un beidzamā atbilde Ziediņa kungam*: [Par Jaunās Derības val. kritiku. Turpat. — 1875. — Nr. 25] // PD. — 1876. — Nr. 2. — 12.-13. lpp.

100. *Par Latvijas pilskalniem* // BV. — 1876. — 20. okt. — Nr. 42.

101. *Tēzes par Latviešu rakstību skolās* // LA. — 1876. — 17. marts. — Nr. 11; BV. — 1876. — 31. marts. — Nr. 13.

102. *Ziņa un lūgšana visiem, kam rūp savas tēvuzemes vecu laiku izdibināšana*: [Par ziņu vākšanu par pilskalniem] // LA. — 1876. — 20. okt. — Nr. 42.

1877

103. *Bībele, tas ir: Dieva svētie vārdi, kas priekš un pēc tā kunga Jēzus Kristus piedzimšanas no tiem svētiem praviešiem, priecas mācītājiem un apustuļiem ir sarakstīti*. / Jauns stereotipu izd. pēc grunts valodām pārlabotu tekstu Bielensteina vadībā. — Jelgava: Steffenhagens, 1877. — 1080 lpp.

Recenzija:

Šaurums G. Bībeles 6. izdevums 1877. g. // Šaurums G. Latviešu bībeles vēsture. — Rīga, 1935. — 28.-29. lpp.

104. *Über die lettische Orthographie* // BM. — 1877. — Bd. 25. — S. 472-482.

Dasselbe: S.-Abdr. — Rīga, Moskau, Odessa: J. Deubner, 1877. — 24 S.

105. *Über Umlauts-Erscheinungen im Lettischen* // *Bezenberger A. Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprache, I, 3. — Göttingen, 1877. — S. 1-10.

Dasselbe: S.-Abdr. — S., l., s. a. — 10 S.

106. *Zur Geschichte der lettischen Bibelemendation 1866-1877* // MNEvKR. — 1877. — Bd. 33. — S. 481-528.

1878

107. *Latviešu valodas kopējiem un mīlotājiem*: [Lūgums iesūtīt mat. Bražes papildināmai Ulmana vārdnīcai] // LA. — 1878. — 17. okt. — Nr. 42; BV. — 1878. — 18. okt. — Nr. 42; MV — 1878. — 21. okt. — Nr. 42.

1879

108. *Über die Satire im lettischen Volksliede und im "Baltijas Zemkopis" Jahrgang 1878* // Mag. — 1879. — Bd. 16. — St. 1. — S. 102-127.

109. *Cienījamā Latviešu Avīžu redakcija!*: [Atbilde uz "BZ" 1878, Nr. 51 uzaicinājumu] // LA. — 1879. — 17. janv. — Nr. 3.

110. *Druskas skolotāju sapulču lietās* // Balss. — 1879. — 27. jūn. — Nr. 49.

111. *Par Dobeles skolotāju sapulci*: [Pretraksts "Balss" atreferējumam] // BV. — 1879. — 20. jūn. — Nr. 25.

112. *Runa ar ko ... biedrības sapulci 4. dec. Jelgavā apsveicinājis* // LA. — 1879. — 12., 19. dec. — Nr. 50, 51.

113. *Valodas draugiem*: [Pateicība par atsūtītajiem materiāliem] // LA. — 1879. — 31. janv. — Nr. 5.

1880

114. *Synodalpredigt gehalten in der St. Trinitatis-Kirche zu Mitau den 9. Sept. 1880.* — Mitau: Steffenhagen, 1880. — 16 S.

115. *Unsere Landessprachen* // RZ Beilage. — 1880. — 23. Aug. — Nr. 195.

116. *Par jauno vārdnīcu* // LA. — 1880. — 20., 27. aug. — Nr. 34, 35.

117. *Sākuma runa, ko Latv. draugu biedrības sēdēšanā 4. dec. š. g. turējis...* // LA. — 1880. — 17. dec. — Nr. 51.

1881

118. *1000 lettische Rätsel.* — Mitau: Sieslack, 1881. — 125 s. — Teksts paral. vācu un latv. val.

Recenzijas:

1. Protokoll der vierundfünfzigsten Jahresversammlung der lettisch literarischen Gesellschaft. Riga den 7. und 8. Dez. 1882 [Arī par šo izdevumu] // Mag. — 1883. — Bd. 18. — St. 1. — S. 122-126.

Winter A. Kritische Bemerkungen // Mag. — 1901. — Bd. 20. — St. 2. — S. 79-91.

Ancelāne A. Latviešu mīklu publicējumi (līdz 1940. gadam): [Arī par A. Biļenšteina sastād. mīklu krāj.] // Krišjāņa Barona piemiņai. — Rīga, 1962. — 130.-151. lpp.

119. *Karte des lettischen Sprachgebiets, ca 1860.* / Meist. nach Bielenstein // Sitz. Kurl. 1880. — Mitau, 1881.

Dasselbe: S.-Abdr. — Mitau, 1881. — 1 karte, 22 x 29 cm.

120. *Par Latviešu draugu biedrības vārdu* // Mag. — 1881. — Bd. 16. — St. 2. — S. 1-4; LA. — 1881. — 4. marts. — Nr. 9.

121. *Ziņa un lūgšana visiem, kam rūp savas tēvuzemes vecu laiku izdibināšana* // Balss. — 1881. — 28. janv. — Nr. 4; MV. — 1881. — 31. janv. — Nr. 5. — Drukāts arī uz atsev. lapām.

1882

122. *Tiesas likumi no 20. nov. 1864 un tie vispārīgie nolikumi, kas tos jo pilnus dara*. Iz krievu val. pārtulkoti pēc justis-ministrijas pavēles [Tulk. A. Bielenšteins]. — Sankt Pēterburga: Ķeizariskās zin. akad. drukātava, 1882. — 668. lpp. — Sliktās val. dēļ netika ieviests lietošanā.

Recenzijas:

Mācītājs A. Bielenšteins... // BV. — 1883. — 8. dec. — Nr. 282.

Vebers A. Cienītam "tiesas likumu" tulkam A. Bielenšteina kungam // Balss. — 1884. — 8. febr. — Nr. 6.; Balss. — 1884. — 22. febr. — Nr. 8.

123. *Reiseskizzen aus dem Oberlande* // BM. — 1882. — Bd. 29. — S. 569–590, 611–644, 707–743.

124. * *Die Sagen und Legenden der Zamaiten* // RZ. — 1882. — Nr. 298.

125. *Visjaunākā Vulfa k-ga gudrība par skolas būšanu*: [Runa Dobeles skolot. sapulcē] // Baznīcas un Skolas Ziņas. — 1882. — 20. okt. — Nr. 42. — 59.–61. lpp.; 27. okt. — Nr. 43. — 65.–68. lpp.

1883

126. *Latviešu miklas*. — Jelgava; Zislaks, 1883. — 48 lpp.

Recenzija:

Inga [Laube I.] // BV. — 1883. — 31. dec. — Nr. 301.

127. *Lettische Debitivformen mit dem Präfix ju-* // Mag. — 1883. — Bd. 17. — St. 1. — S. 103–106.

128. *Über die Lage der alten Semgallenburg Sidobre* // Mag. — 1883. — Bd. 17. — St. 1. — S. 118–119.

129. *Dievs palīdz* [Ievads] // Māju kalendārs 1884. — Jelgava, 1883. — 41.–44. lpp.

130. *Kā Meinards Baltijas tautas aprakstījis Romas pāvesta priekšā kādus 700 gadus atpakaļ (ap 1190. g.)* // Māju kalendārs 1884. — Jelgava, 1883. — 48.–49. lpp.

131. *Par Ikšķiles baznīcu, kas bijusi pirmā baznīca Vidzemē un ko Meinards būvējis*. // Māju kalendārs 1884. — Jelgava, 1883. — 50. lpp.

132. *Par māju būvēm*. F. Lowentāls, A. Bielenstein // Māju kalendārs 1884. — Jelgava, 1883. — 97.–110. lpp.

133. *Tā visjaukā dziesma* (Iz vācu val.) [Tulk. A. Bilenšteins] // Māju kalendārs 1884. — Jelgava, 1883. — 82.–86. lpp.

134. *Kā "Balss" pārskatījies, par vienu Kurzemes godavīru sprieždama* [Par baronu E. Reki] // LA. — 1883. — 28. dec. — Nr. 52.

135. *Kurzemes augšgalā*: [Celojumu piezīmes] // LA. — 1883. — 5., 12., 19., 26. janv., 2., 9., 16., 23. febr., 9. marts. — Nr. 1–8, 10.

136. *Lūgšana visi, kam rūp par Latviešu senatni*: [Lūgums iesūtīt ziņas par pilskalniem] // LA. — 1883. — 16. marts. — Nr. 11; BV. — 1883. — 17. marts. — Nr. 62; MV. — 1883. — 26. marts. — Nr. 13.

137. *Vidzemes augšgalā* // LA. — 1883. — 23. marts, 6., 13. apr. — Nr. 12, 14, 15.

1884

138. **Bitte an alle Freunde der baltischen Geschichte betreffs Ermittlung der altheidnischen Burgberge in unseren Provinzen. Doblen in Kurland, Dezember 1884.* — [Rīga, 1884.] — 1 Bl.

139. *Fragmente aus der Ethnographie und Geographie Alt-Livlands: 1. Die baltischen Völkertafeln der Reimchronik und Nestors. — 2. Idumaa.* — Mitau: Steffenhagen u. Sohn, 1884. — 28 S.

Recenzijas:

Bienemann Fr. *Baltische Literatur* // BM. — 1885. — Bd. 32. — S. 178–180.

Shiemann Th. // RZ Beilage. — 1885. — 7. Febr. — Nr. 22.

140. *Nach Vergnügen rennt, wer keine Freude kennt* // Rede zum Stiftungstage des Mitauer evang. Jünglingsvereins. — Mitau: Victor Felsko, 1884. — 8 S.

141. *Eine Expedition nach Rakten und Sagare* // RZ. — 1884. — 7. Jul. — Nr. 155.

Dasselbe: S-Abdr. — Rīga: Müllersche Buchdruck., 1884. — 28 S.

142. *Bericht über Lokaluntersuchung aus Terweten und Heilingenberg bei Hofzumberge* [553. Sitzung] // Sitz. Kurl. 1866. — Mitau, 1884. — S. 121–124.

143. *Bericht über die Heidengraber bei Kandau und Zabeln* [572. Sitzung] // Sitz. Kurl. 1868. — Mitau, 1884. — S. 306–312.

144. *Atbilde Vidzemes hoftiesas un Rīgas rātes advokātam A. Vēbera kungam*: [Sakarā ar A. Vēbera kritiku par A. Bilenšteina tulk. tiesas likumiem] // LA. — 1884. — 11. janv. — Nr. 2; Balss. — 1884. — 25. janv. — Nr. 4.

145. *"Baltijas Vēstnesis" savā 291. numurā...*: [Par nepareizo paziņojumu no Latv. draugu b-bas par Veides atstādināšanu no "LA" red. amata] // LA. — 1884. — 11. janv. — Nr. 2.

1885

146. **Lettische Dialektstudien, von A. Bezzenberger* [Rec.] // Göttingischer Gelehrten Anzeigen. — 1885. — Nr. 9. — S. 361–370.

147. [Über eine Expedition nach Rakten und Sagare und über Burgberge an der Düna zwischen Stockmannshof un Friedrichstadt // Mag. — 1885. — Bd. 17. — St. 2. — S. 291–292.

148. *Kādi vārdi mūsu kalenderniekiem* // LA. — 1885. — 25. sept., 2. okt. — Nr. 39, 40.

149. *Runa, ar ko Latv. draugu biedribas ... gada sapulces sēdēšanu 4. dec. 1884. g. Rīgā atvēris* // LA. — 1885. — 16., 23., 30. janv. — Nr. 3, 4, 5.

150. *Runa, ar ko Latv. draugu biedribas ... gada sapulci 11. dec. atvēris* // LA. — 1885. — 11., 18. dec. — Nr. 50, 51.

1886

151. *Latviešu dziesmas, kas Kurzemes un Zemgales baznīcās Vidzemes daļā tiek dziedātas* // A. Bīlenšteins, A. Becenbergers — Jelgava: Bero, 1886. — 85 lpp. — Teksts paral. latv. un vācu val.

Recenzija:

Divi piemiņas Latviešu literatūras celšanai // Balss. — 1888. — 8., 15. jūn. — Nr. 23, 24.

152. *Die lettisch-nationale Bewegung und die Kurländische Geistlichkeit: eine unparteiische Stimme aus den Ostseeprovinzen.* — Leipzig: G. Böhme, 1886. — 60 S. — Aut. grām. nav uzrādīts.

Dasselbe: S.-Abdr. aus d. "Konservative Monatsschrift" — 1886. — Bd. 43. — S. 1–60.

153. **Antwort aus die Frage: wo lag Rimbert's Apulia* // RZ Beilage. — 1886. — Nr. 20.

Dasselbe: S.-Abdr. [8] S.

154. *Zum 300 jährigen Jubiläum der lettischen Literatur. Rede gehalten auf der Jahresversamml. der lettischen-literarischen Ges. in Riga, am 10. Dez. 1886.* // RZ. — 1886. — 13., 15., 16., 19. Dez. — Nr. 287, 288, 289, 292; *Ztg. f. st. u. Ld. — 1886. — Nr. 134; *Neue Dorpt. Ztg. — 1886. — Nr. 289, 292.

Dasselbe: s.-Abdr. — Riga, 1886. — 34 S.

155. **Gegen einen Aufsatz Beckenstedts (über die heidnischen Burgberge im lettischen Lande)* // Altpreuussische Monatsschrift (Königsberg). — 1886. — Bd. 23. — S. 472–476.

156. *Pirmās latviešu valodā drukātās grāmatas piemiņa* // LA. — 1886. — 18. jūn. — Nr. 25.

1887

157. *Drei Märchen von Hans Schmidt* [Rec.] // RZ. — 1887. — 10. Oct. — Nr. 233.

158. *Noch ein Wort in Sachen der Schönheit* // RZ. — 1887. — 24. Oct. — Nr. 245.

159. *Rede gehalten zum 300-jährigen Jubiläum der lettischen Literatur* [In Protokoll] // Mag. — 1887. — Bd. 18. — S. 236–258.

160. *Krievu burti Latviešu rakstos* // LA. — 1887. — 8. jūl. — Nr. 27; BV. — 1887. — 10. jūl. — Nr. 154; Balss. — 1887. — 22. jūl. — Nr. 29.

161. *Runa, ko Latviešu draugu biedrības gada sapulcē 10. dec. 1886. g. pirmā priekš 300 gadiem drukātai Latviešu grāmatai turējis...* // BV. feļ. turp. — 1887. — Nr. 13. — 1.–3. lpp.; Nr. 19. — 1.–2. lpp.; Nr. 25. — 1.–2. lpp.; Nr. 31. — 1.–2. lpp.; LA. — 1887. — 14., 21., 28. janv., 4. febr. — Nr. 2, 3, 4, 5.

162. *Ziņa par Latviešu rakstniecības jeb grāmatniecības sākumu* // MV. — 1887. — 24. janv. — Nr. 4.

1888

163. *Aufforderung und Bitte*. — Riga: Müllerschen Buchdruckerei, 1888. — 7 S.

164. **Über die Sprache der preussischen Letten, von A. Bezzenberger* [Rec.] // Göttingischer gelehrten Anzeigen. — 1888. — Nr. 10. — s. 393–404.

165. *Lūgšana*: [Iesūtīt atbildes uz 80 jaut. par folkloru un etnogrāfiju] / A. Bilenšteins, R. Aunings, E. Voltērs // BV. — 1888. — 25. febr. — Nr. 46; *DL. — 1888. — Nr. 47.

166. *Lūgšana un padoms visiem tēvu zemes senatnes draugiem, īpaši lūgšana visiem Kurzemes un Vidzemes saimniekiem*: [Par pilskalnu apzināšanu un saudzēšanu] // BV. — 1888. — 22. dec. — Nr. 292; Balss. — 1888. — 28. dec. — Nr. 52; *DL. — 1888. — Nr. 292.

1889

167. *Welches Volk hat an den Küsten des Rigischen Meerbusens und in Westkurland die historische Priorität, die indogermanische Letten oder die mongolische Finnen?* // BM. — 1889. — Bd. 36. — S. 87–108.

168. *Iz runas, ar ko Latv. draugu ... biedrības sēdēšanu 12. dec. Jelgavā uzsācis* // LA. — 1889. — 20. dec. — Nr. 51.

1890

169. *Irlavas "māmulītes" seminārskolas zelta kāzas* // LA. — 1890. — 4. jūl. — Nr. 27.
 170. *Par latviešu valodas skaidrību* // LA. — 1890. — 11. jūl. — Nr. 28.

1891

171. *Nachtrag zu Dr. Aronsons "Über die Volksheilmittel der Letten* // Mag. — 1891. — Bd. 19. — St. 1. — S. 204.
 172. *Vaterland, Volkstum und Staat: Streiflichter auf die Gegenwärtige Nationalitätenfrage* / Augurti [Pseudonym] // *Zeitfragen des christlichen Volkslebens. — 1891. — Bd. 16. — Heft 2. — S. 1-52.
 Dasselbe: S.-Abdr. — Stuttgart, 1891. — 52 S.
 173. *Latviešu tautas un Latviešu valodas robežas tagad un 13. gadu simtenī*: [Grām. "Die Grenzen des lettischen Volksstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert" atreferējums] // DL. — 1891. — 13. jūl., 1. aug. — Nr. 170, 171; BV. — 1891. — 5. aug. — Nr. 174; Balss. — 1891. — 7. aug. — Nr. 32.

1892

174. *Die Grenzen des lettischen Volksstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert: ein Beitrag zur ethnologischen Geographie und Geschichte Russlands*. Mit. "Atlas der ethnologischen Geographie der heutigen und des prähistorischen Lettlands" von 7 Blättern. — St.-Petersburg: Buchdr. d. Kaiserl. Akad. d. Wissenschaften, 1892. — XVI, 548 S. — Bibliogr. IX-XII S.

Recenzijas:

Die Grenzen des lettischen Volkes ... (Kaiserlich. Akad. der Wissenschaft. St.-Petersburg) // DZ. — 1891. — 30. Jul. — Nr. 169.

*Keusler Fr. // St.-Petersburg Ztg. — 1893. — Nr. 131-133.

Schirren Carl [Kritik des Werkes von A. Bielenstein "Die Grenzen..."] // *Göttingischer gelehrten Anzeigen. — 1893. — 1. März. — Nr. 5. — S. 185-200; Mag. — 1894. — Bd. 19. — St. 3. — S. 57-76.

Seraphim A. Dr. August Bielenstein "Die Grenzen..." // DZ. — 1893. — 1., 3., 4. März. — Nr. 47, 48, 49.

Baudouin de Courtenay J., Hausmann R. Gutachten über das Werk von A. Bielenstein [St. Petersburg Kaiserliche Akad. d. Wissenschaft. 1892] // Mag. — 1894. — Bd. 19. — St. 3. — S. 52-56.

Berichtigungen und Nachtrage zu A. Bielensteins "Grenzen..." // Mag. — 1894. — Bd. 19. — St. 3. — S. 147–154.

Bezenberger A. Bemerkungen zu dem Werke von A. Bielenstein... // Mag. — 1894. — Bd. 19. — St. 3. — S. 79–138; Austrums — 1895. — Nr. 7. — 506.–507. lpp.

Karalauču profesors Dr. A. Becenbergers... [Par viņa rakstu par A. Bielenšteina grāmatu] // DL. — 1895. — 29. jūn. — Nr. 118.

175. *Rede des Präsidenten ... zur Eröffnung der Jahres-Versammlung der lett.-lit. Gesellschaft am 9. Dez. 1892* // DZ. — 1892. — 9. Dez. — Nr. 281.

176. *Runa, ar ko Latviešu draugu biedrības sēdēšanu atvēris...*: [Par latv. vēsturi un valodu] // LA. — 1892. — 16., 23. dec. — Nr. 51, 52.

177. *Ziņa un lūgšana pie visiem Latviešu draudžu cien. mācītājiem un skolotājiem Kurzemē un Vidzemē* // DL. — 1892. — 12., 13. maijs. — Nr. 107, 108; BV. — 1892. — 18. maijs. — Nr. 110; Balss. — 1892. — 20. maijs. — Nr. 21; Tēvija. — 1892. — 20., 27. maijs. — Nr. 21, 22; Latvietis. — 1892. — 20., 27. maijs. — Nr. 21, 22; MV. — 1892. — 23., 30. maijs. — Nr. 21, 22; Austrums. — 1892. — I. — 433.–436. lpp.

1893

178. *Beitrag zur Kunde des lettischen Drachenmythus* // Mag. — 1893. — Bd. 19. — St. 2. — S. 81–89.

179. *Gothard Friedrich Stender* // Allgemeine deutsche Biographie. — Berlin, 1893. — Bd. 36. — S. 46–47; Rig. Stadtbl. — 1893. — 16. Sept. — Nr. 37. — S. 295–297.

180. *Rede des Präsidenten ... zur Eröffnung der lettischen-literarischen Jahresversammlung*. Mitau 8. Dez. 1893 // DZ. — 1893. — 9., 10. Dez. — Nr. 280, 281.

181. *Text-Anmerkungen zu "Das lettische Haus" von R. Beuningen* // Mag. — 1893. — Bd. 19. — St. 2. — S. 36–54.

182. *Über den Namen "Riga" und über den Rigaholm*: [Fragm. aus "Die Grenzen des lett. Volksstammes" S-Pb., 1892] // Riga Stadtbl. — 1893. — 1. Apr. — Nr. 13. — S. 99–101.

183. *Krievu burti latviešu rakstos* // Mag. — 1893. — Bd. 19. — St. 2. — S. 29–35.

184. *Par Rīgas Latv. biedrības jubileju šī g. 10. novembrī* // LA. — 1893. — 24. nov. — Nr. 47.

185. *Rīgas Latv. biedrības 25 gadu gaviļu svētki* [Svētku runa] // LA. — 1893. — 17. nov. — Nr. 46.

186. *Runa, ko Latv. draugu ... biedrības sapulcē 8. dec. 1893. g. Jelgavā turējis* // LA. — 1893. — 15. dec. — Nr. 50.

1894

187. **Zur topographischen Onomastik des Lettenlandes* // Bulletin scientifique de l'Academie des St. Petersburg. — 1894. — Bd. 36. — Nr. 4. — S. 1–11.

Dasselbe: S-Abdr. — St. Petersburg, 1894. — 11 S.

188. *Bemerkungen zu Prof. K. Schirrens obiger Rezension von A. Bielenstein* ["Die Grenzen des lett. Volkstammes..."] // Mag. — 1894. — Bd. 19. — St. 3. — S. 76–78.

189. *Bemerkungen zu Bemerkungen des Prof. Dr. A. Bezzenberger betreffs der "Grenzen des lett. Volkstammes..."* // Mag. — 1894. — Bd. 19. — St. 3. — S. 139–146.

190. *Berichtigungen und Nachtrage zu den A. Bielensteins "Grenzen..."* // Mag. — 1894. — Bd. 19. — St. 3. — S. 147–154.

191. *Der Doppeltitel unserer Gesellschaft 1) Lettisch-literarisch 2) Latviešu draugi* // DZ. — 1894. — 15. Dez. — Nr. 281.

192. *Rimberts Apulia (Beantwortung einer Frage für den archäologischen Kongress zu Wilna 1893)* // Mag. — 1894. — Bd. 19. — St. 3. — S. 1–31.

193. *Runa, ko Latviešu draugu biedrības gada sapulcē 14. dec. Rīgā turējis...* // LA. — 1894. — 21., 28. dec. — Nr. 51, 52.

1895

194. *Über Jugenderziehung. Erinnerungen eines Alten aus seiner Schulzeit.* — Riga: Müllersche Buchdr., 1895. — 41 S. — [S.-Abdr. aus d. "Düna Zeitung", 1895]

195. *Eröffnungsrede zur lett.-literarischen Jahresversammlung zu Mitau, den 13. Dez. 1895* // DZ. — 1895. — 13., 14. Dez. — Nr. 282, 283.

196. **Karte der heidnischen Burgwalle Alt-Livlands (Verzeichniss von Burgberger im estnischen Gebiet und Bitte um Berichtigung und Vervollständigung dieses Verzeichnisses)* // Neue Dorpt. Ztg. — 1895. — 26. Sept. — Nr. 218; *Vergl. Felliner Anzeiger. — 1895. — 11. Okt. — Nr. 41.

197. *Dobeles baznīcas 400 gadu vēsture. Pēc māc. Dr. A. Bīlenšteina runas jubilejas svētkos 3. sept. 1895. g.* — Jelgava: Steffenhagens, 1895. — 27 lpp.

198. *Dobeles baznīcas 400 gadu vēsture* // LA. — 1895. — 20., 27. sept., 4., 11. okt. — Nr. 38, 39, 40, 41.

199. *Runa, ar ko Latviešu draugu biedrības gada sapulci Jelgavā 13. dec. 1895. g. uzsācis...* // LA. — 1895. — 20. dec. — Nr. 51.

200. *Le village d'Apoule (Opoule) dans le Gouvernement de Kowno et la ville finnoise Apulia (853)*. — Moskva, s. a. — 19. S.

1896

201. *Studien aus dem Gebiete der lettischen Archäologie, Ethnographie und Mythologie* / August Bielenstein, Hanss Bielenstein, Emil Bielenstein. — Riga: Steffenhagen, 1896. — 285 s. — [S.-Abdr. aus d. "Mag."]

Inhalt: A. Bielenstein. Die alte Waldbienenzucht der Letten. — S. 1-34; A. Bielenstein. Die nationale Getränke der alten Letten (Bier, Metz, Birswasser). — S. 35-61.

Recenzija:

Bērziņš L. // Austrums. — 1896. — Nr. 9. — 702.-703. lpp.

202. *Die alte Waldbienenzucht der Letten. — Die nationale Getränke der alten Letten* // Mag. — 1896. — Bd. 19. — St. 4. — S. 1-62.

Recenzija:

Bērziņš L. Dr. A. Bilenšteina raksti par latviešu biškopību un tautas dzērieni // Austrums. — 1896. — 941.-943. lpp.

203. *Einiges zur Geschichte der Doblenschen Kirche* // BM. — 1896. — Bd. 43. — S. 1-28, 88-103.

Dasselbe: S. Abdr. — S. 1., 1895. — 44 S.

204. *Der X Archäologische Kongress zu Riga im August 1896* // BM. — 1896. — Bd. 43. — S. 625-650.

205. *Zum 100 "jährigen Todestage des alten Stender* [Aus "Allgemeine deutsche Biographie. Bd. 36. §. 46-47.] // Rig. Tag. — 1896. — 17. Mai. — Nr. 108.

206. *Adalberts Becenbergers, profesors Karalaučos* // Austrums. — 1896. — Nr. 1. — 63.-64. lpp.

1897

207. *Art und Geschichte lettischer Siedlung* // BM. — 1897. — Bd. 44. — S. 273-288.

Dasselbe: S.-Abdr. — Riga, 1896. — [16] S.

208. *Die Burgbergfrage* / A. Transehe, A. Bielenstein // BM. — 1897. — Bd. 44. — S. 446-448.

209. **Eine Fahrt nach Runo im Rigaschen Meerbusen* // Globus (Braunschweig). — 1897. — Bd. 71. — Nr. 7. — S. 1-7.

Dasselbe: S.-Abdr. — Braunschweig: Vieweg, 1897. — 7 S.: ill.

210. **Das lettische Wohnhaus in der Mitte des 19. Jahrhunderts* // Globus. — (Braunschweig) — 1897. — Bd. 72. — Nr. 24. — s. 1–8.

Recenzija:

Literarisches. // Rig. tag. — 1897. — 21. Dez. — Nr. 288.

211. *Über den Verfall unserer historischen Denkmäler* // DZ. — 1897. — 4., 5. Jun. — Nr. 123, 124.

Dasselbe: S.-Abdr. — Riga, 1897. — 14 S.

212. *Waren die Burgberge Alt-Livlands ständig bewohnt oder nicht?* // BM. — 1897. — Bd. 44. — S. 403–414.

1898

213. *Die Holzzeit der Letten*. — Riga: [Hacker], 1898. — S. 35–41. — (Aus den Arb. des X arch. Congr. zu Riga 1896).

214. *Die lettischen Burgberge*. — Riga: [Hacker], 1898. — S. 20–34. — (Aus den Arb. des X arch. Congr. zu Riga 1896).

215. *Par latviešu konversācijas vārdnīcas izdošanu jeb turpināšanu...* // Austrums. — 1898. — Nr. 12. — 472–473. lpp.

1899

216. *Vortrag zum Andenken an den Akademiker Dr. Ernst Kunik gehalten am 10. Feb. 1899 in der Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der Ostseeprovinzen*. — Riga: Buchdruck d. Rig. Tageblatt, 1899. — 24 S. [S.-Abdr. aus dem *"Rig. Tag."]. — 1899. — Nr. 58–59].

217. *Die Holzzeit der Letten* // Труды десятого археологического съезда в Риге 1896 г. — Рига, 1899. — Т. 2. — с. 35–41.

218. *Die lettischen Burgberge* // Труды десятого археологического съезда в Риге 1896 г. — Рига, 1899. — Т. 2. — с. 20–34.

219. *Seno latviešu biškopība* // LA. — 1899. — 23., 30. jūn., 7., 14., 21. jūl. — Nr. 25–29.

1900

220. *Die Kirchensiegel Kurlands und Südlivlands* // MNEvKR. — 1900. — Bd. 56. — S. 529–550.

Dasselbe: S.-Abdr. — [22] S.

221. *Cientjamai "Dienas Lapas" redakcijai...*: [Par Vebera ortogrāfiju. Ar red. piezīmi] // DL. — 1900. — 5. janv. — Nr. 3.

222. *Par dzirnavām* // Austrums. — 1900. — Nr. 3. — 236.-238. lpp.
 223. *Veco latviešu tautiskie dzērieni (alus, miestīņš un bērzsulas)* // LA. — 1900. — 12., 19., 26. apr., 10. maijs. — Nr. 15, 16, 17, 19.

1901

224. *Für suchende Seelen. Licht, Kraft und Trost aus dem Evangelium.* — Riga: Hoerschelmann, 1902. — XVI, 588 S.
 Recenzija:
 Feldt. Dr. A. Bielenstein. Pastor zu Dobeln "Für suchende Seelen..." // DZ. — 1901. — 28. Marz. — Nr. 72.
 225. *Manuductio ad linguam Lettonicam ... J. G. Rehehusen mit Erklärungen und Erläuterungen* // Mag. — 1901. — Bd. 20. — St. 2. — S. 1-59.
 226. *Über die Bedeutung des lettischen Volksliedes für Archäologie. Vortrag, gehalten auf dem X Archäologischen Kongress* // Mag. — 1901. — Bd. 20. — St. 2. — s. 60-78.
 227. *Unsere Schulferien. Eine brennende Zeitfrage* // DZ. — 1901. — 26. Mai. — Nr. 116.
 228. *No skolas un audzināšanas lauka: [Par brīvdienām]* // Vārds. — 1901. — 4. jūl. — Nr. 29.

1902

229. *Notizen aus den Doblenschen Kirchenbüchern die Familie Turck* // Jahrbuch für Genealogie, Heraldik und Sphragistik, 1900. — Mitau, 1902. — S. 143, 145-146.
 230. *Die Slaven in Deutschland:* [Rec.: Tetzner F. Die Slaven in Deutschland. — Braunschweig, 1902] // BM. — 1902. — Bd. 54. — S. 61-78.
 Dasselbe: S.-Abdr. — S. l., s. a. — [18] S.
 231. *Die theologische Facultät zu Dorpat in den Jahren 1846-1850* // MNEvKR. — 1902. — Bd. 58. — S. 448-457.
 232. *Zur Geschichte des Ackerbaues der Letten nach den ältesten uns zugänglichen Quellen* // Land u. Forstwirt. Ztg. — 1902. — 24 apr., 1. Mai. — Nr. 17, 18.
 Dasselbe: S.-Abdr. — Riga, 1902. — 15 S.

1903

233. *Vom Brennerpass bis Verona.* — Riga: Müllersche Buchdr., 1903. — [6] S.

1904

234. *Ein glückliches Leben*. Selbstbiographie. — Riga: Jonck u. Poliewsky, 1904. — VIII, 463 S., portr.

Recenzijas:

Ein glückliches Leben // DZ. — 1903. — 10. Nov. — Nr. 255.

E. v. s. [Chrenk] // BM. — 1903. — Bd. 56. — Heft 10. — s. 317–321.

*Grosset O. // St.-Petersb. Ztg. — 1903. — Nr. 302, 303.

H. // RR. — 1903. — 25. Nov. — Nr. 266.

*-M- // NordLiv. Ztg. — 1903. — Nr. 263.

-nn. "Ein glückliches Leben" // Rig. Tag. — 1903. — 12. Dez. — Nr. 280.

*-r- // Mit. Ztg. — 1903. — Nr. 103.

R.V. // MNEvKR. — 1904. — Bd. 60. — S. 179.

235. **Das Kochen und der Kesselhaken der alten Letten. Aus einem in Arbeit befindlichen Werke über die älteste Kulturgeschichte der Letten* // Globus (Braunschweig). — 1904. — Nr. 85. — S. 181–183.

1905

236. *Ein lettisches Gedicht aus dem 17. Jahrhundert* // Mag. — 1905. — Bd. 20. — St. 3. — S. 90–93.

237. *Latviešu tauta, atmodies!* // LA. — 1905. — 9. apr. — Nr. 28.

1907

238. *Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten. Ein Beitrag zur Ethnographie, Kulturgeschichte und Archäologie der Völker Russlands im Westgebiet*. I Teil: Die Holzbauten der Letten. — St. Petersburg: Buchdr. d. k. Akad. d. Wissenschaft., 1907. — XX, 224 S.: ill.

Recenzijas:

-* // DZ. — 1907. — 24. Jul.

*Andree // Globus (Braunschweig). — 1908. — Bd. 93. — S. 81.

Bielenstein — Mezoth W. Dr. A. Bielensteins "Holzbauten der Letten" // BM. — 1908. — Bd. 66. — Heft 11/12. — S. 234–248.

*Dachler A. // Mitt. Antr. Ges. in Wien. — 1908. — Bd. 39. — S. 137.

Meringer R. Literaturberichte // Mitt. Antr. Ges. in Wien (Wien). — 1908. — Bd. 38. — S. 264–274.

- // DzV. — 1907. — 17. nov. — Nr. 15.

Šmidts P. A. Bilenšteina grāmata "Die Holzbauten der Letten I Teil" // RLB ZK Rakstu krāj. — Rīga, 1912. — 16. krāj. — 3.–9. lpp.

239. *Welchen Wert hat für uns die deutsche Muttersprache? Gedanken über das Danken. Zwei Vorträge aus dem Gebiete der Volkpsychologie.* — Riga: Jonck u. Poliewsky, 1907. — 48 S.

1908

240. *Klēts. Iz grām. "Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten"* // Zalktis. — 1908. — Nr. 4. — 139.–144. lpp.

Tas pats // Zeiferts T. *Mūsu dzimtene: Ainas iz Latvijas dabas un vēstures.* — Cēsis, 1919. — 160.–163. lpp.

1918

241. *Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten. Ein Beitrag zur Ethnographie, Kulturgeschichte und Archäologie der Völker Russlands im Westgebiet.* II Teil: Die Holzgeräte der Letten. — St. Petersburg: [Buchdr. d. k. Akad. d. Wissenschaft], 1918. — XX, S. 225–841: ill.

Recenzija:

Brastiņš E. Dr. A. Bielensteina mūža darbs // *Latvju grāmata.* — 1923. — Nr. 4. — 32.–34. lpp.

1919

Klēts... Sk. Nr. 240.

1929

242. *Mācītāja Bilenšteina vēstule akadēmiķim K. G. Zālemannam* (par latviešu 1905. gada revolūciju): [1905. g. 3. aug. Dobeles, vācu val.] // Āronu Matīss. *Latviešu Literāriskā* (Latviešu draugu) biedrība savā simts gadu darbā. — Rīga, 1929. — 365.–366. lpp.

1933

243. *Reminiszenz an das Sängerfest 1873* [Aus "Ein glückliches Leben" Rīga, 1904] // RR. — 1933. — 17. Jun. — Nr. 135. — S. 5.

1937

244. *Mit ungleichen Waffen*. Fragm. aus "Ein glückliches Leben" // Balt. Monatshefte. — Riga, 1937. — S. 100–106.

1969

245. *Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten. Teil 1–2*. Mit 700 Abb. in Texte. — Hannover, Dohren: V. Hirschheydt, 1969. — XX, 838 S.: ill. — Fotomechan. Nachdr. — 1. Aufl.: St.-Petersburg, Petrograd, 1907–1918.

1972

246. *Die lettische Sprache nach ihren Lauten und Formen erklärend und vergleichend dargestellt. Teil 1–2*. — Leipzig: Zentralantiquariat der DDR, 1972. — Fotomechan. Nachdr. — 1. Aufl.: Berlin: Dummler, 1863–1864.

1973

247. *Die Grenzen des lettischen Volksstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert: ein Beitrag zur ethnologischen Geographie und Geschichte Russlands* — Hannover; Dohren: V. Hirschheydt, 1973. — Nachdr. [der Ausg.], St.-Petersburg, 1892. — Mit "Atlas der ethnologischen Geographie der heutigen und des praehistorischen Lettlandes. — Hannover, Dohren: V. Hirschheydt, 1975. — Nachdr. — 1. Aufl.: — St.-Petersburg, 1892. — ISBN 3-7777-0874-7.

1982

248. *Ein glückliches Leben. Selbstbiographie*. — Michelstadt: Neuthorverlag, 1982. — VIII, 463 S.: ill. — Nachdr. — 1. Aufl.: Riga, 1904. — ISBN 3-88758-008-7.

1986

249. *Ein glückliches Leben. Selbstbiographie. 2. Aufl.* — Michelstadt: Neuthorverlag, 1986. — VIII, 463 S.: ill. — ISBN 3-88758-008-7.

1995

250. *Kāda laimīga dzīve: Dobeles mācītāja Dr. A. Bilenšteina autobiogrāfija*. No vācu val. tulk. L. Kazeniece. — Rīga: Rīgas Multimediju centrs, 1995. — 413 lpp., 8 lpp. il. — Pers. rād.: 389.-413. lpp. — ISBN 3-88758-070-2.

Recenzijas:

Banzina A. Kad beidzot grāmata ir iznākusi // *Zemgale*. — 1995. — 5. aug. — Nr. 92. — 4. lpp.

Berelis G. Bilenšteins un latvieši // *Diena*. — 1995. — 25. sept. — Nr. 224. — 10. lpp.

Šķiņķe I. Augusts Bilenšteins un autobiogrāfija "Kāda laimīga dzīve" // *Zemgales Avīze*. — 1996. — 6. marts. — Nr. 37. — 6. lpp.

PUBLIKĀCIJAS PAR AUGUSTU BĪLENŠTEINU

1869

251. *Alterthumersund in Kurland*: [Auch über A. Bielenstein] // RZ. — 1869. — 2. Oct. — Nr. 228.

1873

252. *Der jungste Angriff aus Bielenstein* // RZ. — 1873. — 3. Aug. — Nr. 178.

Polemika ar Ati Kronvaldu 1873. gadā

253. *Kronvaldu Atis. Atbilde cien. Bielensteina kungam* // BV. — 1873. — 4., 11., 18. jūl. — Nr. 27, 28, 29.

254. *Kronvaldu Atis. "Šāds izskaidrojums..."*: // BV. — 1873. — 8. aug. — Nr. 32.

255. *Vācu "Rīgas Avīze" savā 178. numurā...*: [Sakarā ar rakstu "Jaunākā uzmāksšanās Bielensteina kungam" — RZ. — 1873. — Nr. 178] // BV. — 1873. — 8. aug. — Nr. 32.

256. *Bielensteins A. "Cienījamā redakcija..."*: [Atbilde Kronvaldu Atim] // BV. — 1873. — 15. aug. — Nr. 33.

257. *Kronvaldu Atis. Vēl no Rīgas* // MV. — 1873. — 18. aug. — Nr. 33.

258. *Bielensteins A. Uz to izskaidrojumu...*: [Par pārpratumu dziesmu svētkos, salīdzinot dainas ar bērnu dziesmām] // BV. — 1873. — 22. aug. — Nr. 34.

259. *Kronvaldu Atis. Latv. Av. redakcija...* // LA. — 1873. — 29. aug. — Nr. 35.

1876

260. *Braže E. Cienīgs avīžu apgādātājs* [Piezīmes pie A. Bielenšteina raksta "Par Latviešu rakstību" — LA. — Nr. 11] // LA piel. Baznīcas un Skolas Ziņas. — 1876. — 2. jūn. — Nr. 22.

1877

261. *Dobeles cien. mācītājs A. Bielensteins...* [25 gadi mācītāja amatā] // LA piel. Baznīcas un Skolas Ziņas. — 1877. — 6. jūl. — Nr. 27.

262. E. J. S. [Šēnbergs E.] *Augsti cienītam Kurzemes Latviešu draugu biedrības prezidentam A. Bielensteina k-gam, pie viņa goda vainaga pēc 25 gadu amatu dienas no pateicīgu latviešu puses...* ("Latvieši Tev puķu pušķus taisa...") [Dzeja] // LA. — 1877. — 24. aug. — Nr. 34.

1878

263. "Balt. Zemkopis" red. *Atklāta uzaicināšana Dobeles vācu mācītājam A. Bielensteinam un Kalna muižas māc. Rutkovskim:* [Par viņu izteikumiem Latv. draugu b-bā par laikrakstu "Balt. Zemkopis"] // BZ. — 1878. — 20. dec. — Nr. 51.

264. Šonbergis E. F. [Šēnbergs] *Latviešu draugu biedrības 50 gadu sapulcē, 5. decembrī, 1878* [Dzeja. Arī veltījumi A. Bielensteinam] // LA. — 1878. — 6. dec. — Nr. 49.

1879

265. Māters J. *Atklāta vēstule A. Bielensteina k-gam Dobelē un A. Rutkovska k-gam Kalna muižā:* [Pieprasījums pamatot abu negatīvo spriedumu par "BZ"] // BZ. — 1879. — 17., 24., 31. janv. — Nr. 3, 4, 5.

266. *Druskas skolotāju sapulču lietās:* [Red. piezīmes pie A. Bielensteina t. p. nos. raksta] // Balss. — 1879. — 27. jūn. — Nr. 49.

267. *Dobeles skolotāju konferences lietā* [Atsauce uz A. Bielensteina rakstu "Druskas skolotāju sapulču lietās". — Balss. — 1879. — Nr. 49] // Balss. — 1879. — 4. jūl. — Nr. 51.

1880

268. *Bandrevics A. Priekš izskaidrošanas:* [Par J. Neikena atstāto manuskriptu Latviešu-vācu vārdnīcai. Arī par A. Bielensteinu] // BZ. — 1880. — 19. febr. — Nr. 8.

269. *Theodors Rolands* [Māters J.] *Pārspriedumi par spriedumiem:* [A. Bielensteins par vācu val. prasmes nozīmi latviešiem] // BZ. — 1880. — 10. sept. — Nr. 37.

1881

Polemika par K. Kalniņa un A. Vēbera izslēgšanu no Latv. draugu b-bas 1881. gadā

270. *Kalniņš K. Atklāta vēstule Latv. lit. biedrības priekšniekam A. Bielensteina kungam* // BV. — 1881. — 11. dec. — Nr. 287; Balss. — 1881. — 16. dec. — Nr. 50; MV. — 1881. — 19. dec. — Nr. 51; LA. — 1881. — 23. dec. — Nr. 51.

271. *Bielenstein A. Atklāta atbilde cien. K. Kalniņa k-gam, advokātam Rīgā* // LA. — 1881. — 23. dec. — Nr. 51; MV. — 1882. — 2. janv. — Nr. 1; Balss. — 1882. — 6. janv. — Nr. 1.

272. *Kalniņš K. Atklāta pretatbilde Latv. literāriskās biedrības priekšniekam A. Bielensteina kungam* // BV. — 1881. — 28. dec. — Nr. 299; MV. — 1882. — 2. janv. — Nr. 1; Balss. — 1882. — 6. janv. — Nr. 1.

1882

273. *(Reise der Professor Ad. Bezzenberger und Ludwig Stieda in Begleitung des Pastors A. Bielenstein nach Kurland und Polnisch Livland zu wissenschaftlichen, namentlich archäologischen Zwecken)* // RZ. — 1882. — 29. Jul. — Nr. 172.

1884

274. *Māters J. Tā dēvētās "Latviešu draugu biedrības" prezidenta A. Bielensteina k-gs un "Latviešu Avīzes"* // Tiesu Vēstnesis. — 1884. — 18. janv. — Nr. 3.

275. *"A. Bielensteina kungs..."*: [Par A. Bielenšteinu un "Latviešu Avīzēm"] // Balss. — 1884. — 22. febr. — Nr. 8.

276. *W — Kāds vārds par augsti mācītu vīru "doktoru godu"*: [Par doktora titula piešķiršanu] // LA. — 1884. — 8. febr. — Nr. 6.

1885

277. *Dr. A. Bielensteins* // Latviešu kalendārs ar bildēm 1886 / Zīslaks E. — Jelgava, 1885. — 80.-82. lpp.

1886

278. *Stālbergs K. Atbilde A. Bielensteinam un "Latviešu Avīzēm"* [Par jaunajiem latv. kristāmo vārdu apzīmējumiem] // *Latviešu tautas kalendārs*. 1887 / Red. Viesulis-Titāns. — Jelgava, 1886. — 56.-61. lpp.

1888

279. [Stālbergs K.] *Vēl kāds vārds strīdus lietā ar mācītāju Dr. A. Bielensteinu* // *Latviešu tautas kalendārs* 1889 / Zīslaks E. — Jelgava, 1888. — 82.-84. lpp.

1889

280. *Bielenstein August* // *Album Academicum der Kaiserlichen Universität Dorpat*. A. Hasselblatt, G. Otto. — Dorpat, 1889. — S. 360.

1890

281. *Dr. August Bielenstein und die lettisch-literarische Gesellschaft* // DZ. — 1890. — 1. Dez. — Nr. 274.

282. *Latviešu literāriskās biedrības prezidentam Dr. A. Bielensteina kungam viņa 25 gadu amata jubilejā* [Redakcijas oficiālais apsveikums] // LA. — 1890. — 5. dec. — Nr. 49.

283. -s. *Latviešu draugu biedrība un Dr. A. Bielensteins* [Par rakstu vācu val. DZ. — 1890. — Nr. 274] // DL. — 1890. — 3. dec. — Nr. 276.

284. *Šonbergis E. F. [Šēnbergs] Goda un pateicības vainags Dr. A. Bielensteina k-gam viņa gaviles svētkos Rīgā 4. dec. 1890. gadā* [Dzeja] // LA. — 1890. — 5. dec. — Nr. 49.

1891

285. *Биленштейн (Август)* // *энциклопедический словарь*. И. Е. Андреевский. — С.-Петербург, 1891. — Т. 3а. — с. 842.

1882

286. *"Dr. A. Bielensteina ..."*: ["*Zeitschrift f. Volkskunde*" izdevēja E. Veckenstredta kritika par A. Bilenšteinu] // DL. — 1892. — 22. apr. — Nr. 92.

287. *Talivaldis* [Abbuls P.] *Dr. A. Bielensteins un Latvijas vietu nosaukumu krāšana* // BV. — 1892. — 2. jūl. — Nr. 147.

288. *Ievērojamu vīru galerija*. *Dr. A. Bielensteins* // Austrums. — 1892. — Nr. 7. — 71. lpp.

1894

289. *Bielenstein August* // Meyers Konversations Lexikon. — Leipzig, Wien, 1894. — Bd. 2. — S. 992.

1896

290. *Dr. philos. Augusts Bielensteins*: [Sakarā ar 70 dzīves gadu jubileju] // BV. — 1896. — 20. febr. — Nr. 41.

291. *No Dobeles...*: [Par 70. dzimšanas dienu] // LA. — 1896. — 28. febr. — Nr. 9.

292. -s. *Dr. A. Bielensteins un J. Sakranovičs* // Latviešu kalendārs ar bildēm 1897 / Zīslaks E. — Jelgava, [1896]. — 104.–105. lpp.

1898

293. *Bielenstein August* // Brockhaus Konversations Lexikon. — Leipzig, 1898. — Bd. 2. — S. 982.–983.

1902

294. *Unsere Bilder. Dr. John. Gotfr. August Bielenstein...* // RR. Illustrierte Beilage. — 1902. — Febr. — S. 9., 14.

50 darba gadu jubileja 1902. gada 15. jūnijā

295. *A. Das Jubiläum Bielensteins* // RR. — 1902. — 19. Jun. — Nr. 136.

296. **Schluter W. Glückwunschadresse an Prof. Dr. A. Bielenstein in Doblen* // Sitzungsberichte d. Gelehr. est. Ges. 1902. — Jurjew, 1903. — S. 102.–104.

297. *Zum 50 jährigen Amtsjubiläum Pastor Dr. A. Bielensteins* // DZ. — 1902. — 19. Jun. — Nr. 136.

298. *Dobeles vācu draudzes mācītājs Dr. A. Bielenstein...* // Tēvija. — 1902. — 19. jūn. — Nr. 25.

299. *Dr. A. Bielensteina 50 gadu amatjubilejas piemiņai* [Dzeja] // Tēvijas kalendārs 1903. gadam. Veinberga red. — Rīga, 1902. — 32. lpp.

300. *Dr. A. Bielensteina 50 gadu mācītāja jubileja* // BV. — 1902. — 14., 15. jūn. — Nr. 132, 133.

301. *Mācītājs A. Bielensteins* // Vārds. — 1902. — 14. jūn. — Nr. 131.

302. *J. W. Mācītājs Dr. Augusts Bielensteins* // Māju kalendārs uz 1903. gadu / J. Veismanis. — Jelgava, 1902. — 26.–29. lpp.

303. *J. W. [Veismanis J.] Mācītāja Dr. A. Bielensteina 50 gadu amata svētki* // LA. — 1902. — 18., 21. jūn. — Nr. 49, 50.

1903

304. *Bielenstein August* // Album Curonorum. — Dorpat, 1903. — S. 3.

305. *Seesemann H. Pastor Dr. August Bielenstein* // Rigascher Almanach 1904. — Rīga, 1903. — S. 93–96.

1905

306. *Kundziņš K. Kronvalds un Bielensteins* // Kundziņš K. Kronvaldu Atis. Gabals iz latviešu garīgās dzīves. — Rīga, 1905. — 238.–252. lpp.

307. *Nemieri Kurzemē* [Par bruņotu uzbrukumu A. Bilenšteina mājai 2. aug.] // Balss. — 1905. — 10. aug. — Nr. 32.

1906

308. *Doblen zu den emporenden Vorfallen in Doblen...*: [Par revolucionāru uzbrukumu mācītājmājai 1905. gada dec.] // DZ. — 1906. — 3. Jan. — Nr. 2.

309. *Bilenšteins Augusts* // Konversācijas vārdnīca. — RLB Zin. komisija. — Rīga, 1906. — 1. sēj. — 370. lpp.

1907

310. *Seesemann G. Pastor Dr. August Bielenstein ehemals Pastor zu Doblen in Kurland.* — Rīga: Jonck u. Poliewsky, 1907. — 36 S.

Recenzija:

Līgotņu Jek. // Mēnešraksts. — 1908. — Nr. 2. — 127.–128. lpp.

311. *Hillners Gothiefs V. Mācītājs Augusts Bielensteins latviešu valodas pētītājs.* — Rīga: Jonck u. Poliewsky, 1907. — 20 lpp.

312. *Hillners G. Mācītājs Augusts Bielensteins* // Evaņģēliuma gaisma. — 1907. — Nr. 35. — 274.–276. lpp.; Nr. 36. — 283.–285. lpp.; Nr. 37. — 291.–292. lpp.

313. *Vēl atmiņas par Bielensteinu un žēlabas par mūsu "rakstītāju" valodu* // PV. — 1907. — 7. jūl. — Nr. 11.

Nekrologi

314. *Diederichs H. Pastor Dr. August Bielenstein* // RZ. — 1907. — 25. Jun. — Nr. 144.

Dasselbe: S.-Abdr. — Riga: Müllerschen Buchdr., [1907]. — 17 S.

315. — *Pastor emer. Dr. August Bielenstein* // RR. — 1907. — 25. Jun. — Nr. 144. — *DZ. — 1907. — 25., 26., 28., 30. Jun. — Nr. 144, 145, 147, 149; *Lib. Ztg. — 1907. — 26. Jun. — Nr. 144; *Baltische Tageszeitung. — 1907. — 24., 27. Jun. — Nr. 152, 154; *Nordliv. Ztg. — 1907. — Nr. 208.

316. *Pastor Dr. A. Bielenstein* [Atsauce uz Līgotņu Jēkaba nekrologu "Mūsu Dzīvē" Nr. 12.] // RZ, 1907. — 27. Jun. — Nr. 146.

317. *Dr. Augusts Bielensteins* // Vēstnesis. — 1907. — 25. jūn. — Nr. 23; Latvija. — 1907. — 26. jūn. — Nr. 145; Jūrnieks. — 1907. — 27. jūn. — Nr. 26; Tēvija. — 1907. — 28. jūn. — Nr. 72; PV. — 1907. — 30. jūn. — Nr. 9; Zemkopis. — 1907. — 4. jūl. — Nr. 27; LA. — 1907. — 4., 7. jūl. — Nr. 53, 54; Plēsums. — 1907. — 7. jūl. — Nr. 2.

318. *Līgotņu Jēkabs. Dr. A. Bielensteins* // Mūsu Dzīve. — 1907. — 26. jūn. — Nr. 12.

319. Залеман К. Г. А. Биленштейн. Некролог // Известия Императорской Академии Наук. — 1907. — с. 695–697.

1908

320. *Auning R. Dr. August Bielenstein* // Sitzungsberichte d. Gesellschaft f. Geschichte u. Alterthumskunde d. Ostseeprovinzen Russlands. 1907. — Riga, 1908. — S. 50–67.

321. *Aus der Schulzeit Dr. August Bielensteins*: [Auch Fragm. aus "Ein glückliches Leben". — Riga, 1904.] // RZ Beilage. Die Welt der Werdenden. — 1908. — Nr. 3. — S. 17–20; Nr. 4. — S. 25–28.

322. *Kleine Zuge aus dem Leben eines grossen Gelehrten* // Kalender der Deutschen Vereine in Liv-Est-Kurland, 1908. — Riga, s. a. — S. 25–27.

323. 717. *Sitzung am 5. (18) September 1907*: [Auch über A. Bielenstein] // Sitzungsberichte d. Gelehr. Est. Ges. 1907. — Jurjew, 1908. — S. XIX–XXII.

324. *A. Par Bielensteina latviešu valodas mācības grāmatām* // DzV. — 1908. — 8. dec. — Nr. 285.

1909

325. *Bielenstein H. Einige Gedanken über das von Pastor Dr. A. Bielenstein gesammelte onomastische Material* // Arbeiten des Ersten Baltischen Historikertages zu Riga 1908. — Riga, 1909. — S. 115–122.

1910

326. *Bielenstein Dr. August Johannes Gottfried* // Kallmeyer Th., Otto G. Die evangelischen Kirchen und Prediger Kurlands. — Riga, 1910. — S. 253–257. [Ar. A. Bilenšteina darbu sarakstu vācu val.]

1913

327. *Doebner Th. Pastor Aug. Bielenstein* // Mag. — 1913. — Bd. 20. — St. 4. — S. 1–5.

328. *Verzeichnis der von Dr. A. Bielenstein im Druck erschienenen grossen Werke und Abhandlungen und Vorträge* / W. Bielenstein // Mag. — 1913. — Bd. 20. — St. 4. — S. 6–14.

1916

329. *Kaudzīte M. Tautiskā laikmeta sākums. Pirmie Vispārīgie dziesmu svētki un sadursme starp Kronvaldu, Cimzi un Bielensteinu* // DzV. — 1916. — 26., 29., 30. janv., 1., 2. febr. — Nr. 20, 21, 22, 23, 24.

1922

330. *Zeiferts T. Bilenšteins* // Zeiferts T. Latviešu rakstniecības vēsture. — Rīga, 1922. — 1. d. — 330.–331. lpp.; Rīga, 1927. — 1. d. — 347.–348. lpp.; Rīga, 1993. — 241. lpp.

1924

331. *Kaudzīte M. Atmiņas no tautiskā laikmeta.* — Cēsis, Rīga, 1924. — 1.–2. sēj.; 2. izd. — Rīga, 1994.

Saturā:

XII. Pirmie Vispārīgie dziesmu svētki. Sadursme starp Kronvaldu, Cimzi un Bilenšteinu.

XIII. Cimze un Kronvalds tuvākā apskatā. — 227.–271. lpp. Tas pats: 2. izd. — 182. — 213. lpp.

XXXIII. Vārpu salasījums atmiņu tīrumā [A. Bilenšteins]. — 266.–270. lpp. Tas pats: 2. izd. — 446.–449. lpp.

1925

332. *Bielenstein August* // Meyers Lexikon. — Leipzig, 1925. — Bd. 2. — S. 342.–343.

1926

333. *B. H. Pastor Dr. August Bielenstein zu seinem 100. Geburtstage am 5. März 1926* // Die Woche im Bild und Wort. — 1926. — 6. März. — Nr. 9. — S. 131–132.

334. *Baerent P. Dr. August Bielenstein* // Jahrbuch des baltischen Deutschtums, 1927. — Rīga, [1926]. — S. 131–134.

335. [Bielenstein W.] *Zum hundert Jährigen Geburtstag Dr. August Bielensteins* // BB. — 1926. — 15. Febr. — Nr. 4.

336. *D. Dr. August Bielenstein* // Jonck's Baltischer Kalender für Stadt und Land 1927. — Rīga, [1926]. — S. 128–130.

337. *W. E. [Eckert W.] Zum 100. Geburtstag August Bielensteins* // RR. — 1926. — 4. März. — Nr. 50.

338. *Birkerts A. D. Dr. Augusts Bīlenšteins* // Ilustrēts Žurnāls. — 1926. — Nr. 3. — 91.–92 lpp.

339. *Janelis R. Dr. A. Bielenšteins* // Latvis. — 1926. — 4. marts. — Nr. 1325. — 3. lpp.

340. *Klaustiņš R. Dr. Augusts Bīlenšteins. Simtgadējās dzimšanas dienas piemiņai* // Latvju Grāmata. — 1926. — Nr. 4. — 241.–247. lpp.

341. *Prande A. Augusts Bīlenšteins* // Prande A. Latvju rakstniecība portretās. — Rīga, 1926. — 99. lpp.

342. *Zālītis A. Dr. Augusta Bīlenšteina piemiņai* // Brīvā Zeme. — 1926. — 4. marts. — Nr. 50.

343. *T. [Zeiferts T.] Augusts Bīlenšteins* // IMM. — 1926. — Nr. 4. — 342.–343. lpp.

344. *P. V. Bielenstein August* // Eesti biograafiline leksikon. A. Cederberg. — Tartus, 1926–1929. — 45. lpp.

1927

345. *Ārons M. Kā dzima Latviešu literāriskā biedrība* // IMM. — 1927. — Nr. 9. — 144.–145. lpp.

346. *Laiviņš A. Jaunatnes drauga piemiņai: [Par prezidentu J. Čaksti. Ari par J. Čakstes attieksmi pret A. Bīlenšteinu]* // JZ. — 18. marts. — Nr. 62. — 2. lpp.

347. Vizbulis R. *Atmiņas par kultūrvēsturnieku Dr. Bīlenšteinu* // Ilustrēts Dzimtenes Vēstnesis. — 1927. — Nr. 8. — 141. lpp.
Zeiferts T. Sk. Nr. 330.

1928

348. *Varaidošu Zanders* [Vēbers A.] *Pirmie Vispārīgie Latviešu dziedāšanas svētki Rīgā*: [Arī par A. Bīlenšteina runu goda mielastā 1873. g. 27. jūn.] // Rīgas Latviešu biedrība sešos gadu desmitos 1868–1928. — Rīga, 1928. — 94.–107. lpp.

1929

349. *Bielenstein August* // Die Grosse Brockhaus. — Leipzig, 1929. — Bd. 2. — S. 704.

350. *Bīlenšteins Augusts* // Latviešu konversācijas vārdnīca. / Red. A. Švābe u. c. — Rīga, 1929. — 2. sēj. — 2392.–2393. sleja.

351. *Āronu Matīss. Bīlenšteina laikmets* // Āronu Matīss. Latviešu Literāriskā (Latviešu draugu) biedrība savā simts gadu darbā. — Rīga, 1928. — 248.–329. lpp.

352. [Par A. Bīlenšteinu] // Beierbachs K. Dobeles revolucionārās cīņas 1905./1906. g. — Rīga, 1929. — 18.–19. lpp.

1930

353. *Anekdotēs par Dobeles vācu mācītāju Dr. theol. A. Bīlenšteinu*. Uzrakst. Budu Kārlis // Dobeles Vēstnesis. — 1930. — 22. maijs. — Nr. 20. — 3. lpp.

1932

354. *Bielenstein August* // Album Curonorum 1808–1932. — Rīga, [1932]. — S. 2.–3.

355. *Dr. A. Bīlenšteina atcerei* // Pēdējā Bīdī. — 1932. — 6. jūl. — Nr. 147.

1934

356. [Par A. Bīlenšteinu] // Augstkalns A. Mūsu valoda, viņas vēsture un pētitāji. — Rīga, 1934. — 19.–20. lpp.

1935

357. *Bielenstein Augustas* // Lietuviškoji enciklopedija. — Kaunas, 1935. — T. 3. — 909.–910. sleja.

1937

358. [Par nāvēssoda piespriešanu A. Bilenšteinam un nemiernieku uzbrukumu mācītājmuižai] // Beika D. Mežabrāļu gads. — Maskava, 1937. — 15.–16., 23.–27. lpp.; 2. izd. — Rīga, 1956. — 18.–20., 29.–33. lpp.

1938

359. *Hehn J. Die Zeit Bielensteins und der Auseinandersetzung mit dem Lettentum (1864–1895)* // Hehn K. Die lettisch-literarische Gesellschaft und das Lettentum. — Königsberg, Berlin, 1938. — S. 67–144.

1939

360. *Bilenšteins Augusts* // Es viņu pazīstu. Latviešu biogr. vārdnīca. — Rīga, 1939. — 76. lpp.; 2. izd. — Grandhavena, 1975. — 76. lpp.

1943

361. *August Bielenstein. Deutsche Arbeit am fremden Volkstum* // Deutsche Männer des baltischen Ostens. — Berlin, 1943. — S. 144–150.

362. *G. Zinātniskās un kulturālās sadarbības paraugs* // Laikmets. — 1943. — Nr. 7. — 104. lpp.

1945

363. *Endzelīns J. Augusts Bilenšteins* // Endzelīns J. Ievads baltu filoloģijā. — Rīga, 1945. — 11.–12. lpp. Tas pats: Endzelīns J. Darbu izlase. — Rīga, 1982. — 4. sēj. — 2. d. — 358. lpp.

1953

364. *Hehn J. August Bielenstein. Deutsche Arbeit am lettischen Volkstum* // Baltische Kopfe. — Göttingen, 1953. — S. 111–115; 2. Aufl. — Göttingen, 1958. — S. 111–115.

1956

Beika D. Sk. Nr. 358.

1962

365. *Bilenšteins Augusts* // Latvju enciklopēdija. Papildinājumi. / Red. L. Švābe. — Stokholma, 1962. — 26. lpp.

1963

366. *Krieviņš E. Mācītājs Dr. Augusts Bilenšteins* // Pie Svētavota (Bielefelde). — 1963. — Nr. 4. — 1.-8. lpp.

1964

367. *Krieviņš E. Mācītājs Dr. Augusts Bilenšteins* // Universitas (Ņujorka). — 1964. — Nr. 14. — 21.-25. lpp. — Bibliogr. teksta beigās.

1965

368. *Bilenšteins Augusts* // Latviešu literatūras darbinieki. Biogr. vārdnīca. — Rīga, 1965. — 47. lpp.

369. *Ozols A. Augusts Bilenšteins veclatviešu rakstu valodas vēsturē* // Ozols A. Veclatviešu rakstu valoda. — Rīga, 1965. — 558.-567. lpp.

1966

370. *Krieviņš E. Mācītājs Augusts Bilenšteins* // Krieviņš E. Viņās dienās. — Melburna, 1966. — 322.-331. lpp.

1967

371. *Bielenstein B. Erinnerungen: [Auch über Vater A. Bielenstein]* // Baltische Hefte. — Hannover, 1967. — Bd. 13. — S. 128-141.

1968

372. *Bielenstein August* // Eesti nõukogude entsüklopeedia. — Tallinn, 1968. — T. 1. — 336. lpp.

1970

373. *Bielenstein August* // Deutschbaltisches biographisches Lexikon 1710–1960. — Köln, Wien, 1970. — S. 64.

1971

374. Циммерманис С. Против культу́ртрегерской концепции в этнографических публикациях Августа Биленштейна // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. — 1971. — Nr. 10. — 81.–93. lpp.

1972

375. *Bielenstein August* // Meyers Enzyklopädisches Lexikon. — Mannheim, Wien, Zürich, 1972. — Bd. 4. — S. 150.

1973

376. *Mattiesen H. Die Gelehrtenfamilie Bielenstein* // The Second Conference on Baltic Studies in Scandinavia, Hasselby Castle June 8–11, 1973. Papers. — Stockholm, 1973. — Vol. 2. — S. 196–203.

1977

377. *Bylenšteinas Augustas* // Lietuviškoji Tarybine Enciklopedija. — Vilnius, 1977. — T. 2. — 145. lpp.

1982

378. *Bīlenšteins Augusts* // Latvijas padomju enciklopēdija. — Rīga, 1982. — 2. sēj. — 22. lpp.

Endzelīns J. Sk. Nr. 363.

1985

379. *Bielenstein August* // ENE Eesti nõukogude entsüklopeedia. — Tallinn, 1985. — T. 1. — 538. lpp.

1989

380. [Par A. Bīlenšteinu] // Ambainis O. Latviešu folkloristikas vēsture. — Rīga, 1989. — 32.–34. lpp.

1991

381. [Par A. Bīlenšteinu] // Brīvēmnieks F. Autobiogrāfiskas skices. — Rīga, 1991. — 71.–74. lpp.

382. Nītiņa D. Augusts Bīlenšteins latviešu valodniecības vēsturē // Karogs. — 1991. — Nr. 11/12. — 239.–246. lpp.

1992

383. Bīlenšteins Augusts // Latviešu rakstniecība biogrāfijās. Red. V. Hausmanis. — Rīga, 1992. , 50.–51. lpp.

384. Биленштейн Август // Энциклопедический словарь Брокгауз и Ефрон. Биографии. — Москва, 1992. — Т. 2. — с. 232.

1993

Zeiferts T. Sk. Nr. 330.

1994

385. Ancītis V. Augusts Bīlenšteins // Ancītis V. Cieceres, Ventas un Vadakstes krastos. — Rīga, 1994. — 2. d. — 146.–149. lpp.

Kaudzīte M. Sk. Nr. 331.

1995

386. Taube. Bielenstein August // Deutsche Biographische Enzyklopädie (DBE). — München, London, Paris, 1995. — Bd. 1. — S. 519.

387. Plaude M. "Ir arī svētdienas bērni, un es tāds esmu" // Zemgale. — 1995. — 13. jūl. — Nr. 82. — 3. lpp.

388. Stradiņš J. Augusta Bīlenšteina devumu un likteni latvieša acīm XX gadsimta nogalē pārlūkojot [Pēcvārds] // Bīlenšteins A. Kāda laimīga dzīve. — Rīga, 1995. — 372.–387. lpp.

389. Viese S. Augustam Bīlenšteiņam — 170 // Dabas un vēstures kalendārs 1996. gadam. — Rīga, 1995. — 62.–64. lpp.

1996

390. *Bielenstein August.* // Brockhaus Die Enzyklopädie. — Leipzig, Mannheim, 1996. — Bd. 3. — S. 303.

391. *Caune A. Augusta Bilenšteina devums Latvijas arheoloģijā* // Zemgale. — 1996. — 16. marts. — Nr. 33. — 4. lpp.

392. *Indāns J. Neiespējamā saruna ar Dr. Augustu Bilenšteinu pēc latviešu etnogrāfiskās izstādes* // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. — 1996. — 50. sēj. — Nr. 6. — 25.–38. lpp.

393. *Salmiņš V. Tiekoties ar Augustu Bilenšteinu* // Izglītība un Kultūra. — 1996. — 11. apr. — Nr. 15. — 16. lpp.

1998

394. *Bilenšteins B. Bet mājas palika = Die Häuser aber blieben.* No vācu val. tulk. I. Korsaka. — Rīga: Jumava, Edition Baltica, 1998. — 82., 94. lpp: il. — Teksts paral. vācu val.

A. Bilenšteina dēla atmiņas: [Arī par savu tēvu].

1999

395. *Bielenstein August* // Baltischer Biographischer Index. — München, 1999. — Bd. 1. — S. 81.

2000

396. *Freimanis J. Būs pieminēklis Augustam Bilenšteinam* // Zemgale. — 2000. — 22. apr. — Nr. 48. — 5. lpp.

* * *

*Radoraidījums "Brīvā Eiropa" latviešu valodā. Informācija par piemi-
nekli A. Bilenšteinam. 2000. g. 21. maijā plkst. 21.20.*

*Latvijas Radio raidījums "Balsis Baltijas krastos". Raidījuma veidotāja
D. Stalta saruna ar grāmatas "Kāda laimīga dzīve" tulkotāju L. Kazenieci.
1996. g. 28. sept. plkst. 21.20–22.00.*

Latvijas TV raidījums par A. Bielenšteinu (aut. A. Rugāte). 1988. g. 23. okt. plkst. 18.20–18.45.

Archival materials concerning August Bielenstein. In the possession of Hans H. A. Bielenstein. — 21 Claremont Avenue, New York, NY 10027, USA. — Rotaprints.

http://www.bautz.de/bbkl/b/bielenstein_a.shtml

DR. A. BIELENSTEINA MŪŽA DARBS.*

Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten. Ein Beitrag zur Ethnographie, Culturgeschichte und Archeologie der Völker Russlands im Westgebiet. Gedruckt auf Verfügung der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Erster Teil: Die Holzbauten der Letten. Mit 154 Abbildungen. St. Petersburg, 1907. 4°X+224. Zweiter Teil: Die Holzgeräte der Letten. Mit 546 Abbildungen im Texte. Petrograd, 1918. 4°(XI-XX)+(225-838)+3 nenum.

Bez daudziem citiem vēl viens pārmetums ir jāuzklausās mūsu augstdzimušai vācietībai, kuŗu pēdējo gadu notikumi ir nobīdījuši īstajā vietā. Tai pašā laikā, kad šie vispusīgi izglītotie laudis, kuŗu rokās bija vara un līdzekļi, rīkoja muzejus un sabiedrības Baltijas vāciešu materialās kulturas un vēstures pieminekļu uzglabāšanai un vākšanai, ne pirkstiņš nav pakustināts, lai saudzētu vēlākām paaudzēm savu klausinieku — latviešu dzīves piederumus, apģērbus, darba rīkus u. c. Viņu rīkotos muzejos Rīgā un Jelgavā, kā arī privatās kolekcijās var sastapt bagātus mežonťautu ieročus un apģērbus, kas atvesti no tālām zemēm, bet latviešu lietas nekad nav tikušas atzītas par ievēribas cienīgām, neraugoties uz to, ka zem vācietības spiediena jo dienas tās gāja zudumā etnografiju mīlojošo kungu acu priekšā. Ar bezgala smagu cilvēka nicināšanu izskaidrojama šī atturība, kuŗa pārspējusi pat zinātnieka objektivitāti.

Viens vienīgs vācietis šai kulturelā darba laukā uzlūkojams kā izņēmums, kuru neatbaidīja latviešu “mežonība”. Tas ir Dr. Bielensteins, kas visu savu mūžu ar zinātnieka roku un aci ir darbojies ap latviešu tautas vēstures un kulturas pētīšanu. Kaut gan tam ne vienmēr savā darbā ir izdevies atkratīties no vāciskā “kulturtreģeriskā” viedokļa un kļūdām, tad tomēr viņa pētījumiem ir liela nozīme kā materialiem vēlākiem pilnīgākiem darbiem.

Dr. Augusts Bielensteins dzimis 20. februārī 1826. g. Jelgavā un miris turpat 23. jūnijā 1907. g. (vec. stilā) 81 gada vecumā. Šā cilvēka mūžu tur par laimīgāko, kādu vien cilvēks varot pīdzīvot. To savā autobiografijā apliecina arī pats Bielen-

*Pārpublicēts no: Latvju Grāmata. — 1923. — Nr 4 — 32.-34. lpp.

steins. Savu vecāku mājās tas palaiž saulainu bērniņu, kur viņa dvēsele uzplaukst gaiša un jautra. Klasiski izglītais tēvs jau agri iepazīstina savu dēlu ar senlaiku vēsturi un teikām, bet māte (vāciete) krāj savam dēlam latviešu tautas dziesmas un sūta tās pat uz ārzemēm, kad jaunais Bielensteins tur kā skolēns apmeklē "Schulpfortu". 1845. g. rudenī A. Bielensteins dodas uz Tērbatu, kur tiek uzņemts augstskolā kā teoloģijas students. Nevienā korporācijā viņš neiestājas, bet paliek visu studiju laiku "mežonis", kuŗu visi biedri tomēr mīlo un ciena. 1850. gadā tas beidz augstskolu kā teoloģijas kandidats, noliek vajadzīgos konzistorialexamenus un ieņem mācītāja vietu Jaunaucē, bet piecpadsmit gadus vēlāk — Dobelē. Savā mūžā tas apceļo ne vien ārzemes, bet pētišanas nolūkos arī Kurzemi, Vidzemi, Latgali un Vitebskas guberņu. Dzīvodams ne vien muižnieku pilis, bet arī zemnieku sētās, ik brīdī sastapdamies ar tautu savos amata pienākumos, Bielensteins pazina latviešus kā neviens cits svešautietis.

Šās savstarpējās pazīšanas sekas, bez daudziem citiem, ir tādi vareni darbi kā latviešu gramatika 2 sējumos, tad "Die Grenzen des lettischen Volksstammes", kuŗu izdod Peterpils zinātņu akadēmija 1892. g., un beidzot "Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten".

Pēdējā darbā, kuŗš uzskatāms kā Bielensteina mūža darbs, autors centies aprakstīt latviešu kultūrvēsturi sakarā ar ēkām un koka darba rīkiem. Tā kā autoram šai darba laukā nav bijuši priekšgājēji, tad tas ķēries pie lietas patstāvīgi, atrodot vajadzīgos materialus latviešu tautas tradīcijās, dziesmās un valodā. Pateicoties saviem daudzajiem draugiem un labvēļiem, Bielensteinam izdevies uz vietām noskaidrot daudzus jautājumus sava apcerējuma robežās. Galvenā doma, kas Bielensteinam izlobās ieskatoties latviešu materialā kultūrā, ir tā, ka līdz šim pazīstamiem aizvēstures laikmetiem, proti, t. s. akmens, bronzas un dzelzs laikmetiem, jāpiešķaita vēl k o k a l a i k m e t s, kuŗš esot vecāks par visiem pārējiem. Latviešos tas sniedzoties līdz vēsturīgam laikmetam, nezdams līdzī daudzās senas liecības. Šās koka kultūras iztīrējuma tad nu veltīts šis gandrīz 1000 lappušu lielais darbs.

Izdevums iedalīs 2 daļās. Pirmajā tiek aplūkotas latviešu ēkas gan savā konstrukcijā, gan detaļos, kā atsevišķi, tā arī savstarpējā novietojumā. Šai daļai pievienoti arī citāda veida mājokļi, proti, zārki un bišukoki. Otrajā daļā runa iet par koka lietām. Šī daļa iedalīta desmit nodaļās: 1) mēbeles, 2) ēšanas piederumi, 3) trauki, 4) sieviešu rokdarbu rīki, 5) zemkopības piederumi, 6) pārvietošanās ierīces, 7) medību piederumi, 8) peldošie līdzekļi, 9) zvejošanas rīki, 10) dažādas citas koka lietas. Katrai nodaļai ir daudz apakšnodaļu un pēdējām — iedalījumu.

Latviešu koka kultūras aprakstīšanai izlietas plašas valodnieciskas, vēsturiskas un etnografiskas zināšanas. Aprakstam pievienoti arī 700 spalvas zīmējumi, kuŗus pagatavojusi autora meita Marta Bielenstein. Žēl, ka šais zīmējumos nav izcelta latviešu koka rīku un ēku stilistiskā puse un ornamentālais apstrādājums,

kuŗam bŗtu neatsveŗama nozŗme mŗsu mŗkslŗ un mŗkslas amatniecībā. Visa koka kultura ņeit tiek rŗdŗta it kŗ no savas nabadzŗgŗkŗs puses, jo grŗmatas autom no svara bijusi vairŗk lietas konstruktivŗ un vŗsturŗgŗ puse.

Monumentalais Bielensteina darbs tomēr nav ietvēris visas mūsu koka formas un ietvertās ne visur ar vienādu rūpību apstrādātas. Tāpat, nostājoties uz cieta pētīšanas viedokļa, varētu celties viens otrs iebildums pret dažiem slēdzieniem un secinājumiem. Tomēr, neraugoties uz visu to, Bielensteina darbs pārbaugāts lietišķiem materiāliem un svarīgs ieguvums mūsu maz izkoptai kultūrvēsturei. Tas varētu noderēt par pamatu nākošai latviešu materiālās kultūras vēsturei, kādu, piem., Sireliuss uzrakstījis par somiem, un arī kā vadonis koku kultūras muzeja ierīkošanai, kādi pastāv dažās ziemeļu valstīs.

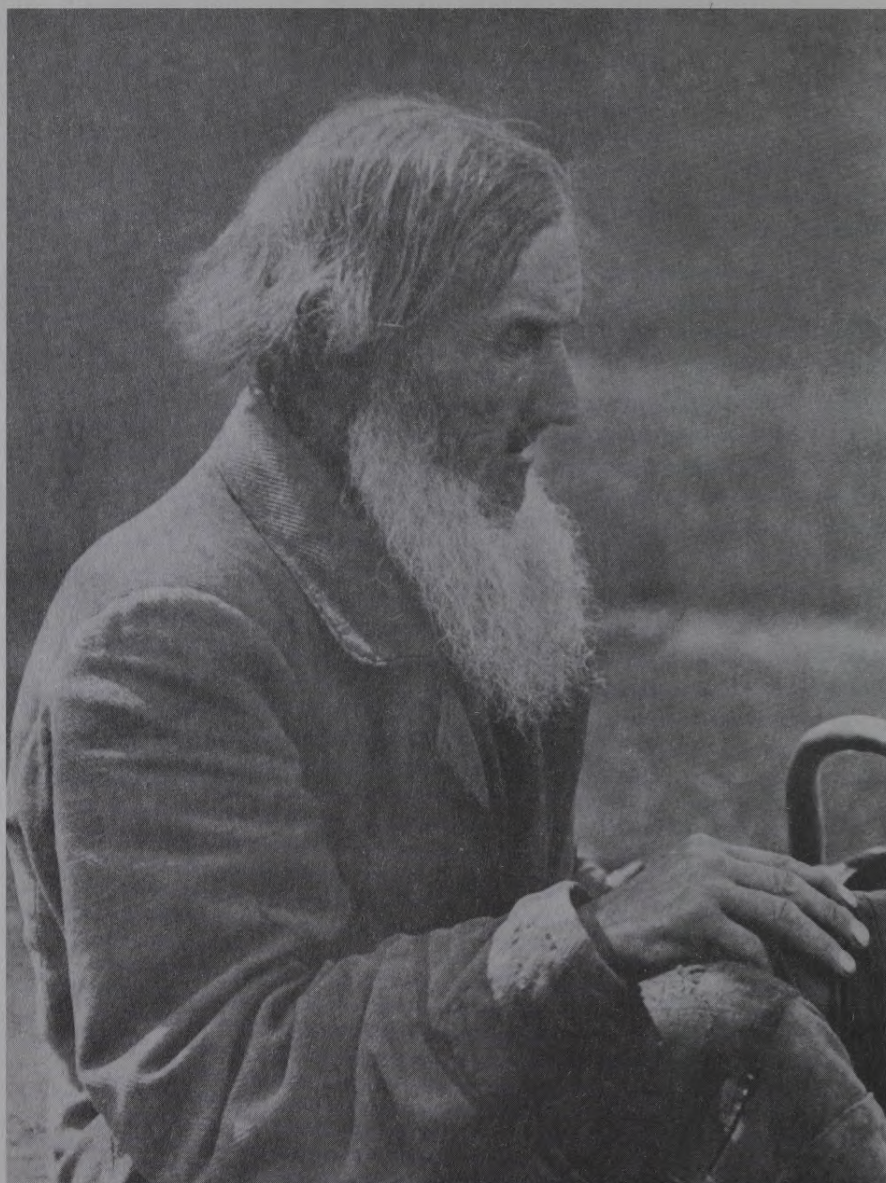
Bielensteina grāmata, kurai vajadzētu atrasties ikviena latvieša grāmatu plauktā blakus dainām un teikām, ir ieviesta Latvijā tikai nedaudz eksemplāros. Sevišķi reta ir otrā daļa, no kuras ir zināmi tikai 7 eksemplāri. Grāmatas izdevums būtu atjaunojams, vislabāk latviski tulkots, jo tas ierosinātu mūs uz līdzīgiem nopietniem pētišanas darbiem savā zemē un laudis*.

E. Brastiņš

Par privātpersonu kolekcijām Latvijā 18. un 19. gs. sk: Johansons A. Latvijas mūzeju sākumi // Akadēmiskā Dzīve (Mineapole), 1974. — Nr. 16. 26.—29. lpp.

Bilenšteins A u g u s t s, 1826–1907, dz. 4.3. Jelgavā, mir. 6.7. turpat, baltvācu mācītājs; latvv. val., etnografijas, vēstures un ģeogr. pētnieks, 1846–50 studēja teoloģiju Tērbatas U. 1864–95 Latv. literāriskās b-bas prezidents, pēc tam goda prezidents. Aizstāvēja latv. un baltvācu saprašanos uz likteņkopības pamatiem. B. personā kulminēja baltvācu pētnieciskās intereses par latv. nacionālajiem priekšmetiem. Viņa Lett. Sprache I–II (1863–64) bija savā nozarē pamatīgākais darbs pirms Endzelīna, īsinātā veidā atkārtots grāmatās Lett. Grammatik (1863) un Elemente d. lett. Sprache (1866). Starp citiem darbiem galvenie: Die Grenzen d. lett. Volksstammes (1892), Die Holzbauten und Holzgeräte d. Letten I–II (1907–1918), 1000 lett. Rätsel (1881), 2 tautasdziesmu burtnīcas (1874–75) ar 4793 daļiņām. Daudz rakstu Latv. literāriskās b-bas Magazinās par latv. val., etnografiju un arhaioloģiju. 1866–99 apmeklēja un aprakstīja daudz latv. pilskalnu, 1895 kopā ar K. Lēvis of Menāru sastādīja Livonijas pilskalnu karti. Sasniedzot augstākās gaļotnes vairākās humānāro zinātņu nozarēs, ko baltvācu pētnieki veltījuši latv. lietām, B. bija lemts piedzīvot, ka vadību pārņem un iet tālāk paši latvieši. — Lit.: A. Bielenstein, Ein glückliches Leben (1904).*

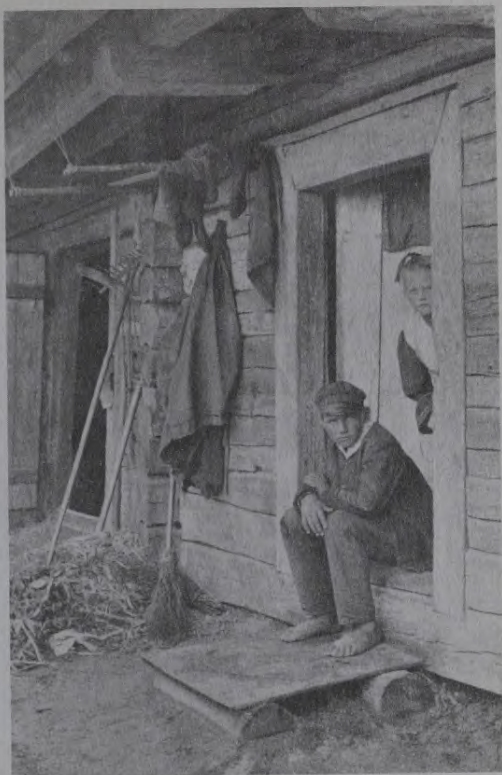
* Pārpublicēts no: Latvju enciklopēdija (red. A. Švābe, 3 sēj. — Stokholmā, 1950–1953) papildinājumi (red. L. Švābe. — Stokholmā, 1962) — 26. lpp.

Vecs vīrs. Kurzeme (J. Rieksta foto)

Pārpublicēts no: Новоселов Ю. Латыши. — Рига — 1911

Bērnī. Vidzeme
(J. Novoselova foto)
Pārpublicēts no: Новоселов Ю.
Латыши. — Рига — 1911

Līgo vakars (J. Rieksta foto)
Pārpublicēts no: Новоселов Ю.
Латвыши. — Рига — 1911

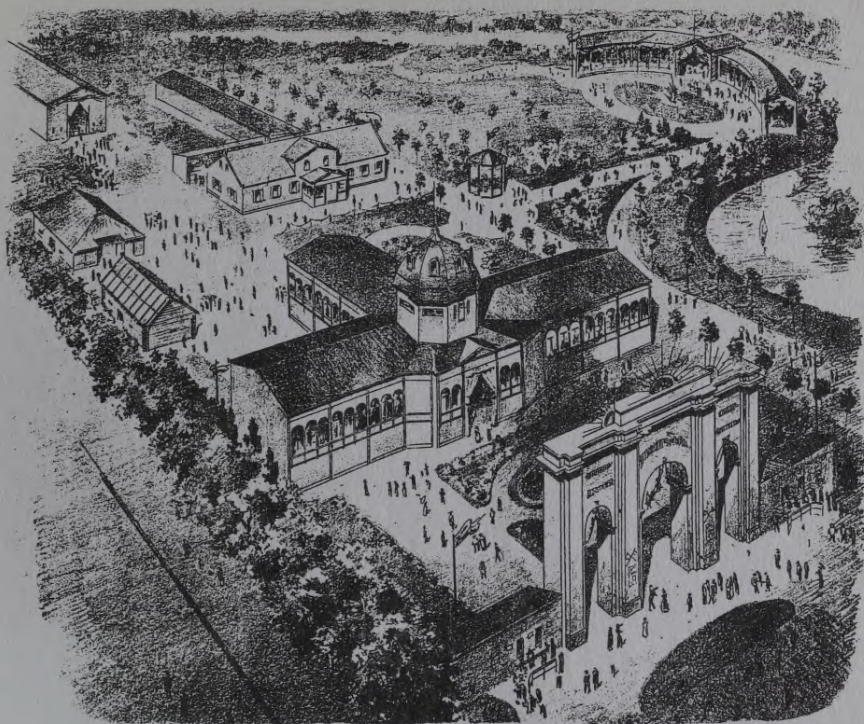

Dobele 1866. gadā (V. Z. Stavenhāgena zīmējums)

Dobeles vācu draudzes mācītājmāja 2001. gadā (E. P. Vēvera foto)

Latviešu etnogrāfiskās izstādes kopskats (Austrums. — 1896. — Nr. 10)

“Grabu” pirts (dūmnams) Brīvdabas muzeja Kurzemes zvejniekiemā
(E. P. Vēvera foto)

a p g ā d s

JUMAVA

PĀRDOŠANAS DAĻAS ADRESE:

Rīgā, Blaumaņa ielā 24

tālr. 7280058

Izdevējs — SIA «J.L.V», Dzirnauvu ielā 73, Rīgā LV 1011.

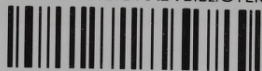
Iespiests un iesiets SIA «Lapa» Valmieras tipogrāfijā,

A. Upīša ielā 7, Valmierā LV 4201.

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTĒKA

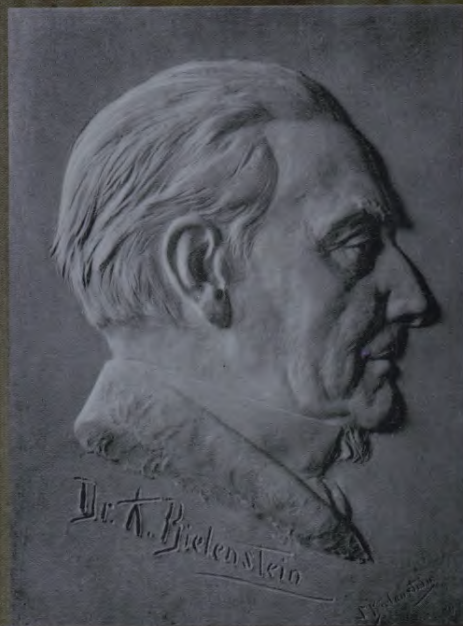

0301053949

OBLIGĀTAIS
EKSEMPĻĀRS

5.-

2001-5
L 196

Augusts Johans Gotfrīds Bīlenšteins (1826–1907) — vācu izcelsmes latviešu valodas, etnogrāfijas un Latvijas senvēstures pētnieks.

Etnogrāfu darbos visvairāk citētā un izmantotā Augusta Bīlenšteina (1826–1907) divsējumu grāmata “Latviešu koka celtnes un iedzīves priekšmeti” (1907–1918) ir pirmais nozīmīgākais pētījums latviešu etnogrāfijā, kas pirmo reizi tiek tulkots un publicēts latviešu valodā. Grāmatas pirmā daļa aptver ziņas par ēku celtniecību, īpašu uzmanību pievēršot atsevišķām zemnieku sētas būvēm — dzīvojamajai mājai, rijai, pirtij, kūtij, aplūkojot viensētas un ciemus, kā arī raksturīgākos lauku sētas plānojumus.

Šī grāmata ir ierosmes avots mūsdienu koka būvju meistariem un amatniekiem, visiem, kas interesējas par latviešu tautas dzīves veidu, tās materiālo un garīgo kultūru.

ISBN 9984-05-435-7

9 789984 054353